

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ

Дејан Р. Гашић

**ВИЗАНТИЈСКИ ИСТОРИЧАР ДУКА,
ЊЕГОВО ДЕЛО И КРАЈ СРЕДЊЕГ ВЕКА
НА БАЛКАНУ**

докторска дисертација

Београд, 2020

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF PHILOSOPHY

Dejan R. Gašić

**The Byzantine Historian Doukas,
his history and the end of the Middle Ages
in the Balkans**

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2020

**ПОДАЦИ О МЕНТОРУ И ЧЛАНОВИМА КОМИСИЈЕ
ЗА ОДБРАНУ ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ**

Ментор

Др Влада Станковић, редовни професор
Универзитет у Београду, Филозофски факултет

Чланови комисије

Др Радивој Радић, редовни професор
Универзитет у Београду, Филозофски факултет

Др Драгољуб Марјановић, ванредни професор
Универзитет у Београду, Филозофски факултет

Датум одбране

САЖЕТАК

Упркос бројним, те коначно и последњим политичким катастрофама по Византију XV века - њено списатељство достигло је високе интелектуалне и уметничке домете, како међу савременицима, тако и кроз рецепцију историје византијске књижевности. Према у савременој медијевистици неразборито сагледавани и тумачени кроз улогу литерарних чувара интелектуалног наслеђа антике, што су неретко учени Ромеји и сами истицали или се подтекстом њихових наратива могло читати, *viri literati* епохе Палеолога (1261 - 1453) су у живот средњовековне и поствизантијске културе нераскидиво и доминантно инкрустрирали властиту оригиналну књижевност. Тај блистави пламен и јасно видљиви одсјаји изузетно се огледају у текстовима оних „историчара“ који су живели и имали за животни усуд да стварају током и након опсаде и пада Константинопоља 29. маја 1453. године. Незауставиви напредак османских Турака током последњих деценија трајања Царства, ромејске политичке невоље због реално очекиваних и предстојећих катастрофа, оживљене и наде и злокобна пророчанства, трагична разочарања у нарушавајућу стварност, неусаглашеност бројних религиозних схватања и покушаја црквеног сједињења са Римом, јетко и чини се без назирања решења збрајала су се у низ само неких од круцијалних питања која су одређивали судбину Империје, а постала су неизоставне теме садржински и жанровски фасцинантних приповести које су забележили последњи византијски историчари.

Средином XV века византијска држава - која је одавно престала да буде Царство империјалних прерогатива – остала је усамљено ограничена на престони Цариград, уз удаљене и раздробљене тракијске апанаже и средишње делове Пелопонеза. Подређена суседској политици и амбицијама, претрпевши значајне и понижавајуће неуспехе, Византија више није била у стању да ефикасно одбрани чак ни преостале поседе и становништво. Са различитих становништа, последња четири „историчара“ Византије – такозваних „историчара пада“ - Георгије Сфранцис, Лаоник Халкокондил, Михаило Критовул и Дука, сачували су призив и језиви одјек умируће државе, као и крајње значење њеног потпуног политичког

колапса – преточивши га (сваки на особен начин) у повесне параметре безвремених симболичких и литерарних представа.

Историчар Дука (око 1400 – око 1470), као и његови животни и књижевни савременици, био је сведок последњих разорних преокрета Византијског царства. Највероватније на Лезбосу и у престоној Митилени рецентно је пратио и дознавао страховите вести о последњој опсади и напослетку заузимању Константинопоља од стране Турака. Иако безбедно удаљен од опсадне вреве и крвавог рошца последње ромејске битке, Дукине очи убрзо су биле испуњене разарајућим призорима некадашње хришћанске престонице, на чија згаришта је ступио улогом пониженог дипломате егејских Ђеновљана - Гатилузија, у њихово име данком од свемоћног султана Мехмеда II Освајача купујући Италијанима политичку смрт на одложено. У истом својству, истим поводима и на различитим локацијама, историчар Дука је силом повесних прилика понављао ове увредљиве али по хришћане датог периода незаобилазне мисије, сусрећући притом преживеле Грке, Латине, али и Турке, чијим се језицима служио, спознавајући историјске детаље које је записивао. Рукопис тог историјског „дневника ромејских понижења“ прекинут је новом опсадом, овога пута ђеновљанске Митилене 1462. године у којој је Дука и боравио. Сваки даљи животни детаљ списатеља остао је у домену домишљања, осим преживелих преписа који су уследили доспевши на далеки запад Европе и претпоставке да се историчарев живот окончао око 1470. године.

Сва четворица византијских историчара који су писали о опсади и паду Цариграда, упркос и животној и релативно хронолошкој блискости у властитим делима, уједно су изразито различити, најпре због животних искустава, те коначно микрогеографијом свакога од њих, што је, сматрамо, од изузетне важности за историјску анализу Дукиног историјског дела.

Датим приступом и уводним делом дисертацијског рада пружили смо преглед досадашњих истраживања, дефинисањем насловне теме и појашњењем методологије истраживања, као и представљањем просторних, временских и тематских оквира. *Увод* тиме обухвата две целине, које су посвећене питањима историографског жанра, односно прегледу развоја и статуса византијске историографије која је и преточена у епоху Палеолога. Прво поглавље, под називом *Особености историографије епохе Палеолога*, представља хронолошко и тематско сагледавање византијске историографије и еволуције позноромејске историјске

мисли овог доба. Друга целина, *Текст и контекст Дукиног историописања* посвећен је питањима временског хоризонта, наративној структури и нивоима Дукиног писања историје, затим анализи структуре дела и ауторовог плана писања, као и питањима промишљености и значаја специфичног начина интерпретације догађаја. Кроз читав Дукин рад јасно провејава мисао о предстојећој катастрофи Царства, те је писац у непрестаној потрази за одговором на питање *зашто је Град пао?* У трећем поглављу, *Ромејски свет између Османлија и Латина*, истиче се и анализира значај географског подручја Дукиног интересовања, које је ограничено на земље медитеранске обале, југоисточну Европу, Малу Азију, и у мањој мери на земље северне и источне Европе, Западне Азије и Кавказа, свет у који су инволвирани главни колективни актери: Палеолози, Латини и Османлије. Посебно вредан материјал Дукиног дела чини историја формирања османске државе, њен однос с осталим емиратима, Византијом и италијанским колонијама на Леванту. Као посебно важна подцелина јесте Дукин поглед на односе православне и католичке Европе, те је у његовом делу стога посвећена велика пажња питању склапања уније црква у Ферари-Фиренци (1438-1439).

Историчар Дука гради причу о Византији између османског Истока и католичког Запада на два нивоа: првом, у перспективи макро-наратије и, другом, у низу микро-наративних догађаја. Макро-наратив је основа и услов другог нивоа, јер Дука комбинује догађаје у скупове, а не представља их изоловано од ширег историјског контекста. Но, тиме је отворена једна нова димензија у Дукином промишљању ромејске историје, која је сагледана из старозаветне визуре. Из очигледних разлога је тако издвојен сегмент о *Страозаветном подтексту* његове историје, које се надовезује на пето поглавље, а које носи назив *Пад Цариграда: Историчарев ламент изнад Истока и Запада*. Чини се да Дукина *Историја* једино може исправно бити тумачена када се један историјски елемент (у Дукином случају: Пад Константинопоља) посматра кроз тумачење и значење других, ширих историјских елемената (догађаји и деловања личности XIV и XV века). Поигравање односом прошлости и садашњости, питањима узрока, последица и неминовности ових последњих, представља специфично стапање библијских и ромејских историјских хоризоната у Дукином наративу. Пошто Дукина приповест бележи догађаје који су успоставили колективну митологију ромеохеленског духовног хоризонта, чини се да је његов покушај да на тај начин формира стабилан референтни оквир за нова времена, као смисао за интервенцију културног револта против Османлија. Стога, колико год да је Дукина прошлост далека, европска збивања се не

могу схватити без позивања на контекст пада Града. Заправо, 1453. годином довршава се давно започета подела Европе на Источну и Западну, насилним заокретом по животе балканских народа. Пето и уједно последње поглавље је стога насловљено *Крај средњег века на Балкану*.

Историчар Дука је, дакле, недвосмислено сведок новог света рођеног на рушевинама византијске државе. Његова хронологија досеже и описује догађаје до 1462. године, који указују на постепени колапс ромејског света и слабости његових савезника и хришћанских суседа. Упркос свом прозападном погледу на свет, Дука такође није могао да превиди и у текст неизоставно преточи постепено преузимање хеленских политичких и духовних образаца од стране османског Истока, или Запада, те коначно и премештање преосталих изгнаних жалосних остатака ромеохеленства према истоку и југу Балкана.

Кључне речи: историчар Дука (око 1400 – око 1470), *Historia Turcobyzantina (1341-1462)*, „историчари пада“, Византија, епоха Палеолога, Османско царство, пад Константинопоља, крај средњег века, Балкан.

Научна област: Историја

Ужа научна област: Историја Византије

SUMMARY

Despite the numerous political catastrophes of Byzantium in the fifteenth century, its letters reached new intellectual and artistic heights, both among the contemporaries and the modern reception of history of Byzantine literature. Despite having been injudiciously assessed by the modern medievalists primarily through their role as custodians of antiquity's intellectual heritage, the *viri literati* of the Palaiologan era (1261 - 1453) have dominantly and inseparably inlaid their own original literature into the life of Medieval and post-Byzantine culture. Their bright flame and luminous reflections are visible in the texts of the historians who had been fated, or doomed to live and write during and after the fall of Constantinople on 29th of May 1453. The unrelenting advance of the Ottomans during the last decades of the empire's existence, the political problems that were inevitable consequence of the future catastrophes, the revived hopes and ominous prophecies, the tragic destructions, the disunity of numerous religious understandings and attempts at union with Rome—all have caustically, and with no glimpse of solution, added up to the rest of the crucial questions that were to decide the faith of the empire, and all became inescapable themes of narratives penned down by the last Byzantine historians, fascinatingly rich in content and genre.

During the middle of the fifteenth century, the Byzantine polity - which have long since stopped being an empire of imperial prerogatives – was isolated to its capital along with distant and broken up territories in Thrace and central parts of the Peloponnesos. Subservient to the ambitious politics of its neighbours and suffering considerable and humiliating defeats, Byzantium was no longer capable to effectively defend its remaining possessions nor its people.

From different standpoints, the last four historians of Byzantium – the so-called historians of the fall – George Sphrantzes, Laonikos Chalkokondyles, Michael Kritovoulos and Doukas, have all preserved the lurid echo of a dying polity, and the ultimate significance of the utter political collapse of Byzantium – transforming it, each in his own way, into historical parameters of timeless symbolic and literary representations.

The historian Doukas (c. 1400 – c. 1470), like his literary contemporaries, was a witness of the final destructive shakes of the Byzantine empire. He was probably in Lesbos, in its capital Mytilene, when he learned the terrible news about the last siege and conquering of Constantinople by the Turks. Although being at a safe distance from the siege and death rattle of the last Byzantine struggle, Doukas' eyes were soon filled with destructive sights of the formal Christian capital; he stepped into its ashes in the role of a humiliated diplomat of the Genoese Gattilusi family. It was in this capacity that the historian Doukas, forced by the historical circumstances, repeated the insulting but for the Christians of the period inevitable missions, meeting along the way the surviving Greeks, Latins, but the Turks too, whose languages he used, collecting historical details that he would note down. The manuscript of the historical 'diary of the Roman humiliation' was interrupted with a new siege, this time of the Genoese Mytilene in 1462, where Doukas was residing. Besides the copies of Doukas' history, which will have reached the far West, and the assumption that he died around 1470, any further detail about the historian's life remain in the sphere of speculation.

Despite the chronological and thematic proximity, the works of all four Byzantine historians of the fall are different due to the diverse experiences and micro-geography of each of them, which is, I believe, exceptionally important for the historical analysis of Doukas' history.

The introduction of the dissertation offers an overview of contemporary research, the definition of the theme and methodological approach, and sets up the spatial, chronological and thematic boundaries. It encompasses two thematic units treating the questions of History as literary genre, and the overview of the development and status of the Byzantine historiography of the Palaiologan Era. The first chapter, *The Characteristics of Historiography of the Palaiologan Era*, represents chronological and thematic assessment of Byzantine historiography and the evolution of late Byzantine historical thought of the period. The second chapter, *Text and Context of Doukas' Historical Writing*, first treats the chronological horizon, narrative structure, and levels of Doukas' writing of history; next, it provides the analysis of the structure and writing plan of the work, and tackles the questions of forethought and significance of the specific manner in which the events are interpreted. The forthcoming catastrophe of the empire permeates Doukas' work, and the author is constantly looking for an answer to the question *why have the City fallen?* Stressing its importance, the third chapter, *The Roman World Between the Ottomans and the Latins*, provides an analysis of the geographical space of Doukas' interest, limited to the Mediterranean coast, south-eastern Europe, Asia Minor, and, to a less extent, the lands of the northern and eastern Europe, western Asia and Caucasus; the

world in which the main collective actors are dominantly involved: the Palaiologans, the Latins, and the Ottomans. Particularly important units of Doukas's work are, first, the foundational history of the Ottoman state, including its relationship with the other emirates, Byzantium and the Italian states in the Levant, and, second, the historian's perception of the relationship between the Orthodox and Catholic Europe, and the great attention given to the Church Union of Ferrara-Florence (1438-1439).

The historian Doukas builds his narrative of Byzantium between the Ottoman East and Catholic West on two levels: through the macro-narrative perspective, and through a series of micro-narrative events. The micro-narrative is the foundation and condition of the second level, because Doukas groups events together, and does not isolate them from the wider historical context(s). However, this also opens a new dimension of Doukas' contemplation of Roman history, viewed through the prism of the Old Testament. For obvious reasons, this also leads to the separate segment concerning the Old-Testament subtext of Doukas' history, which is linked to the fourth chapter: "The Fall of Constantinople: *Historian's Lament over East and West.*" It appears that Doukas' *History* can be accurately interpreted only when one historical constituent (in Doukas' case, the fall of Constantinople) is observed through interpretation and significance of other, broader historical elements (the events and political agents' actions during the fourteenth and fifteenth century). The play with the relationship between the present and the past, and the questions of the causes and consequences, including the inevitability of the latter, represent a specific blending of the biblical and Roman historical horizons in Doukas' narrative. Doukas' history notes down the events which have established a collective mythology of Romeo-Hellenic spiritual horizon, and it seems this was his attempt to form a stable paradigm for future period, so as to make sense of a cultural revolt against the Ottomans. Therefore, as much as Doukas' past seem to be far away, the European events cannot be understood without the context of the fall of the City. In fact, the year 1453 completes the divide of Europe into the East and West that had long since begun, with a violent turn for the Balkan peoples. Accordingly, the fifth, and the last chapter is entitled: *The End of the Middle Ages in the Balkans.*

The historian Doukas was, therefore, undoubtedly a witness of the new world being born upon the ashes of the Byzantine polity. His chronological border reaches the events of 1462, depicting the gradual collapse of Byzantium and weakness of its allies and other Christian neighbours. Despite his pro-Western views, Doukas could not overlook, and he inserts into his text,

the gradual adoption of the Hellenistic political and spiritual models by the Ottoman East, and/or the European West, and, ultimately, the migration of the exiled Romano-Hellenic remnants towards the East and the south of the Balkans.

Key Words: The Historian Doukas (c. 1400 – c. 1470), *Historia Turcobyzantina* (1341 - 1462), 'historians of the fall', Byzantium, Palaiologan era, The Ottoman Empire, the fall of Constantinople, the end of the Middle Ages, the Balkans.

Scientific field: History

Scientific subfield: History of Byzantium

САДРЖАЈ

УВОД	1
I ОСОБЕНОСТИ ИСТОРИОГРАФИЈЕ ЕПОХЕ ПАЛЕОЛОГА	30
I-1. Поимање и однос појмова „историја“ и „хронографија“ у византологији - <i>питање ауторства, публике и сврхе писања</i>	31
I-2. Класицизам и поруке ромејских „историја“.....	37
I-3. Језик и транслитерација у „историјским наративима“.....	40
I-4. Значења и знамења позновизантијског историописања.....	44
I-5. Дука и његови савременици по перу.....	56
I-6. Позновизантијске прилике у историографским рефлексима XV века.....	68
II ТЕКСТ И КОНТЕКСТ ДУКИНОГ ИСТОРИОПИСАЊА	80
II-1. Аутобиографски портрет у повесним фрагментима.....	83
II-2. Дукино самоодређење жанра и контекста списка.....	89
II-3. Извори сазнања позноромејског историчара.....	94
II-4. Телеологија у Дукином светоназору.....	103
II-5. Стил, језик и „читалачка публика“.....	110
II-6. Заокруженост наративних нивоа Дукиног историописања.....	125
III РОМЕЈСКИ СВЕТ ИЗМЕЂУ ОСМАНЛИЈА И ЛАТИНА	136
III-1. Палеолози или династичка историја грехова.....	140
III-2. Османлије – оружје Божијег гнева.....	148
III-3. Латини и таласократија интереса на Леванту.....	164
III-4. Борба за моћ, надмоћ и опстанак.....	178
III-5. Грехови су ипак само ромејски.....	185
IV ПАД ЦАРИГРАДА: Историчарев ламент изнад Истока и Запада	190
IV-1. Литерарне лествице ромејских понижења.....	192
IV-2. Османска одмазда и цариградска тмина.....	201
IV-3. Старозаветна нит Дукиног историописања.....	208
IV-4. Пентатеух и ромејски пут ка „Обећаној земљи“.....	212
IV-5. „Историјске књиге“ ромејског обновљеног Царства.....	217
IV-6. Мудросна књижевност: ромејска опасност и неизвесност.....	230
IV-7. Пророчка књижевност или мрачни дани Цариграда.....	238
IV-8. Пророков и историчарев ламент.....	249
IV-9. Нови Завет – неостварени нови ромејски почетак.....	253

V КРАЈ СРЕДЊЕГ ВЕКА НА БАЛКАНУ (1341-1462)	259
V-1. Случајни сусрет и остварење сна.....	260
V-2. Смена генерација.....	263
V-3. Жудња за Босфором.....	267
V-4. Уједињење или смрт хришћана на Балкану.....	270
V-5. Скрхане наде и изломљени снови.....	275
V-6. Усуд османских принчева.....	280
V-7. „Године сребрних кашика“.....	285
V-8. Нововековна олуја над средњовековним царством.....	291
ЗАКЉУЧАК	294
СПИСАК ИЗВОРА И ЛИТЕРАТУРЕ	301
ПРИЛОЗИ	318

УВОД

Историјски период раног модерног доба нескривено памти прегалаштво ренесансних интелектуалних радозналаца који су били живо заинтересовани за оживљавање биографија средњовековних великана и догађаја, истовремено тиме и нераскидиво заокупљени потрагом за текстовима (који су надживели цариградску катастрофу 29. маја 1453. године) и њиховом реконструкцијом, било да су ти наративи опстајали на основу помена, или наговештаја у преживелим литерарним пописима учењака са ромејског Истока. Потреба да се фрагментарни мозаици животописа и биографских цртица склопе и уклопе у целивиту или прегледну литерарну слику Ромејског царства био је природни израз ренесансног духа и интересовања за човека као креативног појединца, упркос погледу на *Medium Aevum* и Византију као синониме за „доба мрачњаштва“ и „хиљадугодишње пропадање“. Римског царства“. Ипак, примарна замисао начелно је и заокупљала модерну медијевистичку „истраживачку“ пажњу и у наредним столећима, до размера да је и зачетком XX века већи део наслова у датом научном пољу посвећен прегледној, енциклопедијској и лексикографској спознаји истанчаних детаља средњовековних списатеља. Развој византологије на измаку истог столећа, примарно „лингвистичким заокретом“ – преусмерио је спознајни фокус многих друштвених наука са реконструкције биографских детаља појединаца и описа њихових књижевних домета на продубљенију анализу њихових текстова, за разлику од до тада преовлађујућег импресионистичког читања.¹

Осим живе и променљиве примене методологије и заступљености теорија жанра у тумачењима наратива средњовековних списа, једино и даље што беспоговорно опстаје и изнова стоји на располагању за проучавање су дакле – текстови преживелих рукописа. Византологија је тако, широм расцветалог спектра наука које обједињује, снажила ионако чврсте темеље и поновна полазишта за даљу и никада пресахлу научност, усредсређивањем на бројне историјске чињенице саме по себи – које су постојана основа за наступајућа и

¹ *Ljubarskij*, *New Trends in the Study of Byzantine Historiography*, 135-137; *Spiegel*, *The Future of the Past*, 149-179; *Clark*, *History, Theory, Text: Historians and the Linguistic Turn*, 156-185. Историја византијске књижевности бележи да неки сачувани текстови имају неколико страница, а други испуњавају више томова. Неки се скоро непрекидно проучавају стотинама година, а други пак само кроз прегледне помене. Одређени текстови имају ауторе који су били познате и јавне личности, а неки и даље остају науци анонимни. *Neville*, *Guide to Byzantine Historical Writing*, 1-8.

вишеслојно продубљена тумачења. Преовлађујући су, стога и у том методолошком поимању, сачувани ромејски изворници чија је примарна садржина наратив о прошлости, а који су притом прилично блиски историописању. Систематско проучавање византијске историје финансирали су још у XVI веку бројни трговци западне Европе, који су исказали у тим настројењима врло практичну и трговачку бригу због свеprisутних борби против османских Турака. Чувани немачки трговац и банкар Антон Фугер (Anton Fugger von der Lilie, 1493–1560) закључио је, будући да се Источно римско царство вековима опирало напредовању Турака, да би могао научити и стећи прагматично знање о Османском царству проучавајући византијску историју. Његов библиотекар Јероним Волф (Hieronymus Wolf, 1516–1580) приредио је у зачетку свог прегалаштва историјска дела у оквиру сада већ славног подухвата *Corpus Historiae Byzantinae*. Следећи његов пример и други хуманисти су наставили да штампају издања византијских историја, скоро по правилу - уз преводе на латински језик.²

Не би ли се одржавала константна проницљивост у разумевању византијске историје књижевности, а кроз неизоставан повратак на узорне пионирске подухвате византологије, савремени научници примарно узимају у обзир чињеницу „самопознања“ и питање „самоодређења“ становника средњовековног Римског царства.³ У тој потрази, долазило се до поимања и назначења врхунца византијске књижевне културе (по свим аспектима утемељеног истраживања) у тумачењима XII века, поткрепујући наведено кроз аргументе стицања политичке стабилности и патронства, изванредним образовним могућностима и разиграним новинама у наративним жанровима и стилловима.⁴ Четврти крсташки рат и брутална пљачка

² *Острогорски*, Историја Византије, 21-22; *Beck*, Hieronymus Wolf, 169-193; *Reinsch*, The History of Editing Byzantine Historiographical Text, 435-444.

³ Пречесто су их чак и византолози сматрали Грцима који су мислили да су Римљани, или Византинцима који су себе сагледавали као Римљане, приписујући им тако лажну свест као субјектима свог проучавања. У ствари, ни у једној другој области историчари, сада већ рутински, не третирају субјекте свог истраживања као да „нетачно“ разумеју ко су они заправо. Одупирање последицама ових парадигми, испоставља се, омогућава научницима да озбиљно схвате разумевање и „самопредстављање“ грађана Источног римског царства, са свим рефлексјама, макар и искривљених литерарних одраза. Наративе ренесансе и просветитељства који су представљали општар раскид и непомирљивост између антике и „мрачног“ средњег века савремени медијисти већ дуго с разлогом одбацују. Ипак и с друге стране, горки укус тих наратива и даље даје многим научницима за право да грубо подражавају разумевање Византијског царства као одвојеног и различитог од старовековног Римског царства. *Kaldellis*, Romanland: Ethnicity and Empire in Byzantium, 38-81.

⁴ Посебно, в. есеје: *Four Byzantine Novels: Translated Texts for Byzantinism 1*, trans. E. Jeffreys, Liverpool 2012; *Timarion, Byzantine Texts in Translation*, trans. B. Baldwin, Detroit 1984; T. Prodromus, *Der Byzantinische Katz-Mäuse-Krieg*, ed. H. Hunger, Graz 1968; *Krallis*, Harmless Satire, Stinging Critique: Notes and Suggestions for Reading the *Timarion*, 221-245; *Mullett*, Novelisation in Byzantium: Narrative after the Revival of Fiction, 1-28; *Nilsson*, *Nyström*, To

спроведена у дело 1204. године имала је разарајући утицај на немерљиви број ромејских списа, опстанак древних текстова и разгранату мрежу књижевног покровитељства. Поједини ромејски аутори (разумно је претпоставити) и даље су могли стицати рафинирано реторичко и класично образовање, али чини се да је све већа несигурност покровитељства довела до смањења литерарне продукције у XIII веку. Непоколебљива жеља да се настави традиција Царства (у свим знаним и опробаним аспектима, али у новом империјалном руху), прво у „никејском изгнанству“, а потом након 1261. године у опорављеном Цариграду, подстакла је и одражавала интерес византијских интелектуалаца и Царства за континуитетом писања историографских дела. У XIV и XV веку значај цариградске владе је политички видно опадао како је источни Медитеран постајао све више полиглотска мешавина економски конкурентских италијанских, турских, српских и грчких политичких ентитета.⁵ У овом предмодерном миљеу, вештине класично образованих ретора биле су на Западу високо цењене, а ромејске ерудите сматране веома добродошлим. Неколицина је знаних аутора пак бивала у служби италијанских господара у Егеју, потом и османских султана, као и подразумевано - службујући на дворovima последњих ромејских царева. Бројни су у западном, или прецизније италијанском Медитерану - пронашли „нову домовину“.⁶

Културни континуитети и дисконтинуитети у позноромејској епохи, раздробљено евидентни у византијској историографској традицији, могу попут *искривљеног огледала* прикрити изоптрене црте промена у друштву, економији и међународној политици. Међутим, много тога литерарно и видљиво доступног променило се и на Балкану, те подразумевано и идеје о томе како историју треба бележити, сведочити, напослетку и прилагођавати флексибилностима византијског свеприсутног погледа на класицизам и убедљиву природу старогрчке историографске традиције која се својим наративним хоризонтима стапала са позноромејском епохом. Зато је класификовање историјских наратива, у том смислу и у складу је са стилским правилима класичне грчке традиције писања, или бар узора, попут Херодота, Ксенофонта, Тукидида и њихових античких наследника – успоставила васкрсло поимање историописања као засебне литерарне врсте, различитије (а

Compose, Read, and Use a Byzantine Text: Aspects of the Chronicle of Constantine Manasses, 42-60; *Roilos, Aphoteroglossia: A Poetics of the Twelfth-Century Medieval Greek Novel*, Washington 2005.

⁵ *Identities and Allegiances in the Eastern Mediterranean after 1204*, eds. J. Herrin, G. Saint-Guillain, Farnham 2011; *Laiou, The Palaiologoi and the world around them*, 803-833.

⁶ *Neville, Guide to Byzantine Historical Writing*, 10-16.

опет неодвојиве) од беседништва, драме или других врста наративних композиција, према у јасном литерарном ескапизму усред свих невоља позновизантијског Царства. Приметна је, међутим, и разумљива изразита разноликост у рецепцији касноантичких историја (у односу на форму, обим и естетски сензибилитет) историјских наратива исписиваних на византијском грчком језику током средњовековне епохе. Ипак, постојале су стабилне и прећутно прихватане норме о томе које древне теме треба укључити у ромејско историописање, како конципирати наратив, шта треба споменути пролегоменом, када аутор треба да коментарише радњу, као и бројне друге ставке у следу. Аутори су се тако загледили у античке узорне трудиле да пишу на језику древне Атине најбоље што су умели, иако се њихов језик приповедања знатно разликовао од њиховог свакодневног изговора. Оваквим (прилично и даље недефинисаним) класификовањем, историје су правдале властито име за припадност жанру, јер се у основи радило на покушају да се списатељима недавни догађаји опишу на исти начин на који су били забележени и древни процеси. Уз сва анахрона одступања средњовековних историја - оне су ипак биле део или су настојале да бар увере и увежу себе у традиционалну нит која је одавала утисак непрекидности у погледу културе, језика, стила и садржаја.⁷ Категорично, ромејски списатељи су се „скромно правдали“ да су њихове вештине неадекватне и да себе не сматрају достојнима за предузети задатак писања „историје“, али их је на то приморала нека спољна сила и потицај, било молбе њима блиских људи или опасност и бојазан да ће се славна или дела вредна помена заборавити. Стога су њихове реторичке вештине служиле и за убеђивање потенцијалне читалачке публике у истинитост приповести,⁸ због сведочења на основу личних сазнања о стварима које су видели и записивали, као и на основу информација које су прикупљали путем сведока и на које се својим исказима позивају.⁹

Све наведено је, дакле, био след утицаја античке историографије, као и редовно архаизирање попут засебног вида оригиналности, која је тиме попримала последично дискретно поимање сегмената времена. Историја је зато виђена и схватана као детаљно

⁷ Усталило се и постало убичајено, тиме и очекивано за „историчаре“ да истакну како ће без фаворизовања личности и догађаја писати само оно што је истина. „Историчари“ су често критиковали своје претходнике због пристрасне ласцивности која је искривљавала истину због наде у материјалну добит аутора или било којег вида личне сатисфакције. *Browning*, *Notes on Byzantine Prooimia*, 20-26.

⁸ *Mullett*, *Novelisation in Byzantium: Narrative after the Revival of Fiction*, 7-8.

⁹ *Hinterberger*, *Autobiographische Traditionen in Byzanz*, 295-343.

истраживање узрока и дела укључених у одређену владавину или неки други хронолошки уски низ догађаја, што је разложно (и неретко) византологе наводило на логичне закључке да у византијским историјским наративима сагледају као по дефиницији „савремену историју“, у којој аутори описује заправо догађаје из периода своје свакодневице. Ромејске историје би често стога настављале наративну нит тамо где је претходни спис намером, или стицајем околности застао, тако да су (некада несвесно, или учестало сврховито) заједно и збирно наративи стварали континуирано историјско трајање.¹⁰ Средњовековни „историографи“ су такође неретко за себе задржавали крајње интимну одлуку о ауторском присуству у свом тексту. Некада је личност аутора лако уочљива и наратор свесно игра значајну улогу као водич, приповедач и субјективни тумач догађаја.¹¹

Посебност у свему наведеном чине „историјска“ дела која су настајала непосредно пред или након краја Византијског царства 1453. године, јер је пад Константинопоља био једна од бројних промена, али тектонског карактера, која је постепено и засигурно мењала интелектуални и културни пејзаж источног Медитерана. Занимљивим се зато истиче генерација последњих ромејских историчара, такозваних „историчара пада“ који су надживели коначан пораз Царства, те управо записујући и бележећи сваки на свој начин (указујући на сву загладаност у античке узорне а кроз призму властите свакодневице) пропадање Источног римског царства и паралелно незауоставиви раст и ширење османске моћи. Том низу, поред дела Лаоника Халкокондила, Георгија Сфранциса и Критовула са Имброса - а услед недостатка наративних извора друге половине XIV и већег дела XV столећа - Дукина Историја представља једно од најважнијих сведочанстава за проучавање и

¹⁰ Историја се, дакле, бавила обележавањем великих догађаја, подтекстом неретко и посебно креирањем хронолошке слике или једног моралног гледишта, притом одајући утисак искључивог описа и оцене дела појединачних актера, као по правилу – царева. Дела забележена у историјама била су дела људи који су се бавили политиком и ратом. Историја је стога, уз сав видљиви или скривени мотив писања, била политички и војни наратив. Црквена политика се такође прикључивала приповести као аспект царске политике. Ипак, многе теме – чак читава поља економске, социјалне или културне историје – нису, или су бар попут иверја присутне и обрађиване у средњовековним историјама. *Kaldellis, The Corpus of Byzantine Historiography: An Interpretive Essay, 211-222.*

¹¹ *Macrides, The Historian in the History, 205-224.* Интензивирањем ауторских књига, за разлику од традиције анонимног писања, био је и крајњи аспект овог жељеног интелектуалног тренда. *Ραφαϊλοαντων, Voice, Signature, Mask: The Byzantine Author, 21-40.* Иако такве текстове сачињава препознатљиви историјски наратив, ипак се тежиште истраживања и зачетком XXI века одржава и наново преиспитује на жанровском приступу тумачења било „историја“ или „хроника“ – или оних дела која очигледно и концепцијски изгледају, односно - пружају повесне податке као таква. *Schreiner, Die Byzantinischen Kleinchroniken, Vienna 1975; Καρπόζηλος, Βυζαντινοί Ιστορικοί και Χρονογράφοι, 529-611.*

разумевање византијске и медитеранске историје друге половине XIV и већег дела XV столећа.

*

Манускрипт и публикацијске серије Дукине историје. У XVII веку, француске просветитељске учене присталице режима бурбонске династије „краља Сунца“ Луја XIV (1643-1715) биле су мишљења, следом продубљенијег тумачења ренесансне посвећености, да Источно царство може пружити добар узор за правилно вођење државе. Под дворским покровитељством краљевског ауторитета, француски ерудити приредили су и публиковали 28 томова „средњовековних рукописа“ у оквиру знамените едиције *Corpus Historiae Byzantinae*, штампаних између 1645. и 1688. године, уз десет додатних и објављених издања, настављаних уз прекиде до 1711, односно спорадично до 1819. године. Ова серија публикација, ученом синтагном позната и под именом Париски корпус, представља истински научни замајак и смерницу за будуће подухвате, чији су репринти у целости штампани и у Венецији између 1729. и 1733. године, те сходно месту издања завредили још једну препознатљивост под титлом Венецијанског корпуса, или делимичним прештампавањем у доцнијем времену - Бонски корпус. Дакле, од првих, скромних, а тако важних корака у развоју византологије XVI века, који су скопчани са објављивањем, превођењем и коментарисањем ромејских историја, свеобухватније се приступило у периоду од 1645. до 1711. године, када из чувене штампарије Лувра најпре тисак доживљава *историјско дело* Јована Кантакузина (1645), потом Константина Порфирогенита (1648), те даљим следом и напослетку 1649. године и Дукина историја. Њен најстарији сачувани рукопис, односно препис, потиче из друге половине XV века и саставни је део кодекса Parisinus Graecus 1310 - фонда грчких текстова управо Националне библиотеке Француске у Паризу (*Bibliothèque nationale de France /BNF/ grec. 1310*) - у оквиру чије садржине је и похрањен и на арапски нумерисаним фолијама од 288^r до 391^r спис позноромејског историчара.¹²

¹² О попису садржине грчког кодекса 1310: *Omont*, Inventaire sommaire des manuscrits grecs de la Bibliothèque Nationale I, 295-297. За опис и приступ фонду, тиме и Дукином делу: *Bibliothèque nationale de France (BNF) grec. 1310* / <https://pinakes.irht.cnrs.fr/notices/cote/50919/>

Ово истински репрезентативно и знаменито издање Дукине историје приредио је славни свезнадар Ismaelis Bullialdi.¹³ Оно чиме његов (у овом конкретном случају) подухват оставља утисак ванредне трудољубивости, најпре, јесте приређени грчки текст изворника, затим латински превод у паралелним колонама, као и исцрпне напомене на крају издања и обједињени географски, именски и појмовни индекс на латинском језику.¹⁴ Зарад боље прегледности и разумљивости, уредник првог издања Дукине историје извршио је поделу списка на поглавља (која изворни препис не садржи), уз њихове сажете описе, попут садржаја публикације, а потом и на почетку сваког назначеног поглавља у виду синопсиса. Прештампавање париских издања, које је као што смо напоменули, уследило у Венецији, пронело је незаобилазно како име уредника, тако и истоветни наслов дела, под печатом млетачке штампарије из 1729. године.¹⁵

Интересовање позитивистички настројених учењака XIX века за широким приступом сазнању подстакло је покретање и објављивање велике византијске серије текстова. Под заједничком одредницом *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae*, често прецизније називаном Бонски корпус, започело је богато објављивање ромејских наратива између 1828. и 1897. године. Серију је у почетку уређивао велики познавалац и професор античке историје Barthold Georg Niebuhr (1776-1831), а наставио је (пored бројних) након његове смрти чувени филолог August Immanuel Bekker (1785-1871). Корпус немачких научника обухвата 50 томова који начелно садрже издања византијских историја и хроника. Многи томови су заправо прештампане публикације Париског корпуса, или чак ранијих издања, што у крајњем домету овај подухват и не чини напреднијим од својих узора. Међутим, у техничком и појединачном смислу сагледано, важност немачког прегалаштва је неоспорна. Такав случај је и са поновљеним издањем Дукине историје, које је унутар корица донело (осим грчког и латинског текста) богате и бројне (поновљене и допуњене) напомене и исправке садржинске природе изворника (у језичком смислу неретко и сувишних јер су то биле / или нису биле! / омашке првог издавача). Коначно, засебну драгоценост издања Дукине историје Бонског

¹³ H. J. M. Nellen, Ismaël Boulliau (1605-1694): astronome, épistolier, nouvelliste et intermédiaire scientifique, Nijmegen 1994.

¹⁴ Ducae Michaelis Ducae Nepotis Historia Byzantina Res in Imperio Graecorum Complectens: A Joanne Palaeologo I. ad Mehemetem II. Accessit Chronicon Breve, quo Graecorum, Venetorum, & Turcorum aliquot gesta continentur. E Bibliotheca Regia, nunc primum in lucem edita, versione Latina, & Notis illustrata. Studio & opera Ismaelis Bullialdi. Parisiis, e Typographia Regia. M. DC. XLIX (fol. 285),

¹⁵ *Venetius: Ex Typographia Bartholomaei Javarina*, M. DC. XLIX (fol. 203).

корпуса чини (за филологе XIX века) новооткривени *Италијански превод Дукине историје*, с краја XV века, пронађен у венецијанској Библиотеци Светог Марка (Biblioteca Marciana, Cod. Marc. Ital. VI 83 /5977/, ff. 1-133) од стране „оца критичке историографије“ Леополда фон Ранкеа (Leopold von Ranke, 1795–1886), који је са постојањем текста и упознао германског филолога и уредника.¹⁶

Да су византијски историјски наративи објављивани и као део грандиозног подухвата који је започео француски свештеник Jacques Paul Migne (1800–1875), доказ су његове волуминозне Патрологије (латинска и грчка, *Patrologia Latina* збраја 218, а *Patrologia Graeca* 166 томова, публикованих између 1857. и 1866. године). Иако Мињеова едиција није беспрекорно организована, она сабира стотине наслова, уз издавачеву нескривено наглашену тежњу да сву могућу теолошку литературу учини лако доступном широј читалачкој јавности. Ове претенциозно оглашаване жеље да се целокупно грчко и латинско теолошко списатељство сабере међу корице, напослетку су у своје садржаје уврстиле и византијске историје. И овога пута, радило се о репринтима ранијих радова, у нашем случају неизоставно краљевског париског издања Дукине историје из 1649. године,¹⁷ очекивано - у оквиру серије *Patrologia Graeca*.¹⁸

На тренутак и прегледно, могло би се помислити да је Дукина хроника већ до тада доживела четврто издање, међутим и беспоговорно, реч је најме о једном издању и то првом и париском из средине XVII века. Преостала три која су уследила тек су скоро пука прештампана издања, истина - неки чак са предговором, сажетком, белешкама на латинском језику, које је исписао још исти први уредник. Но, ниједан од долазећих приређивача није био посвећен историјату рукописа, концепцији наратива, или његовим подтекстом, задовољавајући се (ре)издавањем првобитно објављеног извора.

¹⁶ *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae*, editio emendatior et copiosior, consilio B. G. Niebuhrii C. F. instituta, auctoritate Academiae Litterarum regiae Borusicae continuata), у којем се Дукино дело штампало под насловом: *Duciae Michaelis Ducae nepotis Historia Byzantina recognovit et interprete Italico addito supplevit Immanuel Bekkerus*. Bonnae impensis, Ed. Weberi, 1834. Анонимни италијански превод Дукине историје с краја XV века у овом издању налази се на страницама: 349-512.

¹⁷ R. H. Bloch, *God's Plagiarist: Being an Account of the Fabulous Industry and Irregular Commerce of the Abb é Migne*, Chicago 1994.

¹⁸ *Patrologia*, Series Graeca, vol. 157, Paris 1866, col: 749-1166.

Славни приређивач бонских издања И. Бекер у случају Дукине историје неретко је вршио словне исправке речи и подређивао их критичком разматрању и објашњавању, истовремено уподобљујући их нормама класичног грчког језика. Међутим, испоставило се да су те интервенције биле сувишне, јер се није радило о рукописним пропустима, већ приређивачевим. Овакви уреднички подухвати, поред бројних других (у највећем погледу и техничких), довољно су исказивали потребу за новијим издањем Дукине историје. За његову реализацију, примарно се морало разјаснити да постоји само један сачувани рукопис из друге половине XV века и стари италијанско-венецијански превод. Подухвата се прегорно прихватио проминентни филолог и византолог Васил Греку (Vasile Grecu, 1885-1972) и као резултат његовог посвећеног рада уследило је ново издање, али овога пута уз сазнање постојања још једног преписа Дукине историје на грчки језик, који је румунски византолог открио у Француској националној библиотеци, те се тиме и прихватио посла упоређивања рукописа. Копија заправо представља препис најстаријег рукописа Дукине историје (Parisinus Graecus 1310), похрањена у оквиру кодекса Parisinus Graecus 1766 и нумерисана на фолијама 19-409. Разлог да Грекуово издање Дукине историје буде ословљено „новим“ почива управо на рукописној заоставштини.¹⁹

Специфичности позноромејског преписа. Грчки и најстарији познати текст Дукине историје, као што смо навели, део је садржине руком исписаног кодекса (Parisinus Graecus 1310) на листовима мањег формата од укупно 444 странице и припада фонду Националне библиотеке у Паризу. Разнолик по садржају, кодекс збраја верске, затим књижевне, филозофске, историјске, астролошке и бројне друге литерарне пасаже. На назначеним фолијама од 288^r до 391^r налази се Дукина историја; на претходној страници, то јест 287^v – исписана су у низу имена „египатских царева“ од Александра Великог до Клеопатре и римских владара Јулија Цезара и Августа. Овакав распоред фолија, а услед већ потврђеног сазнања да Дукином делу изостаје прва и последња страница, истраживачки се домишљало да наведени спој великих епоха и година оличава већ познати и континуирани текстуални метод

¹⁹ *Istoria turco-bizantină (1341-1462)* = Ducae Historia turcobyzantina (1341-1462): / Ducas / ex recensione Basilii Grecu; ediție critică de Vasile Grecu / București: Editura Academiei Republicii Populare Romîne, 1958.

хроничара. Међутим, прво поглавље Дукине историје започиње сасвим другачије, неспојиво у наративној параболи и у сваком смислу са претходном фолијом и притом наглашеним иницијалом (Α) прве речи којим и започиње Дукина „светска хроника“ (Αλο Ἀδαμ...), а којој претходе два словна реда у заглављу странице: „Број година од првог човека до наших покољења“ [Αριθμοὶ ἐτῶν ἀπὸ τοῦ α^{ου} ἀνθρώπου ἕως τῆς ἡμετέρας γενεᾶς] - оивичених угластим заградама. Након Дукине историје, односно на првој фолији после 391^г— следи Батрахомиомахија (Βατραχομομαχία), односно „Бој жаба и мишева“, на фолијама 392-399. Након формирања садашњег састава кодекса, листови су нумерисани арапским бројевима. Чак и пре ове нумерације, листови Дукине историје 288 и 289 су отпадали и наново враћани, јер иако након странице 288 следи страница 289, између њих материјално недостаје део текста.²⁰ Поред овог недостатка, који се засигурно догодио губитком листа, претпоставка је и из најстаријег (архетипског) рукописа, две додатне непотпуности указују и на мању текстуално празнину која је остала недописана у рукописном низу. Једна се налази на фолији 289^г, где се описује освајање Филадельфије у Малој Азији од стране Бајазита I, а друга непотпуност је приметна на фолији 389^в. Чини се да је прва белина проузрокована извесним општећењем листа, а садржи само фрагмент реченице,²¹ али зато друга празнина одаје утисак изостанка већег текстуалног садржаја. Напоследку, а после описа пада Константинопоља, Дука је, исписујући своју историју у форми хронике, редом набрајао године и догађаје; неки су краћег описа, други, непосредније ближи његовим интересовањима, садржајније су наведени. Ипак, видно недостају године 6967. и 6968, односно 1459. и 1460. Другим речима, са 6966. године²² - следи скок на 6969. годину.²³ Ово одступање се такође и једино може образложити механичким губитком листа из преписа, или непостојањем дела текста још у старијем рукопису, јер се стиче утисак да те (по много чему кључне године 6967. и 6968) нису могле изостати, или бити прескочене у спису такве садржине, посебно због чињенице што су за 6968. годину (иако мастилом неисписану) - набројани аутору битни догађаји током њеног трајања.

²⁰ Односно, према Грекуовом издању: Ducas, I-III, *ed Grecu*, 33-39.

²¹ Ducas IV, 3, *ed Grecu*, 41-43.

²² Ducas XLV, 8, *ed Grecu*, 423.

²³ Ducas XLV, 10-14, *ed Grecu*, 425-427.

Иницијали у Дукиној историји кодекса Parisinus Graecus 1310 с времена на време недостају. Приметно је да су приликом настајања преписа, те може се и претпоставити према архетипском рукопису, били наглашени црвеним мастилом. Тиме остаје отворено питање посвећености, или времена посвећеног преписивању манускрипта. Такође приметно, препис садржи бројне белешке на маргинима, понекада у виду наслова, означавајући садржај одломка, док на другим местима изгледа да ове маргиналије одају утисак „читаочевих“ интервенција зарад појашњења. Када, на пример, Дука бележи смрт цара Јована V Палеолога у наративу се не наводи година. Међутим, то чини напомена на маргини - да је цар Јован умро 6899. године индикта 14. Наведене белешке нису доследне и прилежно уношене. С почетка су веома честе, да би на наредним страницама постајале све ређе, до коначног изостанка. Колико је у том смислу преписивач био доследан дефинитивна је непознаница, као и то да ли је преписивач њихов аутор, сматрајући (можда) примереним да испише само онолико маргиналија колико их је и (примарно) постојало.²⁴

Текст Дукине приповести у фолијама париског кодекса 1310 написан је континуирано. Његову поделу на поглавља извршио је још I. Bullialdi приликом првог издања, што су задржали и сви наредни приређивачи, како из практичних разлога, дописујући додатне референце ради бољег и читљивијег историјског записа. Будући да су византолози у ову сврху сматрали неопходном поделу која је извршена и општеприхваћена, поједини преводи на савремене језике су отишли и корак даље, дописујући поднасловe за сваки одељак, или пружајући ван главног текста у неком виду засебности попис одељака и њихову садржину.

Најстарији познати манускрипт Дукине историје, са свим својим текстуалним недостацима и белинама, напослетку је рукописно прекопиран (сва је прилика) током XVIII века. И тај текстуални примерак се такође чува у Националној библиотеци у Паризу, под ознаком Parisinus Graecus 1766. Као и у случају свог архетипа, преписа с краја XV века, папир је малог формата, али је текст (који попут првог преписа садржи курзивна и мајускулна слова) – ипак писан крупније и развученије, самим тим бивајући читљивији. Оно што остаје

²⁴ Рад се прекида на f. 391^r у средини реда, док је наличје листа празно. То значи да из неког необјашњивог разлога преписивач није могао у потпуности копирати свој текст. Чињеница да на последњих 8 листова (ff. 384–391) нису додавани иницијали, нити се користило црвено мастило, може говорити у прилог претпоставци да је копирање текста прекинуто против воље преписивача. Свакако, Parisinus Graecus 1310 није радна, већ верна копија Дукине историје, са свим недостацима које је поседовао њен архетип.

карактеристично јесте истоветна позиција фолије која претходи почетку Дукине историје, односно наведени списак египатских царева од Александра Великог до Клеопатре и Јулија Цезара и Августа. Дело византијског историчара је исписано између фолија 19^f и 409^v и без сумње је верна копија свог архетипа, мада уз бројна хаплогографска и материјална одступања и пропусте механичке природе. Напоменимо, оба преписа нису датована, премда не може бити сумње да је млађа верзија преписа идентична старијој. Ни млађем преписивачу није познат сам почетак, или прва страница Дукине историје, као што је и у овом случају изостао крај самог дела.

Италијански превод Дукине историје. Уколико је почетак Дукине историје до тада остао неоткривен и збуњујућ, крај је ипак на посебан начин сачуван у старом италијанско-венецијанском преводу, сачињеном, како се верује, почетком XVI, или чак учесталије чему се и приклањамо на самом истеку XV века.²⁵ Текст је открио родоначелник модерне критичке историографије Леополд Ранке у Biblioteca Nazionale Marciana у Венецији, а објављен је у бонском издању Дукине историје. Превод садржи не само крај Дукине историје, већ и попуњава малу текстуалну празнину, у вези са Бајазитовим освајањем Филадельфије, речима „destituta de ogni speranza de soccorso“.²⁶ Међутим, италијанском преводу недостаје део текста, што одаје јасан утисак губитка једног листа.²⁷

Што се тиче Дукиног преводиоца, постоји претпоставка да он може бити поданик венецијанске Републике, далматинског порекла. Осим изразитог дивљења према Републици светог Марка, с очигледном пристрасношћу је посвећен територији Балкана, посебно у деловима где су приметне текстуалне интервенције и допуне, као и словенске уметнуте речи.²⁸ Засигурно, Дукин италијански преводилац је имао сазнања и приступ српским изворима, посебно када је реч о Косовској бици 1389. године, која је богатијим (у другим изворима и науци непотврђеним) вестима описана него у старијим Дукиним преписима.²⁹ На другим и

²⁵ Ducas XLV, 23, *ed Grecu*, 435.

²⁶ Ducae, Michaelis Ducae Nepotis, *Historia Byzantina*, ed. Bekkerus, 356.

²⁷ Ducae, Michaelis Ducae Nepotis, *Historia Byzantina*, ed. Bekkerus, 283. Il volgarizzamento Marciano dell' *Historia di Ducas* Università degli Studi di Padova, Tesi di laurea a.a. 1996–1997, бави се преводом поглавља XVI 11 до XXIII 9. Претходно дело, Tesi di laurea aus dem akademischen Jahr 1992–1993 von S. Medè, L' *Historia di Ducas* in un volgarizzamento del XV secolo, посвећено је неведеном делу текста.

²⁸ Ducae, Michaelis Ducae Nepotis, *Historia Byzantina*, ed. Bekkerus, 394, 431. и 455.

²⁹ *Динић*, Дукин преводилац о боју на Косову, 53–67.

бројним местима, преводилац сам уноси вести, негде их чак скраћује, док је превод слободно вршен, а подаци из грчког текста неретко су погрешно схваћени и протумачени.³⁰ Упркос свим наведеним недостацима, италијански превод јесте сам по себи посебност, јер је сачињен на основу грчког рукописа који је и даље научна непознаница. Вредност и његов значај истински почивају најпре у његовом постојању, али и у улози замене непознатог текста који је био основа преводилачког подухвата.

Новогрчки превод. У библиотеци Academia Republicii Populare Române у Букурешту постоји кодекс текстова на грчком језику, заведен под № 4, а копиран у временском распону од 21. октобра до 13. новембра 1765. године, као што је исписано у белешци на самом крају кодекса, на страници под бројем 352. Од почетка до 115. странице, у 11 исписаних редова по фолији, налази се у фрагментима садржина Дукине историје, али на модерном грчком језику. Текст започиње од описа Јована VII Палеолога, који остаје у опседнутој престоници у време одласка његовог стрица Манојла II Палеолога, у зиму 1399. године, на далеки запад Европе, у потрази са савезницима у борби против Турака. Наративни низ је надовезан све до смрти султана Мехмеда III (1604. године), што се објашњава повезницом са хроником Доротеја из Монемвасије. Наведени „румунски кодекс“ садржи такође и белешке на маргинама, као и резиме завршетка Дукине историје, а следи му сажети опис Халкокондилове историје.³¹ Напоследку, а након сажетка Халкокондиловог списка, следи кратка белешка која указује да даље следи сумарни приказ историје Јована Сагридиса.³² Дакле, само наизглед произвољан превод и одабир делова Дукине историје сигурно је имао своју концепцијску стратегију унутар Cod. grec № 4, али о чему се нешто више и за сада не може рећи. Што се тиче Јована Сагридиса, претпоставља се да то једино може бити Giovanni Sagredo, који је 1677. године у Венецији објавио турску историју под насловом “Memorie istoriche dei monarchi ottomani de 1300-1646”, односно и на концу - мемоаре које је на новогрчки превео велики фанариотски влашки кнез Никола Караца (Νικόλαος Καρατζάς, 1737-1784). Међутим, оно што је важније напоменути за Дукину историју у оквиру овог кодекса и њен фрагментарни превод уз завршни резиме јесте да је он сачињен непосредно након публиковања париског издања,

³⁰ *Grecu*, *Istoricul bizantin Duca*, 626-628.

³¹ Cod. grec 4, 115.

³² Cod. grec 4, 121.

односно након 1649. године, што недвосмислено показују недостаци и пропусти који потичу управо из овог издања.

Напоследку, веома мали фрагмент из Дукине историје и данас је сачуван у грчком кодексу Ватиканске библиотеке (Biblioteca Apostolica Vaticana | gr. 1408, f. 154^r) из XVI века.³³ Међутим, интересовање за кодекс Città del Vaticano, BAV, Vat. Gr. 12, исписаног између 1320. и 1330. године, а иначе једног од најстаријих манускрипата које садржи Lexicon vindobonense, уз бројне текстове и фрагменте граматичарске и лексикографске природе, као и друге разноврне литерарне пасаже, навело је научне помисли на претпоставке да се може препознати рукопис преписивача кодекса Parisinus Graecus 1310, односно, како би происходило из тога - самог историчара Дуке. Пошто су бројне рукописне допуне наведеног ватиканског кодекса вршене крајем XV века, а с обзиром да је за његово формирање terminus ante quem 1475. година, те да га у истој години бележи и ватикански Inventarium, наводи византологе на иницијално размишљање да он представља и литерарни тестамент активности нашег историчара, уз поему која је упућена неименованом монаху.³⁴

Напоменимо, у следу пописа Дукиног наратива, хроничарски (почетни) део његовог текста, од првог реда до Другог поглавља, готово дословно је коришћен за увод у такозвану „Јањинску хронику“, коју је приредио F. Pouqueville.³⁵ Овај део је приређен према првобитној хроници на крају XVIII века. Аутор је користио прво (из 1649. године), или прештампано венецијанско издање Дукине историје (из 1729. године).³⁶

Аутограф или препис. Када је деведесетих година XX века „идентификована могућа рука“ преписивача Дукиног историјског дела, тежило се ка снажењу „чињенице“ да је „преписивач“ настањивао северну Италију у другој половини XV века (што подразумевано токовима дешавања на Медитерану нимало није изненађујуће), где се свакако могао обрести доласком са Истока.³⁷ Доцније, случајно „откриће“ и „рукописне сличности“ у фирентинском Codex

³³ *Greci, Istoria turco-bizantină* (1341-1462), 16.

³⁴ *Kotzabassi, Doukas and codex Vat. gr. 12, 399-407.*

³⁵ *F.C.H.L. Pouqueville, Voyage dans la Grèce V, Paris 1821, 200-210.*

³⁶ Уп. *Cirac Estopañan, Bizancio y España: El legado de la basilissa María y de los déspotas Thomas y Esaú de Joannina I, 67.*

³⁷ *Kotzabassi, Der Kopist des Geschichtswerkes von Dukas, 307-323.*

Laurentianus plut. 10.8 уверавало је савремене научнике да наново треба „преиспитати“ све чињенице у вези са личношћу писца.³⁸ Аргументација се проналазила на маргинама фолија 389^v-390^r, 404^r-405^r и 406^v овог фирентинског кодекса, у исписаном садржају пророчких казивања Старог завета, а који се „идентификују“ са рукописом старијег париског преписивача. Маргиналије се односе на поглавља 2 и 8 пророка Данила и нису ништа друго до врста историјских лема које стоје насупрот одговарајућим деловима текста. Оваква врста маргиналија у кодексу верског садржаја, истина, изузетна је - и примарно указује на корисника или власника текстова који је посебно заинтересован за историјске наративе, а истовремено је и њихов коментатор. Испитујући кодекс који је „Дукин преписивач“ исписао, допунио или коментарисао, назначавала су се, дакле, кроз истраживања евентуалних „открића“ о личности позноромејског историчара, почевши од питања власништва, или поседовања на вишегодишњи низ најмање три рукописа париских кодекса: 1115, 1303, као и Vodl. Canon. 41, у којима је „евентуално“ додавао текстове, исписе, или делове наратива који су до тада изостајали (што изнова остаје траг ван којег и након којег се не може даље и ништа додатно доказати); тиме, иде се даље у претпоставкама, управо је дати преписивач приређивао и дописивао садржину Париског кодекса 1310. Низ тврдњи, ипак, постаје сумњичав у даљем следу, јер је преписивач означен белешком на маргини рукописа у Parisinus Graecus 1310 као следбеник римокатоличке вере,³⁹ док је посебне карактеристике његовог стила писања, попут облика неких слова (на пример ϱ и ζ) и употребе кажипрста за увлачење новог реда на крају f. 7^v Vodl. Canon. 41, а који „сведочи“ о приближавању навика западних преписивача – графолошки тек тешко утврдити.⁴⁰

Не можемо се стога приклонити мишљењу да Париски кодекс 1310 показује све карактеристике садржаја написаног (састављеног) за приватну употребу нашег позноромејског историчара.⁴¹ Иако је реч о стриктно тематски увезаним текстовима, који могу бити плод

³⁸ *Bandini*, *Catalogus codicum manuscriptorum Bibliothecae Mediceae Laurentianae I* (Florentiae 1764; Leipzig 1961), 475.

³⁹ На маргинама фолија 24^r и 24^v, где Григорије Кипарски говори хвалоспевно о Андронику II Палеологу и о императоровој антиунионистичкој црквеној политици, преписивач бележи његову реакцију на ауторове тезе. Међутим, осим Дукиних наклоности ка унији цркава, кроз приповест његовог дела, бар у политичком смислу може се тврдити да је латинофрон, али не пак и засигурни конвертит.

⁴⁰ *Kotzabassi*, *Kopieren und Exzerpieren in der Palaiologenzeit*, 473-482.

⁴¹ У два случаја преписивач даје датум у тексту, који може послужити као крај за датирање појединих делова рукописа. Тако он помиње у тексту о расколу, написаном на f. 42^v, година 1453. као година у којој пише. Док се

личног интересовања састављача, који је највероватније био добро образован, али не и изврстан учењак, остаје кључно и отворено питање зашто у том случају главни наратив Дукине историје није довршен, већ је остао и опстао прекинут недовршеном реченицом, без исписивања личног имена.

На тренутак и наново, вратићемо се наведеном спектру премиса које не могу доказати изречене аргументе о истоветном рукопису сада већ више кодекса. Распон наречених претпоставки заокружила је неубедљива дилема (тима и наметнута извесност) да је преписивач био чак лично историчар Дука.⁴² Добро је познато да је Дука најмање два пута посетио Цариград у име Гатилузија, једном непосредно након освајања 1453. и други пут 1456; тамо је несумњиво имао прилику да набави преживеле ромејске рукописе, што се поткрепљује његовим описом о продаји рукописа после освајања, наравно мрачним бојама у својој историји.⁴³

Образложење које је понуђено поткрепљује се већ знаном, тиме и неубедљивом чињеницом да је историчар исписивао своје дело до освајања Лезбоса 1462. године, што је и последњи датирани догађај наратива. Јасно је - пад Лезбоса је списатељу отежао умножавање или упознавање ширег круга људи са својим списом. С обзиром да је Дука службовао на дворовима Ђеновљана, мишљења смо и да је врло вероватно спас и пронашао на северу Италије. Међутим, уколико би прихватили присуство његовог рукописа у бројним кодексима, услед толико дописиваних маргиналија и коментара питамо се зашто стога и бар на самом крају дела није дописана насилна смрт последњег подесте којем је служио, а чији живот је одузет у Константинопољу исте 1462. године, што описом чини италијански превод Дукине историје. Лепеза претпоставки тиме се тек отвара. Но, за сада, остаје нам отворена и запитаност о могућем крају нашег историчара већ у самој Митилини, док преписивач

на f. 285^v наводе године 1444/1445, што значи да је први текст или f. 42^v скоро девет година касније написана од f. 285^v.

⁴² Свакако значајно за личност писца и власника париског кодекса 1310 је чињеница постојања хвалоспева Андроника II Палеолога, преписаног и у Codex Neapol. II. E. 20, а у поседу Ђеновљанина Антонија Маласпине, који је рођен у Фокеји и био је савременик и највероватније лични познаник византијског историчара. *Pérez Martín, The Greek Culture of the Genoese Phokaia: The Life and the Books of Antonio Malaspina*, 123-160.

⁴³ Поистовећивање преписивача са византијским историчаром Дуком сигурно се не може заснивати само на историјским лемама у Codex Laur. plut. 10.8, али и његов приступ другим тешким рукописима које је преписивач користио или као предлошке или допуне или назначења. Ducas XLII, 1, *ed. Grecu*, 393.

најстаријег рукописа подједнако може бити било ко из непосредног круга преживелих Византинаца.⁴⁴

*

Историјат истраживања и особености Дукиног историописања. Попут неписаног правила, текстови ромејских рукописа састављени су и записивани у неким случајевима чак и по неколико векова пре нашег најмлађег сачуваног преписа. Јасно је, дакле, да је реч о препису, или копији рукописа без могућности упоређивања са изгубљеним, или непознатим аутографом. Неретко, остали су сачувани преписи преписа. Критичка издања, стога, усмерена су на покушај савремених научника да евентуално реконструишу оригинални текст. Чест је још и случај да је преживело неколико сачуваних преписа из различитих векова који су копије текстова. Очекивано, ти текстови имају мале варијације одступања и разлике које се провлаче кроз природни поступак ручног копирања. Да би настало критичко издање, уредник мора сагледати све разлике у покушајима да одгонетне оно што је највероватније било „оригинални“ запис аутора. За неке од позновизантијских текстова могуће је претпоставити да је рукопис који је сачуван заправо написао сам аутор, а који се може уз ситну дозу сумње назвати аутографом. Међутим, истинска је реткост да опстаје било какво утемељење на основу којег би се могло закључити да ли је рукопис завршени аутограф, посебно у случају историчара Дуке када је временски распон најстаријег преписа и већ италијанског превода сабран у оквирних пола века.

⁴⁴ Датим премисама и њиховим следом тумачења, затичемо тврдње које упоређене наведеним карактеристикама - преписивача идентификују са историчарем Дуком. Пошто је позноромејски историчар живео у Неа Фокеји, где је такође поседовао кућу и био у служби ђеновањанског подесте, након тога борави на Лезбосу, службујући за Гатилузије. За некога ко је читав живот гајио блиске и професионалне односе са Ђеновањанима, очекивано је претпоставити да је на њега утицала и њихове писмена култура. Ово становиште о изједначавању и идентификовању преписивача и историчара у једној личности неубедљиво делује услед маркирања искључиво бројних слабости преписивача у правопису. С друге стране, његов колебљиви рукопис, величина слова и број редова по страницима, који се разликују од текста до текста наведених кодекса, указују на поприличну разноликост у ширинама маргина, недостатку континуираног бројења страница, итд. Дакле, од већ утемељених (иако недовољно спознатих) закључака, није се ипак одмакло: *Gj. Moravcsik, Byzantinoturcica I, 230-231; Hunger, Die Hochsprachliche Profane Literatur der Byzantiner I, 490-491.*

Претходно наведени приступ не пружа увек смислено решење за византијске текстове који припадају хронографској традицији, јер је свака особа која је сачинила копију летописа давала себи слободу, вероватно и услед спољних утицаја и последица тумачења епохе, да придода, брише или преуређује текстуалну садржину. И у тим случајевима подразумевано и недокучиво остаје непознаница како би тек изгледала „оригинална“ верзија, те и остаје отвореним логично питање која верзија представља почетну тачку у њиховом проучавању. Поред тога, један од главних принципа класичног приређивања текста је, бар на чему прећутно опстаје методолошки принцип, да грчки језик треба исправити не би ли се повратио аутентичном и древном речнику и синтакси - ослобођеном утицаја византијских, или поствизантијских преписивача. Ипак и тек тим приступом, остаје актуелна дилема у савременој византологији, да ли би византијске ауторе, који су у већој или мањој мери покушавали да пишу на класичном грчком језику уредници и приређивачи требало да „исправе“ њихове „грешке“, или да их сагледају и прихвате као аспекте средњовековног језика?⁴⁵

У случају Дукиног историјског наратива, много тога наведеног и даље остаје непознаница. Његов препис опстао је унутар кодекса Parisinus Graecus 1310. Кодекс је разноврстан услед броја и садржине рукописа, где су похрањена „дела“ Хесиода, Лукијана, или препис Батрахомиомахије, затим патристичких текстова Григорија Назијанског, Јована Златоустог, Василија Великог, као и византијских текстова, на пример Михаила Псела, Јована Цецеса, Теодора Продрома Старијег, а које је (вероватно) у последњој четвртини XV века копирао једна те иста рука, али у различитим првобитно независним деловима и у различито време, доцније обједињеног. Као и многи други „париски грчки рукописи“, а на основу инвентара Bibliothèque du Roi, потврђује се да су и рукописи из кодекса Parisinus Graecus 1310 доспели посредством грчког учењака Јануса Ласкариса (Γᾶνος Λάσκαρις, Константинопољ, око 1445 – Рим, 1534) и библиотеке Пјера Строција и Катарине Медичи, где у Паризу добијају напослетку свој данашњи повез и садржину.⁴⁶ Кодекс се састоји од 444 фолије величине 215 x 145 mm, исписаног на папиру западног порекла са воденим жиговима, који су голим оком једва препознатљиви (у Дукином делу, распознају се силуете жигова, на пример:

⁴⁵ *Neville*, Guide to Byzantine Historical Writing, 33-34.

⁴⁶ *Jackson*, An Old Book List Revisited: Greek Manuscripts of Janus Lascaris from the Library of Cardinal Niccolò, 77-113.

стилизованог коња, маказа, лука), или уопште нису препознатљиви, због набора рукописа, јер су листови ситно и збијеним словима исписани и чврсто увезани.

Дукин текст је смештен између f. 288^r–391^r, уз недостајуће фолије 248^r–249^v. Исписала га је иста рука, као и остале делове данашњег сачуваног кодекса. На почетку сваког новог текстуалног слоја на фолијама постоје јасни нови уметци на свакој од фолија ромејске историје, почевши од 296^r - μιξοβάρβαρον | τυγχάνοντες,⁴⁷ f. 320^r - αὐτοῦ. | παρελθόντος,⁴⁸ f. 336^r - στυπτηρίας | μέταλλον,⁴⁹ f. 352^r - σιάνδαλα | βουληθείς.⁵⁰ Број редова на свакој страници се мења: на фолији 24: 29–33; 25–27: 34–36 словних линија; 28–29: 26–27, и тако даље. Такође, постоји јасна видљивост промене квалитета и јачине мастила у средини реченице на f. 386^r - Χαμζάν· καὶ | μετὰ θυμοῦ.⁵¹

Дукин текст је део кодекса са континуираним бројевима фолија (на сваком првом ректору на средини подножја странице црвеним мастилом од стране самог преписивача биле су обележене арапским бројевима) а који више или нису потпуни, или пак видљиви. Ипак, бројање које остаје приметно, јесте: η' (f. 153^r), затим θ' (f. 161^r), ι' (f. 169^r), ια' (f. 177^r), ιβ' (f. 185^r), ιγ' (f. 197^r), ιδ' (f. 207^r), ιε' (f. 221^r), ις' (f. 225^r), ιζ' (f. 233^r), ιη' (f. 241^r), ιθ' (f. 251^r), κ' (f. 259^r), κα' (f. 267^r), κβ' (f. 275^r). Дукин текст почиње на f. 288^r унутар 23. позиције, записан је на правилним кватернионима и завршава се f. 391^r на страници ректора последње фолије у средини реда. Такође, постоје остаци слојева претходно исписаних бројева, од стране истог преписивача: ι' (f. 37^r); α' (f. 63^r), β' (f. 70^r), γ' (f. 80^r), δ' (f. 90^r), ε' (f. 99 до ι'), ζ' (f. 107^r), ζ' (f. 117^r), η' (f. 125^r), θ' (f. 135^r); κα' (f. 410^r), κβ' (f. 418^r), κγ' (f. 426^r), κδ' (f. 434^r).⁵²

Из овога се види да данашњи кодекс укључује само делове изворно већих целина, али да Дукин текст не показује никакве (намерне) механичке губитке, иако је засигурно да би његово довршавање изгледало на крају другачије (могуће и на почетку). Преписивач је унео у текст обиље лема повезаних са садржајем, које су такође биле претежно написане црвеним мастилом, а које су сада у великој мери избледеле. Прва лема (на врху f. 288^r) је: ἀριθμοὶ ἐτῶν ἀπὸ τοῦ αὐοῦ ἀν(θρώπ)ου ἕως τῆς ἡμετέρας γενεᾶς, а последња која је исписана црвеним мастилом

⁴⁷ Ducas X, 3, *ed. Grecu*, 61.

⁴⁸ Ducas XXII, 8, *ed. Grecu*, 163.

⁴⁹ Ducas XXV, 8, *ed. Grecu*, 209.

⁵⁰ Ducas XXXIII, 1–2, *ed. Grecu*, 279.

⁵¹ Ducas XLIII, 13, *ed. Grecu*, 411.

⁵² П. *Reinsch*, *Byzantiner und Osmanen im Kampf um die Macht und das Überleben (1341–1462)*, 42–47.

је лоцирана на f. 382^v: ὄρα ἐλεημοσύνη τοῦ δεσπότου. После тога више нема лема, већ само тамно смеђим мастилом, вероватно другом руком, на f. 389^r, понавља се година из текста: ἔτος ,ςλξεον, као и κάλλιστος πάπας, као и на f. 389^v - ,ςλξσον. Чињеница да се ове леме (опет је претпоставка) не односе на аутора, већ преписивача, говори f. 375^r са дописаним текстом: ὄραδιήγησιν μεστὴν φρίκης.

Додатне информације о тексту преписивач даје црним мастилом на f. 248^r - ἐν τῷ γω αὐτοῦ ἔτει ἐξώσθησαν καὶ οἱ Λατίνοι τῆς Πόλεως,⁵³ на маргини се чита додатна назнака године ἐν ἔτη (ἔτει) ,ςψξη' ἰουλ(ίου) κε'. Затим, - μετὰ δὲ τὸν ἀνδρόνικον ἐβασίλευσεν μιχαὴλ ὁ υἱὸς αὐτοῦ ἔτει (уместо ἔτη),⁵⁴ док се у оквирним деловим на маргинама проналази - ὁμοῦ οἱ δύο πατὴρ καὶ υἱὸς τὰ προγεγραμ(μ) ἔνα ἔτη μγ', без референтних знакова, дакле - не као побољшање или додатак самом тексту, већ као корективна назнака. Што се тиче дописаног коментара за помињани део наратива - μετὰ δὲ τὸν Ἀνδρόνικον Ἰωάννης ὁ Παλαιολόγος,⁵⁵ читамо на маргини: οὗτος ὁ Ἰω(άνν)ης ἐστέρθη νοευ(ρῖ)ω ιθ' τοῦ ,ςων' ἔτους.

Преписивач који је исписао леме је сигурно Византинац, јер на f. 350^r пише: ἄρνησις τῶν ἡμετέρων εἰς τὰ συμφωνηθέντα, делећи историјска и теолошка гледишта аутора, попут f. 363^v - ὄρα ἔνωσιν δολερὰν καὶ θεῶ βδελυκτὴν, у односу на прихватање црквене уније - διὰ τοῦτο καὶ ἐφ' ἡμᾶς ἡ δικαία τοῦ θεοῦ ὀργή.

*

Током посвећености делу позновизантијског писца Дуге било је неопходно и у односу на изречено приступити кроз неколико метода, пре свега због условљености самом темом која захтева комбиновање различитих приступа, у првом реду, посвећених постулатима класичне наратологије и теорије жанра, а тиме не нарушавајући средњовековни вектор поимања списатељства. Тај истраживачки ток у основи је подразумевао прикупљање изворне грађе, те покушаја продубљенијег критичког ишчитавања и анализе извора, уз сагледавање и консултовање домета савремене медијевистике за дати историјски период. Главни наслови

⁵³ Ducas II, 1, *ed. Grecu*, 33.

⁵⁴ Ducas II, 4, *ed. Grecu*, 35.

⁵⁵ Ducas II, 4, *ed. Grecu*, 35-37.

издања извора, као и меродавне секундарне литературе, у највећем броју и подразумевано - представљали су путоказ у реализацији наречених замисли. Дукина историја (преписом и издањима) је стога била основно полазиште за проучавање теме истраживања. Управо због вишејезичног издања извора, приликом обраде заступан је метод проучавања византијских извора, који је последњих деценија пружио значајан допринос и начинио важне помаке на пољу анализе историјских извора као књижевних дела. Под тим подразумевамо детаљно испитивање самог процеса настанка једног дела, ауторових намера и (видљивих и скривених) порука, као и самих књижевних форми које је списатељ користио не би ли те намере и саопштио. Поред тога, на овај начин се трагало и за (и даље) незадовољавајућим одговором на постављано питање о публици којој је дело било намењено у покушајима да се постигне боље разумевање културног и друштвеног миљеа једне епохе.

Поред основног извора, дисертација се базирала и на анализи осталих издања извора са савременим интерпретацијама, као и на консултовању издања источника који се у ширем смислу односе на задату тему и без којих би разумевање Дукиног дела и његове историјске мисли било незамисливо. Подразумевано су неизоставна издања дела Лаоника Халкокондила, Георгија Сфранциса и Критовула са Имброса, као и истраживачка потрага за директним и индиректним историографским утицајима на Дукину приповест приликом приказивања догађаја XIV и њему већим делом проживљеног XV столећа. У том контексту сагледавања тематске заинтересованости четворице „историчара пада“, посебно је посвећена пажња њиховом поимању историјских промена. Таквим приступом, неопходним се чинило објаснити зашто успехе и неуспехе, према ромејским списатељима, ревносно не прате врлине и пороци и зашто су грехови Ромеја на крају одговорни за њихове несреће. Дука, иако даје суморне описе турских злочина током освајања Солуна и Цариграда, истодобно признаје постојање и турских врлина и корумпираности међу Ромејима, оличену у директно маркираним ликовима свог дела. Дукин историјски спис представља, као што је већ напоменуто, незаобилазно дело када је у питању проучавање развоја и климакса византијске историјске мисли доба Палеолога, те и изван тог временског и географског оквира, посебно у поредбеним односима са италијанским, балканским, или османским изворима. По много чему специфична, историографија XV века развила је једно засебно схватање ромејског идентитета, које је свакако видно на страницама Дукине историје.

Разумевањем начина на који су византијски историчари сагледавали свет, схватили историјске процесе и токове, поимали прошлост и проживљавали властиту садашњост, надајући се да ће на тај начин моћи да објасне сурову свакодневицу и „пророкују прошлост“ остављајући запис у времену о минулим епохама, може се разумети и време и епоха у којој су они живели. Уверени смо да ће један савремен приступ критици извора, уз коришћење нових метода истраживања, отворити нека нова питања и допринети темељнијем сагледавању наведене насловне проблематике и бољем познавању личности и светоназора њеног аутора.

Пад Константинопоља, који је имао огроман одјек, уједно алармирајући све народе којима прети турско освајање, по први пут се у византијској историји живо доживљавао као прича не само о некада моћној Империји, већ и о њој као европској и балканској предстражи у вишестолетној борби против номадских освајача.⁵⁶ Позна историја Византије постала је тако поучан пример како су унутрашњи сукоби изазвали смрт просперитетне медитеранске силе, чије су интелектуалне и државничке идеје биле предодређене за дуг живот и позитивни пријем и улогу у историји многих народа и бивших суседа Византије.

Опис, тумачења и сажетак Дукиног историјског приповедања. Према свим наведеним и основним описима Дукиног историографског дела, оно у себи садржи посебну идеолошку концепцију и питање идентитета Ромеја, који се јасно уочава на страницама списа, а свеукупно преовладава у истраживањима савремене византологије последњих деценија. Почевши од учестале наглашаване чињенице да позноромејски спис примарно у рукопису (препису) нема унутрашње поделе, које је прво издање текста пронело и поделило га на поглавља, у смеру није било помака у потрази и домишљањима о литерарној стратегији изгледа дела у могућој коначности.⁵⁷ Закључци савремене науке уочљиво прате основне дескрипције текста, попут његове раздељености на XLV глава, које се односе на период између 1341. и 1462. године и настајале су у периоду између 1453. и 1455. године, односно дописиване, према признању аутора, до 1462. године, када је опсадом Митилене, односно Дукиног боравишта, писање

⁵⁶ La caduta di Costantinopoli, *testi a cura di A. Pertusi*. Milano, 1976, vol. 1-2.

⁵⁷ Ducae Michaelis Ducae Nepotis Historia Byzantina Res in Imperio Graecorum Gesta Complectens, *ed. Bullialdus*, 1-164.

било нагло обустављено.⁵⁸ Дукини описи различитих ликова у његовом спису, читаћемо даље, засновани су на начелу испитивања моралности, тако да је, према њему и истраживачки конклузивно, историја серија сукоба између врлина и порока.⁵⁹ Као учесник неколико мисија на турском двору, писац проноси на страницама свог дела атмосферу нове стварности пре и након пада Византије, односно током почетка краја средњовековног Балкана, што су детаљи који се не пропуштају истаћи.⁶⁰ Дукини мотиви за исписивање историографског дела описно исказују велику списатељску одговорност историчара, чији је основни задатак истинито и колико је могуће објективно казивање (у овом смислу су заступљена разнолика становишта), зарад објашњења разлога „зашто је пао Град (1453)“.⁶¹

Још у почетним научним сазнањима, дознајемо оквирно да је Дука живео и деловао у ери страховитих разарања, уз властиту несуздрживу обавезност описивања и потребу да мастилом (колико је могуће) концизно отргне од заборава ромејско време од 1341. до 1462. године, дакле - време током којег је Византија, у ствари, већ неповратно пропадала и пре фаталног 29. маја 1453.⁶² Лично име историчара није нам познато. Да је, према грчкој, а посебно палеолошкој традицији, у знак поштовања предака са очеве стране, извесно би позноромејски списатељ био имењак свог деде - Михаила. Историчарев деда, следбеник Јована Кантакузина, био је утамничен за време владавине царице Ане и Алексија Апокавка, али је успео да избегне масакр након Апокавковог убиства 1345. године и спас пронађе на

⁵⁸ Ducas Michaelis Ducas Nepotis Historia Byzantina Res in Imperio Graecorum Gesta Complectens, ed. Bullialdus, 164; Ducas, Michaelis Ducas Nepotis, Historia Byzantina, ed. Bekkerus, 346, уз дописани крај у италијанској верзији текста на страници: 512.

⁵⁹ У том поимању и управо наново из француске краљевске штампарије, корицама обједињена са одабраним деловима Кантакузиновог дела, у највећем својем садржају, Дукина историја је публикована у преводу на француски језик: *L. Cousin*, Histoire de Constantinople, depuis le Règne de l'ancien Justin, jusqu'à la fin de l'Empire, Damien Foucault: Paris 1685.

⁶⁰ Едвард Гибон у напоменама његовог гласовитог дела „Опадање и пропаст Римског царства“ набраја Дукина поглавља XXXIV-XLII као прве у низу између главног текста о Паду. *Gibbon*, The Decline and Fall of the Roman Empire II, 773. У првом преводу на немачки језик, свакако фрагментарном, услед приређеног издања византијских извора из 1912. године о земљи и људима Византије, издавају се делови попут Дукиних описа начина ратовања Османлија и њихове оспособљености у коришћењу ватреним оружјем. *Dieterich*, Byzantinische Quellen zur Länder- und Völkerkunde, 132. Фрагменти Дукине историје доживели су превод и на руски језик и опет у оквиру описа пада Византије: *Степанов*, Византијски историци Дука и Франдзи о паденици Константинопоља, 388-410. Управо на руском језику је и проистекла и до данас једна од истински најпрецизнијих и најтемељнијих студија из 1913. године: *Чернушовъ*, Дука, одињъ изъ историковъ конца Византии, 171-221.

⁶¹ Постојано и беспрекорно, стога, Дука је сагледаван као историчар Пада. О томе, уз сабране истраживачке наслове у византологји до 1950. године: *Tomadakis*, Δουκας ὁ ἱστορικὸς τῆς Ἀλώσεως ἐκ τοῦ ἰδίου τοῦ ἔργου, 38-58.

⁶² *Grecu*, Pour une meilleure connaissance de l'historien Doukas, 128-141.

двору турског емира Исе, владара Ајдина.⁶³ Михаилов унук рођен је, следом промишљања, вероватно око 1400, а умро је око 1470. године. Већ 1421. године проналазимо га у секретарској служби ђеновљанског подесте Ђованија Адорна, као и у улози секретара, преводиоца и аутора дипломатских писама. Већи део свог живота је провео у околини малоазијске Фокеје - поседујући кућу у Неа Фокеји, а потом на Лезбосу. У Дидимотици 1452. године био је у прилици да посматра припреме султана Мехмеда II за напад на византијску престоницу. Одмах након освајања 1453. године посетио је Цариград и стекао и записао језиве утиске о катастрофи која је задесила ромејску престоницу. Током тих година наступили су по њега лично разни, неретко непријатни, дипломатски задаци у служби Гатилузија са Лезбоса. Они су укључивали пријем турског адмирала у Митилени (1455), као и уручење трибута турском султану. Када се Дука појавио у Хадријанопољу, августа 1455. године након смрти Дорина Гатилузија, а у име приступања и преузимања управе његовог сина Доменика, са данком за Лезбос и Лемнос, грубо му је речено да млади Гатилузио мора доћи сам уколико жели да га султан призна и потврди му управљање над ђеновљанским поседима у Егејском мору. На следећем путовању код Мехмеда II, Дука је пратио свог господара и 1456. године, такође, донео данак у Цариград. И даље, као и са датовањем рођења, остаје непознаница прецизна година смрти историчара.⁶⁴ Сама чињеница да се његово дело завршава освајањем Лезбоса од стране Турака (1462) може се сматрати као *terminus post quem*, уз све даље и бројне недоречене претпоставке.⁶⁵

Енциклопедијски описно, а следом општеприхваћене поделе историјског наратива, прво поглавље Дукиног списка пружа врло кратак генеалогички и аналитички преглед од Адама до царева Палеолога, односно у случају Византије од Константина Великог, потом Јустинијана, до Ирине и Константина VI, те се уз прескоке наставља до Алексија I Комнина.

⁶³ Управо таквим је и бележено кроз прве описе лексикографских и енциклопедијских одредница, као и већ првим значајнијим и посвећенијим студијама, скоро уз неизоставне помене аутографске природе дела: *Papadopulos-Kerameus*, *Ἱεροσολυμιτικὴ βιβλιοθήκη* IV, 100-101; *Dictionnaire d'histoire et de géographie ecclésiastiques* XIV, 739; *Colonna*, *Gli Storici Bizantini dal IV al XV secolo I: Storici profani*, 39-41; *Turner*, *Pages from Late Byzantine Philosophy of History*, 356-358; *Tusculum-Lexikon*, 133; *Fenster*, *Laudes Constantinopolitanea*, 233; *Biographisches Lexikon zur Geschichte Südosteuropas* I, 446.

⁶⁴ *Charitonidis*, *Εἰς Μιχαὴλ Δούκα*, 99-101.

⁶⁵ Ове претпоставке, као и сва даља и продубљенија тумачења Дукине приповести остале су тек за надалазеће време и другу половину XX века, услед свеопштег разумевања његове историје искључиво за тумачење пада Византије. Томе у прилог говоре и бројни наслови, чак и монографије: *Τωμαδάκης*, *Περὶ ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως* (1453), *Θεσσαλονίκη* 1953.

Након што наративно скицира ширење турске моћи у Малој Азији и Европи, Дука се окреће бици на Косову пољу.⁶⁶ Кохерентни приказ византијско-турске историје започиње повратком приповести на 1341. годину и смрт цара Андроника III, чија удовица са својим саветницима, као и Јован Кантакузин - постају водеће личности византијске политике. Поглавља V-XI вероватно су надахнута како породичним, тако и личним сазнањима историчара, проносећи фаворизоване описе Кантакузина и прилично ненаклоњену слику Јована V Палеологу. Поред тога, Дука суморним тоновима приказује тегобне борбе све слабије Византије са претежно напредујућим и војно назауоставивим Турцима, али и са италијанским поморским републикама. Дакле, све је водило пропасти и паду Византије. Дука је почео, стога, да пише своју историју под утиском освајања Цариграда 1453,⁶⁷ започевши властиту приповест свакако раније.⁶⁸ Иако оквирно изречено, у сваком случају, писао је педесетих година XV века и пре освајања Лезбоса 1462. године.⁶⁹ Као човек дубоко инволвиран у политички живот Медитерана, Дука није имао илузија о неизбежном развоју догађаја који ће довести до слома Византије и коначне победе Турака. Али, ромејски владар у Цариграду увек је за њега остао *ὁ βασιλεύς*, док је султани искључиво и постојано бележио термином *ὁ τύραννος*, односно - сматрајући их узурпаторима према традиционалном византијском политичком схватању. Реална тежина политичких догађаја епохе може се видети и поређењем два описа о смени на троновима, у Византији (Јован VIII - Константин XI) и код Турака (Мурат II - Мехмед II). Иако је само неколико редова за Дуку било довољно да назначи византијске проблеме, турска промена на престолу репродукује се много шире, јасним разлогом о упливу и значају за даље токове османске повеснице по саму Византију. Дакле, врло је видљиво назначено колико су дешавања на турском двору доносила и немире и непредвидивости свим околним народима Балкана. Када је реч о црквеној политици, Дука се залагао за унију, примарно из политичких разлога. Историчар пада Цариграда и остатака Византијског царства схвата све надолазеће катастрофалне промене као Божију казну за бројне грехове Византинаца. Међутим, он није имао додира, нити се може поистоветити са верским фанатиком, које је управо сам аутор довољно учестало виђао међу својим и османским сународницима. Уверен је историчар у

⁶⁶ Венецијански преводилац повезује Дукин текст са непознатом локалном легендом и с информацијама из других извора којима је тешко ући у траг.

⁶⁷ *Greci*, Pour une meilleure connaissance de l'historien Doukas, 132.

⁶⁸ *Gj. Moravcsik*, *Buzantinoturcica* II, 249.

⁶⁹ *Αναστασίου*, Ο ιστορικός Δούκας εξιστορεῖ τις θρησκευτικές αντιθέσεις στην Πόλη πριν από την Άλωση, 7-14.

таквом виђењу, тај очајни и фанатични ромејски народ не би ни био спреман да прихвати унију у замену за извесну победу над Турцима.

Ромејски историчар Дука се читаоцима извињава због приказивања победа неверника и пораза свог народа. Али, он је дубоко био уверен у усмено предање да ће Османлије и Палеолози, који су истовремено дошли на власт, такође истовремено одступити са политичке позорнице. Уосталом, оправданост у таквим ставовима лежи у чињеници да се историчар у великој мери ослањао на последице историјских догађаја, надаље на податке својих сународника, али и Турака, чиме је највећим делом догађаје описивао *post festum*. С тим у вези, његов рад се може посматрати као својеврсни наставак „мемоара“ Јована VI Кантакузина и „Ромејске историје“ Нићифора Грегоре, који нуде истински увод у XV век, односно наративну свезу са делима Јована Анагноста, Халкокондила, Сфранциса и Критулула.

Савремени критичари једногласно потврђују Дукину љубав према истини и релативну тачност, уз задивљујућу уверљивост, као што су пасажи о освајању Смирне од стране Тимура, или опсаде и јуриша Мехмеда II на Цариград, као и дирљиви текстуални одломак у којем историчар приповеда о успаваном младим становницима Константинопоља тог ужасавајућег јутра 29. маја 1453. године. Историчар, такође, верно оцртава глад и пораст цена током блокаде престонице под владавином Манојла II, као и техничку надмоћност ватреног оружја. Много детаља посвећено је и плачкању пркава и судбини небројених световних и духовних књига. „Крволочну звер“, односно Мехмеда II (τὸ αἰμοβόρον θηρίον) Дука је представио као моћника супериорне воље, пред којим дрхти цео свет.

Генерално, Дука не тежи високој реторици, иако указује на бројним местима да му она није ни најмања непознаница. Међутим, оно што писца карактерише јесте непосредни и њему савремени изговор, уобличен и узвишен старом традицијом, чиме бројни искази добијају гномичко значење, или облик дијалога. У наглашеним тачкама свог излагања историчар пак текстуално инкрустрира и три паралелна одељка који су повезани са бројним цитатима из Старог завета. Она се односе на сцену Антихриста, односно Мехмеда II током уласка у Аја Софију, који је сачињен по узору на Никиту Хонијата и ламент због пада Града по угледу на Јеремијин библијски плач над Јерусалимом. Дука је био уверен да овај библијски Плач нераскидиво спаја, или бар чини паралелу између „Старог“ и „Новог“ Јерусалима

(Цариграда). Иначе, више пута наилазимо на реторичке елементе као што су парентезе и питања. Класичне текстуалне тенденције уочавамо у изузетном броју митолошких реминисценција. Да је то представљао хуманистички став који у овим случајевима остаје инфериорно сагледан за хришћанског аутора, произлази из наивног, или скоро незаинтересованог изједначавања појмова Θεός и Τύχη.

Упркос намери да пише језиком високог стила - двојина и пробране древне речи попут ἀγέρωχος и ἀγερωχῶ се више пута проналазе, чиме код Дуке ипак и доминантно надвладалају скоро колоквијални и народни елементи стила и граматике, односно „модерни“ облици властитих имена и топонима XV века. Читамо тако ἄνδρας уместо ἀήνρ, νῆαι за νῆες, βοῶντας уместо βοῶν, τὴν ἡμισυ αἰχμαλωσίαν, ἐτέρας ἐξόδης, κρείττοτερος и μείζοντερος, потом плеоназме попут θυμοῦ πλήρης μεστός γεγινώς и елиптичне реченице χειμῶνος δὲ παρελθόντος ... πάλιν ἀπὸ Βενετίας τριήρεις. Чести анаколуту значајно доприносе потенцирању говорног медитеранског грчког. Овај утисак се појачана тачном транскрипцијом турских и италијанских речи, што дипломати са двора Гатилузија није представљало никакве потешкоће с обзиром на флукуацију језика. Дука такође сматра сасвим прикладним да у приповест уплете народне пословице.

Ово су, дакле, искључиво прегледне и засебно сагледане карактеристике историјског Дукиног дела, сабиране досадашњим истраживачким дометима који свакако и даље граде и продубљују анализу одраза епохе која је позноромејског списатеља изнедрила, или у одређеној мери симболизовала исту. Очуван само једном примерку преписа, без наслова, прве и последње странице, тиме и без личног имена аутора, дело је нагло и грчком ортографијом прекинут у полуфрази ...ὄρῶντες οὖν οἱ ἐντός [...]. Као и за лично име и за крај садржине његовог дела остајемо ускраћени, које уједно и сегментима потрте унутар реченичне паузе објашњава турбулентне и испрекидане догађаје епохе, којима је, коначно, засувши пре тога околне православне народе новим (и привидним) зачецима, ипак прекинут независтан живот Византије.⁷⁰

⁷⁰ *Papastathis*, Païsius Ligaridis et la formation des relations entre l'Église et l'État en Russie au XVIIe siècle, 77-85; *Alexandropoulou*, The History of Russia in Works by Greek Scholars of the Seventeenth-Century, 61-91; *Papadrianos*, L'historien byzantin Doukas et les Serbes, 113-120; *Izvoarele istoriei României: IV. Scriitori și acte bizantine secolele IV-XV*, ed. L. Radu, 416-438.

Значајнија издања и савремени преводи Дукине историје⁷¹

Duca Michaelis Ducae nepotis Historia Byzantina res in imperio Graecorum complectens: A Joanne Palaeologo I. Ad Mehemetem II. Accessit Cronicon Breve, quo Graecorum, Venetorum, et Turcorum aliquot gesta continentur. E Bibliotheca Regia, nunc primum in lucem edita, versione Latina, et Notis illustrata. Studio et opera Ismaelis Bullialdi, Paris 1649 (= Venedig 1729).

Duca Michaelis Ducae nepotis Historia Byzantina. Recognovit et interprete Italo addito supplevit Immanuel Bekkerus (Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae), Bonn 1834 (mit lateinischer Übersetzung).

Ducas Istoria Turco-Bizantină (1341–1462), ediție critică de Vasile Grecu (Scriptores Byzantini I), Bukarest 1958 (mit rumänischer Übersetzung und Anmerkungen).

Dukas, Chronographia – Byzantiner und Osmanen im Kampf um die Macht und das Überleben (1341–1462) Chronographia (Griechisch - deutsch), ed. D. Roderich Reinsch, Lj. H. Reinsch-Werner, Berlin/Boston 2020.

⁷¹ Текст је, ипак, до сада и упркос последњем немачком издању, са највише пажње објавио румунски византолог В. Греку 1958. године, који је и открио други рукопис у Националној библиотеци Француске, односно кодексу 1766, вероватно из XVIII века, што му је и помогло да направи значајна компаративна сагледавања.

*

Dukas, Bizans tarihi, *Çeviren V.I. Mirmiroğlu*, İstanbul Enstitüsü 1956.

Decline and Fall of Byzantium to the Ottoman Turks by Ducas. *An annotated translation of the Historia Turco-Byzantina by H. Magoulias*, Detroit 1975.

B. Καραλής, [Μιχαήλ] Δούκας, Βυζαντινοτουρκική Ιστορία. Μετάφραση – Εισαγωγή – Σχόλια, Athen 1997.

J. Dayantis, Doukas, Histoire turco-byzantine. Introduction, traduction et commentaire, Thèse de Doctorat en Histoire à l'Université Montpellier III – Paul Valéry, Lille 2004.

Ducas, Historia Turco-Bizantina. *Edición y traducción de F.J. Ortolá Salas y F. Alconchel Pérez*, Madrid 2006.

J. Dayantis, *Doukas, un historien Byzantin du 15e siècle: Entre Grecs et Turcs*. Cahiers du Bosphore 51. Istanbul 2008.

Ducas, Storico bizantino del XV sec., Historia ovvero Historia turco-bizantina 1341–1462. *A cura di M. Puglia*, Rimini 2008.

ОСОБЕНОСТИ ИСТОРИОГРАФИЈЕ ЕПОХЕ ПАЛЕОЛОГА

Класични филолози доба просвећености били су веома критички настројени када је реч о књижевном квалитету списа византијских писаца, лишавајући их у прегледним историјским описима сваке истанчане језикословне вредности и евентуалних уметничких домета. Епоха романтизма XIX века пак пронела је нескривену посвећеност и заинтересованост за списатељство Источног римског царства новим издањима и реиздањима ромејских „историчара“, оличену с разлогом гласовитим *Corpus scriptorum historiae Byzantinae* (1828-1897), по којем едиција уједно постаје ново и незаобилазно препознатљиво полазиште савремених византолошких истраживања. Византијска филологија, ипак, тешко је крчила свој даљи трновити пут, посебно због чињенице што су уредници гледали с нескривеном одбојношћу на језичка одступања византијских „историчара“ од атичког старогрчког израза. Ипак и упркос томе, радило се прилежно, а издања су доживљавала публикувања невероватном брзином у новим едицијама и корпусима византолошких студија.⁷²

Премда, остаје тачно да су „ромејски историчари“, ма са коликим потешкоћа учестало покушавали да подражавају древно античко историописање, задавали себи у задатак и идеал - писање у стилу примарно Херодота и Тукидида, у мање или више успешним варијантама превазилажења властитих способности.⁷³ Тим више, бројни су незаокружени закључци и нерешени проблеми о византијској историографији, а као пратећи супстрат, средишње су и дилеме и методолошке недоумице византолога позне - палеолошке епохе (1261-1453), која је упркос „никејском изгнанству“ (1204-1261) и поразној реалности доживљавала очигледну и нарасе знаковиту „историографску ренесансу“.⁷⁴ Ипак, један од темељних проблема у

⁷² Знаменити В. G. Niebuhr (1776-1831) тврдио је чак изненађујуће у истицању и важности тих издавачких корака да проучавање византијске историје и филологије уједно представља сјајну рефлексију за немачку нацију, што се одразило напоследку и у сагледавањима бројних националних византологија. *Острогорски*, Историја Византије, 21-41; *Decline and Fall of Byzantium to the Ottoman Turks* by Doukas, *trans. Magoulias*, 23-24; *Манго*, Византинизам и романтични хеленизам, 7-35.

⁷³ ODB II, 937-938.

⁷⁴ Неопходно је на овом месту напоменути једну од кључних расправа која се може сматрати и да је започела са указивањем потребе за новим приступима византијској историографији: *Ljubarskij*, *New Trends in the Study of Byzantine Historiography*, 131-138.

проучавању касне историје Византије, који још увек није добио систематско решење, а почива у делима ромејских историчара XV века јесте питање о разлозима пропадања византијске цивилизације током њена два последња века.⁷⁵

Но, као по неписаном правилу, проблем тумачења ипак почива и мора започети кроз сагледавање класичног грчког језика у позној ромејској епохи, који генерацијски наслеђују и савремени учењаци. Резултати иако се чине, што заправо и јесу – изванредни, ипак и даље почивају на језичким (филолошким) полемикама, које су и даље отворене и актуелне, а о којима и следи слово кроз (методолошко и жанровско) сагледавање ромејских „историја“.

I-1. Поимање и однос појмова „историја“ и „хронографија“ у византологији

- *питање ауторства, публике и сврхе писања*

Писање у средњем веку, особито у културама високог домета, каква је византијска засигурно била, представљало је искључиво елитну активност високообразоване класе. Уколико је у том смеру дозвољено уопштавати, а наглашавајући улогу „историографа“, несумњиво су то биле личности са „јавном каријером“, те онолико колико је византологији познато, ниједном од аутора, који се може напоследку идентификовати, било да је у питању „историчар“ или „хроничар“, писање није било искључиво и примарно занимање. Није стога необично што се у науци уз средњовековна ауторска имена, неретко, често и нераскидиво, повезује владарски двор, чиме се постојано указивало да су списатељи уживали патронство или обављали неку важну улогу, или јавну функцију у царској администрацији.⁷⁶ Но, то је зависило и од историјског раздобља Византијског царства. Између IX и XII века, наведено, постојала је скоро нераскидива веза између писаца „историја“ и правничког позива. У овој ери, многи историчари су се школовали за правнике и текли каријеру судија пре него што би

⁷⁵ Русенквист, Византијска књижевност, 173-176.

⁷⁶ *Afinogenov*, Some Observations on Genres of Byzantine Historiography, 13-33; *Kaldellis*, Byzantine Historical Writing, 500–920, 201-217. Њихове титуле нису увек одговарале стварним државним задацима које су испуњавали или предузимали, тако да нам активности аутора често не говоре дословно шта је поједини писац радио услед променљивих политичких околности и потреба државе. *Neville*, Authority in Byzantine Provincial Society, 950–1100, 5-65.

се у потпуности посветили „историописању“.⁷⁷ Већ од тада, са сигурношћу се може тврдити, титуле аутора су се углавном подударне са високим дворским или државничким положајима.

Међутим, поједини аутори „историја“ били су, с обзиром на образовање и високу писменост нимало изненађујуће - и монаси, што је неретко, некада и скоро без изузетака имало много приметног утицаја кроз њихов поглед на световни живот и светска збивања. Бројни су стога аутори, чак и када остају анонимни, препознати или повезивани титуларно (управо захваљујући контексту и расуђивању) са патријаршијским свештенством. Током XII века патријархат је сачињавао и огранак царске владе чиме су у разноликим случајевима научне претпоставке остале само на нивоу наслуђивања да носиоци црквених звања имају и другачију идеологију од својих лаичких колега.⁷⁸ С друге стране, сукцесивно одустајање и напослетку одсуство забрана свештеничких бракова, ниже од чина епископа, довело је до темељније интеграције свештеника у лаичко друштво.⁷⁹

У науци се, тек у том низу истраживања, остајало без бројних сазнања него што би било пожељно о публици тих историјских наратива у Византији.⁸⁰ Чини се да је интересовање за текстове које називамо „хроникама“ било знатно веће од оних који се класификују као „историје“, јер су оне опстајале у видљиво мање аутографа (или рукописа) и испоставља се имале знатно мањи преписивачки тираж.⁸¹

Чини се да у прилог тој премиси (осим разлике у обиму, циљевима и језику између „хроника“ и „историја“) сва указивања воде ка размишљању о питањима намењености и којем одређеном профилу публике је било пријемчиво занимање за садржину историјских текстова. Као и у модерној науци (и за ромејске „историчаре“) – „права“ публика била је

⁷⁷ *Laiou*, Law, Justice, and the Byzantine Historians, 151-186. Гласовити А. Каждан је тај пут насловљавао „од књиге до знања“ и „од знања до стваралаштва“. *Каждан*, Књига и писац у Византији, 57-96; 95-131.

⁷⁸ За комнински период, в. *Mullett*, Aristocracy and Patronage in the Literary Circles of Comnenian Constantinople, 173-201; *Станковић*, Комнини у Цариграду, 179-198.

⁷⁹ Примера ради, лаички царски секретар Михаило Глика написао је један од најпобожнијих текстова, *Hunger*, Stilstufen in der byzantinischen Geschichtsschreibung des 12. Jahrhunderts: Anna Komnene und Michael Glykas, 139-170; *Papadogiannakis*, Michael Glykas and the Afterlife in Twelfth-century Byzantium, 130-142, док је монах Јован Зонара написао један од најсекуларнијих. *Macrides*, *Magdalino*, The Fourth Kingdom and the Rhetoric of Hellenism, 117-156.

⁸⁰ *Досталова*, Византијска историографија (характер и форми), 33-34; *Croke*, Uncovering Byzantium's Historiographical Audience, 25-54.

⁸¹ „Хронике“, с обзиром на своју сажетост, склониле су тенденцији да имају више примерака, са приличним бројем варијација и одступања склоних променама међу рукописима. *Самодурова*, Малые византийские хроники и их источники, 153-162; *Magdalino*, Byzantine Historical Writing, 900-1400, 223.

потомство. Пролегомене многих „историја“ управо и инсистирају на „Херодотовом топосу“ да је њихова сврха очување сећања на велика дела од заборава. „Историје“ су дакле наставиле да се боре и опстају против разарајућих ефеката времена, бележећи дела вредна вечног сећања. Тиме су оне правдале и одмицањем времена доказивале да је улога историје дуговечнија сврха. Друга уобичајена намена „историја“ (свакако из антике наслеђена тенденција) средњовековног историописања била је образовање или подука публике (читалаца), будућних покољења о томе како се треба опходити према делима својих предака. Поступци личности из прошлости узимани су зато као узор људима за подражавање, имитацију (μίμησις) или дивљење, било у конкретним животним датостима, било да је реч (супстински) и о сржи нашег интересовања, то јест - поучавању начина и стила писања.⁸²

„Историја“ је, уосталом, у ромејском свеукупном смислу била, како савремена научна промишљања воле да нагласе – **учитељица карактера**.⁸³

Таква је историја учила о **идентитетском континуитету са антиком**, а која проучава како се поступа у рату, описима политике минулих времена сугерише и публици истиче људе достојне царевања или војне каријере.⁸⁴ Дела царева такође су могли бити корисни и привлачни модели за појединце који делују у далекој или у мањој локалној ромејској средини и на политичкој сцени. Многи су људи, стога, могли да се баве историописањем или ишчитавањем „историја“ као педагошким средством за учење мудрих лекција које делују и на морал, не мислећи, или напослетку поразно схватајући да сами никада неће постати цареви или војни заповедници. Међутим, као такви - „историчари“ су остајали **истински чувари сећања**.

„Историја“ је, такође, у средњем веку могла бити и жанр забаве. Идеје да „историја“ треба да бележи велика дела и велике речи (и да их прославља), део су наслеђа поменуте

⁸² Хунгер, О имитацији (μίμησις) антике у византијској књижевности, 105-139. Као што на конкретном месту и поводом Михаило Аталијат објашњава, победе и порази забележени у „историјама“, преносе јасна упутства и постављају обрасце за будућност и да они једноставно воде ка опонашању онога што је добро и избегавању несавесних и срамотних дела. Michael Attaleiates: The History, trans. Kaldellis, Krallis, 9; Cresci, Categorie autobiografiche in storici bizantini, 125-147; Papaioannou, Remarks on Michael Attaleiates' History, 155-174.

⁸³ Посебно о томе и на том становишту: Neville, Why Did Byzantines Write History?, 265-277.

⁸⁴ У уводу за „историју“ Василија I (867–886), коју је, наводно, написао његов унук Константин VII (945–959), јасно стоји да су будући цареви позвани да уче из примера овог родоначелника. Ševcenko, Chronographiae Quae Theophanis Continuati Nomine Fertur Liber Quo Vita Basili Imperatoris Amplectitur, 10-11; Magdalino, Knowledge in Authority and Authorised History: The Imperial Intellectual Programme of Leo VI and Constantine VII, 187-209.

хомерске епике, у којој затичемо историјску нарацију која приповеда у трећем лицу, као и **бригу о редоследу догађаја, њиховим узроцима и последицама.**⁸⁵ То су уосталом и основни елементи „историографије“ не само средњовековног периода. Сходно наведеном, Византинци су „историју“ неретко и нимало зато зачуђујуће парадоксално поистовећивали са беседништвом, али не и са вештином говорништва.⁸⁶ Тим пре, то што су се „историје“ сматрале жанром „забаве“ сродној епизи, оне нису одавале утисак мање важног наратива. Напротив. „Историја“ би могла, свесни су били и средњовековни писци - да пружи **снажне моралне лекције.** Док „хронике“ упућују на однос људи и космолошког поретка,⁸⁷ „историја“ учи публику како да одговори на изазове њихове непосредне и тренутне животне и политичке ситуације. Древне историје су зато и с разлогом више проучаване, од стране одабраних „читалаца“ и „историографа“, не би ли се проникло у начин писања и модел квалитетног прозног стила.⁸⁸

И управо та „забавна“, или чак „комеморативна“ функција „историја“ сугерише да би се њена публика донекле поистовећивала са публиком епских наклоности. У „историјама“ је могла да ужива образована елита која је волела да се присећа приповести о великим делима, под условом да су **узорно „реторички“ исписане.** Остају стога једино у домену домишљања „контексти перформанса историја“ који су у савременој византологији домишљани као примери префињене реторике у „сценама“ њиховог евентуалног „јавног извођења“.⁸⁹

⁸⁵ Тој тематици посвећене монографије: *Marincola*, *Odysseus and the Historians*, 1997; *Strasburger*, *Homer und die Geschichtsschreibung*, 1972, као и *Marincola*, *Authority and Tradition*, 6; *Walbank*, *History and Tragedy*, 216-234; *Fornara*, *The Nature of History in Ancient Greece and Rome*, 61-90.

⁸⁶ *Papaioannou*, Michael Psellos, 103. Заједничке карактеристике у секвенцијалном приповедању у трећем лицу и сврха очувања сећања на велика дела обезбедиле су да се „историја“ и „еп“ сматрају сродним врстама писања. *Papaioannou*, *The Aesthetics of History: From Theophanes to Eustathios*, 3-21; *Magdalino*, *Byzantine Historical Writing, 900–1400*, 221.

⁸⁷ *Croke*, *The Origins of the Christian World Chronicle*, 116-131.

⁸⁸ *Magdalino*, *Byzantine Historical Writing, 900–1400*, 221; *Macrides*, *How the Byzantines Wrote History*, 257-263. Догађаји обухваћени Тукидидовом историјом у византијским хроникама су готово невидљиви. Атина V века пре Хр. била је крајње неважна из хронографске византијске перспективе. Па ипак, Тукидида су ромејски „историчари“ пажљиво проучавали као учитеља префињеног израза и лепог писања. *Kaldellis*, *The Byzantine Role in the Making of the Corpus of Classical Greek Historiography: A Preliminary Investigation*, 71-85.

⁸⁹ О коментарима патријарха Фотија (858-867; 877-886) који се односе на реторички садржај и стил писања „историја“: *Schreiner*, *Photios und Theophylaktos Simokates. Das Problem des 'Inhaltsverzeichnis' im Geschichtswerk*, 391-398.

Постоји више доказа о јавном читању књижевних текстова из XII века.⁹⁰ Византинци су иначе користили класичну грчку реч за позориште у вези са било којим местом где су се јавно изговарали текстови.⁹¹ Мада, нема археолошких доказа за стварна позоришта која су окупуљала велику популацију. Уместо дворских сала за публику или других простора за окупуљање где би ретори могли излагати наративе, чини се да су средњовековни Римљани били наклоњенији систему аристократског покровитељства за усмено извођење литературе, а што изузетно подсећа на класично римско беседништво. Савремена медијевистика учила је и да је средњовековни Запад такође ценио ефекат који је јавно извођење текстова побуђивао и подстицао.⁹²

Иако се може једино домишљати, пошто бројни случајеви и потврђују да су се многи реторички текстови, попут писама и посмртних говора изводили пред „публиком“, најчешће и подразумевано дворском, тешко је назрети, или донети искључиви закључак о томе да ли су и историјска дела читана на овај начин. Примарно, већина „историја“ јесте текстуално предугачка за такво читање, осим уколико, а за шта нема документарних потврда – да су се одређени, епизодни историјски делови (посебно они емотивним набојем исписани) изводили пред публиком. Како је у византологији последњих деценија проучавање „историја“ све посвећеније узимало маха, тиме се све више и увиђала њихова „драмска снага“.⁹³ Иако се до оваквих сазнања долазило постепено, закључак остаје убедљив да су управо овакве посебности историописања имале за потребу да пронесу и од заборава сачувају управо по РOMEЈЕ драматичне догађаје.⁹⁴

С друге стране, немали је број историјских наратива који су пријемчиви, живописни, узбудљиви, духовити, иронични. Тим сазнањем, контекстуализацијом и спознајом, не може се

⁹⁰ Mullett, *Aristocracy and Patronage in the Literary Circles of Comnenian Constantinople*, 173-201.

⁹¹ Marviniak, *Byzantine Theatron – a Place of Performance?*, 277-285 .

⁹² За посвећеност наведеној тематици: *Performing Medieval Narrative*, eds. Birge Vitz, Freeman Regalado, and Lawrence, 2005.

⁹³ „Историја“ Јована Скилице дуго се доживљавала као подражавање, или компилација ранијих текстова, пренетих дословно, или чак сувопарно класичарски, претежно посвећена језичком високом стилу описа догађаја. Ипак је доказано да је Скилица управо таквим приступом био искључиво посвећен ромејским херојским историјским моментима који су представљени на стилизован начин, лишени сваког ометања необичним древним титулама и топонимима. Hunger, *Die hochsprachliche profane Literatur der Byzantiner I*, 389-393; Markopoulos, *From Narrative Historiography to Historical Biography*, 697-715.

⁹⁴ Holmes, *The Rhetorical Structures of Skylitzes' Synopsis Historion*, 187-200; Holmes, *Basil II and the Governance of Empire (976– 1025)*, 16-119.

олако одбацити замисао да су „историје“ ипак читане пред аудиторijумом, макар у племићким или литерарним уским круговима. Број људи заинтересованих за овакав вид „представа“ вероватно није био превелик, што се одражава на већ поменуто - малим бројем сачуваних и постојећих аутографа (или преписа) за већину „историја“. „Историје“ су стога могле представљати жанр за одабрану, елитну публику, а засигурно, уколико је и било тих случајева, то интересовање се није протезало много даље од двора царске палате.

За разлику од „историја“, текстови које називамо „хроникама“ опстале су до савремених дана у много више примерака и преписа, што указује да су уживале већу заинтересованост шире публике. Језик „хроника“ је једноставнији, сходно томе – више људи их је могло и разумети. Али, наведено не треба истицати као разлог промишљања да их се образована ромејска елита клонила.⁹⁵ „Хронике“ непорециво имају снажну моралну функцију у „помагању“ људима да разумеју „библијску историју“, односно - како и зашто се библијска казивања и њена „историја“ преклапају и прожимају са „богоизабраним“ Ромејима.⁹⁶ „Хронике“ су на тај начин могле да предају снажне моралне лекције у наслеђе о томе које „историјске ликове“ треба поштовати или их се опомињати као лош пример.⁹⁷

⁹⁵ Тешко је, и у овом случају, замислити да се „хронике“ читају као забавна литература, чак и аскетској публици. „Ускршња хроника“ је створена као вид помоћног и обавезног штива да се правилно израчуна датум Васкрса и да се на други начин утврди литургијска година. У њој су наведене године датиране различитим хронолошким системима, чак и ако тада није наведен ниједан догађај вредан помена. Ова утилитаристичка сврха сутерише да је њена суштина била читање у „тишини зарад прецизности прорачуна времена“. Иако се у том смеру и може искористити аргумент о јединој сачуваној копији, уједно он не мора носити непобитност тог детаља. *Beaucamp et al.*, *Temps et histoire*, I: Le prologue de la Chronique pascale, 223-301.

⁹⁶ С друге стране, хроника Георгија Хамартола пуна је забавних и морално поучних прича које су сличне хагиографијама и причама које су се читале наглас у манастирима. *Monégier du Sorbier*, *Quatre extraits de la 'Chronique' de Georges le Moine*, 269-288; *Papaioannou*, *The Aesthetics of History: From Theophanes to Eustathios*, 3-21. „Хронике“ тако својствено властитом маниру доносе наратив од Адама до Византинцима савремених дана, а уједно ту су заступљени и фараони, Давид, Набукодоносор, или Кир, Цезар, и сви једни уз друге. Јасно је дакле да су главнину публике „хроника“ чинили људи који су покушавали да разумеју библијске приче и односе између краљева и царева поменутих у Светој књизи и њихове - ромејске епохе.

⁹⁷ Несумњиво је то био један од видова заједничких активности у манастирима, а вероватно и у многим световним домаћинствима. Хроника Константина Манаса, написана прилично једноставним, али реторички елегантним стиховима, комбинујући једноставан водич о томе како се сви делови историје уклапају у дивне приче о авантурама и романтици. Можда и непотребно зато, мада не и наодмет рећи – да је то међу најчешће преписиваним византијским хроникама. *Nikson*, *Constantine Manasses, Odysseus and the Cyclops: On Byzantine Appreciation of Pagan Art in the Twelfth Century*, 123-136; *Magdalino*, *In Search of the Byzantine Courtier: Leo Choïrosphaktes and Constantine Manasses*, 141-165.

I-2. Класицизам и поруке ромејских „историја“

Грађани средњовековног Римског царства схватали су да њихова **култура има дубоке древне корене**, а који нису били отргнути или пресечени када је то Царство христијанизовано. Било да су оријентисани ка хришћанској „светој“ или наслеђеној егејској и медитеранској „световној историји“, Византинци су остали верни древним историографским традицијама. Управо због тога, византијска култура, иако неправедно, окарактерисана је неретко у науци као прозирна имитација класичне прошлости. Но ипак, класицизам јесте по Ромеје био **нераскидиви и суптилни извор креативности и оригиналности**. Без културне потпоре, стицао се утисак и код византијских писаца – поента и литерарна продорност биле би несврсиходне. Иако се то чинило веома једноставним и унапред видљивим решењем, контекстуализација ромејских текстова најчешће указује на **скривени и тешко доступни подтекст**. Другим речима, што је ромејски писац био упознатији са класичним грчким језиком, библијским и патристичким текстовима, то је више **одјека оригиналности** било присутније у његовом делу.⁹⁸

Ова врста **„алузивног и фигуративног дијалога“ античког и ромејског списатељства** недвосмислено је пронела бројне форме приповедања – посебно што су и византијски аутори подразумеваним сматрали да је моћније наративно средство уколико се бележење обичног говора и свакодневице плаштом древних алузија огрне. У средњовековној атмосфери фигуративни говор или прикривено изражавање стварали су утисак сигурности и заштите од непосредног или отвореног наратива. Но, ипак су још древни аутори схватили да је алузивни говор ефикаснији, чак и када је вођен између блиских пријатеља.⁹⁹

⁹⁸ *Woodman*, *Rhetoric in Classical Historiography*, 7-8; *Kaldellis*, *The Byzantine Role in the Making of the Corpus of Classical Greek Historiography*, 71-85; *Neville*, *Guide to Byzantine Historical Writing*, 21-25; ODB III, 1520-1521. Незабављан у том контексту је: *The Old Testament in Byzantium*, eds. *P. Magdalino, R. Nelson*, Washington 2010, уз уводно слово: 1-39. Византијски списатељи су увелико проучавали класичне и библијске текстове и често су користили речник пронађен у тим текстовима. Није свака реч или фраза која се дели између два текста била намерна алузија. Ипак, вредно је истражити шта би се могло значити под алузијом и пратити одакле потичу неочекиване фразе.

⁹⁹ Што се тиче литерарног такта и сигурности, алегорички говор је део грчког списатељства од антике. Зато су образовани византијски писци једноставно представљали искључиви амалгам традицији древног писања које је прикривену сугестију схватало као снажан облик и „историјског“ наратива. *Marincola*, *Speeches in Classical Historiography*, 118-132; *Fox*, *Livingstone*, *Rhetoric and Historiography*, 542-561.

Основна идеја „историја“, притајених или наглашених грчком реториком, била је да ће публика више веровати закључцима до којих је сама досегла, него ауторовом личном просуђивању.¹⁰⁰ Византијски писци су, дакле, сматрали довољним да пруже информације читалачкој публици која би сама довршила значење и разумевање текста. Добро „обучени“ средњовековни грчки писци увежбавали су наглашавање поенте бавећи се фигуративним говором који се често ослањао на **алузије класичних текстова, личности и идеја**. Пружајући конкретне историјске и асоцијативне примере, аутори су могли да изнуде „пресуду“ коју су прижељкивали од публике, знајући врло извесно да ће читаоци више веровати ставовима до којих су сами дошли. Импликација грчког наглашеног писања стоји у корелацији да уколико се обрати пажња само на значење, односно површинско значење текста, може се пропустити много тога што се догађа између наративних редова. Скоро и да је подразумевано, средњовековни списи ослањају се на алузије или цитате ранијих текстова како би додали слојеве значења свом писању. Контекст и значење цитираног извора на који се текстови позивају могу дакле унети **додатну смислену димензију**.¹⁰¹

Ромејски аутори „историја“ су, такође, могли да придодају седименте слојевитости својим текстовима поигравајући се са вишезначношћу речи и појмова. Многи грчки изрази су управо такви, а контекст би самим тиме прикривено одређивао коме и зашто је намењен. Реторичари су се, на пример, радо зато поигравали осећајима публике за садржину и нивоом очекиваног разумевања конструисали поливалентне текстове, што су и „историчари“ штедро

¹⁰⁰ *Mango*, Византијска књижевност као криво огледало, 35-57; *Бек*, Реторика Византинаца као израз византијског духа, 57-75. Један од најпознатијих примера који је у том смеру вишеструко у науци напомињан јесте Прокопијева приповест о побуни „Ника“ у време владавине цара Јустинијана (527–565). Царева супруга Теодора одржала му је убедљиви говор тврдећи да се он треба борити против изгредника, уместо да бежи и тако спасава живот. Теодора даље каже да би Јустинијан могао да побегне, али „што се мене тиче, ја ипак ценим ону стару изреку која каже да је пурпур достојан покров.“ Веома упућена Прокопијева публика препознала је да Теодорина сентенца потиче из приповести о Дионисију тиранину из Сиракузе (405–367. пре Хр), који је остао упамћен по својој округлости. Они који су знали порекло чувене Теодорине фразе препознали би да њене речи нису биле храбре и одважне, већ крволочне и тиранске, историјским искуством поткрепљене. Када се површинско значење текста комбинује са знањем о класичној историји, публика се подстиче да осуди Теодору и Јустинијана због тираније и упореди их са једним од најнемилосрднијих владара историје. *Evans*, *The ‘Nika’ Rebellion and the Empress Theodora*, 381-383; *Brubaker*, *Sex, Lies and Textuality: The Secret History of Prokopios and the Rhetoric of Gender in Sixth-Century Byzantium*, 300-900, 83-101.

¹⁰¹ На пример, Ана Комнина посеже за фразом Софокловог Ајанта која се савршено и скривено уклапа у уводну реченицу њене историје, јер у супротном површинско читање само би замагловило те елегантно одабране речи. Ипак, препознавањем параболчне представе спознаје се да та фраза отвара незаборавну реченицу у којој јунак Ајант каже да ништа чудно не би требало бити и неочекивано јер је чак и он постао жена. Док она ступа у „мушку улогу историчара“, Анина алузија сигнализира да њен прелазак родних граница поседује преседан. *Neville*, *Anna Komnene: The Life and Work of a Medieval Historian*, 32-35.

примењивали, јер сви језички симболи у заокружености приповедања ипак су напослетку - смислени.¹⁰²

Византијске „класичне историје“ истовремено делиле су у свом значењском смислу и паралелно - **идеје о истини, тачности и покушајима непристрасности**, поређене са древним историјама. Текстови који следе норму писања историја Старе Грчке понекада би укључивали говоре који су наводно били оно што је у датом тренутку заправо речено између „историјских актера“. Не само савремени историчари, већ и класични филолози већ извесно време расправљају о томе **како тумачити говоре и дијалоге у древним историјама**. Посебно у том виду треба имати на уму што древни историчари нису пропуштали прилику да енергично тврде како су привржени истини. С тим у вези, дијалози „историјских актера“ (ипак се мора закључити) да су као такви најчешће морали бити измишљени, ако не у потпуности, засигурно бар делимично.¹⁰³ Те одређене и „изговорене речи“ можда је „саставио“ историчар, али уколико су оне помогле у стварању темељнијег наратива који је веродостојан и поштено одражавао етику, карактер и навике говорника у доношењу одлука одређене епохе - говори су се у том старовековном (последично и у византијском случају) сматрани „веродостојним“.¹⁰⁴

Коначно, не постоје темељна методолошка правила за одређивање када и пре свега у коликој мери „историчар“ користи „измишљене“ говоре и разговоре, што византологе неретко све наводи на домишљања **како треба ишчитавати дате текстове**. Извесно је, дакле - све је ствар личног просуђивања тумача, вођеног властитим разумевањем књижевног и

¹⁰² Готово сваки други ред „Историје“ Никите Хонијата могао би значити најмање две ствари. *Fatouros, Textkritisches zum Geschichtswerk des Niketas Choniates*, 118-124; *Efthymiades, Niketas Choniates: The Writer*, 35-58; *Angelou, Rhetoric and History: The Case of Niketas Choniates*, 289-305. Средњовековни грчки изговор, у којем неколико различитих писаних самогласника има исти звук, дозвољава опсежно тумачење. Када се размотри како би ромејски текстови звучали када би се читали наглас, постаје јасно да су аутори користили и параномазије (*παρονομασία*) да би своје текстове надоградиле са још више значења. *Krausmüller, Strategies of Equivocation and the Construction of Multiple Meanings in Middle Byzantine Texts*, 1-11.

¹⁰² *Marincola, Speeches in Classical Historiography*, 118-132; *Fox, Livingstone, Rhetoric and Historiography*, 542-561.

¹⁰³ Многи савремени класичари се слажу да су древни историчари сматрали „истинитијим“ измишљене говоре, јер ипак „тачније“ одражавају стварност приказане ситуације. *Marincola, Speeches in Classical Historiography*, 120-124; *Fox, Livingstone, Rhetoric and Historiography*, 560-561.

¹⁰⁴ Студије о томе како су византијски „историчари“ размишљали о истини, тачности и непристрасности приликом писања „историја“ још увек су у повојима. С обзиром на то да су ромејски историографи учили како писати „историје“ проучавајући класичне историје, полазиште у њиховом разумевању управо и почива на опсежном разумевању класичног историописања. Прегледно и детаљно: *Lilie, Reality and Invention: Reflections on Byzantine Historiography*, 157-210.

историјског контекста и традиције. Читања која помажу да текст задобија на „смислу“ углавном наилазе на одобравање, док она која аутору остављају нераскидиву везу са својим друштвом и културом одају веће неповерење. Наравно, наше разумевање византијске културе и друштва непрестано се мења, те оно што један научник сматра неразумљивим може другоме изгледати као пријемчиво. Византијске студије заправо представљају подручје дугог и дубоког промишљања. Последња књига или чланак написан о неком ромејском тексту можда неће одражавати тренутни научни консензус, нити домете византологије, док бројна тумачења могу одавати утисак узалудне „интелектуалне игре“. Али, то је ипак „игра тумачења“ на коју управо „позивају“ средњовековни аутори и којој сведоче византолози.¹⁰⁵

I-3. Језик и транслитерација у „историјским наративима“

Када византолози и филолози описују текстове, често казују о „регистрима перцепције“ или „нивоима“ грчког језика. Ове ознаке се односе уствари на то колико се грчки текст подударало са **класичним атичким изразом као узорном и идеалном референцом**. Научници зато обично користе метафоре „висине“ не би ли описали ове разлике: коришћење „високог стила“ за текстове који уско опонашају атички грчки језик V века пре Хр, или „средњи ниво“ за текстове ближе којни I века, а одредница „ниски“ важи за све наративе удаљене од класичних норми.¹⁰⁶ Неки средњовековни аутори могли су одлучити да намерно пишу у „вишем“ или „нижем“ тону рецепције из личних и њима знаних разлога. Ипак, у одређеној мери је усвајање које је аутор изабрао било повезано са његовим нивоом

¹⁰⁵ *Neville, Guide to Byzantine Historical Writing*, 25.

¹⁰⁶ Грчки језик којна био је помало поједностављен, стандардизован језик који се користио широм источног Медитерана, почев од хеленистичке ере. После освајања Александра Великог (356–323. пре Хр), грчки је постао „међународни језик“ широм источног Средоземља, често функционишући као средство формалне комуникације међу заједницама уз потпуно другачији локални народни језик. Овај „међународни језик“ одбацио је неке префињене тачке класичног грчког као део природног поједностављивања - уколико већ постоје глаголски облици једнине и множине, двојина је онда сувишна. Двојина јесте дивна одлика, али и без ње се може пренети поента. Оптативни вид излагања, који се у класичном грчком користи за глаголе који изражавају могуће, али још неоставарено стање постојања за које се жели да је стварно, такође је отпало. Којна није била тако рафиниран и суптилан језик као класични грчки, али је служила као језик трговине, комуникације и културне размене. Када су Исусови ученици који су говорили арамејски почели да шире вести о својој новој религији, избор за писање јеванђеља на којни био је очигледан. *Ševčenka, Levels of Style in Byzantine Prose*, 289-312; *Neville, Guide to Byzantine Historical Writing*, 28; *Браунинг, Језик византијске књижевности*, 17-35.

образовања. Што је средњовековни аутор био боље образован, то је ближи био класичној Атини. Писци доброг, али не и великог образовања, покушавали би да пишу на којни Новог Завета, што је вероватно било прилично страно њиховом говорном језику.¹⁰⁷ Такође, аутор који је способан да пружи високи стил наратије могао би одлучити да пише и нижим стилем, као што аутор који је писао једноставном којном можда није могао досегнути китњасту високи стил.

Чини се да је говорни средњовековни грчки звучао слично модерном грчком. То знамо јер нам документи који имају фонетске правописне грешке пружају увид у то како би писци заправо чули речи. Нису познати сви детаљи о граматици уобичајеног грчког језика средњовековног периода, јер своје судове морамо заснивати на писаним текстовима, а сви који су били довољно образовани да оставе писани траг покушавали су да се користе класичним грчким или бар којне формом.¹⁰⁸ Постепена еволуција ка савременом грчком, дакле, може се пратити кроз средњовековни период, мада ове **промене тешко проналазе одраз у „историјама“ и „хроникама“**.¹⁰⁹

Развој Друге софистичке културе учења и реторике донекле се преклапао са ширењем хришћанства. Током IV и V века, хришћански учењаци источног Медитерана посвећено су радили на стварању темељних начина испољавања своје религије, учествујући у реторичкој култури која је све више ценила класичне текстове. Колико год тај процес био споран за касну антику, списатељи су успели да створе корпус хришћанских текстова и хришћанских средстава за уважавање и подражавање древне културе, што је омогућило дубоку класификацију унутар хришћанске културе средњовековног Римског царства. Византијски

¹⁰⁷ У исто време док су Јеванђеља ширила казивања о Исусу источним Медитераном на којне грчком, добро образовани ретори усавршавали су проучавање класичног грчког. У II веку, високи ниво просперитета у источном Медитерану и високи престиж класичног грчког учења у римској култури довели су до проширења и усавршавања методологија наставе за висококвалитетну грчку реторику. Овај процват грчке обуке и реторике назива се Друга софистика. *Whitmarsh, The Second Sophistic, Oxford 2005.*

¹⁰⁸ У античко доба учитељи реторике писали су уџбенике и водиче који су ученицима помогли да брзо науче како би учествовали у политици која захтева формалне грчке реторичке вештине. Ширење образовања са заједничком практичном сврхом довело је до стандардизације и кодификације исправног грчког стила и облика. Једном када је постојао јасан „прави начин“ за изражавање одређене врсте аргумената, много више практичара је то чинило. Феномен уџбеника био је део ширења образовања и уласка много више људи у заједничку реторичку културу. Добра реторичка обука више није била резервисана искључиво за староседелачку грчку аристократију и пачицу њихових царских римских отмичара, већ је била честа међу елитама широм Римског царства. *Neville, Guide to Byzantine Historical Writing, 29-30.*

¹⁰⁹ *Брауниг, Средњовековни и савремени грчки језик, Београд 2005; Horrocks, Greek: A History of the Language and Its Speakers, Chichester 2010.*

аутори приступали су, закључимо, **старогрчким текстовима кроз призму касноантичког хришћанског класицизма.**¹¹⁰

Напоследку и још један методолошки проблем и извор бројних забуна савремене византологије остаје навођење ромејских назива имена и топонима. Нико истина, или се бар стиче такав утисак, намерно не покушава да буде нејасан, али идеје о томе како се најбоље носити са средњовековним грчким именима у савременим језицима су се временом мењале, чиме сада опстаје проблем са постизањем консензуса.¹¹¹ Такви поступци, а посебно превођење грчких имена и топонима који се уподобљавају језику националних византологија, веома учестало доводе до тврдњи да се тиме негира идентитет средњовековних људи, самим тим, може се срести и закључак о ненамерном брисању средњовековног Римског царства из опште историје. Ово је довело до ситуације у којој многи научници почињу да користе строгу транслитерацију грчког. Зато и тим пре не треба испустити виђења класичних филолога да не постоје нарочите разлике између Прокопијевог грчког из VI и Критуловог из XV века, **јер места где се линија развоја може пратити – неретко се чини да иде унатраг.**¹¹²

Идентификација друштвено-политичких, етичких и других идеја византијских историчара за истраживаче испуњени су додатним познатим тешкоћама чак и када та дела проносе циљеве који само наизглед делују чисто конкретни. Грчки „историографи“ у византијској повесници, по правилу, постављали су себи у задатак детаљно откривање чињеница, прилагођене оптици њиховог небосклона, те ретко себи дозвољавају размишљања о апстрактним темама. Примери који одишу таквим стилем, бар површинским читањем, јесу „историје“ Дуке и Критула, „мемоари“ Сфранциса, као и Халкокондилово дело *Ἀποδείξεις ἱστοριῶν*.

За разлику од списка поменутих савременика, Дукина историја не садржи пролегомену, где се, према традицији, наводи сврха писања њеног аутора, којом се водио током састављања

¹¹⁰ *Neville, Guide to Byzantine Historical Writing*, 30.

¹¹¹ На пример, у XVIII веку научници који су писали на енглеском почели су да преводe грчка имена на латински. Континентална Европа, почевши од француске византологије слично је попут енглеских медијиста формирала франкофонске верзије грчких имена преносећи их кроз латински језик. Следећи њихове примере постала је очекивана разноликост верзија на свим језицима науке. *Neville, Guide to Byzantine Historical Writing*, 24-25.

¹¹² *Браунинг, Језик византијске књижевности*, 9.

хронике. Ти разлози су много доцније у наративу исписани. Ипак, судећи по спорадичним изјавама које садржи спис, може се закључити да је овај „историчар“ покушавао да истраје на идеалима свих „историјских хроника“ - писање „без срџбе и пристрасности“. То се може потврдити суздраним и мирним тоном, који Дука безуспешно покушава да одржи у целокупној композицији, поруком различитих верзија истог догађаја, изношењем мишљења супротстављених страна о одређеном питању, изнесеним у облику дијалога, говора - подједнако убедљивим и саосећајним.

Истина, као ни његови савременици, ни он не успева да увек истраје на свом циљу. Када, на пример, тумачи догађаје повезане са закључивањем црквене уније са Римом, о чему ће посебно бити речи, смирено и непристрасно приповедање о сабору у Фиренци смењује емотивним и тенденциозним изливима у којима избија жарко заузимање става и „читаоцу“ наметање разумевања и тумачења приказаних историјских чињеница. У преосталим случајевима, аутор задржава привидну равнодушност и само по неким прилично пролазним примедбама може се просудити о његовим ставовима. Сабрани и градацијски сагледани, ови коментари омогућавају формирање заокружене идеје о његовом историјском схватању и виђењу света.

Класна оријентација византијских аутора историјских дела XV века обично се не доводи у питање. Већина њих потиче из горњих слојева феудалне аристократије, што је несумњиво утицало на природу њихових списа. Презир према обичном народу, потпуно непоштовање њихових свакодневних живота и потреба, концентрација интересовања и пажње искључиво на активности горњих слојева феудалног друштва, употреба „мртвог“ књижевног језика, посутог архаизмима и „научном“ мудрошћу, потпуно неразумљивој ширим масама, карактеристичне су и у коначности типичне одлике средњовековне историографије уопште, а нарочито византијске.¹¹³

Иако је византијски свет, некада привидно и бар литерарно, одавао утисак стабилности и флексибилан приступ бројним унутрашњим и спољним променама, стиче се утисак као да су изненада све наметнуте невоље исцрпле његову виталност - без могућности проналажења адекватног одговора на изазове историјских дешавања XV века. Византијска

¹¹³ *Красавина*, Мироззрение и общественно-политические взгляды византийского историка Дуки, 97-99.

дипломатија, нагласимо, учинила је све што је било могуће и немогуће да очува своју државу, ослањајући се на њено миленијумско искуство у горућим покушајима да продужи постојање Царства. Делимично, она је у својим пословима успела и није била кривица византијских дипломата што су на ромејском крају одлучујућу улогу уместо вештине говора и убеђивања посланстава и политичара надјачали урлици и силама топова који су разорно сломили зидове Цариграда.¹¹⁴

Пошто у списима „историчара“ епохе Палеолога доминира политичка историја, историја ратова, безброј ликова, уз дворске и дипломатске мисије и сплетке, напоследку и скоро искључиво византијско-турски односи, сагледавање свих датих проблема кроз концептуализацију Дукиног историописања, указаћемо на основне концепте и наслеђе „византијске историографије“, зарад бољег разумевања и поимања медитеранског света касног средњег века.

I-4. Значења и знамења позновизантијског историописања

Ослобођење Цариграда и византијских територија од Латина током друге половине XIII века, описаних од стране очевица догађаја Георгија Акрополита остало је утиснуто и веома емотивно суздржано у његовој језгровитој нарацији, као да се није радило о обнови „богоизабраног Царства Ромеја“, већ о краткорочном и поновном учвршћивању територија, преточених из једне државе у другу.¹¹⁵ И заиста, краткотрајни зачетак узлета последње епохе византијске цивилизације, оправдано у науци назначеног синтагмом „ренесанса Палеолога“, **није био предодређен да хронолошки траје дуги низ векова.** Међутим - и упркос неумитно надолазећој поразној слици и страдалној политичкој панорами некадашње славне Империје - био је то (и поствизантијском перспективом сагледано) један од најсветлијих

¹¹⁴ *Лутаврин, Медведев*, Дипломатия поздней Византии (XIII – XV вв.), 359-360.

¹¹⁵ *Hunger*, Die hochsprachliche profane Literatur der Byzantiner I, 442-447; *Санкова-Петкова*, Einige Tendenzen in der byzantinischen Geschichtsschreibung des 13. Jahrhunderts, 83-93; *Macrides*, The Thirteenth Century in Byzantine Historical Writing, 63-76; *Станковић*, Бугарска и Србија у делима Георгија Акрополита и Георгија Пахимера, 179-200.

периода „културне средњовековне историје“. Радијални утицаји те културе пронашли су посебан одраз и у развоју историјске мисли.

Генерацiji ученика Георгија Акрополита припадао је Георгије Пахимер (1242 - око 1310).¹¹⁶ Рођен у Никеји, после 1261. године преселио се у Цариград, где је примио одлично опште образовање, укључујући, поред филозофије и реторике, физику и математику.¹¹⁷ Као и његов учитељ, Пахимер се окренуо причи о догађајима, чији је савременик био, стварајући византијски поменик делимично мемоарског, али примарно капиталног историографског типа. Његова „Историја“, која је покривала период од око 1260. до 1308. године, ослања се на „Хронику“ Георгија Акрополита и наставља је, описујући владавину прва два цара из династије Палеолог (прича о последњим годинама Ласкарисове владавине је неопходна да би се објаснили каснији догађаји). Попут Акрополита, Пахимер није био аутор једног („историјског“) рада, а његов опус ни на који начин није ограничен на историографски садржај: његова филозофска, реторичка и правна дела заузимају важно место у историји византијске културе.¹¹⁸

Међутим, упркос бројним сличностима између два највећа историчара XIII века, унутрашње значење њихових историографских радова на много начина је различито. Пре свега, живот свакога од њих одвијао се у разноликим друштвеним круговима: Акрополит је постао велики логотет, проведши своје зреле животне године на царском двору, међу кључним државним званичницима.¹¹⁹ Пахимер је примарно био духовно лице, припадајући свештенству патријархата. Ово објашњава његово велико интересовање за црквене и догматске спорове - тако општо сагледане у првим годинама након ромејског оживљавања Империје на Босфору - првенствено у грчко-латинском спору око питања црквене уније.¹²⁰ Пахимер је ревностно бранилац идеје грчког патриотизма, непомирљиво настројен према католичком Западу. Можда сама историјска ситуација и историографски приказ, у односу на време Георгија Акрополита – на тренутке указује на обнављање византијске моћи, иако је сада

¹¹⁶ *Russekqvist*, Византијска књижевност, 178-179.

¹¹⁷ *Neville*, Guide to Byzantine Historical Writing, 237-239.

¹¹⁸ *Hunger*, Die hochsprachliche profane Literatur der Byzantiner I, 447-453; *Petrides*, Georgios Pachymeres between Ethnography and Narrative, 295-318; *Failler*, Chronologie et composition dans l'histoire de Georges Pachymères, 5-87.

¹¹⁹ ODB I, 49; *Жавороков*, Некоторые аспекты мировоззрения Георгия Акрополита, 125-133.

¹²⁰ *Gill*, Notes on the De Michaelis et Andronico Palaeologis of George Pachymeres, 295-303; *Stanković*, The Writer behind the Historian, 127-138.

са свих страна Византија била у великој опасности, док су унутар државе на различитим нивоима постојале жестоке распре и непомирљивости. Зато се у Пахимеровим речима константно налази на суздржану нарацију, помало чак и чињенично оскудну, премда уз беспрекоран и организован концепт.¹²¹ Већ на почетку приповести, Пахимер је изнео тезу о стању државе, односно **о претварању историјских процеса у „смутне прилике“ - ἡ τῶν πραγμάτων σύγκυσις.**¹²² Наведени израз је и мотив целокупног његовог дела. Уз свеprisутну емотивну и акутну перцепцију слабости друштвеног система Византије – Пахимер се непорекиво разликује од Акрополита - дворског званичника, сведока консолидације и стабилизације државног система, који је у стању да трезвено анализира чак и сложене политичке ситуације под датим околностима.¹²³ Откривајући разлоге који су се чинили привременим, у његовом случају, не прикрива се доминација неуспеха у покушајима проналажења изговора и евентуалних решења за превазилажење политичке кризе. Пахимеров **осећај за предстојеће катастрофе скопчан са забринутошћу за будућност Царства** остао је општа карактеристика епохе и његових савременика. Дакле, ово стање напетости у социо-психолошкој атмосфери државе које је забележено у његовој „Историји“ - било је одраз стварне ситуације, а не субјективне рефлексije историчара.

Упркос Пахимеровом опредељењу и инсистирању да нарацијом тежи и следи трагове истине, што је како наглашава – „душа историје“,¹²⁴ он не пропушта прилику, свакако, да изнесе и свој суд, нити је имун на друга и другачија схватања и поимања процеса. Очекивано, иако се сви „историчари“ наведене ере – дакле и Акрополит, Пахимер, или Григора – заклинју у „властиту непристрасност“, њихова дела дубоко се разликују, како приступом, тако и историјско-филозофским искуством и парадигмом.

Пахимер спада у ред првих византијских историографа којима је **појам хуманизма традиционално и нераскидиво повезан са „науком“.**¹²⁵ Истина, његов рад истовремено ни најмање није у супротности са класичним византијским нормама списатељства. Другим

¹²¹ *Lampakis*, Some Considerations on the Historiographical Work of Georgios Pachymeris, 133-138.

¹²² Pachym. I, 14-15, II, 5-6, 17, *rec. Bekkerus*, 14, 12, 257, 259.

¹²³ *Hunger*, Die hochsprachliche profane Literatur der Byzantiner I, 448.

¹²⁴ Pachym. I, *rec. Bekkerus*, 12. 11.

¹²⁵ *Arnakis*, George Pachymeris: Byzantine Humanist, 161-167; *Hunger*, Die hochsprachliche profane Literatur der Byzantiner I, 451.

речима, на много је начина и подразумевано неодвојив од духа „палеолошког хуманизма“. У том смислу, не ради се само о бројним цитатима древних аутора у његовој историји, или органској употреби слика античке митологије. Овај сегмент византијске књижевности, већ подразумевано, није чинио јединственост и непознаницу Византији и пре епохе Палеолога. Далеко је у овом случају због разумевања доба Палеолога важније наступање суптилног разумевања и дубоког **значењског схватања древних текстова**, чији се **догађаји и ликови пресликавају, претачу и транспонују у далеку позноромејску савременост** - која се и описује симболима архаичних хеленских речи и израза.¹²⁶

Дакле, просторно-временске оријентације ромејске историографије обојене су тоновима ахајске антике: када се догађаји датирају - неретко се за месеце користе антички називи, док се градови и области наводе према литерарним нормама класичне Атине.¹²⁷ Испоставило се да је и покретачка снага свих догађаја **персонификовано „Божанство Судбине“**, односно **аналогија древној Тихи**. Такође и античке категорије предодређења, то јест - крајњег исхода догађаја, заузимају средишње место у историјском систему погледа и поимања света.¹²⁸

Уопштено гледано, **ток историје** на страницама историјских списа XIV века, почевши у претходном столећу и од Пахимера - **тече циклично**. Према томе, аутор приступа свом делу тако да време, честим периодичним сменама циклуса, не крије много (...τὸ φανέντα κρύπτεσθαι...), чиме се парафразира мисао (већ помињаног у случају Ане Комнине) древног „мудраца“, Софокловог Ајанта (Ἄλανθ' ὁ μακρὸς κἀναρθρητὸς χρόνος φύει τᾷδηλα καὶ φανέντα κρύπτεται).¹²⁹ На тај начин поткрепљивано, време у грчкој, односно ромејској историјској мисли **опет постаје супстанција, независна, активна категорија бића**.

У истој равни, тешко је идентификовати Пахимеров светоназор у односу на њему савремену европску и хуманистичку идеју о месту човека у свету: преплитање монашке послушности и устројства (τῆ μοναχ'ικῆ πολιτεία), благост и правичност (πράοτητι καὶ δικαιοσύνη), требало је уподобити са „људским врлинама“ (τῆς καθ' ἀνθρώπον ἀρετῆς),

¹²⁶ *Фрейберг*, Попова, Византијска литература епохи расцвета. IX-XV вв., 239.

¹²⁷ *Amakis*, The Names of the Months in the History of Georgios Pachymeres, 144-153.

¹²⁸ *Hunger*, Die hochsprachliche profane Literatur der Byzantiner I, 451.

¹²⁹ Pachym. I, *rec. Bekkerus*, 12. 5-6.

односима и понашањем.¹³⁰ Наравно, и главне покретачке снаге историје остале су непроменљиве: Божанско Провиђење (*πρόνοια*), судбина или хтење - које се у вербалном пројављивању подударaju са још сличнијим античким божанствима, истовремено и у пуном складу са средњовековним хришћанским идеолошким назначењем у облику спољне трансценденталне силе – врховне, неизбежне нужности.

„Ромејска историја“ највећег „научника“ и ерудите XIV века, полихистора Нићифора Григоре (око 1290 - око 1360), може се сматрати отелотворењем принципа наведених хуманистичких тенденција у историографији касне Византије.¹³¹ Рођен у понтијској Хераклеји, усавршавао је своје знање из логике и реторике код патријарха Јована Глике, док га је системима филозофије и тајнама „небеске механике“ подучавао један од најистакнутијих византијских хуманиста Теодор Метохит.¹³² Сва наведена знаменита имена и високи епистемиолошки дometri византијског свезнадара дубоко су му и трајно одредили живот као „научника“, писца и стваратеља, аутора бројних научних и књижевних дела. Већ у својим тридесетим годинама, Григора је био у средишту интелектуалног и религијско-политичког живота престонице, ступајући у круг најближих људи цара Андроника II Палеолога (1282-1328). Он је овде деловао као утицајни саветник, амбасадор, учитељ, ретор. У времену владавине Андроника III (1328-1341), Григора је активно учествовао у догматским распрама, страствено манифестујући своје антилатинске полемике. Променом политичке ситуације, након устоличења Јована Кантакузина (1347-1454), био је изопштен 1351. и послат у тишину и окружење манастира Хора, где је био смештен све до повратка на власт Јована V Палеолога, 1354. године. У последњим годинама свог живота, Григора је наставио активну, иако не увек успешну, чак контроверзну распру са паламитима и доскорашњим царем Кантакузином, који се у међувремену огрнуо монашком ризом.¹³³

¹³⁰ *Медведев*, Византијски гуманизм XIV-XV вв., 29. Још је у XI веку Михаило Псел такву комбинацију сматрао пожељном и препознавао је у образу монаха Илије. *Алобарски*, Михаил Пселл. Личност и творчество, 74.

¹³¹ ODB II, 874-875; *Guiland*, Essai sur Nicéphore Grégoras, 4; *Van Dielen*, Entstehung und Überlieferung der Historia Rhomaïke des Nikephoros Gregoras, 1-2.

¹³² *Русенквист*, Византијска књижевност, 183-184.

¹³³ *Греси*, Das Geburtsjahr des byzantinischen Geschichtsschreibers Nikephoros Gregoras, 56-61; *Hart*, Nicéphorus Gregoras: Historian of the Hesychast Controversy, 169-179; *Beyer*, Nikephoros Gregoras als Theologe und sein erstes Auftreten gegen die Hesychasten, 171-188; Encyclopaedic Prosopographical Lexicon of Byzantine History and Civilization III, eds. *Savvides, Hendrickx*, 149-151.

За разлику од Пахимера као следбеника Аристотела, Григора је следно идеје Платона.¹³⁴ Са тих позиција хеленског класицизма, он се супротстављао зближавању са Западом - у временима која су уследила након Лионске уније (1274). Међутим, његов „филозофски номинализам“ тешко се слагао са мистицизмом источног монаштва, тако да Григорина антипаламитска распра зато има не само црквено-политичке, већ и дубоке филозофско-гносеолошке корене.¹³⁵

Научна и филозофска гледишта овог хуманисте огледају се у једном од најопсежнијих дела византијске историографије – „Ромејска историја“, која је повесном параболом збрајала период од 1204. до 1359. година. Први део приповести достиже и даје описе друге деценије XIV века, настављајући и надовезујући се на Акрополитов и Пахимеров историјски хоризонт, док је други део углавном аутобиографски, односно мемоарски обојен и у највећој мери посвећен борби против Григорија Паламе и његовог учења.¹³⁶ Уколико је значај Акрополитове историје наглашена **потреба за објективним представљањем посредничког тока догађаја и покушаја рационализације истих**, док је Пахимер историју разумевао као **врховни суд и извор истине** у процењивању људских дела, градацијски стога - Григора наглашава **морални концепт историје као „жив и приповедајући глас“**, а историју уопште као **хранитељицу прошлости и учитељицу живота, која је могла прозрети будућност**.¹³⁷ Истицање **предиктивне функције историографије** узроковане византијским поимањем филозофије у први план је наглашавао и Пахимер, као што то чини и Григора - сматрајући да историја омогућава свима **да постану пророци предвиђајући све оно што се „библијски“ догодило у будућности** (ἀλλὰ νῦν γε πρὸς τοῦτοις καὶ προφήτας ἕτερον τρόπον τοὺς μετιόντας ποιεῖ, ἐκ τῶν φθασάντων στοχαζομένους τὰ μέλλοντα).¹³⁸

Григорина „Историја“ је својеврсна „хроника дела и поступака људског ума“, која историографа обавезује да „покаже све што служи слави човека“.¹³⁹ Такав „хуманистички

¹³⁴ *Guilland*, Essai sur Nicéphore Grégoras, 82.

¹³⁵ *Beyer*, Nikephoros Gregoras als Theologe und sein erstes Auftreten gegen die Hesychasten, 171.

¹³⁶ *Van Dieten*, Entstehung und Überlieferung der Historia Rhomaika des Nikephoros Gregoras, 12.

¹³⁷ *Greg. I, ed. Bekker*, 4-5.

¹³⁸ *Greg. I, ed. Bekker*, 5; *Досталова*, Византийская историография (характер и формы), 25.

¹³⁹ *Guilland*, Essai sur Nicéphore Grégoras, 231.

фокус“ није само декларативан од стране аутора, већ је и непосредно уткан у ткиво његовог списка. Дакле, он не инсистира искључиво на догађајима, или описима историјских ситуација, већ репродукује богословске трактате, политичке и полемичке дијалоге, филозофске спекулације, као и монологе одабраних личности, што свеукупно представља „огледало деловања“ његових одабраних историјских јунака.¹⁴⁰

Изузетна и неизбежна одлика готово свих историјских списка византијске књижевности јесте **мотив Божанске милости**, односно **гнева (θεομηνία)**, казне и несталности судбине, који се очекивано јављају и у Григориној „Историји“.¹⁴¹ И он је, попут осталих византијских „историчара“, све веће успехе, али и **неуспехе Ромеја, приписивао Божијој одлуци (ψῆφος θεοῦ) и Божанском Провиђењу (θεία πρόνοια)**, који су одређивали осим исхода великих историјских збитија и какве ће бити појединачне људске судбине.¹⁴² Способност Провиђења да продре у будућност није према њему представљало предодређујуће наметање од Бога одређених акција, укључујући и оне лоше, јер зло не може потећи од Бога.¹⁴³ Истовремено, ауторови друштвени погледи су далеко од оптимистичних: Григора представља државу као леш над којим се боре и надмећу непријатељи - попут Турака и Татара.¹⁴⁴ Међутим, судећи по Григориним писмима, постаје јасно да је чак и са наступајућом катастрофом њему стран осећај безнадежности, јер без обзира на округлост епохе према Ромејима, постојали су људи чија су залагања, ћутањем или говорењем, била несебична да тако погубну ситуацију ублаже.¹⁴⁵ Јасно је да изреченим Григора сматра да се на

¹⁴⁰ Бројни детаљи то потврђују, зато на овом месту пар кључних места: Greg. I, *ed. Bekker*, 30-41; 42-44; 449-454; II, 642; III, 27-29; 38-42; 511-517.

¹⁴¹ Као „историчар“, Григора придаје велики значај небеским знацима у вези са људским судбинама (Greg. I, *ed. Bekker*, 49; 108-109), али његове референце на пророчанства, односно Божански гнев (θεομηνία), значењски су сличније античком топосу, него побожним максимама хроничара ране Византије о испољавању гнева Господњег (Greg. I, *ed. Bekker*, 32-33; 423-549). Посебан трактат, коментаришући дело Синесија из Кирене, Григора је посветио и ониромантији.

¹⁴² *Καждан*, „Корабљ в бурном море“: К вопросу о соотношении образной системы и исторических взглядов двух византийских писателей, 10.

¹⁴³ Greg. III, *ed. Bekker*, 210; 211-212.

¹⁴⁴ *Ševčenko*, *Society and Intellectual Life in Late Byzantium*, 172.

¹⁴⁵ Слика државе, коју често описује Григора у метафорама морске стихије, подједнако је двосмислена: тема бродолома је уобичајена у овом контексту. Царство је упоређивао са великим бродом, захваћеним олујом, притом изгубљеног и сидра и јарбола. Неприликама претећег мора дочаравао је и инвазију непријатеља и унутрашња превирања, док живот пореди са морем катастрофа, буром, олујом. Истовремено, слика смиривања олује, или превазилажење стихија вештом навигацијом - такође је постојана. Григорина главна мисао је могућност спасења и способност да се знањем на пучину изађе из бездана - и уплови у луку спаса. *Καждан*, „Корабљ в бурном море“, 10.

ромејским историјским прекретницама друштвеног живота интензивирала и обогатила интелектуална активност.

Ове слике у потпуности одражавају становиште „историчара“ и мислиоца који је тврдио да у свету нема ничега трајног и одрживог и да су људски послови, као и према Платону, само играчка у Божијим рукама.¹⁴⁶ Упирући на људску нестабилну судбину, Григора је, међутим, убеђен у непрестану могућност промене на боље у условима бескрајне збрке ствари, те се од особе усред катастрофе очекује да буде непоколебљива, ослоњена на разум. Међутим, индетерминизам људске воље код Григоре је још увек ограничен унапред одређеним општим правцем светских дешавања, чиме **интервенција појединца** може бити делотворна само под повољним околностима.¹⁴⁷

Док се код Пахимера једва назире принципи слободе људског деловања, било у животу или друштву, Григора развија хуманистичку тезу о снази људског ума, који је способан да преобрази друштво. Таквом је представио фигуру свог учитеља Теодора Метохита, који је током дана заузет државним пословима, док је ноћи проводио удубљен у књиге, посвећен научном расуђивању.¹⁴⁸ Домишљајући систем овог научника је уско повезан са његовим провиденцијалним концептом историје - личним историјским анти-детерминизмом.¹⁴⁹

Улазак у неку врсту научног круга на двору Андроника II,¹⁵⁰ Григору је наводило да велича такву неформалну комуникацију људи, називајући их заједницом, односно „школом свих врлина“, „гимназијом ерудиције“.¹⁵¹ И заиста, у овом периоду наново, као за време првих Комнина, слика интелектуалног живота је била под великим утицајем оживљавања дворских књижевних салона, где је класично образовање било критеријум науке, а реторика задобијала практични смисао - осигуравајући успех у јавним делатностима.¹⁵²

Слика једног од јунака „Ромејске историје“ претвара се током трансформације - од храброг, енергичног заповедника и ауторовог пријатеља Јована Кантакузина, након зацарења

¹⁴⁶ Greg. I, ed. Bekker, 257.

¹⁴⁷ Greg. I, ed. Bekker, 154; *Moutsopoulos*, La notion de «kairicité» historique chez Nicéphore Grégoras, 203-213.

¹⁴⁸ Greg. I, ed. Bekker, 272.

¹⁴⁹ *Каждан*, „Корабљ в бурном море“, 14.

¹⁵⁰ *Brehier*, Les empereurs byzantins dans leur vie privée, 193-217.

¹⁵¹ Greg. I, ed. Bekker, 327.

¹⁵² *Станковић*, Комнини у Цариграду, 223-229.

- у одиозну фигуру, непријатеља „историчара хуманисте“ који бива напослетку и заточен у манастир. Испоставило се, попут непогрешивог правила, да су пријатељи који су у младости припадали истом кругу интелектуалаца и истомипшљеника постајали временом и на крају непомирљиви непријатељи, као у овом случају - када је Кантакузин, након што је стекао моћ, чак пожурно да се обрачуна са својим некадашњим пријатељем.

Међутим и сам Јован Кантакузин (1295/6-1383), који се прогласио за василевса 1341, био је присиљен да се одрекне престола и повуче у манастир, где је саставио спис мемоарског карактера, најчешће у историографији једносмерно оцењеног с циљем да оправда себе и своје присталице.¹⁵³ Истовремено, контроверзна је и приметна сва оштрина његове „Историје“ против својих претходних пријатеља, чија су дела била доступна бившем императору.¹⁵⁴

Као представник главног аристократског клана великих земљопоседника, он је у младости првенствено стекао војно образовање.¹⁵⁵ Прихватањем Андроника II да за наследника на трону види свог унука Андроника III, приступање великог доместика Јована Кантакузина младом престолонаследнику добило је изузетну важност и дало Византији засебан политички правац. Још од 1341. године, окруњен у дубокој провинцији Царства, Јован Кантакузин је скоро шест година водио прави грађански рат на свом путу до императорских инсигнија.¹⁵⁶ Његова борба против присталица, као и против саме династије Палеолог, убрзо је настављена, а потом и окончана 1354. године, уз учешће народа у Кантакузиновом рушењу, који остатак свог дугог живота проводи у манастирима престонице, Атоса, Пелопонеза, неретко се упуштајући у дипломатске преговоре, понекада трпећи и бивајући ускраћен за много тога, а посебно обрван губитком чланова породице.¹⁵⁷

„Историја“ Јована Кантакузина начелно покрива период његовог активног политичког деловања - од 1320. до 1356. године, спорадично доносећи податке о каснијем времену, односно до 1362, када је већ увелико уместо световног, носио монашко име Јоасаф. Проглашавајући, као и други византијски историографи, принцип „истине“ као обавезујући

¹⁵³ *Русенквист*, Византијска књижевност, 184-185.

¹⁵⁴ ODB II, 1050-1051; *Прохоров*, Публицистика Иоанна Кантакузина (1367—1371 гг.) 322..

¹⁵⁵ *Nicol*, The Byzantine Family of Kantakouzenos (Santacuzenus), ca. 1100-1460, 35-103.

¹⁵⁶ *Франчес*, Народные движения осенью 1354 г. в Константинополе и отречение Иоанна Кантакузина, 144; *Matschke*, Fortschritt und Reaktion in Byzanz im 14. Jh., 197.

¹⁵⁷ *Максимовић*, Политичка улога Јована Кантакузина после абдакације (1354-1383), 116-193; *Nicol*, Abdication of John VI Cantacuzene, 269-283.

списатељски закон, аутор, скривен под псеудонимом Христодул, заправо је далеко од Акрополитовог објективног рационализма, као и од Григорине веома присутне хуманистичке равнотеже у проценама историјских детаља. Кантакузин је пак **изузетно субјективан, фокусиран на властиту личност, дела и намере.**¹⁵⁸

Ванредно су занимљиви резултати анализе вокабулара Јована Кантакузина, уз најчесталије термине чијим се присуством фреквентно јављају и назначавашу добробит, корист, или новчана добит (κέρδος, λυσιτελεῖν), али су свеprisутни и страх и обмана.¹⁵⁹

Као писац, Јован Кантакузин **следи Тукидидов стил**, понекада посућујући описе читавих епизода, као у случају чувене куге из 1348. године.¹⁶⁰ Подједнако, такав приступ је литерарно надограђиван документарном нарацијом и **актуелизацијом антике**, кроз лични однос аутора: савременик – савремени догађаји.

Опис опште политичке позиције Империје, којој су, из његове визуре, претња Турци и Срби, а притом зависна од Италијана, доноси слику пропадања привреде и финансија, иза чијих кулиса се води борба политичких група.¹⁶¹ Стога, Кантакузин за последицу, али примарно **узроком многих политичких ромејских раздора - сматра људску завист (φθόνος)**. Противници Кантакузина у његовој борби са присталицама Јована V Палеолога били су не само следбеници легитимног владара, попут царице-мајке Ане, или Алексија Апокавка, него и δῆμος.¹⁶² Овај термин не назначавашу искључиво ромејско, социјално-неутрално „становништво“; нити је он идентичан у историчаревом разумевању појма „гомиле“ или „маса“,¹⁶³ већ представља друштвено-политичку категорију.¹⁶⁴ Народ, стога,

¹⁵⁸ Cant. I. ed. Schopeni, 10; II, 12; 368-369; 370; 450; III, 8.; 364; Dräseke, Kaiser Kantakuzenos' Geschichtswerk, 489-506; Fatouros, Textkritische Beobachtungen zu Johannes Kantakuzenos, 191-193; Kazhdan, L'histoire de Cantacuzène en tant qu'oeuvre littéraire, 279-335 .

¹⁵⁹ Kazhdan, L'histoire de Cantacuzène en tant qu'oeuvre littéraire, 294.

¹⁶⁰ Hunger, Thukydides bei Johannes Kantakuzenos. Beobachtungen zur Mimesis, 185; Miller, The Plague in John VI Cantacuzenus and Thucydides Studes, 393.

¹⁶¹ Teotoni, La conception de Jean VI Cantacuzène sur l'état byzantin, vue principalement à la lumière de son Histoire, 167-185; Werner, Johannes Kantakuzenos, Umur Paşa und Orhan, 266-276; Kyriakidis, John Cantacuzenus, the Genoese, the Venetians and the Catalans (1348-1354), 331-356; Kyriakidis, Accounts of Military Operations in the Histories of the Byzantine Emperor John VI Kantakouzenos (1347-1354), 76-93.

¹⁶² Cant. III. ed. Schopeni, 255; 284-285; 290-291; 304-305; 305-306: „Народ“ - једна је од најактивнијих снага у Кантакузиновој „Историји: Weiß, Joannes Kantakuzenos - Aristokrat, Staatsmann, Kaiser und Mönch - in der Gesellschaftsentwicklung von Byzanz im 14. Jahrhundert, 70.

¹⁶³ ὄχλος - Cant. II. ed. Schopeni, 12, или πλῆθος - II. 16.

према Кантакузину, укључује и занатлије и војнике, па чак и трговце; све их обједињује непријатељство према „динатима“ - у условима друштвено-политичке кризе у Царству и током грађанског рата. У поређењу са историјским мишљењима XI, XII, или почетка XIII века, где се, било да је реч о погледима Псела, Евстатија или Никите Хонијата, неретко озбиљна пажња посвећује масовним покретима, дело Јована Кантакузина представља нову фазу у друштвено-политичкој конкретизацији и терминологији појма „народ“. Другим речима, „социологизација“ историјског мишљења постаје видљива преокупација византијског историцизма XIV века.

У настојању да стабилизује унутрашњу политичку ситуацију, Јован Кантакузин, подржавајући исихасте, постигао је званично синодално признавање победе присталица и учења Григорија Паламе.¹⁶⁵ О томе је много речено у историјском раду некадашњег цара. У описима и давању значаја исихазму, постојано је присутна идеолошка разлика између Кантакузина и Григоре. Платонизму Нићифора Григоре супротивљено је залагање цара-писца за Аристотелове идеје. За разлику од Григоре, који је препознао **моћ Тихе над људским судбинама**, не искључујући, међутим - и слободу избора, Кантакузин у потпуности наглашава **зависност људске активности од Божанског Провиђења**, приближавајући га поимању **променљиве Фортуне**, која, у његовим мемоарима, одражава сву нестабилност и смену криза по којој се Царство све више препознавало.¹⁶⁶

Историјски рад Јована Кантакузина у поређењу са претходним писцима, али и њему савременим, јединствен је кроз много сегмената. Његов субјективизам се састоји у литерарној вештини постављања хероја-аутора у средште нарације, док је читава хомогеност текста подвргнута тој конзистентној идеји. Све изречено, дакле, служи основном задатку - да се убеди читалац у искреност, истинитост, али и добру вољу и намеру писца. Уколико би сумирали сазнања о византијском хуманизму, историјски рад Јована Кантакузина представља само још једну у низу еманацију овог феномена, као одраз кризне епохе византијског

¹⁶⁴ Cant. I. ed. Schopeni, 271; II, 176; III, 34. Уп. Brătianu, "Democratie" dans le lexique byzantin à l'époque des Paléologues, 36.

¹⁶⁵ Meyendorff, Introduction à l'étude de Grégoire Palamas, 130; Радић, Византијски цареви и Исихазам, 126-127.

¹⁶⁶ Поляковская, Дмитрий Кидонис и Иоанн Кантакузин, 182; Пота. Общественно-политическая мысль Византии (40-60-е годы XIV в.), 27.

друштвеног и културног развоја „трагичног XIV века“.¹⁶⁷ Међутим, доцнији аспекти историјске мисли, упоредиви са хуманистичким погледом на свет, ипак нису били у довољној мери развијени у византијској историографији, задржавајући само одређену тенденцију која је била видљивија и присутнија сваким надолазећим периодом.¹⁶⁸

Уколико се, стога, репродукују историјске и црквене приповести палеолошке Византије, оправдано се могу разумети као **нови ниво идеја социо-културног развоја у разумевању прошлих епоха**. Византијска историографска књижевност XV века, заправо, приповеда из угла развоја повесне мисли као вид новог и свежег феномена у односу на претходни период.¹⁶⁹ У наведеном повесном приказу већ су се формирала основна начела касне и пост-палеолошке историографије.

¹⁶⁷ *Weiß*, Joannes Kantakuzenos - Aristokrat, Staatsmann, Kaiser und Mönch - in der Gesellschaftsentwicklung von Byzanz im 14. Jahrhundert, 2-3.

¹⁶⁸ Заједно са „монографским“ описима византијске историје у Византији Палеолога, историографски жанрови уже тематике наставили су да се развијају. Таква је и „Црквена историја“ Нићифора Калиста Ксантопула, писана почетком XIV века, а сежући описима до X века. Сам текст, сачуван у 18 књига, завршава се смрћу цара Фоке (610). *Karpozilos*, *The Authorial Statements in the Ecclesiastical History of Nikephoros Kallistos Xanthopoulos*, 189; *Ecclesiastical History and Nikephoros Kallistou Xanthopoulos*, eds. *Gastgeber, Panteghini*, Vienna, 2015. Идеје генерализације светског историјског процеса овде су сведене само на сферу црквене историје. Ксантопулов опис покрива читав „католички“ свет цркве. Могуће је да је ова идеја била и образложена, што примарно остаје непознаница. Ипак, формирање универзалног историјског концепта хришћанске цркве требало би приписати развоју византијске историјске мисли IX и X века. Но, у том смислу је важно да се ова идеја побуђивала и развијала у XIV веку, када је раскол са латинским Западом достигао свој завршетак, а црквено одвајање постало разумљиво као погубно за даљи развој европске културе. *Magdalino*, *Byzantine Historical Writing, 900– 1400*, 222. Нићифор Калист Ксантопул је познат не само као црквени аутор, већ према традицији, он је аутор „Синописа Светог писма“, духовних стихова, парафраза о чудима Николе Мирликијског, али подједнако је и световни историчар. Његовом имену се приписује „Освајања Јерусалима“, настављајући традиције сличних описа у византијској историографији претходног периода. *Berger*, *Apokryphen zum Neuen Testament bei Nikephoros Kallistou Xanthopoulos*, 55-69; *Panteghini*, *Die Kirchengeschichte des Nikephoros Kallistos Xanthopoulos*, 260-266.

¹⁶⁹ Пре свега, на ово нас може упутити Ласкарис Канан у његовом путовању из 1438-1439. по Скандинавији и балтичким областима. Хипотетички, он се понекад поистовећује са Јованом Кананом, писцем описа опсаде Константинопоља од стране Мурата II у лето 1422. године. *Hunger*, *Die hochsprachliche profane Literatur der Byzantiner I*, 482-484; Посебно: *Purdie*, *An Account by John Cananus of the Siege of Constantinople in 1422*, vi – lxxxvi.

I-5. Дука и његови савременици по перу

У XV веку природа и теме византијског наратива историјских момената значајно варирају. Већина историјских списа тог времена настала је непосредно пре или након пада Цариграда 1453. године и под директним су утицајем и утисцима овог преломног догађаја.¹⁷⁰ Свест о узроцима и последицама те катастрофе по хришћански свет постала је главна слика монументалних платна византијске историографије. Историчари су сконцентрисали своју пажњу углавном на **актуелна политичка питања**, од којих је доминантно горуће - **османска агресија**. Поред великих историјских текстова, у историјској литератури позне Византије мање су значајне локалне хронике, иако посвећене опсади Константинопоља од стране Мурата II (већ споменутог Јована Канана), освајању Солуна (Јована Анагноста),¹⁷¹ сабору у Ферари-Фиренци 1438-1439. године (Силвестера Сиропула)¹⁷² и паду Константинопоља.¹⁷³ Османска историја поседује иманентну и градацијску тежину у историјским списима тог времена, великих или локалних, у зависности од политичке оријентације аутора, поимане или као тријумфалне поворке освајача, или као ланац трагичних катаклизми у судбини хришћанских народа Балкана.

Историчари тог времена, за разлику од својих претходника, нису били повезани са књижевним салонима метрополе, те уз ретке изузетке, нису показивали склоност ка филозофском расуђивању и теолошким контроверзама. Већина њих су били из провинцијских кругова грчког племства. Они су активно учествовали у политичком животу подељених византијских земаља, делећи сву невољу њихових страдања.¹⁷⁴ Такво учешће у историјским догађајима, обележено распадом Царства и губитком многих духовних вредности које су се чиниле непоколебљивим столећима раније, није могло а да не утиче на домишљања и гледишта литерата, те у неким случајевима дају изразито посебан полемички фокус њиховим делима.

¹⁷⁰ Русенквист, Византијска књижевност, 200.

¹⁷¹ ODB, II, 1056; PLP № 839; Ιωάννου Αναγνώστου, Διήγησις περὶ τῆς τελευταίας ἀλώσεως τῆς Θεσσαλονίκης. Μονωδία ἐπὶ τῆ ἀλώσει τῆς Θεσσαλονίκης, ed. Τσάρας, Θεσσαλονίκη 1958.

¹⁷² Les mémoires du grand ecclésiarque de l'Église de Constantinople Sylvestre Syropoulos sur le Concile de Florence (1438-1439), ed. Laurent, Rome 1971.

¹⁷³ За почетак и прегледно: Сј. Moravcsik, Byzantinoturcica II, 128-129, 159, 246-248, 320.

¹⁷⁴ Πρίντζιπας, Οἱ ἱστορικοὶ τῆς Ἀλώσεως, 76-85.

С тим у вези, и попут карактеристичног споменика историјске мисли тог времена јавља се дело историчара Дуке (око 1400 – око 1470).¹⁷⁵ Грк из Мале Азије, која је много пре његовог рођења пала под власт Османлија, провео је свој живот на двору Италијана из Ђенове, владара острва Лезбос, вршећи дужности секретара-преводноца и дипломате. Према аутору, његов деда Михаило, који је потицао из племићке породице Дука, био је присталица Јована VI Кантакузина, присиљен да из Константинопоља, у време грађанског рата четрдесетих година, пребегне у Ефес. Због животних и историјских околности, породица писца се није вратила у престони град, већ је делила судбину свих ромејских прогнаника, ступајући у службу странаца: деда - емиру Ајдину, а унук – првом владару Неа Фокеје - Ђованију Адорну, те напослетку господарима Лезбоса – породици Гатилузи – Палеолог.¹⁷⁶

Тема „Дукине историје“ оквирно је **приповест о османском освајању византијских земаља и борби против освајача народа југоисточне Европе**. Његово писање одговара жанру историјске хронике: догађаји турске и византијске историје су истакнути хронолошким редом од 1341. до 1462. године. Одступања од овог принципа су изузетно ретка – односно, само када аутор сматра да је потребно објаснити узрок неке историјске појаве.¹⁷⁷ Велики део рада посвећен је описивању опсаде и освајању Константинопоља, као и опису даљег ширења Османлија на Балкану, Западној Азији и егејским острвима. Већина дела написана је у годинама између 1453-1455. Свеобухватно даје утисак комплетности: аутор се придржавао одређеног плана, добро координисаних елемената, локација материјала диктирана је нормама логике, историчар објашњава своје намере, упућује на претходну нарацију, на изворе информација; дијалози ликова (са својим аргументима и контрааргументима) су промишљени и не предуги.¹⁷⁸ Кроз читав рад **провејава мисао о предстојећој катастрофи Царства**, док писац трага за спознајом **зашто је Константинопољ поражен**. Жалостан, прожет искреним осећајем ламента над Градом, представљајући околности библијским Јеремијиним плачем због пада Јерусалима, Дука је видљиво намеравао да на том мотиву доврши своју приповест,¹⁷⁹

¹⁷⁵ PLP № 5685; ODB I, 656-657; LexMA III, 1444-1445; *Русенквист*, Византијска књижевност, 202-203.

¹⁷⁶ *Grecu*, Pour une meilleure connaissance de l'historien Doukas, 134-137.

¹⁷⁷ За прегледну садржину дела: *Gy. Moravcsik*, Byzantinoturcica I, 126-128; *Decline and Fall of Byzantium to the Ottoman Turks by Doukas, trans. Magoulias*, 9-22; *Hunger*, Die Hochsprachliche Profane Literatur der Byzantiner I, 490-494.

¹⁷⁸ *Neville*, Guide to Byzantine Historical Writing, 298-302.

¹⁷⁹ *Ducas* XLI, 1-19, *ed. Grecu*, 385-391.

али је, како истиче, имао за потребу да настави причу до нестанка османске династије и колапса њихове тираније.¹⁸⁰ Тај други део списка је другачије природе: то су „**кратке белешке једног хроничара**“, у којима се догађаји описани по годинама преносе много детаљније, са документарном прецизношћу.

Дука се ослањао углавном на сопствена запажања и исказе очевидаца, али напоредо одаје утисак да је упознат са радовима његових претходника, Никите Хонијата, Јована Анагноста, Нићифора Григоре, Јована Кантакузина.¹⁸¹ Веома је добро и притом упућен у древну митологију и историју, као и у теолошка питања. Његова прича је **органиски уткана сликама Светог писма**, изразито старозаветним, односно хришћанском Септуагинтом, прожета увек релевантним, прецизним, лаконским цитатима библијских пророка, Псалама, јеванђељима, прибегавајући им на најдраматичнијим местима. Текст приповести је истовремено прошаран поређењима из древне грчке књижевности, са неопходном архаизацијом топонима и етнонима. Тачни транскрипти италијанских, турских, персијских, словенских и франачких имена, термина и израза - указују на ауторово знање више језика. Употреба страних речи (за које грчки језик није имао ни слова ни звукова) био је одраз времена: у блиском контакту са суседним „нацијама“, Византинци нису могли да обогате свој вокабулар позајмицама из страних језика.¹⁸² Прелазна ера је стога изражена у варваризацији грчког језика, карактеристикама и књижевностима тог времена. Начин излагања историчара је једноставан, природан, жив, емотиван, према савременим истраживачима окарактерисан чак изненађујуће - журналистичким.¹⁸³ Карактеристике актера његове историје су, осим у изузетним случајевима, детаљни описи изгледа или психолошких особина ликова. У тим случајевима, Дука често посеже за пословицама, поређењима из животињског света, општроумним досеткама и иронијом.¹⁸⁴

Начин писања Дуке је углавном наративно навођење догађаја. Његова пажња је фокусирана на недавне догађаје, или њихове узроке. Географско подручје је ограничено на земље медитеранске обале, југоисточну Европу, Малу Азију, државе Северне и Источне

¹⁸⁰ Ducas XLII, 14, *ed. Greci*, 399-401.

¹⁸¹ Δ. Νίκου, Το ιστορικό έργο του Δούκα: πηγές και επιδράσεις, 101-131.

¹⁸² Dukas, *Chronographia – Byzantiner und Osmanen im Kampf um die Macht und das Überleben (1341–1462)*, *ed. Reinsch*, 27-42.

¹⁸³ *Decline and Fall of Byzantium to the Ottoman Turks by Doukas, trans. Magoulias*, 40.

¹⁸⁴ Бибиков, *Красавина*, Некоторые особенности исторической мысли поздней Византии, 289-292.

Европе, Западне Азије и Кавказ. Посебно вредан материјал његовог рада садржи историју формирања османске државе, њен однос са осталим турским емиратима, Византијом и италијанским колонијама на Леванту. Карактеристике ауторове биографије и друштвеног статуса воде наратив до неких његових личних интересовања: Дука извештава о јединственим информацијама, као што је развој ратне технологије, правећи поређења са италијанским дометима.¹⁸⁵ Такође, историчар даје једну врсту детаљног описа - захваљујући очевицима и разговорима - социјалног и религијског програма побуне нижег слоја турског становништва (1416).¹⁸⁶ Сама заинтересованост за производњу и друштвена питања доказ су нове појаве у историографији, односно новог историјског сагледавања и виђења.

Дука посвећује велику пажњу питању склапања уније православне и католичке цркве на сабору у Ферари-Фиренци из 1439. године, која је заправо и пре свега за историчара, вид политичког споразума, чија је конфесионална природа у тим тренуцима споредна. Дука је сигуран да унија не утиче на религиозни осећај, унутрашњи свет неке особе, те неслагање о ритуалним питањима сматра испразним, а одбијање уније увредљивим и несмотреним потезом који води ка паду државе. Расцеп изазван од стране ромејског монаштва, а у вези са сабором и у редовима православне партије, он је у тренутној ситуацији сматрао опасним и штетним.¹⁸⁷ Сагледавајући међународну и унутрашњу ситуацију Византије, писац је сматрао да је једини могући излаз у борби против Османлија савез са Западом. Било је то присилно латинофилство, проузроковано не трговачким, већ политичким мотивима. Препознавање могућности рационалних метода да утичу на ток догађаја, убеђењем да је човек активни актер у историји, разликује Дукин поглед на свет од фатализма историјских процеса. Стога, историчар осуђује погледе исихаста. Осећај моралног пропадања друштва, свест о пропасти империје не изазива код писца есхатолошке ставове. Тај поглед безнадежности усмерен је према нади и веровању у блиски нестанак династије Палеолог, истовремено уз нестанак и османске династије. Веровање и наклоност ка предвиђањима стварао је ауторов привид оптимизма, а снови о одмазди дали су му снагу да настави писање дела до уништења османске

¹⁸⁵ Ducas XXV, 4, *ed. Grecu*, 311.

¹⁸⁶ Ducas XXI, 11-14, *ed. Grecu*, 149-153; *Красавина*, Византијски историк Дука о восстаних Берклюджи Мустафы, 38-44.

¹⁸⁷ Ducas XXXI, 1-9, *ed. Grecu*, 265-271; *Гашић*, Повест о византијској и српској одбрани православне вере у време Фирентинске уније цркава, 193-202.

моћи. Упркос чињеници да је морао да брани интересе западних сила пред опасношћу од Османлија, према којима је био веома критичан, аутор је задржао јасну свест о његовој припадности византијском свету.¹⁸⁸

Дука се сматра најбољим ортодоксним византијским историчарем.¹⁸⁹ Он је несуздрживо искрено изражавао поштовање према византијским институцијама, безусловној подршци државе у њеним односима са црквом, осећајући **супериорност Ромеја у односу на друге народе, те зато и највећу казну подносе.**¹⁹⁰ Међутим, идеја о Божијој изабраности Ромеја у политичкој ситуацији XV века већ је изгледала као анахронизам. У сваком случају, Дука емитује време отоманске опсаде и пророчанства о предстојећој смрти Константинопоља као откупитељске жртве за спасење осталих хришћанских народа.¹⁹¹ Другим речима, за аутора, **Грци нису читав хришћански свет, већ само његов део.**

Визија света историчара заснива се на **идеји строгог моралног поретка, вере у правду Свевипшњег.**¹⁹² Покретачка сила историје је **Божанско Провиђење**, али она се комбинује у историјској свести аутора са **препознавањем улоге субјективног фактора у историји**, са рационалним приступом у објашњавању појединачних догађаја. Према Дуки, **промене у историјској судбини Византије ствар су Провиђења**, али ти разлози су у колизији са земаљским интересима: кривоклетство, трговачки дух, недостатак јединства, политичка кратковидост.

Основе историјског прагматизма манифестују се у Дукином виђењу не само у погледу **историје као комбинације напора човека и божанства**, већ и када се разматрају религијска питања у политичкој перспективи, у пажљивом односу према усменим изворима, критичком **проценом деловања појединаца и друштвених група, нади у могућност промене смера напором људи.**

Још је прагматичнији поглед на историју приказао Дукин савременик - писац Михаило Хермодор Критул (око 1410 - око 1470), који је рођен и провео већину свог

¹⁸⁸ Красавина, Политическая ориентация и исторические взгляды византийского историка XV в. Дуки, 269-270.

¹⁸⁹ Turner, Pages from Late Byzantine Philosophy of History, 346-373.

¹⁹⁰ Ducas VI, 2, ed. Grecu, 49.

¹⁹¹ Ducas XXXVIII, 13, ed. Grecu, 343.

¹⁹² Красавина, Мироззрение и общественно-политические взгляды византийского историка Дуки, 105.

живота на острву Имброс.¹⁹³ Потписао је из познате и богате породице, што истакнути хуманиста Тириако из Анконе, који је посетио острво 1444. године, није пропустио да истакне, описавши га као најплеменитијег Имвиота.¹⁹⁴ Критовул је био аутор неколико теолошких списа. Активно је учествовао у политичком животу. Након освајања Константинопоља, када су архонти и владари Имброса пребегли на више околних и удаљених острва, „историчар“ је постао главни представник конформистичке струје. Године 1456, током војне експедиције морнарице папством подржане, отиснуте с циљем како би се острвима Егејског архипелага вратила моћ у руке Италијана, Критовул је предводио анти-латински покрет и преговарао о предаји острва Османлијама. Након коначног заузимања острва од стране Турака 1466. године, судбина историчара није јасна. Вероватно се преселио у Цариград, уз претпоставку да је лето 1467. године, за време страшне куге, провео у Граду. Можда је управо тада и добио у задатак од султана да опише историју његових дела. Очигледно, Мехмед је био незадовољан Критовуловом композицијом списа, јер напоследку - дело није постало широко распрострањено, за дуго низ векова оставши непознато.¹⁹⁵

Критовулово дело се састоји од пет поглавља и обухвата период од 1451. до 1467. године, са два увода: први је у облику дугог писма султани, из којег се може закључити да му је текст послат на преглед; други је у форми предговора есеју, где аутор најављује своју намеру да напише ранију повест Османлија и истакне разлоге њихове надмоћи над другим народима. Рукопис има пропусте, исправке и записе на маргинама. Есеј је написан суво и монотono. У стилу и композицији, као и у архаизацији језика - постоје многе уобичајене и **фреквентне фразе које експлицитно подражавају Тукидида**. Мехмеда II Освајача писац је представио као мудрог владара, љубитеља филозофије, покровитеља наука и уметности, заштитника трговине и пловидбе. Критовул хвали његову посвећеност за развој бродоградње, изградњу путева и лука.¹⁹⁶ „Протурска оријентација аутора“ објашњава се близином историчара са

¹⁹³ PLP № 13817; ODB II, 1159; *Русениквист*, Византијска књижевност, 203-204.

¹⁹⁴ *Reinsch*, Kritobulos of Imbros: Learned Historian, Ottoman *Raya* and Byzantine Patriot, 298-299.

¹⁹⁵ *Inalcik*, The Policy of Mehmed II toward the Greek Population of Istanbul and the Byzantine Buildings of the City, 229-249; *Raby*, Mehmed the Conqueror's Greek Scriptorium, 15-34; *Koski*, Assessing the Historian Michael Kritovoulus as a Historical Figure through Analysis of Michael Kritovoulus' *History of Mehmed the Conqueror*, 1-18

¹⁹⁶ *Ανδριώτης*, Κριτόβουλος ο Ίμβριος και το ιστορικό του έργου, 169-182; *Gj. Moravcsik*, Byzantinoturcica I, 432-435; *Hunger*, Die Hochsprachliche Profane Literatur der Byzantiner I, 499-503; *Радонић*, Критовул: византијски историк XV века, 61-83.

трговачким и занатским слојем грчког племства, који се такмичио са италијанским предузетницима и патрицијима у борби за политичку моћ у Егејском мору.¹⁹⁷

Међутим, не само друштвено-политички мотиви, већ и посебности историјског размишљања, Критовула су идентификовали као турског писца. Као добро образован познавалац грчке културе и филозофије, он је историју посматрао као **незауставиви дијалектички процес губитка и аквизиције. У историји нема ничег непромењивог:** државе се мењају, одабрани народи смењују друге и нико не може два пута владати светом: данас Асирци, сутра Медијци и Персијанци, затим Грци и Римљани, коначно Турци.¹⁹⁸ „Историчар“ се снажно противи онима који су, као и Дука, проглашавали за кривца смрти Царства - народ: **владари могу бити лоши и корумпирани, али не и народ.** Критовул је нагласио одговорност владара за судбину државе, али је циклична природа историјске еволуције уклонила идеју политичке и моралне одговорности било кога другог за катастрофу из 1453. године.¹⁹⁹ Према писцу, **не треба изричито Ромејима пребацити одговорност за пад Царства,** јер је тај безнадан слом последица објективног тока дешавања и природних закона историјског процеса.²⁰⁰ Према Критовулу, **Судбина (Тихе) влада светом.** Међутим, ауторов концепт судбине је ближи ренесансном погледу на Фортуна, пре него њеном средњовековном детерминизму. Дакле, хвалећи Мехмеда, он међу његовим главним особинама карактера (храброст, стратешки таленат, војно искуство) наглашава храброст и наклоњеност судбине,²⁰¹ што је директно повезано са појмовима „врлина“ и „фортуна“ међу италијанским хуманистима тога времена. **Фортуна је, стога, оличење неконзистентности и непредвидивости тока историје,** или истовремено његове стабилности и индетерминизма.²⁰²

¹⁹⁷ *Удальцова*, Предательская политика феодальной знати Византии в период турецкого завоевания, 108-115; *Бибиков, Красавина*, Некоторые особенности исторической мысли поздней Византии, 292; *Жигалова*, Турки и турецкая угроза в византийской исторической литературе XV в., 36-37.

¹⁹⁸ Critobulos, ed. *Reinsch*, 3; *Reinsch*, Critobulos of Imbros, 302.

¹⁹⁹ Il Conquistatore di Costantinopoli nel 1453, 213-223.

²⁰⁰ Critobulos, ed. *Reinsch*, 37.

²⁰¹ Critobulos, ed. *Reinsch*, 90; *Neville*, Guide to Byzantine Historical Writing, 308-309.

²⁰² *Turner*, Pages from Late Byzantine Philosophy of History, 362; *Бибиков, Красавина*, Некоторые особенности исторической мысли поздней Византии, 292-293.

Жанру „историјских мемоара“, или „дневничких белешки“ може се приписати чувени рад византијског достојанственика Георгија Сфранциса (1401 - после 1477).²⁰³ Под овим именом појављују се два дела - такозвана „Велика“ и „Мала“ хроника. Међутим, истраживачи XX века доказали су да је Велика хроника, заправо „Псеудосфранцисова хроника“, фалсификат из XVI века, вешто састављена од стране митрополита Монемвасије – Макарија Митиленског.²⁰⁴ Што се тиче „Мале Хронике“, она покрива период и догађаје од 1413. до 1477, о чему сведочи сам аутор. Сфранцис је изузетно прецизан у датирању чињеница, означавајући годину, месец, дан, а понекада и час. Највероватније је водио дневничке записе, користећи их накнадно приликом рада на мемоарима. Написани током његових позних животних година, писац својим документарним стилем као да је журио да отргне од заборава догађаје у којима је учествовао. Језик писања је зато скоро свакодневан, без икаквих трагова накнадног стилизовања, чињенице прецизне и памтљиве да савременицима делују течно и јасно. Мемоари се неочекивано завршавају неуспешним походом Османлија на Навпакт и острво Светог Мавра у лето 1477. године.²⁰⁵

Георгије Сфранцис је провео своје зреле године живота на царском двору. Одрастао је заједно са будућим царем Константином XI Палеологом, пошто је отац „историчара“ служио као дворски учитељ. Захваљујући наклоности цара Манојла II, Сфранцису су већ са 17 година поверавани веома важни државни послови. Ипак, последњи цар Константин XI је имао ванредно и непољуљано поверење у њега. Пре крунисања деспота Мореје за цара Ромеја, Сфранцис је заузимао кључне положаје на двору, добивши титулу протовестијара и учествујући у неколико посланстава. Током опсаде Цариграда, био је у непосредној близини цара, са људима од најстрожег поверења.²⁰⁶ Нажалост, по Паду, његова породица је заробљена. Успевши да најмилије откупи из турског заробљеништва, упутио се на двор деспота Мореје - Томе Палеолога. Последње године свог живота, доживевши и неизмерну личну тугу због умирања деце, Сфранцис је провео лутајући, оптерећен и болестима и

²⁰³ ODB III, 1937; PLP № 27278; 201.

²⁰⁴ *Loenertz*, Autor de Chronicon Maius attribué à Georges Phrantzes, 273-311; *Красавина*, К вопросу византийской историографии XV в., 111-113; *Laurent*, Sphrantzes et non Phrantzes: à nouveau!, 170-171.

²⁰⁵ *Hunger*, Die Hochsprachliche Profane Literatur der Byzantiner I, 494-499; *Neville*, Guide to Byzantine Historical Writing, 302-308.

²⁰⁶ *Carroll*, Notes on the Authorship of the 'Siege' section of the Chronicon Maius of Pseudo-Phrantzes, 28-44; *Hinterberger*, Autobiographische Traditionen in Byzanz, 331-343.

сиромаштвом.²⁰⁷ Сфранцисови „Мемоари“ живописан су документ епохе. Пун несталности, писац је доказ тужне судбине генерације која је доживела пад Цариграда, губитак вољених, несрећу заточеништва, тешкоће лутања страним земљама.²⁰⁸

На први поглед, Сфранцисов светоназор је традиционалан за средњовековну приповест: он уверава читаоца у властиту ортодоксију,²⁰⁹ образлажући Символ вере, а критикујући јеретичко учење, приносећи молитве Богу.²¹⁰ Сматра се, међутим, да је ауторова религиозност углавном разметљива. Чим се писац окрене тумачењу земаљских послова, он открива **разборити рационализам и прагматично мишљење**. Тако, расправљајући о изводљивости закључивања уније са католичком црквом, сви понуђени **ауторови аргументи су чисто политичке природе**.²¹¹ Наводи да он нема ништа против било којег католика, нити против уније, али споразум са Западом довео би до погоршања односа са Османлијама, који су то сматрали претњом: Сабор је, по његовом мишљењу, изазвао сукоб са царством Османлија. Трезвен и практичан политички прорачун показује и Сфранцисово образложење о извесном браку цара Константина Палеолога са удовицом султана Мурата II, односно српском принцезом Маром. Притом и можда на најбољи начин, Сфранцисов опортунизам се може видети из става да се мешање цркве лако елиминисхе уколико се свештенству понуди новац.²¹² Он чак и властити однос са Богом покушава да постави на ниво пословног договора, молећи Свевишњег да му продужи земаљске муке, како би током живота прочистио душу у име спасења на Страшном суду. Сфранцис уверено размишља да је животна патња нека врста осигурања за будуће спасење.²¹³ Иста жеља за изградњом односа са Богом на молитвеној, али и „договорној“ основи, такође се манифестовала у белешци препуној разочарања аутора, јер упркос заветима, посту и молитвама Цариграда током и у време опсаде и напада на Град, Свевишњи није спасио Константинопол - из ког разлога, не зна ни писац, нити људи знају.²¹⁴

²⁰⁷ Sfranze, *a cura di Maisano*, 124; *Gy. Moravcsik*, *Byzantinoturcica I*, 151-154; *Philippides*, *The Fall of the Byzantine Empire*, 24-43.

²⁰⁸ *Бибиков, Красавина*, Некоторые особенности исторической мысли поздней Византии, 293-295.

²⁰⁹ Sfranze, *a cura di Maisano*, 80. *Grecu*, *Das Memoirenwerk des Georgios Sphrantzes*, 327-341.

²¹⁰ Sfranze, *a cura di Maisano*, 184-185.

²¹¹ *Miller*, *The Historians Doukas and Phrantzes*, 63-71; *Красавина*, Византийские историки Дука и Сфрандзи об унии православной и католической церкви, 147-150.

²¹² Sfranze, *a cura di Maisano*, 110.

²¹³ *Turner*, *Pages from Late Byzantine Philosophy of History*, 346.

²¹⁴ Sfranze, *a cura di Maisano*, 142.

Дело Лаоника Халкокондила (око 1423 – после 1487), који спада у ред најпопуларнијих историчара XV века, својим литерарним карактером проноси потпуно другачији приступ.²¹⁵ Из опуса, који је сав сачуван; пет рукописа датирају с краја XV века.²¹⁶ Халкокондилова „Историја“, написана извесно између 1464. и 1468. године, састоји се од 10 књига и обухвата време од 1298. до 1463, уз допуне које се односе на догађаје између 1484-1487.²¹⁷

„Историчар“ је потицао из племићке атинске породице. Његов отац, због лоших политичких процена, пребегло је у Мореју, док му је брат Димитрије био познати хуманиста, који је одржавао блике везе са Висарионом из Никеје. Сам Лаоник био је веома образован. Ћириако из Анконе, који га је срео 1447. године у Мистри, сматрао је да је младић веома добро упућен у латинску и грчку књижевност.²¹⁸ Лаоник је те младе године провео у Мореји, можда путујући и проучавајући земље и народе.²¹⁹ Примарно је био посвећен филологији, марљиво јој се предајући све до своје дубоке старости. Када су Османлије 1460. године освојиле Пелопонез, Халкокондил или се вратио у Атину, или је последње године живота провео на Криту.²²⁰

Главни садржај његовог дела можда је најсажетије формулисан у заглављу доцнијег издања, из XVI века – „Хроника Николе Халкокондила о томе одакле потичу турски владари, о њиховим делима и подвизима, све до подвига великог владара Мехмеда“. Аутор је користио текстове својих жанровских претходника, извесно и турских извора, казивања трговаца и дипломата, писма и документа. Географски домет његове историје је веома широк и покрива скоро све европске земље, уз обиље информација о кључним европским градовима, осврте на земље

²¹⁵ ODB I, 407; PLP № 30512; *Gy. Moravcsik*, *Byzantinoturcica* I, 391-397; *Hunger*, *Die Hochsprachliche Profane Literatur der Byzantiner* I, 485-490; *Русенкович*, *Византијска књижевност*, 205-206; *Neville*, *Guide to Byzantine Historical Writing*, 313-315.

²¹⁶ *Греку*, *К вопросу о биографии и историческом труде Лаоника Халкокондила*, 198-199; *Вегелго*, *Еще раз о Лаонике Халкокондиле и его историческом труде*, 190-192.

²¹⁷ *Kaldellis*, *The Date of Laonikos Chalkokondyles' Histories*, 111-136. О евентуалном распону године Халкокондилове смрти: *Darkó*, *Neue Beiträge zur Biographie des Laonikos Chalkokandyles*, 276-285.

²¹⁸ *Cyriac of Ancona*, *eds. Bodnar, Foss*, 299.

²¹⁹ *Kaldellis*, *A New Herodotus*, 49-70; *Markopoulos*, *Das Bild des Anderen bei Laonikos Chalkokondyles und das Vorbild Herodot*, 205-216.

²²⁰ *Nicoloudis*, *Observations on the Possible Sources of Laonikos Chalkokondyles' Demonstrations of Histories*, 75-82; *Бибиков*, *Красавина*, *Некоторые особенности исторической мысли поздней Византии*, 295-296.

Блиског истока и Индије.²²¹ Приповест, ипак, није довршена, уз празнине којима недостаје хронологија. Композиција рада је изузетно слободна, константно одступа од главне линије излагања, чиме се неизбежна понављања чине оправдана. Миран наратив често прекидају фиктивне епизоде у облику комплетних прича. Понекада оне наликују, по питању садржаја, приповедањима италијанске ренесансе (сатира о кукавичлуку и похлепи монаха, породичне приче о издаји и кажњавању жена). Тим приповестима је својствена осуда људске слабости и величање врлина. Понекада оне садрже изузетне случајеве пророчанства и чуда, авантуристичке приче у витешком стилу, идеализоване портрете историјских личности (на пример, Тамерлана), или етнографске екскурсе, научне трактате (о узроцима осећања и њихових токова, о проблемима кретања), који показују разноликост интересовања аутора. У историјским епизодама, уметнути су такође и одједи о реконкисти у Шпанији (приповест о Арашима који су купили Гранаду од Хиспанаца уз помоћ „винских бобица“ у којима су сакривене кованице), антиосманској борби (казивања о Јаношу Хуњадију и Скендербегу), као и бројне друге.²²² Историјски опис у разумевању Халкокондила спада у категорију уметности, а ауторски напори су усмерени не толико на пружање аутентичних чињеница - колико на пружање естетског задовољства читаоцу. Стога, уметнички донети свеprisутно надвладавају логику излагања.²²³

Халкокондил је заправо **типичан представник касне византијске културе и хеленофилства**. Обожавајући културу старих, он је веровао у **коначан тријумф грчког слободног духа, образовања и језика**.²²⁴ Опоначајући и подражавајући древну античку историографију, он архаизира географске појмове и етнонине, посвећено тежећи да старогрчки језик прочисти од каснијих слојева, оживљавајући лингвистичке, синтактичке и стилске облике класичне литературе, што је његов језик учинило вештачким и тешко доступним за савременике.²²⁵

²²¹ Miller, *The Last Athenian Historian: Laonikos Chalkokondyles*, 36-49; Kaldellis, *The Interpolations in the Histories of Laonikos Chalkokondyles*, 259-283.

²²² Веселаго, *Историческое сочинение Лаоника Халкокондила*, 201; *Vryonis*, *Byzantine Attitudes toward Islam during the Late Middle Ages*, 263-286.

²²³ Бибиков, *Красавина*, *Некоторые особенности исторической мысли поздней Византии*, 295-296.

²²⁴ Chalc. I, ed. Darkó, 2.

²²⁵ Гласовито је већ његово поимање да је турско заузимање Константинопоља освета за хеленско освајање Троје: Chalc. I, ed. Darkó, 166-176.

Иако је Халкокондил сматрао да су Византинци наследници хеленистичке културе, он је јасно разграничио концепте Римљана и Ромеја. Попут Пахимера и Критовула, он је био склон теорији узастопних промена у доминацији светских сила: асирска, медијска, персијска, хеленска, римска, османска.²²⁶ С друге стране, а као и Григора и Дука, Халкокондил је веровао да нека трансцендентална **сила управља целим током историје. Понекад је то сам Бог, понекад судбина или воља.**²²⁷ Био је веома **склон фатализму, уверен у пророчка предвиђања,**²²⁸ истовремено и врло наклоњен погледу на свет древних и средњовековних историчара.

За разлику од досадашњих имена, Халкокондил је апсолутно **индиферентан према верским питањима.** Потпуно идентификује црквену унију са политичком унијом, која је имала за циљ организовање антиосманског крсташког рата. Конфесионални спорови око уније га, дакле, не занимају. Говорећи о јеретичком учењу, он показује велику толеранцију. Ислам и хришћанство за Лаоника су еквивалентне религије.²²⁹ Ипак, код њега се може уочити иверје „историјске“ критике, много мање него код Дуке, али понекад Халкокондил излаже различите верзије истог догађаја, покушавајући „критички“ да упореди доступне податке. У том смислу, може се приметити, те и говорити **о идеји прогреса, као и о његовом наглашеном историјском оптимизму,** који се нарочито манифестовао у чврстом уверењу аутора да ће доћи време када ће Грци стећи слободу и независност.²³⁰ Уопштено, Халкокондил је историју третирао као ризницу илустративног материјала који је у стању да читаоца научи и подучи на историјским примерима, чиме се овај византијски писац доводи у раван са представницима реторичког правца италијанске хуманистичке историографије XV века.

²²⁶ Дати приступ у виуантологији исказао је већ сумњу о Халкокондиловом преузимању читавих делова и фраза од Критовула: *Reinsch*, *Kritobulos of Imbros*, 301.

²²⁷ *Turner*, *Pages from Late Byzantine Philosophy of History*, 360—361.

²²⁸ Уп. коментар уз издање: *Patrologia Graeca*, 159, II 127-130.

²²⁹ *Turner*, *Pages from Late Byzantine Philosophy of History*, 359.

²³⁰ *Веселого*, К вопросу об общественно-политических взглядах и мировоззрении византийского историка XV в. Лаоника Халкокондила, 43-49.

I-6. Позновизантијске прилике у историографским рефлексијама XV века

С обзиром да су „четворица историчара пада“ савременици, повесне периоде које су обухватили својим литерарним прегалаштвом у највећем делу њихових наратива се преклапају идентичним догађајима, међутим, ни близу синоптичке пресликаности. Разумљиво, сваки од датих писаца има свој светоназор, поимање, разумевање протока и симбола времена, те самим тим и микрогеографије евро-азијског простора. Мишљења смо, стога, њихова међусобна разноликост виђења историјских процеса управо и може указати и утврдити како тематске односе и посвећеност, тако и литерарне везе и одступања, наравно – у први план истичући и сагледавајући наведене фактографке детаље кроз призму Дукине приповести.

Хронолошки период обухваћен „историјским приказима“ Лаоника Халкокондила поклапа се (највећим делом) с описаним идентичним догађајима као и Дукина историја. Свеукупно сагледавање чињеница исказује изостанак било какве наративне релације које могу постојати између њих. У случају убиства емира Мурата I, на пример, а према речима оба „историчара“, извршилац током Косовске битке (1389) био је српски војник. Међутим, разлике у описима су упадљиве. Халкокондил помиње да је Србин, који у турски војни логор долази као самозвани наоружани ратник, чим је угледао Мурата - појурio је и смртно га ранио копљем (γενόμενου δὲ ἀγχοῦ τῶν θυρῶν βασιλέως, ἧ ἔμενε, παραταξάμενος ἄρασθαι τὸ δόρυ, καὶ ἐπιόντα ὀρμήσασθαι ὀρμὴν ... καὶ ἀνελόντα βασιλέα Ἀμουράτην).²³¹ Супротно њему, Дука наводи да се српски ратник у турски табор појавио као пребег, захтевајући да се састане са Муратом и саопшти му важне информације у вези са бојем. Када је Мурат сусрет прихватио, Србин - чим му се приближио - напао га је мачем, смртно га ранивши (Ὁ Μουράτ δὲ διὰ τῆς χειρὸς δειγματίσας τοῦτον ὡς πρὸς αὐτὸν ἐλθεῖν, ὁ νέος ὀρμήσας καὶ πλησίον ἐλθὼν ξιφιδίῳ κατὰ καρδίας καιρίαν δίδωσι πληγὴν).²³² Емиров смртни исход је несумњив код обојице „историчара“. Остатак описа представљају наративне варијације. Други заједнички догађај ромејских списатеља је везан за дипломатска посланства. Након смрти Мурата I (1389), Бајазит I је ступио на турски престо, уз нескривену агресивну жељу и амбицију да прошири турску територију, освајајући сукцесивно територије широм Мале Азије и Балкана. Монголска

²³¹ Chalc. I, ed. Darkó, 49.

²³² Ducas III, 1, ed. Grecu, 37.

Тамерланова инвазија зауставила је његов освајачки низ. У почетку, Тамерлан је слао амбасадоре Бајазиту тражећи од њега да се задовољи оним што је стекао, тиме му и поручивши да престане са истицањем права на подручја која су припадала другима. Халкокондил помиње два посланства упућена Бајазиту. У првом, амбасадори ступају пред Бајазита са поклонима. Бајазит их не прихвата и шаље амбасадоре назад, монголском владару. Тамерлан, према Халкокондилу, иако увређен, шаље друго посланство Бајазиту преко којег га упозорава да ће уколико се не повинује његовим наредбама кренути против њега (Γαῦτα ὡς ἀννήχθη παρὰ βασιλέα Τεμήρην ἐς Σαμαρχάνδην, τεθυμωμένον μεγάλως τῆ ἐσθῆτος ὕβρει, ἄγγελον λέγεται ἐπιπέμψαι προαγορεύοντα τήντε ἀρχὴν ἐς τοὺς ἡγεμόνας ὀπίσω ἀποδοῦναι καὶ μὴ τὴν ταχίστην διαμέλλειν· εἰ δὲ μὴ, περιέψεσθαι ὡς πολέμιον).²³³ Дука помиње само једно посланство које Тамерлан упућује Бајазиту. Према историчаревом опису, османски емир је ипак угостио амбасадоре, како би њиховим задржавањем добио више на времену и тајности због припрема за предстојећи и неизбежни сукоб, напослетку наредивши да се посланство понизи и обешчисти (μέγας χὰν Τεμήρ δι' ἡμᾶς τοὺς δούλους αὐτοῦ μὴνύει σοι λέγων, ὅτι οὐκ ἔξεστιν σοι ἀρπάζειν τὰ ἀλλότρια ... τὰς δὲ ἐπαρχίας, ἃς παρὰ τῶν λοιπῶν ἡγεμόνων ληστρικῶς ἤρπασας, παρευθὺ στρέψας δός ... εἰ δὲ μὴ, ἐγὼ ἔσομαι σὺν Θεῷ ἐκδικητὴς αὐτῶν).²³⁴

Уочљиве неподударности постоје и у слици заробљавања Бајазита након битке код Ангоре (1402) од стране Тамерланових трупа. Халкокондил записује да су монголски војници заробили Муњевитог на коњу док се расхлађивао на реци (ἐπέκειντό τε καὶ ἐπεδίωκον οἱ Τζαχαταίδες, ἀμιλλώμενοι ἐλεῖν αὐτόν. καὶ πολὺ μὲν προήλαυνεν ἅτε ἐπὶ ἵπῳ ταχυτάτῳ ἐπιφερόμενος· μετὰ δὲ, ὡς ἐπὶ τὸν ποταμὸν ἀφίκετο, τὴν ἵππον λέγουσι διψήσασαν καρτερώς ἐθελῆσαι τοῦ ὕδατος).²³⁵ Дука, с друге стране, извештава да је Бајазит током битке био издвојен на оближњој узвишици како би надгледао операције својих трупа (Οἱ δὲ Σκύθαι πάντας τοὺς Τούρκους, ὅσοι φεύγοντες ἦσαν, ἅπαντας ἀφειδῶς κατέτεμον, ἕως οὗ ὁ Παγιαζήτ ἀνελθὼν ἐν μέσῳ τοῦ κάμπου δι' ἄκραν στενοχωρίαν ἐν βουνῷ τινι).²³⁶ Подаци које су два историчара дала у вези са Бајазитовом смрћу, такође су разнолики. Лаоник закључује да је емир умро на путу због туге, јер га је Тамерлан водио собом у различита подручја прослављајући свој тријумф (Παιαζήτης

²³³ Chalc. I, ed. Darkó, 96-98.

²³⁴ Ducas XV, 4, ed. Grecu, 87-89.

²³⁵ Chalc. I, ed. Darkó, 147.

²³⁶ Ducas, XVI, 7, ed. Grecu, 97-99, уз шири опис (који ће доцније бити навођени), попут: XVI, 8.

δέ, ὡς εἴρηται, κατὰ τὴν ὁδὸν ἐτελεύτησεν, ὑπενεχθεὶς ἐς τὴν μέλαιναν ὑπὸ λύπης).²³⁷ Дука тврди да је Тамерлан желео да Бајазита води широм освојених територија, све до Персије, не би ли показивао какву је звер уловио. Та поражавајућа и несносна церемонија, а како Дука бележи гласине коју су се шириле, Бајазита је навела на чин самоубиства (Ἐπεὶ καὶ ὁ πολυπαθὴς Ἰλτροῦμ Παγιαζήτ ἀπέθανεν. Ἴτιδεταὶ οὖν παρὰ πολλῶν, ὅτι αὐτὸς ἑαυτὸν φαρμάκῳ τῆς ζωῆς ἐστέρησεν).²³⁸

За разлику и у односу на Халкокондилов спис, теже је сагледати појединости Дукиног историјског дела према „Хроници“ Георгија Сфранциса, јер је потоњи сматрао довољним да једноставно наведе најважније догађаје, инсистирајући на тачном датуму, времену, чак неретко и на најситнијим детаљима. Дука, напротив, као и Халкокондил, наративно ствара ширу слику, а у неколико случајева избегава и да датира догађаје које описује. Сфранцисова „Хроника“ започиње управо наведеном (али погрешном) референцом на Бајазитову смрт (наводећи 1402. годину): Καὶ τῆ κη^η τοῦ ἰουλίου τοῦ ι^{ου} ἔτους ἐσιοτώθη ὁ ἀμηρᾶς Παϊαζήτης παρὰ τοῦ Τεμήρη.²³⁹ Уствари, подсетимо, Тамерлан није убио Бајазита, како записује Сфранцис, већ је умро као Тамерланов заробљеник наредне године како Дука бар хронолошки прецизно преноси.²⁴⁰

Током 1420. године избио је грађански сукоб између Мустафе, Бајазитовог сина и Мурата II. Као победник из овог сукоба изашао је Мурат, који је Мустафу заробио и потом погубио. Поводом заробљавања Мустафе од стране Мурата, Халкокондил наводи да су Мустафу пронашли Муратови скривени војници, не прецизирајући тачно где. Дука пак извештава да је Мустафа ухваћен на обали Истроса док је покушавао да побегне у Константинопољ (Ὁ δὲ Μωρᾶτ σὺν τάχει πολλῶ ἐξαποστείλας ὠκυπέτους νεανίας καὶ στρατηγούς ἀνδρείους, συνέλαβον τὸν Μουσταφᾶν ἐγγὺς που ταῖς τοῦ Ἰστρου ὄχθαις. Ἦβούλετο γὰρ εἰσελθεῖν ἐν Κωνσταντινουπόλει). Халкокондил, птавише, наводи да је Мустафа ухваћен и одмах обешен (ὁ δὲ ὡς ἐδίωκε, καὶ ἐπισχῶν, πάντα ζη- τῶν οὐκ ἀνίει, σαγηνεύσας τε τὸν χῶρον αὐτοῦ, ἧ ἐδόκει καὶ ἦδη ὑποψίαν παρεῖχεν ἐνταυθὶ κρύπτεσθαι, εὔρεν αὐτὸν ὑπὸ θάμνῳ τινὶ κειρομένον, καὶ ζωγρήσας ἀγχόνη τε τὸν λαϊμὸν αὐτοῦ ἐχρήσατο),²⁴¹ док Дука наглашава да је Мустафа доведен пред Мурата, који

²³⁷ Chalc. I, ed. Darkó, 152-154.

²³⁸ Ducas XVII, 7, ed. Grecu, 109. Такође: *Nikou*, Το ιστορικό έργο του Δούκα: πηγές και επιδράσεις, 114-115.

²³⁹ Sfranze, ed. Maisano, 4.

²⁴⁰ *Nikou*, Το ιστορικό έργο του Δούκα: πηγές και επιδράσεις, 112-113, 122.

²⁴¹ Chalc. II, ed. Darkó, 7-11.

лично у том тренутку и одлучује о наведеном извршењу казне (Παρέστησαν γοῦν αὐτὸν τῷ Μουράτ, ὁ δὲ ἔδωκεν ἀπόφασιν τοῦ δι' ἀγχόνης θανατῶσαι αὐτὸν ἐν τῷ δημοσίῳ τόπῳ).²⁴² У грађанском рату између Мурата и Мустафе, Византинци су подржавали Мустафу, што је резултирало тиме да се Мурат по завршетку грађанског рата окрене Цариграду и започне његову опсаду. Манојло II, немајући снаге да му се супротстави, подржао је Мустафу у борби за турски престо, којег је Мурат пожурio да свргне. „Историчари“ се не слажу око Мустафине старосне доби у тренутку када је убијен. Халкокондил помиње да је Мустафа тада имао 13 година (πρέσβεις δὲ πέμψαντες μετεπέμποντο ἐπὶ Βυζάντιον τὸν παῖδα, γεγονόςτα ἀμφὶ τὰ τρισκαίδεκα ἔτη),²⁴³ док Дука каже - само 6 година (εἰσάγεται ὁ Μουράτ ἐντὸς καὶ εὐρῶν τὸν μείρακα ἔπνιξεν καὶ τοὺς αὐτοῦ ὑπασπιστὰς κατέσφαξεν· ἦν δὲ ὁ Μουσταφᾶς ὡς ἐτῶν ἕξ...)²⁴⁴

Хронолошки следствено, а у непосредним описима након ступања на престо Константина XI, од Сфранциса и Дуке дознајемо да је цар изаслао амбасадоре Мехмеду II. Дука напомиње да је ромејски василевс, покушавајући да придобије султанову наклоност, послао и поклоне (καὶ πρέσβεις στείλας εἰς τὸν Μουράτ καὶ δεξιῶσας αὐτὸν σὺν δώροις καὶ μελιχίοις λόγοις, εἰρήνευσεν αὐτόν, ἄρας ἐκ μέσου πάντα παρεληλυθότα σκάνδαλα).²⁴⁵ Георгије, који је учествовао у овој мисији, не наводи ову појединост око царевих дарова за султана, већ да су византијски амбасадори ишли код Мехмеда II само у намери да најаве његов долазак (ὄπερ καὶ ἔστειλε καὶ ἀπεδέξατο καὶ μετὰ τιμῆς καὶ δώρων καὶ μὲ ἀπέπεμψε).²⁴⁶

Ипак, круцијална проматрања „четворице историчара“ јесу припреме Мехмеда II за опсаду (1452-1453) и пад Цариграда. Детаљи се нижу у свом спектру наративне особености свакога од њих, чак до описа продорне могућности чувеног топа угарског инжењерства. Тешко је стога и издвојити сличности, уз поразну и истиниту чињеницу по Ромеје, коју саопштава Критовул - да су топови све решавали,²⁴⁷ а надмоћ је обитавала са друге - османске стране престоничких зидина. Неке од литерарних финеса приказа, као код Халкокондила, помињу звук топа који се могао чути четрдесет стадија даље (λέγεται δὲ τὸν ψόφον αὐτοῦ

²⁴² Ducas XXVII, 7, ed. *Grecu*, 229.

²⁴³ Chalc. II, ed. *Darkó*, 12.

²⁴⁴ Ducas XXVII, 8, ed. *Grecu*, 237. Такође: 115-116.

²⁴⁵ Ducas XXXIII, 1, ed. *Grecu*, 279

²⁴⁶ Sfranze, ed. *Maisano*, 100.

²⁴⁷ Critobulos, ed. *Reinsch*, 47.

ἀμήχανόν τινα ὄντα ἐπέχειν τὴν γῆν περίξ ἐπὶ σταδίου τεσσαράκιοντα σειομένην),²⁴⁸ а Дука, који је литерарно у овом случају био обесхрабрујуће загледан у ромејски Град, наводи да се звук тог „чудовишта“ чуо и стотину стадија даље (Ἡ δὲ βοή ἀφίκετο μέχρι σταδίων ἑκατὸν τὸ μῆκος...)²⁴⁹

Историчари су, с разлогом последња двојица, придавали велики значај реконструкцији тврђаве Румели-хисар, схватајући како постепено и сигурно престоница Ромеја почиње да бива одсечена и од мора и од копна. Радови су, према Дуки, започели у марту (Ὁ δὲ Μεχεμετ, ἤδη ἔαρος ἄρξαντος καὶ Μαρτίου μηνὸς ἤδη παρεληλυθότος) и завршени су у рану јесен исте, 1452. године (Θέρους οὖν παρελθόντος καὶ τῆς μετοπωρινῆς ὥρας ἀρχούσης).²⁵⁰ Халкокондил, неоптерећен детаљима у том смислу, обавештава нас да је градња тврђаве завршена у року од три месеца (...ὡς δ' ἐπιτετέχιστο ἐς τρεῖς μῆνας, ἐπέδραμέ τε αὐτίκα τὴν Βυζαντίου χώραν, πόλεμον αὐτῷ ἐξενεγιών).²⁵¹ Сфранцис је у свом маниру дневнички бележио да су радови започели 26. марта, а завршени су у јуну 1453. године.²⁵² Критовулово дело управо започиње описом припрема за опсаду Цариграда (1452), истицањем колико је за Мехмеда II била посебно важна изградња поменуте тврђаве као стратешка тачка. У вези с временом колико је трајала изградња тврђаве, Критовул наводи да је започела средином пролећа, а завршена је пред крај лета (ἀντιφιλοτιμήσει πάντων πρὸς τὸ ἔργον κεχρημένων πρὶν ὅλον τὸ θέρος ἐξήκειν τειχίζειν τὸ φρούριον).²⁵³ Међу „историчарима“, такође, постоји неслагање око димензија кула и зидина које је Мехмед II изградио око Цариграда. Код Халкокондила: τὸ δὲ πλάτος τοῦ τείχους πόδας δύο καὶ εἴκοσι, τῶν δὲ πύργων καὶ πλεον τούτων, τριάκοντα,²⁵⁴ у односу на Дукине размере: Ὁ δὲ ἡγεμὼν ἀπαρτίσας καλῶς τὸ φρούριον καὶ εἰς πᾶχος τὰ τεῖχη καὶ τοὺς πύργους λ' σπιθαμὰς ἐκτείνας.²⁵⁵

Следећи Мехмедов потез био је јачање његове поморске флоте. Блокаду уласка непријатељских бродова у Златни рог од стране Византинаца преиграо је султан који је успео да пребаци своје бродове преко копна. Описи историчара такође се разликују у погледу броја бродова које је Мехмед упутио копном како би заобилазео блокаду залива. Критовул наводи да

²⁴⁸ Chalc. II, ed. Darkó, 151.

²⁴⁹ Ducas, XXXV, 3, ed. Grecu, 311.

²⁵⁰ Ducas XXXIV, 7; XXXV, 1, ed. Grecu, 301; 307.

²⁵¹ Chalc. II, ed. Darkó, 147.

²⁵² Sfranze, ed. Maisano, 130.

²⁵³ Critobulos, ed. Reinsch, 22.

²⁵⁴ Chalc. II, ed. Darkó, 147.

²⁵⁵ Ducas XXXIV, 12, ed. Grecu, 307. Уп. *Nikou*, Το ιστορικό έργο του Δούκα: πηγές και επιδράσεις, 117, 123-124.

је бродова било укупно пездесет и седам (νήες ἑπτὰ καὶ ἐξήκοντα),²⁵⁶ док Дука каже – осамдесет (ὀγδοήκοντα τὸν ἀριθμὸν).²⁵⁷ За овај грандиозни Мехмедов остварени план, Халкокондил наводи седамдесет бродова.²⁵⁸

После транспорта бродова копненим путем, Ђеновљанин Ђовани Ђустинијани помислио је да пошаље своје бродове на турске и спали их пре него се они прегрупишу за наставак опсаде. Турски топови су, међутим, каже Халкокондил, потопили два Ђустинијанијева брода (οἱ μέντοι Τοῦρκοι αἰσθανόμενοι αὐτοὺς ἐπιόντας, καὶ ἀφιέντες τοὺς τηλεβόλους, διέφθειραν τῶν πλοίων δύο τριηκοντόρους), а преживелу посаду турски војници су заробили и погубили (καὶ τὰ μὲν πλοῖα εὐθὺς κατεδύετο, οἱ δὲ ἄνδρες, ὅσοι μὴ ἠπίσταντο νήχοντες, εὐθὺς ἀπώλοντο. τούτων δ' αὖ ὅσοι ἐξένευσαν ἐς τὸν αἰγιαλὸν παρὰ τοὺς Τοῦρκους, ἐάλωσαν).²⁵⁹ Дука, с друге стране, спомиње да је Ђустинијани послао један брод који је одмах примећен након издаје Ђеновљана из Галате (Οἱ δὲ Γενοῦῖται τοῦ Γαλατᾶ μαθόντες τὸ δρώμενον ἀπήγγειλαν τοῖς Τοῦρκοις). Читава посада, укупно сто педесет људи - утопило се (Ἦσαν γὰρ οἱ καταποντισθέντες ἅπαντες ἐκ τῆς αὐτοῦ νηὸς ... ὑπὲρ τοὺς ὄν').²⁶⁰ Кривовул напослетку наводи да је Ђустинијани у почетку премештао неке од својих бродова насупрот турској флоти, како би били што ближе циљу. Али, Мехмед је прозreo наведени план. Резултат сукоба био је потоп једног од Ђустинијанијевих бродова.²⁶¹

Писци се разликују и по опису дана потпуне блокаде Града од стране Мехмеда II. Сфранцис извештава да је Мехмед блокирао град 4. априла (τῆ δ-η τοῦ ἀπριλίου μηνός),²⁶² док Дука бележи петак, 6. април, односно, Ἀπριλίῳ ς', ἡμέρα παρασιευῆ ἢ μετὰ τὸ Πάσχα.²⁶³ Постоје разлике и у броју бродова турској флоте који су учествовали у опсади. Сфранцис процењује да се турска флота састојала од четири стотине бродова (τετρακισίων πλευσίμων ὄντων ἀπὸ τὴν θάλασσαν μικρῶν καὶ μεγάλων...),²⁶⁴ док Дука исписује бројку од три стотине (πλοιαρίοις ἕως

²⁵⁶ Critobulos, ed. *Reinsch*, 56.

²⁵⁷ Ducas XXXVIII, 8, ed. *Grecu*, 337-339.

²⁵⁸ Chalc. II, ed. *Darkó*, 152-153.

²⁵⁹ Chalc. II, ed. *Darkó*, 153.

²⁶⁰ Ducas XXXVIII, 19, ed. *Grecu*, 347.

²⁶¹ Critobulos, ed. *Reinsch*, 57; *Nikou*, Το ιστορικό ἔργο του Δούκα: πηγές καὶ ἐπιδράσεις, 118-119, 125.

²⁶² Sfranze, ed. *Maisano*, 132.

²⁶³ Ducas XXXVII, 9, ed. *Grecu*, 327.

²⁶⁴ Sfranze, ed. *Maisano*, 132.

τριακόσια τὸν ἀριθμὸν).²⁶⁵ Такође, постоји велико одступање између навођења броја турских трупа које су учествовале у опсади и паду Константинопоља. Сфранцис напомиње да се турска војска састојала од две стотине хиљада људи (διακοσίων δὲ χιλιάδων ἀνδρῶν ἀπὸ τῆς στερεᾶς, ἐχούσης τῆς Πόλεως...),²⁶⁶ а Дука – преко четири стотине хиљада (εἶναι ὑπὲρ τετρακοσίας χιλιάδας).²⁶⁷

Током опсаде, неколико бродова се упутило ка Цариграду, покушавајући да пробију блокаду и помогну опкољеним Цариграђанима, уједно носећи преко потребне и разне залихе (април 1453). Халкокондил помиње да су ти бродови били две тегленице,²⁶⁸ једна ђеновљанска и једна у поседу византијског цара, док Дука помиње да је бродова било пет, од чега је један припадао византијском цару, а четири Ђеновљанима.²⁶⁹ Очекујућа поморска битка завршила се победом Византинаца, упркос бројчаној надмоћи Турака, због искуства византијских морнара и преовлађујућих временских прилика. Поморску битку на сличан начин описују Халкокондил и Дука. Њихова једина разлика је у опису повреде адмирала турске флоте Балтоглуа. Халкокондил напомиње да се турски заповедник флоте жалио Мехмеду да би исход био другачији да није повредио једно око током поморске битке (...ἐνταῦθα τιρώσιεται ὁ τοῦ βασιλέως ναύαρχος Παλτόγλης τὸν ὀφθαλμὸν ὑπὸ τῶν σφετέρων, ὡς αὐτὸς διεμαρτύρατο ἐς τὸν βασιλέα, καὶ εἰ μὴ ἐτρόθη, εἴλεν ἂν τὰς ναῦς, διισχυρίζομενος).²⁷⁰ Дука нас пак обавештава да је Мехмед после пораза турске флоте казнио Балтоглуа суровим премлаћивањем. Видевши тако пониженог адмирала, турски војник га је ранио каменом у око и ослепео (Καὶ ἰδόντες αὐτὸν ὑπὸ τοῦ τυράννου καταφρονηθέντα καὶ ῥαβδισθέντα, εἶς τῶν ἄζαπίδων λίθον ἄρας καὶ κατὰ κόρης κρούσας ἐξώρυξε τὸν ἕνα ὀφθαλμὸν αὐτοῦ).²⁷¹

У вези са бројем турских бродова који су учествовали у последњој опсади Цариграда, Халкокондил наводи да је султан имао укупно тридесет трирема (τριήρεις μὲν ὡς τριακόντα) и две стотине мањих бродова (πλοῖα δὲ μικρὰ ἀμφὶ τὰ διακόσια),²⁷² док Дука процењује да је

²⁶⁵ Ducas XXXVIII, 6, *ed. Grecu*, 333

²⁶⁶ Sfranze, *ed. Maisano*, 132.

²⁶⁷ Ducas XXXVIII, 4, *ed. Grecu*, 333; *Nikou*, Το ιστορικό έργο του Δούκα: πηγές και επιδόσεις, 123.

²⁶⁸ Chalc. II, *ed. Darkó*, 154-155.

²⁶⁹ Ducas XXXVIII, 7, *ed. Grecu*, 335.

²⁷⁰ Chalc. II, *ed. Darkó*, 155.

²⁷¹ Ducas XXXVIII, 7, *ed. Grecu*, 337.

²⁷² Chalc. II, *ed. Darkó*, 150.

укупан број бродова био око тридесет (πλοιαρίοις ἕως τριακόσια τὸν ἀριθμὸν).²⁷³ Током опсаде 1453. године, док су Византинци бранили градске зидине, византијска морнарица је покушавала да пробије блокаду како би олакшала долазак жељене помоћи са Запада. Поморска снага Турака била је наравно много већа, али Византинци су успели да превладају у поморској бици која се одиграла 18. априла 1453. Поморску битку описују и Дука и Критовул, али уз много разлика. У принципу, два историчара се (како смо видели) не слажу око броја и порекла бродова који су у њему учествовали:

... ἀναφαίνονται τρεῖς τῶν μεγάλων
ὀκλάδων ἐν τῷ πελάγει μετέωροι
πλεύουσαι, ἃς ἐξ Ἰταλίας ἔπεμψεν ὁ τῆς Ῥώμης
ἀρχιερεὺς ἐπισιτισμὸν ἐχούσας καὶ
βοήθειαν τῇ Πόλει.²⁷⁴

Αἰ δὲ νῆαι, ἃς εἰρήκαμεν πέντε, μία ἢ
τοῦ βασιλέως φέρουσα φόρτον τὸν ἐκ
Πελοποννήσου σῆτον, αἱ δ' ἄλλαι
τέσσαρες ἐκ Γενούας ῥογευθεῖσαι παρὰ τοῦ
βασιλέως, ἴσταντο μὲν ἐν Χίῳ ... καὶ
νότου ἄρξαντος πνεῖν, ἐξῆλθον τῆς Χίου
λιμένος.²⁷⁵

Ову поморску битку гледао је сам Мехмед. Дука чак помиње да се султан, видећи његову бројну флоту поражену од малобројних хришћанских бродова, толико разбеснео да је ушао у море на коњу и викао, претећи истовремено заповедницима своје флоте (Ὁ δὲ τύραννος μὴ γινώσκων τὴν τῆς θαλάττης ἐπιστήμην, μόνον ἐκέκραγεν).²⁷⁶ Чини се да овај инцидент није био познат Критовулу, који наводи да је Мехмед, гледајући неуспех поморске битке, једноставно отишао у тишини:

βασιλεὺς δὲ παρὰ τὸν αἰγιαλὸν ἐστῶς ἔφιππος ἑώρα τὰ δρώμενα θάρσος τε ἐμποιῶν τοῖς
αὐτοῦ φαινόμενος καὶ ἄμα τοῦ πολέμου τὸ τέλος ἀποσιοπῶν· ... ὡς δὲ ἑώρα σφοδρῶς τε τὸν
ἄνεμον πνεύσαντα καὶ τὰς ὀκλάδας περιγεγενημένας μεταβαλὼν εὐθὺς ἠνιάτο ὑπερβαλλόντως
καὶ πλήξας τὸν ἵππον ἀνεχώρησε σιωπῶν.²⁷⁷

²⁷³ Ducas XXXVIII, 6, *ed. Grecu*, 333,

²⁷⁴ Critobulos, *ed. Reinsch*, 52.

²⁷⁵ Ducas XXXVIII, 7, *ed. Grecu*, 335; *Nikou*, Το ιστορικό ἔργο του Δούκα: πηγές και επιδράσεις, 126.

²⁷⁶ Ducas XXXVIII, 7, *ed. Grecu*, 335.

²⁷⁷ Critobulos, *ed. Reinsch*, 55; *Nikou*, Το ιστορικό ἔργο του Δούκα: πηγές και επιδράσεις, 126.

Двојица историчара, такође, различито представљају ситуацију у два табора ноћ пре коначног напада Турака на Цариград. Критовул извештава да је у турској војсци владала толика тишина да су Византинци били престрављено забринути.²⁷⁸ Дука пак спомиње да је Мехмед наредио да се ватрама осветли турски логор, док су се непрестано чули гласни повици турских ратника:

Ἐσπέρας δὲ γενομένης κήρυκας κύκλω τοῦ στρατοπέδου στείλας ἐπρόσταττεν, ἐν πάσῃ σιγῇ φῶτα μεγάλα καὶ πυρκαϊᾶς ἀνάψαι καὶ τῶν φῶτων ἀναφθέντων πάντας σὺν ἤχῳ καὶ βοῇ ἀλαλάζει τὴν μιανὰν αὐτῶν φωνὴν τὴν δηλοῦσαν τὴν αὐτῶν ἀσέβειαν.²⁷⁹

Током последње битке на градским зидинама, у близини цара Константина XI Палеолога, Ђовани Ђустинијани се храбро борио. Међутим, бивајући рањен, напустио је бојиште. У описима историчара уочавамо и даље значајна одступања. Халкокондил извештава да су се сви његови пратиоци и саборци повукли из битке на своје бродове, након што су Ђустинијани и неки од његових војника били рањени. Уствари, када је цар питао Ђустинијанија куда иде, он је поразно одговорио, према Халкокондилу, да у тренутној ситуацији Бог води Турке (ὡς ταύτη θεὸς ὑφηγεῖται τοῖς Τούρκοις...)²⁸⁰ Дука пише да је Ђустинијани рањен и да се повукао из битке, обећавајући цару да ће се вратити чим залечи рану (Ὁ δὲ Ἰωάννης ... ὄντο αὐτοῦ ἐν τῷ λιμένι, τινὲς τῶν αὐτοῦ φεύγοντες, ἔδραμον λέγοντες, πῶς οἱ Τούρκοι εἰσάσιν ἐν τῇ πόλει καὶ ὁ βασιλεὺς ἐσφάγη). Његова војска је притом храбро остала на бојном пољу и повукла се тек када је Ђустинијани био обавештен о коначном краху одбране Града, наређујући њихово повлачење.²⁸¹ Критовул је, у том смислу, навео да га је погодила стрела ... ἐς τὸν ἀγῶνα βάλλεται μὲν Ἰουστίνος καιρίαν βέλει τῶν ἀπὸ μηχανῆς κατὰ τοῦ στέρνου διὰ τοῦ θώρακος διαμπᾶξ... и да га је, видевши га рањеног, пратила читава његова војска, напуштајући битку (ἀλλ' ἀναλαβόντες τὸν ἡγεμόνα σφῶν ὀπλισμένοι ἐχώρουν ἐπὶ τὰς ὀλιγάδας σπουδῇ καὶ δρόμῳ μηδενὸς ἐπιστρεφόμενοι τῶν ἄλλων).²⁸²

Коначно и збирно, за укупан број војника и бродова који су учествовали у опсади и паду Константинопоља, подаци историчара наново не проносе ни приближну истоветност.

²⁷⁸ Critobulos, *ed. Reinsch*, 66.

²⁷⁹ Ducas XXXIX, 3, *ed. Grecu*, 351.

²⁸⁰ Chalc. II, *ed. Darkó*, 159.

²⁸¹ Ducas XXXIX, 10 *ed. Grecu*, 357.

²⁸² Critobulos, *ed. Reinsch*, 69; *Nikou*, Το ιστορικό έργο του Δούια: πηγές και επιδράσεις, 127-128.

У вези са султановом поморском моћи, Критовул наводи да је она износила три стотине и педесет наоружаних бродова (...ἦσαν δ' αἱ πᾶσαι τὸν ἀριθμὸν, ὡς ἐλέγοντο, τριακόσια καὶ πεντήκοντα ἄνευ μέντοι γε τῶν σιευαγωγῶν καὶ τῶν κατ' ἄλλην τινὰ χρεῖαν ἢ ἐμπορίαν ἀφικνουμένων),²⁸³ док нас Дука обавештава да се турска флота састојала од укупно три стотине бродова.²⁸⁴ Подаци историчара о копненој снази Турака такође су различити. Критовул извештава да је војску сачињавало више од три стотине хиљада људи (τριακόντα μυριάδας),²⁸⁵ док Дука повећава број војске на четири стотине хиљада.²⁸⁶

Разлике су приметне и у неким догађајима које су описала и реминесцентно им се враћала поменута два историчара, попут смрти Орхана, рођака Мехмеда II, који се током владавине Манојла II склонио у Цариград, јер се плашио за свој живот. Када су Турци ушли у Град након пада, Орхан је покушао да побегне, али је на крају ухваћен и убијен. Дукини и Критовулови описи овог инцидента разликују се не само у начину на који је Орхан побегао, већ и у начину на који је скончао живот. Критовул у поглављу посвећеном његовој смрти напомиње да се борио против својих сународника током њихове инвазије на Град, а затим је, у покушају да прерушен побегне, примећен и прогоњен, приморан да напослетку у очају изврши самоубиство, скочивши са градских зидина. Дука пак случај Орханове смрти приказује на следећи начин: Орхан се није борио на градским зидинама, већ је био заточен у тврђави са Луком Нотарасом. Прерушен у монаха, покушао је да спас пронађе на броду који је превозио затворенике (ὁ Ὁρχάν ἀπό τινος μοναχοῦ τὰ ἄμφια αὐτοῦ καὶ φορέσας αὐτὰ), али је неко, препознавши га, то открио господару, који одмах наређује његово смакнуће. Друга кључна разлика између два наведена историјска наратива је у томе што Критовул сматра Орхана султановим ујаком,²⁸⁷ док га Дука бележи као Сулејмановог унука, који је у периоду 1402-1411. био заповедник Једрена.²⁸⁸ И опис убиства Луке Нотараса и још два члана његове породице присутан је у оба дела, али већ очекивано постоје одступања у детаљима. Што се тиче разлога погубљења Нотараса и још двојице чланова његове породице, Критовул је овај инцидент уврстио у општу ликвидацију истакнутих Византинаца коју је Мехмед наредио

²⁸³ Critobulos, *ed. Reinsch*, 39.

²⁸⁴ Ducas XXXVIII, 6, *ed. Grecu*, 333.

²⁸⁵ Critobulos, *ed. Reinsch*, 40.

²⁸⁶ Ducas XXXVIII, 4, *ed. Grecu*, 333.

²⁸⁷ Critobulos, *ed. Reinsch*, 73.

²⁸⁸ Ducas XL, 4, *ed. Grecu*, 379.

непосредно после пада Града (...τούτοις πεισθεῖς ἢ μᾶλλον παραπεισθεῖς ὁ βασιλεὺς ἐπέλευσεν ἀναιρεθῆναι τοὺς ἄνδρας. οἱ δὲ ἀναιροῦνται καὶ συναναιρεῖται τούτοις ὁ μέγας δοῦξ σὺν τοῖς δυσὶν υἱέσι. φασὶ γέ τοι τοῦτον, ἐς τὸν τόπον τῆς ἀναιρέσεως ἀπαχθέντας, παρακαλέσαι τὸν δῆμιον πρὸ ὀφθαλμῶν αὐτοῦ πρότερον ἀποκτεῖναι τοὺς παῖδας τοῦ μὴ τὸν θάνατον δεῖσαντας ἀρνηθῆναι τὴν πίστιν). Дука, међутим, наводи да је султан наредио Луки да доведе на прославу његовог најмлађег сина. Али, Нотарасово одбијање га је наљутило и наредио је погубљење чланова породице. Друга разлика односи се на то који су чланови породице Нотарас погубљени. Дука наводи да су убијени Лука, један од његових синова, као и његов зет Кантакузин (αὐτὸς καὶ ὁ υἱὸς αὐτοῦ καὶ ὁ γαμβρὸς αὐτοῦ ὁ Καντακουζηνός.), док Критовул каже да су Нотарас и два његова сина убијени.²⁸⁹

Дакле, ни документарност, нити фразеологија, нису тачке сусрета „четворице историчара пада“, већ пак чињенична одступања и разноликост као „заједнички именитељ“, на који (за сада) прегледно указујемо кроз неколико повесних примера, који устврђују неподударну искључивост и било коју врсту литерарне интеракције, тиме и посебно отклањајући могућност постојања (непознатог) заједничког извора на којем би почивала њихова нарација.²⁹⁰ Међутим, оно што нам се чини есенцијалном карактеристиком културног (списатељског) живота позне и поствизантијске епохе, укључујући подразумевано и списе четворице наведених прегалаца, јесте **интензиван развој „историјског“ мишљења**, који кулминира, стиче се утисак, услед свеопште поразне ситуације - у **наративни ескапизам**. Византијска „историјска“ литература истински је представљала властиту **инхерентну свест о блискости са културом антике и континуитету са њом, дивљењу према њој, имитацији древних узора**. Ромејски „историчари,“ за разлику од ренесансне хуманистичке историографије, нису морали наново да откривају антику и разумевање историје као посебне уметности. Многе карактеристике ренесансног историописања су заправо представљале дидактичке задатке историјским писањем, дијалогским размишљањем, хришћанском културном синтезом, митолошким реминисценцијама, архаизацијом топонима и етнонима,

²⁸⁹ Critobulos, ed. Reinsch, 84; *Nikou*, Το ιστορικό έργο του Δούκα: πηγές και επιδράσεις, 130-131. Знамо да су двојица од тројице синова Луке Нотараса успела да избегну судбину свог оца и брата, бегом из Цариграда непосредно након Пада. Лукин трећи и најмлађи син, по имену Исак, остао је са оцем и он је погубљен по Мехмедовој наредби. Καρκαῖης, [Μιχαήλ] Δούκας, Βυζαντινοτουρκική Ιστορία, 575, нап. 181.

²⁹⁰ Супротно изнетом мишљењу: Τωμαδάκης, Δούκα-Κριτοβούλου-Σφραντζή-Χαλκοκονδύλου, Περί Ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως (1453), 26, в. *Nikou*, Το ιστορικό έργο του Δούκα: πηγές και επιδράσεις, 131.

иако су бројни византијски писци били чак веома удаљени од интелектуалних кружока и традиционалних елемената историографије.²⁹¹ Међутим, колико је италијанска хуманистичка историографија успела да у XIV и XV веку пружи значајан допринос процесу претварања „историјског“ у „научно знање“, увођењем принципа „критичке“ анализе извора, развијањем „научног апарата“, навода и допунских белешки, покушавајући да изнесе и периодизацију историјског знања, делећи га на древно, средње и ново, толико је византијска историјска мисао дате епохе још увек била далеко од разматрања историјског садржаја и друштва са рационалистичке позиције.²⁹²

²⁹¹ *Русенквист*, Византијска књижевност, 200-207.

²⁹² *Бибиков, Красавина*, Некоторые особенности исторической мысли поздней Византии, 297; *Жигалова*, Турки и турецкая угроза в византийской исторической литературе XV в., 43-44

II

ТЕКСТ И КОНТЕКСТ ДУКИНОГ ИСТОРИОПИСАЊА

Епоха Палеолога (XIII – XV век), иако испуњена бројним трагизмима, литерарним делима открива блиставе књижевне странице сопствене прошлости. Упркос томе што је последњим столећима Византије током претходног века посвећивана скромна истраживачка пажња уз неретко монолитне закључке, развој византологије последњих година веома интензивно и прегалачки посвећено осветљава, колико то бар источници допуштају, сваку пору овог завршног периода и чина Ромеја, чиме и све значајније историчар Дука добија на посебности, не само због језика и стила писања, већ као живо сведочење политичког краја Ромејског царства, а током праскозорја модерног доба на повесном хоризонту Медитерана.²⁹³ Таквим погледом, у његовим очима се рефлектује деградација и самртно роптање византијског државног организма, што је од посебног истраживачког изазова, али и значаја за разумевање Дукиног потицаја за писање, с обзиром да је његово дело посвећено, сва је прилика, западним архонтима и широким хеленизованим круговима који су надживели пад Цариграда и на којима почива сва нада да ће Константинопољ наново постати патрија хришћанства.²⁹⁴

Ипак, као што је примећено у савременој науци, историографија никада није прихватана као вид културне праксе, чиме је такав недостатни закључак резултирао изостанком проучавања додатног културног садржаја и динамике значења најважнијих позноромејских и поствизантијских историјских и књижевних текстова и њихове значењске стратегије. Сваки историографски текст, дакле, одражава минијатурни приказ менталитета, микросвет система вредности и антрополошких ставова које представља и осветљава свако доба. Другим речима, а колико год се чинило заокруженим и индивидуалним (субјективним) погледном, историјска свест аутора је идентична и неодојива од културне свести епохе. Проучавање историографских текстова, према томе, нема за (примарни) циљ да докаже тачност или нетачност описаних догађаја, што се у суштини може само приближно и

²⁹³ *Kriaras*, Η διγλωσία στὰ ὑστεροβυζαντινὰ γράμματα, 213-243, посебно: 233; *Harris*, The End of Byzantium, 178-180.

²⁹⁴ *Matschke, Tinnefeld*, Die Gesellschaft im späten Byzanz, 233, 244.

урадити. Његова сврха је или **дешифровање вишеструко формулисаних порука историјског записа**, или читање лако разумљивих значења која су изостављена, или, коначно, у зависности од степена комбиноване маште сваког учењака - **проницање у духовни свет људи који „говоре“ и о којима се говори.**²⁹⁵ Поред тога, саставни задатак проучавања историографије јесте проналажење стратегије коју сваки аутор смишља у конципирању своје грађе, односно - начин на који он уређује и економичне догађаје, изборе које доноси, интервенције које себи дозвољава, и конклузивно, његова **процена и скицирање свести времена и духа.** Тим пре, историчар Дука, подједнако својим животом и властитим особеностима и наклоностима у односу на савременике по перу, завређује засебну посвећеност.

Још на измаку XIX столећа, Дуки је приписивана недвосмислена образованост и разложна списатељска домишљатост - израженија него код њему савремених литерата, посебно Халкокондила и Сфранциса – те фундаментално и спремнија зрелост и трезвеност да се разумеју узроци пада Византије.²⁹⁶ За разлику од поменутих ромејских писаца, приметна је начелно и Дукина лишеност личних симпатија према својим (италијанским) патронима. Међутим, таквим поставкама, које нимало не морају низати нелогичност аргумената, долазило се до искључивих закључака да је Дука бивао окарактерисан као близак и наклоњеног погледа према *Францима* и искрени *поклоник уније Цркава.*²⁹⁷ Тим следом тумачења, истраживачка подозривост одјекивала је упозоравањима Дукиних модерних читалаца да се не ослањају превише и не придају византијском историчару искључиву поузданост.²⁹⁸ Иако се истиче да његова вредност као списатеља лежи у опису савремених догађаја, што Дуку чини незаобилазним извором епохе, у исто време потцртано је да се не сме губити из вида тачка гледишта коју је аутор *турско-ромејске историје* заузимао према личностима и догађајима. Ипак, у помињаним сагледавањима, изостављала се фреквентна рецепција прошлости кроз сагледавање „историчареве“ садашњости, која је и редефинисала однос према симболима колективне ромејске традиције кроз стрепње за властиту садашњост. У суштини, овакво

²⁹⁵ Scott, Text and Context in Byzantine Historiography, 251-262.

²⁹⁶ *Греси*, Historical Byzantine Ducas, 613-615; *Τσιμαδάκης*, Πώς είδον οι σύγχρονοι ιστορικοί την άλωση της Κωνσταντινουπόλεως, 475-482; *Ζαχαριάδου*, Η πολιορκία και η άλωση της Κωνσταντινουπόλεως, 207-213; *Степанов*, Византийские историки Дука и Франдзи о падении Константинополя, 385-388.

²⁹⁷ *Васильевски*, Обзорный Труд по Византийской истории, 141; Уп. *Греси*, Historical Byzantine Ducas, 598-599.

²⁹⁸ *Погодин*, Обзор источников по истории осады и взятия Византии турками, 171, нап. 3.

разумевање расположивих менталних средстава која су текстом и контекстом претакала хришћански простор и време у брзопис мастила, утискивала су патос незаборава према мртвима, бесмртнима и преживелима који граде људску културу или, тачније, наслеђе ромејског народа у историјској свести Медитерана и Балкана. Због тога што Дука приповедајући бележи догађаје који су дефинисали колективну митологију, или који је и даље део савремене духовне активности и стална потпора у тумачењима модерног хришћанског менталитета, он са својим значењима ствара интервенцију културног успона. Ниједан догађај у модерној балканској историји не може се разумети без расветљавања сумрака средњег века, као што се у многа европска дешавања не може проћи без разумевања контекста пада Константинопоља. Зато, а услед не узимања у обзир изреченог, можемо даље у модерним студијама читати, да се Дука не може сматрати ауторитативним сведоком, јер је *заслепљен пристрасношћу према једнима и мржњом према другима*.²⁹⁹ Дакле, следили су, а опет у оквирима покушаја пружања свеукупног историјског дискурса XV века дијаметрално супротни ставови. У тим устаљено прегнаним византолошким дометима, Дукина љубав према истини је *изван сваке сумње*, те самим тим и његова *поузданост надмашује Халкокондилову*.³⁰⁰ Иста је разноликост у погледима византолога и када су у питању Дукини религијски ставови. У њима се „историчар“ може затећи као присташа црквене уније, који, штавише, покушава да у исто увери и читаоца, што је мишљење које је задобило следбенике.³⁰¹ Но, присутни су и ставови о Дукиној страственој наклоности према православљу.³⁰² Коначно и зналачки маркирано, Дуку истина карактерише *страствена наклоност унији, али и строга приврженост ромејској ортодоксији*.³⁰³

Већ изреченим и изнивелисаним расуђивањем, чини се не без разлога, јачају за почетак мотиви да се проникне у **мисаони корпус византијског историчара**, његове погледе и тежње, симпатије и антипатије, које вреди укрстити са њему туробном стварношћу и литерарним наслеђем, чиме се пружа прилика да се јасније осветли историчарев портрет и вредност његовог дела.

²⁹⁹ „...въ занимающемъ насъ вопросѣ Дука не можетъ быть авторитетнымъ свидѣтелемъ, какъ человекъ, ослабленный пристрастiemъ къ однимъ и ненавистью къ другимъ“. *Погодин*, Обзор источников по истории осады и взятия Византии турками, 220.

³⁰⁰ „...seine Wahrheitsliebe ist zweifellos und an Genauigkeit steht er hoch über Chalkondyles“. *Krumbacher*, Geschichte der byzantinischen Litteratur, 306.

³⁰¹ *Погодин*, Обзор источников по истории осады и взятия Византии турками, 219.

³⁰² За осврт на византолошке погледе XIX века: *Чернушовъ*, Дука, одинъ изъ историковъ конца Византии, 171-175.

³⁰³ *Krumbacher*, Geschichte der byzantinischen Litteratur, 305-306.

II-1. Аутобиографски портрет у повесним фрагментима

Спољне одлике историјског дела каквим их је Дука замислио и веома успешно остваривао почивају на чврстим основама књижевног и њему својственог манира. Пре него ли пређемо на расуђивање и разјашњење унутрашњих порука његовог списа, као и његових компетенција у својству аутора, или прецизније – одређивању његовог односа према личностима и догађајима епохе које издаваја, што дефинитивно кроз призму сагледавања других исцртава и портрет о њему – било би веома важно у том смислу издвојити реченичне сегменте којима је понешто (иако не сувише) и о себи изрекао. Јасно је из досадашњих сагледавања да историчар Дука радије пише о нечем другом, или о другима, док **властиту личност (бар наизглед) оставља по страни**. Истина, литерарног материјала за делимично компетентнији биографски есеј итекако изостаје, али одређени наративни делови, иако посредно, недвосмислено нас упућују на префињене детаље његовог личног портрета.³⁰⁴

О историчару Дуки и оно чиме византологија у општем утиску располаже знамо само оно што нам он сам говори у свом делу и што индиректно и последично произилази из самог текста.³⁰⁵ У јединственом кодексу **Parisinus graecus 1310** нема утиснутог ни наслова, нити забележеног личног имена аутора, а породично име му дознајемо само зато што „историчар“ помиње свог деду по оцу, наводећи његово име: Михаило Дука (ὁ πρὸς πατρὸς ἐμὸς πάπλος ἐτύχωνεν· Μιχαὴλ Δούκας).³⁰⁶ Унук је (можда) носио исто име као и деда са очеве стране, уколико је био прворођени син својих родитеља.³⁰⁷ Међутим, сва даља домишљања могу искључиво завршавати у несигурним и (даље) непоткрепљеним домишљањима. С друге стране и уопштено, породица Дука широко је разгранати род током IX и X века, а ромејска повесница бележи и два цара из њихове лозе током XI столећа.³⁰⁸ Али, како извештава Михаилов унук и могући имењак, његов предак био је потомак ових старих Дука и самим тим

³⁰⁴ У том контексту, Дука представља истинску супротност Сфранцису, који чини се можемо слободно изрећи, веома воли да о себи прибележи детаље. *Черноусовъ*, Дука, одинъ изъ историковъ конца Византии, 173; *Καράλλης*, [Μιχαὴλ] Δούκας, Βυζαντινοτουρκοικὴ Ἱστορία, 7-8.

³⁰⁵ *LexMA* III, 1444-1445; *ODB* I, 656-657.

³⁰⁶ *Ducas* V, 5, *ed. Greci*, 45-47; *Greci*, *Istoricul bizantin Duca*, 592.

³⁰⁷ Док се византологија позног XIX века чак беспоговорно опредељивала у историчаревом именовану попут његовог деде, били су присутни и примери која ословљавају именом Јован. *Черноусовъ*, Дука, одинъ изъ историковъ конца Византии, 175, посебно нап. 4.

³⁰⁸ *Polemis*, *The Doukai: A Contribution to Byzantine Prosopography*, 198; *ODB* I, 655-656.

златна веза у лози поменуће древне породице (γένει τε καταγόμενος τῶν ἀνέκαθεν Δούκιων καὶ τῆς αὐτῆς σειρᾶς χρυσόκοσμος κρῖνος).³⁰⁹

У низу испреплетаности породичне и *турско – ромејске* историје, наш историчар бележи да је његов деда био веома добро образован и упућен у световне науке, а није му била непознаница ни медицинска вештина (πάσης ἄλλης τῆς ἔξω σοφίας ἀνάπλεος καὶ ἰατρικῆς τέχνης οὐκ ἄμοιρος). Као следбеник Јована Кантакузина након убиства Алексија Апокавка, 11. јула 1345. године, са само још пет затвореника избегао је освету Апокавкових људи, под драматичним околностима се скривајући у подземним одајама цркве Неа (καὶ πάντας κατέσφαζαν πλὴν ἕξ σωθέντων ἐν τῷ ὑπογαίῳ τοῦ ναοῦ τῆς Νέας), а потом, спасивши се бекством из узавреле престонице, стекао је нови дом у малоазијској провинцији Ајдин, односно прецизније у Ефесу (Ayasoluk).³¹⁰ Иса, или како историчар наглашава „тиранин“, владар овог Селдуковог емирата, дочекао га је пријатељски топло (δεξιόται τοῦτον ὁ τύραννος), пруживши му разне удобности и привилегије у административној и културној престоници емирата. Михаило је прихватио страно пребивалиште за своју отаџбину, уважавајући и поштујући „странца“ и „варварина“ као јединог крунисаног од Бога (...τὴν μετοικίαν ὡς πατρίδα ἐνηγκαλίσατο καὶ τὸν ἀλλογενῆ καὶ βάρβαρον ὡς θεόστεπτον ἔσεβε καὶ ἐτίμα).³¹¹ Међутим, о родитељима нашег историчара не дознајемо ништа, осим претпоставке да низ службовања „странцима“ није прекинут. Породична историја наратора на овим исечцима се и завршава.³¹²

Међутим, и о „историчаревим“ биографским подацима и детаљима може се закључивати, дакле, само индиректно. Најпре, у параболничном литерарном луку сагледано, Дукин спис се завршава догађајима из 1462. године, примарно опсадом Митилене на Лезбосу од стране османског султана Мехмеда II Фатиха, чији је очевидац Дука извесно био. У codex unicus грчког текста, најстаријем препису који је сачуван, његова приповест се прекида усред недовршене реченице, а током опсаде острвске престонице.³¹³ Италијански превод с краја XV века, а заснован на потпунијем (дописаном) рукопису, завршава се предајом Митилене, а тиме и читавог острва Лезбоса у септембру 1462. године, уз опис погубљења последњег владара

³⁰⁹ Ducas V, 5, *ed. Grecu*, 47.

³¹⁰ Nicol, *The Last Centuries of Byzantium 1261-1453*, 179.

³¹¹ Ducas V, 5, *ed. Grecu*, 47; *Grecu*, Ducas, *Istoria turco-bizantină (1341-1462)*, 5.

³¹² *Charitonidis*, *Εἰς Μιχαὴλ Δούκα*, 99-101.

³¹³ Ismael Bullialdus, *Ducac Michaelis Ducac Nepotis Historia Byzantina*, 156.

Николе (II) Гатилузија неколико недеља доцније у Цариграду.³¹⁴ Крај (тима и само оквирно) 1462. године је *terminus post quem* за Дукину смрт. Али, није могуће тачно утврдити ни када је Дука рођен. У делу списа, где извештава о изградњи малоазијске Неа Фокеје (Nova Foggia / Yeni Foça) од стране Ђеновљана, а у савезу с околним Византинцима и кроз уговор који је касније закључен са селџучким емиратом Саруханом (Сахраном),³¹⁵ наводи се да је од овог уговора - који се засигурно примењивао и са Османлијама, а који су Лидију коначно преузели и утврдили као санџак 1410. године - прошло „око 180 година“. Сарухан је освојио Магнезију (урбани центар провинције Лидија) око 1313. године, тако да би око 1320. године могуће било датирати закључивање уговора око Нове Фокеје.³¹⁶ Уколико би тачна била Дукина изјава о броју протеклих година, то би значило да је „историчар“ исписао наведене редове око 1500. године. Ипак, у хронолошком смислу, рачуница је неуверљива, јер је Нова Фокеја, како и сам Дука извештава, захваљујући адмиралу Јунузу предата султану Мехмеду II као плен 1455. године, при чему је и роба ђеновљанских трговаца заплена, становништво депортовано и пописано, док је око стотину дечака и девојака заробљено (τοὺς δὲ πολίτας ἄπαντας καταγράψας καὶ τοὺς παῖδας καὶ παιδίσθας ἐγγύς που ἑκατὸν ἀφελῶν).³¹⁷ Одељак, у коме се потврђује ваљаност уговора закљученог са Саруханом и назнака да он важи „до данашњих дана“ (ἰσχυρῶς οὖν ἡ τοιαύτη συμφωνία ἕως σήμερον, ἐγγύς που ἔκτοτε μέχρι νῦν ρπ' ἔτη τυγχάνοντα),³¹⁸ морао би стога бити написан пре 1455. године.³¹⁹ У истим наративним одељцима, Дука извештава да је - *пре него што је Мурат (II) дошао из Амације да наследи свог преминулог оца Мехмеда I* - написао писмо Мурату II у име Ђованија Адорна, подесте Нове Фокеје, као и још једно писмо убрзо након тога (ἄς ἀκείνας ἐγὼ γέγραφα).³²⁰ Наиме, Адорно је султану понудио да својим бродовима превезе преко Хелеспонта његове трупе, што је представљало врло тајновиту преписку и акцију, јер је подеста Ђовани у том тренутку радио против интереса медитеранских хришћана, а у име личне економске користи. Сходно томе, за Дуку се те 1421. године

³¹⁴ Immanuel Bekker & Ismael Boulliau, Ducas, Michaelis Ducas Nepotis, Historia Byzantina, 511-512; Wright, The Gattilusio Lordships and the Aegean World 1355-1462, 389-395.

³¹⁵ Ducas XXV, 5-6, ed. Grecu, 205-209.

³¹⁶ ʔEI – Sarūkhān.

³¹⁷ Ducas XLIV, 5, ed. Grecu, 417.

³¹⁸ Ducas XXV, 6, ed. Grecu, 208. У италијанском преводу: “fine al duchato de Murato”.

³¹⁹ Ова назнака „око 180 година“ (ἐγγύς που ... ρπ' ἔτη) у сваком случају већ је била у првобитној верзији рукописа, јер се појављује и у италијанској верзији “che forono anni CLXXX”. Immanuel Bekker & Ismael Boulliau, Ducas, Michaelis Ducas Nepotis, Historia Byzantina, 434.

³²⁰ Ducas XXV, 8, ed. Grecu, 209-211.

конкретно може рећи да је био секретар и чак нека врста „поверљивог агента“ Ђованија Адорна у Новој Фокеји. Мишљења су, стога, у науци скоро усаглашена да је Дука морао бити рођен најкасније око 1400. године.³²¹ У време када је написао ове историографске редове, а свакако пре 1455. године, поседовао је и своју кућу у Неа Фокеји, како то изричито извештава (ἐν ἧ καὶ ἐγὼ τὴν οἴκησιν κέκτημαι).³²²

У децембру 1452. године, наративом затичемо Дуку у Дидимотици. Тамо је био изложен језивом призору непокопаних лешева, чланова посаде венецијанског брода који су погубљени по наређењу Мехмеда II, заједно са капетаном „по имену Рицо“ (Ἀντώνιος Ῥίτζος / Antonio Erizzo), након што је брод погођен топовским хицем потонуо, јер је Рицо одбио да спусти једра и повинује се царинским наредбама и патролама упућених ἐν δὲ τῷ Πασιεσὲν πολυχνίῳ на прилазу Босфору. Како заокружује овај страховити опис, историчар каже: „видео сам их пар дана касније након мог доласка тамо“ (οὗς καὶ εἶδον ἐγὼ μεθ’ ἡμέρας ὀλίγας ἐκεῖ διαγενομένου μου).³²³ У јуну наредне године, дакле после освајања Града 29. маја, Дука је боравио у Константинопољу, јер тврди да је видео својим очима исту и некадашњу монахињу од пре пет месеци када је поновно склопљена унија цркава (12. децембра 1452) и која је тада „положила свети завет“, а сада се у „варварским хаљинама“ клањала лажном пророку и бесрамно се приклонила његовој грешној вери (εἶδον ἐγὼ οἰκείοις ὄμμασιν μονάστριαν καὶ τὰ θεῖα λόγια μεμυημένην οὐ μόνον κρεωφαγοῦσαν καὶ ἄμφια τῶν βαρβάρων τῷ σώματι περιφέρουσαν· ἀλλὰ καὶ τῷ ψευδοπροφήτη θυσίαν φέρουσαν καὶ τὴν ἀσέβειαν ἀνεπαισχύντως ὁμολογοῦσαν).³²⁴ Такође, Дука нам преноси и још једну ситуацију која се односи на исто поредбено време пре Пада, а након што су Аја Софију православци избегавали због службовања унијатског свештенства. Међу затвореницима Турака затекао је и једна жену пламенитог рода, која му је, присећајући се, саопштила да од извесног Неофита није добила благослов да узме причешћивање из руку унијатског свештеника, иако је била у порођајним боловима и

³²¹ За кључне и референтне просопографске податке: PLP № 5685; *Grecu*, *Istoricul bizantin Duca*, 595; *Hunger*, *Die hochsprachliche profane Literatur der Byzantiner I*, 490; *Καράλης*, [Μιχαήλ] *Δούκας, Βυζαντινοτουρκική Ιστορία*, 7.

³²² *Ducas XXV*, 5, *ed. Grecu*, 207; *Dayantis*, *Doukas, Histoire turco-byzantine*, I; *Pérez Martín*, *The Greek Culture of the Genoese Phokaia*, 123-160.

³²³ *Ducas XXXV*, 2, *ed. Grecu*, 309.

³²⁴ *Ducas XXXVI*, 6, *ed. Grecu*, 319; *Reinsch*, *Byzantiner und Osmanen im Kampf um die Macht und das Überleben (1341–1462)*, 11.

плашила се за свој живот.³²⁵ Непосредно, након „Пада“ Дука је сусретао и турске војнике дознајући од њих да су током опсаде Константинопоља из страха од евентуалног великог броја бранилаца Града убијали све на које би налетели, уместо да их одведу у ропство, односно, како историчар преноси - да су знали да има тако мало мушкараца у Граду, све би их продали као овце (*καὶ γὰρ εἰ ἤδειμεν τοσαύτην ἀπορίαν ἀνδρῶν ὑπάρχουσιν ἐν τῇ Πόλει, τοὺς πάντας ὡς πρόβατα περῶναμεν ἄν*).³²⁶ Такође јуна месеца 1455. године, Дука је капудан-пашу Хамзу спровео у острвску луку са флотом, у име свог господара Дорина (I) Гатилузија (1426/8-1455), владара Лезбоса, а у чију је службу и ступио.³²⁷ Султанова флота је тада богато даривана, било у новцу, стоци, вину, хлебу, или осталим намирницама. Истог месеца, Дука се други пут, у Дориново име, сусрео са адмиралом Хамзом, које се задржао и затражио предах у Митилени на Лезбосу, након повратка по њега са несрећне експедиције на Хиос.³²⁸ Дорино I Гатилузи је умро крајем јуна месеца 1455. године, а Дуку је син преминулог подесте, Доменико, упутио 1. августа у Хадријанопољ да достави данак за Лезбос и Лемнос и потврди смену и признавање новог имена ђеновљанског управитеља.³²⁹ Дука врло детаљно описује ову своју мисију, као и другу амбасаду коју је морао предузети по налогу Мехмеда II, а заједно са новим владаром Домеником Гатилузијем (1455-1458), не би ли његово признање било и потврђено од стране султана.³³⁰ Невоље у избегавању бубонске куге, наводиле су посланство да путује султановим траговима од Хадријанопоља до Филипопоља, где су се коначно сусрели са Мехмедом II.³³¹

Децембар 1455 / јануар 1456. године, Дука је провео у Константинопољу у име напослетку признатог подесте Доменика, а у својству браниоца господаревих интереса у спору пред султановим везирима. Том приликом, сазнајемо, „историчарево“ је задржавање у Граду било изнуђивано, све док султан није добио потврду да је Стара Фокеја освојена, 24. децембра (*εἶλε Φώκειαν τὴν Παλαιὰν λεγομένην ἥτις ὑπῆρχε τοῦ ἡγεμόνος Λέσβου Δεκεβρίου*

³²⁵ Ducas XXXVII, 6, *ed. Grecu*, 323-325; *Красавина, Дука и Сфрадзи об унији православной и католической церкви*, 145-147.

³²⁶ Ducas XXXIX, 14, *ed. Grecu*, 361.

³²⁷ Дука је припадао ἄρχοντες на које су се Гатилузији ослањали у вршењу своје владавине и који су тиме не само задобили богатство и друштвени престиж, већ су вршили и високе политичке и дипломатске функције и мисије. *Wright, Gattilusio Lordships*, 272-277; *Чернушовъ, Дука, одинъ изъ историковъ конца Византии*, 186-187.

³²⁸ Ducas XLIII, 5, *ed. Grecu*, 403-405; *Grecu, Ducas, Istoria turco-bizantină (1341-1462)*, 8-9.

³²⁹ Ducas XLIV, 1, *ed. Grecu*, 411-413.

³³⁰ *Wright, The Gattilusio Lordships and the Aegean World 1355-1462*, 68-72.

³³¹ Ducas XLIV, 2, *ed. Grecu*, 413-415.

μηνὸς κδη τοῦ ζα^{ου}ξδ^{ου} ἔτους). Тек након тог сазнања, а како Дука јетко записује: „тиранин ме је отпустио и прекинуо са спорењем“ (τότε μαθὼν ὁ τύραννος τὴν ἄλωσιν Φωκιάας, ἀπέλυσεν ἐμὲ καὶ τὴν δίκην κατέπαυσεν).³³² У августу 1456. године историчар је упућен у Хадријанопољ да исплати годишњи данак за Лезбос и измоли предају људи са острва који су били заробљени на Лемносу.³³³ Након овог датума, Дука се више не појављује као делатник у својој историји до краја приповедања, односно до пред крај саме 1462. године.³³⁴

У личности, дакле не само „историчара“ Дуке, као што се може већ приметити, присутан је читав низ неопходних особина потребних не само „ мемоаристи“, већ и човеку од високог поверења.³³⁵ Његови су погледи и списатељски захвати којима плете своју „историју“ већ тим сазнањем очекивано широки, што оставља утисак и његова образованост. Вероватно је, с обзиром на упућеност у повесне токове Медитерана, осим грчког, течно говорио, или се несумњиво служио турским и италијанским језиком. На низ других извора на које се позивао и сводио своје информације, мора се нагласити и непосредност сазнања, које би најпре могло потицати од његовог деде и породичних искустава, те коначно и од вести које су проношене двором Гатилузија. Уколико би тражили у њему и сведока и савременика догађаја, неизоставно је почети од наведеног, као и од Дукиног присуства и учешћа у догађајима, као хистора, чиме његова повест постаје приповест очевица. Сходно детаљима којима нас обавештава, природи нашег аутора засигурно није недостајала радозналост, нити поштовање према свему о чему пише, као ни способност да из општих и нашироко описаних сцена пружи језгровиту реченицу одговарајућег закључка о томе шта је угледао, запазио, разлучио. Довољни су и само описи у мисијама Гатилузија да потврде однос стамености његове личности и пруженог уравнотеженог описа.

³³² Ducas XLIV, 7, *ed. Grecu*, 419.

³³³ Ducas XLV, 7, *ed. Grecu*, 423.

³³⁴ *Miller*, The Gattilusj of Lesbos (1355–1462), 440–445; *Hunger*, Die hochsprachliche profane Literatur der Byzantiner I, 490–491; *Καράλης*, [Μιχαήλ] Δούκας, Βυζαντινοτουρκική Ἱστορία, 13–14; *Wright*, The Gattilusio Lordships and the Aegean World 1355–1462, 395–396.

³³⁵ За прегледну слику: *Barker*, Emperors, Embassies, and Scholars, 158–179.

II-2. Дукино самоодређење жанра и контекста списка

Иако у самом делу не постоји Дукино непосредно самоодређивање, у једном тренутку византијски писац говори о свом ауторству као о *χρονογραφεῖν*,³³⁶ на другим местима за приповедање описаних догађаја користи израз *ἱστορία*,³³⁷ док општије екскурсе назива *διήγημα*.³³⁸ Логично, а такође и с обзиром на конкретно извршење, могао би се стога његов спис, следећи разлику која је некада била уобичајена у истраживањима - назвати „хроником“ или „историјским делом“, при чему одељци налик „хроникама“ чине само мали део текста, почетни и завршни.³³⁹ Међутим, Дука с правом ужива у стручној литератури статус „историчара“.³⁴⁰

Почетак његов списка је, дакле, изразито хроничарског карактера, јер се даје генеалогски преглед са детаљима живота од Адама до Христа, што заједно чини према том прорачуну 5 500 година (Ὁμοῦ κατὰ τὰς τῶν χρόνων ἀκολουθίας συμψηφίσαντες εὔρομεν ἀπὸ τοῦ πρώτου (ἄνθρώπου) Ἀδὰμ· ἕως τοῦ Χριστοῦ ἔτη ,εφ').³⁴¹ Затим се низ наставља од Константина Великог до Јустинијана I (уз кратки осврт о изградњи Аја Софије) до освајања Константинопоља од стране крсташа 1204. године, а према овом Дукином прорачуну и од Стварања света протекло је 6712 година (ὥστε εἶναι ἀπὸ κτίσεως κόσμου ἕως τῆς βασιλείας Δούκα· ἐν ἧ καὶ ἐάλω ἡ Κωνσταντινούπολις παρὰ τῶν Λατίνων, ἔτη ,ςψιβ'). Следи набрајање владара из династије Ласкариса, све до ступања на престо Михаила VIII Палеолога (1259-1282), те управо од тада започиње главна тема Дукиног дела: ширење Турака у Малој Азији, а затим по Европи.³⁴² Хронолошки след владарских поменика везаних за царујуће Палеологе завршава се са младим, према малолетним - Јованом V (μετὰ δὲ τὸν Ἀνδρόνικον Ἰωάννης ὁ Παλαιολόγος, ὁ

³³⁶ Ducas XLII 14, *ed. Grecu*, 399.

³³⁷ Ducas XXI, 4; XXIII, 9; XLII, 14; *ed. Grecu*, 143; 179; 401.

³³⁸ Ducas XXIII, 9, *ed. Grecu*, 181. Уп. *Reinsch*, Byzantiner und Osmanen im Kampf um die Macht und das Überleben (1341–1462), 11-12, где је већ насловом и издањем изворника поприлично нејасно заузет став: Dukas – Chronographia.

³³⁹ Ducas I, 1-6; XLV, 1-23, *ed. Grecu*, 29-33; 419-437.

³⁴⁰ *Beck*, Besonderheiten der Literatur in der Palaiologenzeit, 43-52; *Grecu*, Istorical bizantin Duca, 611-613; *Καρολῆς*, [Μιχαήλ] Δούκας, Βυζαντινοτουρκική Ἱστορία, 23-39.

³⁴¹ Ducas I, 4, *ed. Grecu*, 31; *Grecu*, Istorical bizantin Duca, 617-620.

³⁴² Ducas I, 6, *ed. Grecu*, 33.

υἱὸς αὐτοῦ, νέος ὢν καὶ παιδαγωγούμενος παρὰ κυροῦ Ἰωάννου τοῦ Καντακουζηνοῦ).³⁴³ Прва већа приповедачка целина тада започиње са емиром Муратом I: снажење његове војне и политичке моћи до Битке на Косову пољу 1389. године, затим следи емирова смрт на бојном пољу и следствено пренос владарског чина на име емировог сина Бајазита I.³⁴⁴

Читав главни део текста, који се налази између хронолошки оријентисаних целина на почетку и на крају, подељен је приповедачки на наративне одељке који имају све карактеристике традиционалне историјске наративне представе. Након описивања ширења доминантно освајачке сфере Бајазита I до 1390. године,³⁴⁵ наратив одступа од хронолошког следа, наредним приповестима се враћајући у 1341. годину, чиме историчар остаје посвећен теми грађанског рата између Јована Кантакузина и регентства Јована V – све до Кантакузинове абдикације (1354),³⁴⁶ а затим се описује сукоб између Јована V и његовог сина Андроника IV, па све до 1381. године, што је и крај повести о међудинастичким сукобима Палеолога позног XIV века, или како историчар Дука напоследку дозива своју *приповест* (λόγος), коју су *оптужбе против Кантакузина* (τῶν αἰτιμάτων τοῦ Καντακουζηνοῦ) натерале на повлачење својих узда - да се врати на прави пут, догађајима византијско-турских односа, односно на пут - ка несрећама Ромеја (τὰ τῶν Ῥωμαίων δυστυχήματα).³⁴⁷

Дукина приповест потом усредсређује пажњу на Бајазита I и 1390. годину. Са византијске стране говори се о смрти Јована V (1391) и почетку владавине Манојла II (1392), потом опсади Цариграда 1394-1402, крсташком никопољском сукобу са Османлијама из 1396. године, као и путовању цара Манојла II на Запад (1399-1403).³⁴⁸

Исходом османске политике из претходне описане и последње деценије XIV века следствено је наступио и неизбежно назначени сукоб Бајазита I и монголског владара Тамерлана, све до њиховог коначног судара код Ангоре 1402. године, те и накнадних препада и сурова пустошења Тамерланових монголских чета кроз Малу Азију.³⁴⁹

³⁴³ Ducas II, 4, *ed. Grecu*, 35.

³⁴⁴ Ducas III, 1-4, *ed. Grecu*, 35-39; *Grecu*, *Istoricul bizantin Duca*, 617.

³⁴⁵ Ducas IV, 1-3, *ed. Grecu*, 39-41.

³⁴⁶ Ducas XI, 5, *ed. Grecu*, 71.

³⁴⁷ Ducas XII, 6, *ed. Grecu*, 75.

³⁴⁸ Ducas XIII, 1 – XV, 1, *ed. Grecu*, 75-91.

³⁴⁹ Ducas XV, 2 – XVII, 7, *ed. Grecu*, 92-109; *Grecu*, *Istoricul bizantin Duca*, 618; *Forbes Manz*, *Tamerlane and the Symbolism of Sovereignty*, 105-127.

Историјски последично, тиме и Дукином нарацијом неизоставно, наступили су такозвани „принчевски ратови“ између синова Бајазита I и приказана улога Византије под вођством Манојла II у њима - све до смрти Мехмеда I. Овде и у следећих неколико нарративних одељака увек изнова главну улогу игра локални владар Џунецид, који је више пута стекао власт у провинцији Ајдин и на разне начине бивао умешан у ратове султанових синова.³⁵⁰ Приметан део наратива посвећен је социјално-религиозној „побуни“ Борклице-Мустафе.³⁵¹

Следећа поглавља обухватају владавину Мурата II, његовим сукобом са „дузме“ Мустафом, све до смрти Манојла II (1425).³⁵² Овде је посебан одељак посвећен историји Фокеје и експлоатацији стипсе.³⁵³

Даља жарипта приповести представљају догађаји током владавине Мурата II (1421-1451), док је на византијској страни описано царавање Јована VIII и судбина Солуна, потом дешавања у Влашкој, ратови са Караманом и Србијом (1439), сабор у Ферари-Фиренци (1438-1439), битка код Варна (1444), закључно са смрћу Јована VIII (1448).³⁵⁴

У наставку историјског наратива започиње владавина Мехмеда II (1451), а на византијској страни Константина XI (1449), те приповест тече ка свом врхунцу, односно - паду Цариграда, укључујући опис опсежних припрема за опсаду Града, при чему је питање црквене уније од посебног интереса за Дуку, као и опис херојске смрти Константина XI, погубљење Луке Нотараса, једног од његових синова и зета. Неколико пута се трагичан ромејски крај на пролептичан начин провлачи кроз разнолика дешавања, а представљање „историје“ тада постаје својеврсни ламент, где се нарација аутора смењује обимним цитатима из Старог завета (то јест - изједначавањем судбине Јерусалима и Цариграда).³⁵⁵

Хронографски, а опет на нешто другачији начин, заокружује се постојећи текст Дукине историје, тиме што су описани догађаји наведени из године у годину, где се наводе датуми по византијској ери (ἔτος τῆς τοῦ κόσμου παραγωγῆς ςλξγ^{ογ}),³⁵⁶ када Дука сву приповедачку пажњу преусмерава на дела Мехмеда II након „Пада“. Чак и пре тога, а први

³⁵⁰ Ducas XVIII, 1 – XXII, 8, *ed. Grecu*, 111-163.

³⁵¹ Ducas XXI, 11–14, *ed. Grecu*, 149-155.

³⁵² Ducas XXII, 9 – XXVIII, 8, *ed. Grecu*, 163-237.

³⁵³ Ducas XXV, 4-7, *ed. Grecu*, 205-209.

³⁵⁴ Све до: Ducas XXXIII, 1, *ed. Grecu*, 279; Setton, *The Papacy and the Levant, 1204-1571*, II, 82-108.

³⁵⁵ Почевши од: Ducas XXXIII, 3, *ed. Grecu*, 281; *Grecu, Istoricul bizantin Duca*, 619.

³⁵⁶ Ducas XLIII, 1, *ed. Grecu*, 401.

пут тек поводом смрти Мурата II (... β^a τοῦ Φεβρουαρίου μηνὸς τοῦ ,ζ' ἀνῆ' ἔτους), историчар је датирао догађаје на исти начин.³⁵⁷

Након пада Цариграда испуњавају се последњи листови Дукине историје, исписани делимично хронолошки обрађеним детаљима, у којима посебну улогу играју витезови са Родоса, Влашке и Лезбоса, чијом се предајом дело белинама „завршава“, у 1462. години.³⁵⁸

Дука је своје историјско дело и његову коначну концепцију очигледно осмислио након пада Константинопоља 29. маја 1453. године, записујући га у разним одељцима, од којих су неки тек требало да потврде историчареву веродостојност у тексту, а који је претходно исписан. Нарација од самог почетка тече ка катастрофи, односно ка паду Палеолога и нестанку Османлија, што се, према њему, очекивало у блиској будућности. Да је Константинопољ већ освојен у време писања, показују бројне текстуалне референце у ранијој наративи. Поводом извештаја о првом крунисању Јована Кантакузина у октобру 1341. године, Дука говори о злочинима Ромеја над Ласкарисима и казни коју им је Бог изрекао и због које су западали у анатему, као што се то Јеврејима догодило због Исусовог страдања. Историчар стога кулминира, а притом и указује на већ изречено „као што ће ова приповест обелоданити“, да су Ромеји попут Јудејаца проклети истом муком, поставши фанатици својих престапа:

καὶ ἀναθέματι καθυπαχθέντες αὐτοὶ καθ' ἑαυτῶν ὡς οἱ Ἰουδαῖοι ἐν τῷ καιρῷ τοῦ δεσποτικοῦ πάθους ἐπισπάσαντες τὴν ἀράν. οἱ, καὶ ἄρδην ἀπώλοντο, ὡς παρακατιῶν ὁ λόγος δηλώσει: τὴν ταυτοπάθειαν τῶν Ἰουδαίων κατακριθέντες ζηλωταὶ τῶν παρανομιῶν γενόμενοι.³⁵⁹

Даље пролептичне сугестије на „Пад“ могу се наћи у неколико каснијих референтних и непосредних реченичних симбола у делу, а директна су аналогија на освајање ромејске престонице и страдања хришћанског становништва, попут могућег предаха у страдањима Ромеја након Ангорске битке, чиме је, како историчар тврди, народ Божји био помилован због својих искушења, али то нити је видео нити је схватао (ὁ τοῦ κυρίου λαὸς εἶδεν ἀνακωχὴν τῶν πολλῶν πόνων αὐτοῦ. ἀλλ' οὐκ' εἶδεν οὐδὲ συνῆκε).³⁶⁰ Чини се да хришћанске земље, а

³⁵⁷ Ducas XXXIII, 7, *ed. Grecu*, 285.

³⁵⁸ Ducas XLV, 23, *ed. Grecu*, 437; *Grecu*, Istorical bizantin Duca, 622.

³⁵⁹ Ducas VI, 2, *ed. Grecu*, 49.

³⁶⁰ Ducas XVI, 4, *ed. Grecu*, 95.

посебно Византија није искористила то затишје у непрестаним немирима бар до 1422. године и поновне опсаде Цариграда, те је Дука већ у фази описа тог периода помирљиво разлучивао наративом да је Бог „с правом и праведно досудио да нас треба предати безбожнима да нас они казне“ (δικαίως ὑπ’ αὐτῶν κολαζόμεθα, τοῦ Θεοῦ τοῦτο καλῶς καὶ δικαίως ὀρίσαντος).³⁶¹ Између осталих, а свакако најдиректнијих напомена да је Град већ пао, налази се у редовима када Дука изражава и чуђење и несхватање што су Цариграђани у децембарским данима 1452. године одбијали потписану унију цркава, питајући се: Али, шта ме је натерало да одем пет месеци унапред? Сутра ће нас ове ствари задесити и присећаћемо их се уз јадиковке (ἀλλὰ τί τὸ ποιῆσαν με πηθῆσαι πέντε μηνῶν διάστημα; αὔριον γὰρ κακεῖνο καὶ παραπόδας σταθήσεται· καὶ μετ’ οἰμωγῶν λεχθήσεται).³⁶²

Може се, дакле, посредно закључити да је Дука први део своје „историје“, сагледано из перспективе „Пада“, написао у Неа Фокеји. Фрагменти посвећени изградњи Нове Фокеје, експлоатацији и трговини стипсом, широм медитеранског круга, написани су сигурно у време док је Дука још увек живео у поменутом месту, или како већ маркира ἐν ἧ καὶ ἐγὼ τὴν οἴκησιν κέχτημαι. У Неа Фокеји је, јасно, био секретар и дипломата подести Ђованију Адорну, са сигурношћу најкасније од 1421. године. С обзиром на помињани уговор са Сахраном и извесним могућностима суживота Италијана, Ромеја и чак Османлија, с нагласком да се он поштује ἕως σήμερον, последично се закључује да је овај део приповести исписан између маја 1453. и 1455. године, јер су у октобру 1455. Турци победоносно умарширали у предати град, односно οἱ δὲ τῆς πόλεως ἄνευ λόγου ἢ ἀποκρίσεως προδόντες τὴν χώραν.³⁶³ Колико се протеже део још увек написан у Фокеји, не може се јасно утврдити, али са извесном вероватноћом се може рећи да се могу придодати и догађаји око азијске провинције Ајдин где главну литерарну улогу играју незаобилазни протагонисти Ђовани Адорно и локални емир Цунеид. Иако о његовој смрти (око 1424. године) говори управо на тим страницама, такође се помиње и Адорнова смрт, као и име Ђеновљанина из Фокеје (Палавичина / Pallavicino) - који је делио

³⁶¹ Ducas XXIII, 8, *ed. Grecu*, 177; *Чернушовъ*, Дука, одинъ изъ историковъ конца Византии, 192-194.

³⁶² Ducas XXXVI, 6, *ed. Grecu*, 319.

³⁶³ Ducas XLIV, 5, *ed. Grecu*, 417.

познанство са султаном Муратом II.³⁶⁴ Након тога, ова јонска и малоазијска насеобина се више не помиње све до изреком потенциране предаје Турцима у октобру 1455. године.

Постоји, стога, одређена вероватноћа да су наредни литерарни делови написани и дописивани у Митилени. Дука је ступио у службу господара Дорина I Гатилузија најкасније у јуну 1455. године. Упечатљиво спомињање Лезбоса, који на крају дела заузима централно место, већ се може пронаћи приликом спомињања адмирала Мехмеда II – Балтоглуа, истог човека, апострофира историчар, који је дошао на Лезбос четири године раније и повео за собом много заробљеника (*αὐτὸς ἦν ὁ πρὸ τεσσάρων ἐτῶν ἐλθὼν ἐν τῇ Λέσβῳ καὶ αἰχμαλωτίσας αἰχμαλωσίαν ἄπειρον*).³⁶⁵

Према сопственом признању, византијског историографа су на писање подстакле монахиње (*παρεκίνησάν με γὰρ αἱ μονάστρια εἰπεῖν καὶ γράφειν*) и то због догађаја с краја 1452. године, када је и ромејски цар Константин XI молио Запад за помоћ и заузврат обећавао да ће он и његови поданици пристати на јединство и унију црква склопљену још у Фиренци (*τῇ ὁμονοίᾳ καὶ ἐνώσει τῇ γεγонуίᾳ ἐν Φλωρεντίᾳ*).³⁶⁶ Дакле, настанак мотива и поменути крај године представљају *terminus a quo*, док се за оквирни, тиме и грубо назначени период, може сматрати раздобље између 1453. и 1455. године, када је извесно настао највећи део историјске приповести, исписиване и дописиване даље све до њеног наглог прекида у полуфрази и догађајима из 1462. године.

II-3. Извори сазнања позноромејског историчара

Много тога што сам Дука каже потекло је управо из његовог властитог животног искуства. У име ђеновањанских управитеља у Егеју био је политички актер, најпре у Неа Фокеји, напослетку и у Митилени, напомињући дипломатске мисије које је извршавао. „Историчар“ је, стога, знао много из стеченог искуства, посебно о својој домовини Неа

³⁶⁴ Ducas XXVIII, 14, *ed. Grecu*, 243-245.

³⁶⁵ Ducas XXXVIII, 7, *ed. Grecu*, 337.

³⁶⁶ Ducas XXXVI, 2, *ed. Grecu*, 315.

Фокеји, попут трговине стипсом, као и о експлоатацији овог минерала.³⁶⁷ Историја и облици владавине у градовима италијанских острва – подразумевано су му били познати.³⁶⁸

Што се тиче писаних извора,³⁶⁹ за уводни и генеалошки преглед од Адама до Михаила Палеолога, Дука је могао користити писану, но ипак неидентификовану хронику.³⁷⁰ Међутим, њено коришћење, уколико је она уопште и постојала, заправо је у потпуности и у складу са концептом покушаја пружања заокружене наративне целине.

Пре него се онда посветимо конкретним писаним изворницима, усмени извори у Дукином случају, како смо видели, играју веома наглашену улогу. Он је изричито споменуо где почива његов мотив да „прича и записује“. Врела сазнања, зато, бивају живо присутни у његовој наратији, попут племените даме којој у поодмаклој трудноћи није било дозвољено да се причести од стране унијатског свештеника.³⁷¹ Наративно и информаторски су присутни и турски војници, који су „историчару“ предочили крваве епизоде након пада Цариграда.³⁷² Дука, надаље, именује монаха пустињака, из околине манастира Панагиа Трулота са Хиоса, као извор чудесних прича о Борклице-Мустафи. Историчар исписује две од ових мистичних прича, али их описује као *φαντασία* без веродостојности.³⁷³ Он различито гледа и приступа пророчанствима, на пример, за једно које је према својој изјави у младићким данима чуо „из уста старих и уважених људи“, о приближно истовременом крају владавине и Палеолога и Османлија³⁷⁴ – што дефинитивно упућује на „историчарево“ опредељење да настави приповест и након пада Цариграда.

Конкретно и са чврстим уверењем, за период владавине Јована Кантакузина код историчара Дуке започиње преплетање усмених и писаних извора.³⁷⁵ Пошто му је његов деда Михаило вероватно био важан усмени извор, није нимало зачуђујуће што Дука према Кантакузину гради изразито наклоњен наративни однос. Међутим, сличности и преклапања са Кантакузиновим „мемоарским делом“ (осим делимичних и тематских) су ограничене. Примарно, хронолошки оквир Кантакузинове историје је омеђен 1320. и 1356. годином (иако

³⁶⁷ Ducas XXV, 4, *ed. Grecu*, 205; *Wright*, *The Gattilusio Lordships and the Aegean World 1355-1462*, 172-187.

³⁶⁸ Ducas XXV, 5-8, *ed. Grecu*, 205-211.

³⁶⁹ Nikou, *То ιστοриχό έργο του Δούκα: πηγές και επιδράσεις*, 101-132

³⁷⁰ *Reinsch*, *Byzantiner und Osmanen im Kampf um die Macht und das Überleben (1341-1462)*, 17.

³⁷¹ Ducas XXXVII, 6, *ed. Grecu*, 323-325.

³⁷² Ducas XXXIX, 14, *ed. Grecu*, 361.

³⁷³ Ducas XXI, 11-14, *ed. Grecu*, 149-153.

³⁷⁴ Ducas XLII, 14, *ed. Grecu*, 399-401.

³⁷⁵ Ducas V, 1 – XI, 5, *ed. Grecu*, 41-71.

подаци сежу до 1362), док Дукино историописање темељније започиње са 1341. Тиме се не може децидирано одбацити помисао да историчар Дука није био упознат са царевом „Историјом“. На пример, када Кантакузин описује догађаје око побуне својих заточених присталица и убиства Алексија Апокавка из 1345. године,³⁷⁶ „цар-писац“ је детаљнији у датом и опису конкретних пратећих збивања у односу на Дуку,³⁷⁷ што резултира потврдом да утврђивање било каквих текстуалних односа између њих постаје теже. Но, бар упоређивање је тиме занимљивије, на шта указују одређене разлике, као на пример, на тему одсецања Апокавкове главе, где Кантакузин пише:

ὡς δὲ ἔγνωσαν τὸν μέγαν δοῦκα τεθνηκότα, τὸ σῶμα μὲν ἀνήρτησαν ἐπὶ τῶν τειχῶν τῶν
θρασυτέρων τινές,

док Дука бележи:

τὴν κεφαλὴν ἐν ἐνὶ μέρει τῶν προμαχῶνων ζύλω πεπερονημένην προσπήγνυσι.

Поред тога, Кантакузин нам не даје тачан број затвореника који су преживели освету над утамниченима и наводи да је црква у који су се склонили да би избегли масакр био τῶν ἐννέα ταγμάτων,³⁷⁸ док се Дука (извесно) пратећи сећања свог претка (може се разложно претпоставити и наратив Нићифора Григоре) – позива, већ виђено, на цркву Неа.

Из склоности и наклоности у интересовањима о овом догађају двојице „историчара“, примећује се и број преживелих. Позноромејски историчар даје конкретан број оних који су коначно спасени одмазде: πάντας κατέσφαξαν πλὴν ἕξ σωθέντων,³⁷⁹ док се Кантакузину чини довољним да примети: διέδρασαν τὸν κίνδυνον ὀλίγοι πάνυ καὶ μάλιστα οἱ τὸν μέγαν δοῦκα ἀλεκτονότες.³⁸⁰

Разлике у горњим описима између два историјска дела довољне су биле истраживачима да искључе могућност да је Дука као свој извор користио Кантакузинов спис.³⁸¹ Међутим, не сме се испустити из вида свеprisутна наклоност коју историчар има према Кантакузину сваким његовим поменом, што истински може побудити замисао да је

³⁷⁶ Cant. II, ed. Schopeni, 542-543.

³⁷⁷ Ducas V, 4, ed. Grecu, 45.

³⁷⁸ Cant. II, ed. Schopeni, 545.

³⁷⁹ Ducas V, 4, ed. Grecu, 45.

³⁸⁰ Cant. II, ed. Schopeni, 545.

³⁸¹ Νίζου, Το ιστοριο ἐργο του Δουκα: πηγές και ἐπιδροσές, 108.

Дука из личних побуда желео да прочита дело свог хероја. Ипак, низови одступања у опису истих догађаја много су већи од сличности, тако да се не може (чак и похвално) надаље никако рећи да је Дука искључиво зависан од Кантакузинове нарације.

Међутим, да се Дука за опис утамничења Кантакузинових следбеника и убиства Алексија Апокавка³⁸² занста позива на одговарајуће одељке Нићифора Григоре и кохерентну целину ових појединачних одломака делује веома извесно.³⁸³ Примарно, треба напоменути очигледно, историчар Дука врло кратко се бави догађајима из година 1345-1389, бивајући посвећен тумачењима доцнијих и њему непосреднијих чињеница, које су му, чини се, од посебног значаја. С друге стране, у време грађанског рата четрдесетих година XIV века, Григора је житељ престонице и свакако ближи догађајима, самим тим – детаљнији је у описима престоничких немира.³⁸⁴

Две изјаве су потпуно паралелне у садржају, али на другој страни нема дословних подударња, те постоје и размимоилажења у детаљима. За почетак, Дука следи Григорин опис заточених Кантакузинових присталица, међу којима је и Михаило: γένει καὶ δόξῃ προῦ χοντας,³⁸⁵ у Дукином случају они постају: ἄνδρας ἡμιθέους ἥρωας καὶ Πελοπίδων καὶ Αἰακίδων ἀλόγωνα.³⁸⁶ Такође, постаје приметно Дукино снажење описа суровости у личности Алексија Апокавка, јер ти заточени полубогови и хероји делују „као врапци у замци“ крај најмоћнијег човека у Граду. Но, приликом обиласка тамница Велике палате, у пратњи стражара, један од затвореника га је напао и ударио. Разбеснели затвореници трагично су привели крај Апокавковом животу, напослетку - одрубљену главу му истакавши на градске зидине.³⁸⁷

Из описа атентата на Апокавка, видљиво се да закључити - Дука несумњиво литерарно прати опис догађаја из Нићифорове историје, у одређеним деловима, стиче се утисак – до детаља, чак и именујући атентатора Раула.³⁸⁸ Захваљујући Григори, историчар Дука долази и до податка о броју затворених Кантакузинових следбеника. Број од две стотине, који наводи

³⁸² Ducas V, 4, *ed. Grecu*, 43-45.

³⁸³ Greg. II, *ed. Bekker*, 607-609; 731-734.

³⁸⁴ *Grecu*, *Istoricul bizantin Duca*, 601-605; *Fryde*, *The Early Palaeologan Renaissance (1261 - c.1360)*, 357-373.

³⁸⁵ Greg. II, *ed. Bekker*, 607-608.

³⁸⁶ Ducas V, 4, *ed. Grecu*, 43.

³⁸⁷ За историографска тумачења: *Matschke*, *Johannes Kantakuzenos, Alexios Apokaukos und die byzantinische Flotte in der Bürgerkriegsperiode 1340-1355*, 193-205.

³⁸⁸ Уп. Greg. II, *ed. Bekker*, 731-734.

Нићифор, Дука бележи: τὸν ἀριθμὸν ὑπὲρ διακοσίου,³⁸⁹ као и кључан детаљ да су неки од њих успели да побегну и од покоља који је уследио скриву се: ἐς τὴν [...] τῆς Νέας μονῆν, како наводи Григора,³⁹⁰ односно: ἐν τῷ ὑπολοίῳ τοῦ ναοῦ τῆς Νέας, у Дукином тексту.³⁹¹

Чињеница да се и Григора и Дука слажу у вези са током догађаја и протагонисте Раула, вероватније се да објаснити и чињеницом да су се обојица ослањали на поуздан извор: Григора на очевица и савременика (што такође и за њега лично важи), а Дука свом директно у дате догађаје инволвираном претку Михаилу.³⁹²

Премда у другачијем контексту и временској удаљености описа, ипак, различитих историјских ситуација, приметни су у Дукином случају дословно преузети делови из Григорине историје. Византијски полихистор XIV века у својој „Историји“ описује главне ратничке карактеристике Монгола, као и војне налете којима су прегазили Малу Азију и Европу у годинама након 1240, а у време владавине никејског цара Јована III Ватаца (1222-1254), док се код Дуке Тамеланови Монголи описују у оквирним догађајима у вези са 1402. ГОДИНОМ:

οἱ δὲ τὸν ἄσκευον καὶ κοῦφον ἄσκοῦν
τες βίον ἀεὶ, ῥαδίως τὰς ἐκστρατείας
ποιοῦνται, καὶ τριῶν διὰ μιᾶς ἡμέρας
πολλάκις δίκην πτηνῶν αἰθερίων
περιτριρέχουσι γῆν, ἄλλην ἐξ ἄλλης πρὶν
ἀκουσθῆναι καταλαμβάνοντες, μηδὲν
μὲν ἐπαγόμενοι, πάντα δ' οὖν ἔχοντες,
ὅσα πρὸς τὸ νικᾶν ῥαδίως ἐφόδια κράτιστα.
εἶναι γὰρ ταυτὶ τότε κατὰ πλῆθος ἐξίεναι
μικροῦ καὶ ἀριθμὸν ὑπερβαῖνον, τὸ τε τῆς
κινήσεως εὐστροφον
καὶ ὀξύτατον, καὶ ὃ τούτων μεῖζον, τὸ
τελέως ἀφειδεῖν ἑαυτῶν καὶ κατὰ πρόσωπον
δίκην ἀγρίων θηρῶν ἀπαντᾶν ἐς

Ποῦ γὰρ ἦν ὁ πᾶς ἀριθμὸς τοῦ στρατοῦ
τότε; — καθὼς ἔφημεν, περικυκλώσαν-
τες τὴν ἅπασαν, ἄλλην ἐξ ἄλλης πρὶν
ἀκουσθῆναι καταλαμβάνοντες, γῆν καὶ τριῶν
διὰ μιᾶς ἡμέρας πολλάκις
δίκην πτηνῶν αἰθερίων περιτριρέχοντες
οἰκουμένην, μηδὲν μὲν ἐπαγόμενοι, πάντα
δ' οὖν ἔχοντες ὅσα πρὸς τὸ ῥαδίως
νικᾶν ἐφόδια κράτιστα· εἶναι γὰρ ταυτὶ
τὸ τε κατὰ πλῆθος ἐξίεναι μικροῦ καὶ
ἀριθμὸν ὑπερβαῖνον, τὸ τε τῆς κινήσε-
ως εὐστροφον καὶ ὀξύτατον· καὶ ὃ τούτων
μεῖζον τὸ τελείως ἀφειδεῖν ἑαυτῶν
καὶ κατὰ πρόσωπον δίκην ἀγρίων

³⁸⁹ Ducas V, 4, *ed. Greu*, 43.

³⁹⁰ Greg. II, *ed. Bekker*, 737.

³⁹¹ Ducas V, 4, *ed. Greu*, 45.

³⁹² Νίκων, Το ιστορικο ἔργο του Δουκα: πηγές και ἐπιδρασεῖς, 105-106.

Такође, могуће је и да је Дука на местима где говори о сестри Јована V и њеном заручењу за Ђеновљанина Франческа I Гатилузија (1355-1384)³⁹⁵ и предаји острва Лезбоса у виду мираза (1354/55), имао за узор одговарајуће Григорине описе:

ὁ δὲ γαμβρὸς ἐπ' ἀδελφῆ τῷ βασιλεῖ καταστάς τὸν δὲ Φραντζήσκον Γατελοῦζον [...] δίδωσι
καὶ ἄμα Λέσβον τὴν νῆσον εἰς προῖκα λαβῶν.³⁹⁶ τὴν αὐτοῦ ἀδελφὴν ὁ βασιλεὺς εἰς γυναῖκα· καὶ
εἰς προῖκα τὴν νῆσον Λέσβον.³⁹⁷

Наведене сличности, дакле, исувише су подударне - да се може изрећи како оне недвосмислено указују да је „Ромејска историја“ Нићифора Григоре била један од извора Дукиног историописања.³⁹⁸

У даљим корелативним потрагама за Дукиним врелима сазнања, долази се до једне, испоставља се и једине релације која постоји између „историјских говора“³⁹⁹ Симеона Солунског,⁴⁰⁰ а односи се на „литерарну освету“ и портретисање султана Бајазита I као „сабласти“, услед проматрања његовог катастрофалног уништења у бици код Ангоре (1402), односно активне Божанске интервенције - „како је Он Фараоном потопио Фараона“:

Ἐπεὶ ὁ μὲν τυραννῶν ἐκείνος ἀπώλετο [...] πῶς τὸν Φαραὼ κατεπόντισε δι'
μορμολύκιον ἀποδειχθεὶς τῷ ἐτέρου Φαραὼ [...] καὶ
τροπωσαμένῳ ἐθνάρχῃ, [...] κατὰ τὸν “Ἀλλὰ μὴ ἀποδρασάτω τὸ
ὑπερήφανον Φαραὼ ἐξαφανισθεὶς, μορμολύκιον τοῦτο ἐκ τῶν χειρῶν
ὁ ἐξ ἐκείνουσκύμνος, ἐκείνον μιμούμενος...⁴⁰¹ ἡμῶν, ἀλλ' ἀγρευθήτω σῶον καὶ ὑγιές [...]”⁴⁰²

³⁹³ Greg. I, ed. Bekker, 35.

³⁹⁴ Ducas XVII, 3, ed. Grecu, 105.

³⁹⁵ Wright, The Gattilusio Lordships and the Aegean World 1355-1462, 39-46.

³⁹⁶ Greg. III, ed. Bekker, 554.

³⁹⁷ Ducas XII, 5, ed. Grecu, 73.

³⁹⁸ Уп. Grecu, Pour une meilleure connaissance de l'historien Doukas, 134-137; Νίκου, Το ιστορικό έργο του Δουκα: πηγές και έπιδρασέεις, 103-106.

³⁹⁹ Balfour, Politico-Historical Works of Symeon, Archbishop of Thessalonica (1416/17 to 1429), Wien 1979.

⁴⁰⁰ ODB III, 1981-1982, PLP № 27057.

⁴⁰¹ Συμεών, 44.

⁴⁰² Ducas XVI, 4, ed. Grecu, 95.

Али, много је више одступања у описима неких других догађаја. Тако за смрт Мехмеда I имамо, на пример, две различите верзије. Симеон спомиње да је Мехмед у сну видео како му свети Димитрије прети и повређује га (πλήττεται παρὰ Δημητρίου). Недуго, затим, након што је Мехмед умро ἐν παρὰφρονι νόσῳ, Симеон Солунски је тај исход протумачио као резултат наговештене казне светитеља.⁴⁰³ Дукина приповест је другачија, те се код њега наводи да је током лова Мехмед доживео епилептични напад који му је проузроковао парализу (Ὁ γὰρ Μαχουμὲτ ἐν κυνηγίῳ ἰππέων καὶ ὑδὲ ἐξερχομένου ἐκ τοῦ δρυμῶνοσκαὶ αὐτὸς τὸ δόρου κινῶν κατὰ τοῦ θηρίου, πίπτει τοῦ ἵππου ἐπιληψία χειρατημένος ἡμιζήρος). Сутрадан му је нови напад одузео способност да говори, убрзо након чега је и умро.⁴⁰⁴

Очигледно је да због неслагања уочених у два историјска дела, али и према интересовањима и стилу којима су дата дела посвећена - не може се тврдити да постоји било какав однос између њих.

Премда због сличних описа и детаља примамљивих за анализу, ипак неусаглашености надвладавају између дела историчара Дуке и Јована Канана,⁴⁰⁵ чиме се на концу сагледавања искључује и било каква литерарна веза између њих. Ипак, вреди поменути два важна одступања у њиховим сагледавањима догађаја опсаде Цариграда од стране Мурата II 1422. године. Прва напомена се односи на број турских трупа које су учествовале у опсади. Канан нас обавештава да је број трупа био десет хиљада (κατέδραμεν αὐτοῖς ἄφρω στρατιὰ καθ' ἡμῶν Μουσουλμάνων, δις πέντε τὸν ἀριθμὸν χιλιάδες...),⁴⁰⁶ док нам Дука даје вишеструко већи број (ἐν ὀλίγαις δὲ ἡμέραις ἀθροίσας ἅπαντα τὸν στρατὸν αὐτοῦ, ὑπὲρ ἀριθμὸν ὄντα εἰπεῖν, ἐπέκεινα τῶν διακοσίων χιλιάδων, κατὰ τῆς Πόλεως ἔξεισιν).⁴⁰⁷

Дука, као и Канан, напомиње да је цар Манојло II непосредно пре опсаде Града упутио амбасадоре Мурату II, који је, међутим, одбио да разговара са њима, чак их притворивши на пар дана, како би се припремио за предстојећи напад на Цариград. Канан веома слично извештава о наведеном инциденту, али - који се, према њему, догодио током

⁴⁰³ Συμεών, 51-52.

⁴⁰⁴ Ducas XXII, 8, *ed. Grecu*, 163; Νίκου, Το ιστορικό έργο του Δουκα: πηγές και έπιδροσείσ, 108-109.

⁴⁰⁵ ODB, II, 1100, PLP 10891; Giovanni Cananos, L'assedio di Costantinopoli, *ed. Pinto*, Messina 1977.

⁴⁰⁶ Cananos, *ed. Pinto*, 2.

⁴⁰⁷ Ducas, XXVIII, 2, *ed. Grecu*, 231.

трајања опсаде Града (Αὐτὸς δὲ ὡς βάρβαρος ὠμὸς καὶ ἀπάνθρωπος σίδηρα καὶ φυλακὰς αὐτοῦς κατεδίκασε).⁴⁰⁸

Издавач списка Јована Анагноста, судећи према уводној белешци, кратко запажа да се опис пада Солуна 1430. године може препознати као предлогак у многим, доцнијим описима, па тако и у Дукином делу.⁴⁰⁹ Заправо, у датом опису чак и нема значајних одступања између уобичајених и описаних догађаја два историјска дела, чак напротив, на неким местима могу се уочити значајне конвергенције, односно наративне тачке постепеног приближавања.

Султан Мурат II, према Анагносту, жели да заузме само град Солун а да га становништво и његово богатство не занимају: τὴν δὲ γε πόλιν ἔχειν ἔγωγε βούλομαι.⁴¹⁰ Дука „пренеси“ сличне Муратове речи: μόνον τὴν πόλιν ἐμὲ ἄφετε.⁴¹¹ Такође, Анагност извештава да Турци улазе у град током јесени: δίκην μελισσῶν,⁴¹² што је аналогија коју налазимо и у Дукиним речима: *σμήνος μελισσῶν*.⁴¹³ Јован Анагност и Дука користе сличне фразе у истицању предаторског расположења Турака након уласка у Солун: Анагност: *σπουδάζοντες ἄρπάσαι*, Дука: *ἐβιάζοντο οἱ ἄρπαγες*. Тиме паралелна сличност, мада у разноликим догађајима, постаје приметна у описима сцена отимања и заробљавања солунских (1430), односно цариградских девица (1453):

Τότε καὶ κόραι πολλαί, μήπω πρότερον
ἀνδράσιν ὀφθεῖσαι μηδὲ τῆς πατρικῆς
οἰκίας ἐξιέναι καταθαρρήσασαι...
χερσὶν ἀνδρῶν ἐκρατοῦντο...⁴¹⁴

... παρθένους ἃς οὐχ ἑώρα ἥλιος, παρ-
θένους ἃς αὐτὸς ὁ γεννήσας μόλις ἔβλε-
πεν, ἐλκόμεναι...⁴¹⁵

⁴⁰⁸ Cananos, *ed. Pinto*, 9; *Νίκου*, Το ιστορικο ἔργο του Δουκα: πηγές και ἐπιδρασεῖς, 109-110.

⁴⁰⁹ Ἰωάννου Αναγνώστου, *Διήγησις περὶ τῆς τελευταίας ἀλώσεως τῆς Θεσσαλονίκης. Μονοῦδία ἐπὶ τῇ ἀλώσει τῆς Θεσσαλονίκης*, *ed. Γ. Τσάρας*, Θεσσαλονίκη 1958, 53-61; ODB II, 1056; PLP № 839.

⁴¹⁰ Ἰωάννου Αναγνώστου, *ed. Τσάρας*, 52.

⁴¹¹ Ducas XXIX, 5, *ed. Grecu*, 249.

⁴¹² Ἰωάννου Αναγνώστου, *ed. Τσάρας*, 40.

⁴¹³ Према В. Греку, опис пљачке Солуна 1430. године Јована Анагноста послужио је чак Дуки као узор за описивање пустошења Града и становништва који су уследила након пада Цариграда 1453. године. Овај став, румунски византолог заснива на уобичајеним и фреквентним фразама које постоје у оба списка. *Grecu*, *Pour une meilleure*, 135. Такође: *Grecu*, *Istoricul bizantin Ducas*, 601.

⁴¹⁴ Ἰωάννου Αναγνώστου, *ed. Τσάρας*, 42.

⁴¹⁵ Ducas XXXIX, 20, *ed. Grecu*, 367.

С обзиром на то да нема значајних разлика у опису догађаја између историјских дела Јована Анагноста и Дуке, те узимајући у обзир њихова бројна фразеолошка преклапања, не може се искључити помисао да је и приповедање Јована Анагноста један од писаних Дукиних извора сазнања за његово историјско дело.⁴¹⁶

Следом нарације позноромејског историчара, стиже се до објаве Георгија Схоларија, који се писмено обратио свештенству, које Дука именује расколницима (τὸ σχισματικὸν μέρος), јер су били против црквене уније из децембра 1452. године, а обратили су се тада већ замонашеном Генадију Схоларију за мишљење шта да раде. Пошто је Генадије, како Дука потцртава αὐτὸς δὲ ἐγκλεισθεῖς, одговор њима исписао је на хартији:

ἄθλιοι Ῥωμαῖοι εἰς τί ἐπλανήθητε καὶ ἀπεμακρύνετε ἐκ τῆς ἐλπίδος τοῦ Θεοῦ καὶ ἠλίπισατε εἰς τὴν δύναμιν τῶν Φράγγων καὶ σὺν τῇ Πόλει ἐν ἧ̄ μέλλει φθαρῆναι, ἐχάσατε καὶ τὴν εὐσέβειάν σας; Ἰεὺς μοι Κύριε. μαρτύρομαι ἐνώπιόν σου ὅτι ἀθῶος εἰμὶ τοῦ τοιοῦτου πταισματος. γινώσχετε ἄθλιοι Πολίται τί ποιεῖτε; καὶ σὺν τῷ αἰχμαλωτισμῷ ὃς μέλλει γενέσθαι εἰς ὑμᾶς, ἐχάσατε καὶ τὸ πατροπαράδοτον σέβας καὶ ὠμολογήσατε τὴν ἀσέβειαν. οὐαὶ ὑμῖν ἐν τῷ κρίνεσθαι.⁴¹⁷

Постоји стога основано, али и документом непотврђено, уверење да је Дука могао поседовати наведени писани одговор,⁴¹⁸ упућен „бедним Ромејима“, који су уздајући се у моћ Франака остали без вере Божије; које ће заједно са Градом ропство задесити, јер су изгубили веру Бога, коју су им преци оставили.

У недостатку речи да се искаже сав бол због пада Константинопоља, кроз наратив историчара Дуке „проговорио“ је старозаветни пророк Јеремија. Међутим, још од првог издања Дукине историје наглашено је да усклик ὦ πόλις, πόλις, πόλεων πασῶν ὀφθαλμέ припада делу Никите Хонијата,⁴¹⁹ који свој „плач“ о освајању Цариграда од стране крсташа 1204. године,⁴²⁰ као и доцнији Дука, између осталих, ипак позајмнио из разних одломака Старог

⁴¹⁶ Nízon, Το ιστορικό έργο του Δουκα: πηγές και επιδρασεις, 111-112.

⁴¹⁷ Ducas XXXVI, 3, ed. *Grecu*, 317.

⁴¹⁸ Reinsch, Byzantiner und Osmanen im Kampf um die Macht und das Überleben (1341–1462), 18.

⁴¹⁹ Ducas, *Michaelis Ducas nepotis, Historia Byzantina*, ed. I. Bullialdus, Paris 1649, 273, чији су коментари прештампани и у Бонском издању: *Ducas, Michaelis Ducas nepotis, Historia Byzantina*, ed. I. Bekker [CSHB], Bonnae 1834, 621; Уп. Ducas XLI, 1, ed. *Grecu*, 385.

⁴²⁰ Chon.Historia I, ed. *van Dielen*, 576; Isnenghi, Η άλωση πριν την Άλωση, 19-29.

завета.⁴²¹ С тим у вези, остаје мало вероватно да је позни византијски историчар имао у виду Хонијатов литерарни вапај и у њему проналазио наративни узор.

Тако бројни Дукини цитати из књига Старог завета (посебно када је реч о Исаији, Јеремији, Амосу или Плачу) сведоче о великом историчаревом познавању ових текстова (што је део сагледавања засебног поглавља), који су му, нема сумње, били доступни у писаном облику, али и као концепцијска основа за уобличавање историјске приповести хришћана, сагледане кроз библијски подтекст.⁴²²

Алузије на езоповске басне као и неке епске реминисценције (што напомињемо у даљем тексту) могу се сматрати образовним реликвијама историчаревог профила и утицаја класичних тенденција у његовом историописању.

II-4. Телеологија у Дукином светоназору

Година 1453. коначно је довршила поделу Европе на исток и запад, усмеривши снажну историјску сенку сумрака ка животу балканских народа и напоследку створивши застрашујући вакуум моћи у медитеранском региону. Не само по Византију, већ и по православни комонвелт, настао је „ортодоксни свет без патрије“, свет који је тражио властиту самоспознају на подручју које му више политички није припадало. Историја је тиме постајала усмено сећање на „место“ које одређује памћење људи који су га насељавали. Пад Града стога је редак догађај у балканској историји који је православној митологији с разлогом придодат, тиме повезујући епоху антике и средњег века као митолошки архетип модерног православног погледа на свет. Дакле, посматрајући ову трансформацију историјског у митолошко кроз Дукино историописање, које дефинитивно није имало за циљ такав исход - да нераскидиво повеже и заокружи Падом крај средњег века на Балкану, несаломиво постојани одраз Византије иманентно је постао дефинитиван пејзаж смерница, историјске маште, усмених предања и литерарних домишљања.⁴²³ Семе овог прелаза већ почива у реченицама историчара Дуке, који, иако је савременик Пада - схвата да је то догађај који мења политички

⁴²¹ *Alexiou*, *The Ritual Lament in Greek Tradition*, 85-90; *Angelou*, *Rhetoric and History: The Case of Niketas Choniates*, 289-305.

⁴²² *Ducas* XLI, 1-16, *ed. Grecu*, 385-391.

⁴²³ *Καραγιάννης*, *Η Ποιητική της Μεταφοράς στους Θρήνους για την Άλωση της Πόλης*, 333-347.

и културолошки простор медитеранског света. Премештање и расејање балканских народа из њиховог духовног станишта, зато, еквивалентно је премештању њихових историјских параметара у симболичка сновиђења, или „ретирику мртвих“, а чији је предводник „последњи и уснули“ византијски цар Константин XI Палеолог Драгаш.⁴²⁴

С тим у вези и што се тиче Дукиног погледа на силе које делују у таквој „историји“, он је потпуно припадао традицији средњовековних писаца, просуђујући да је искључиво Бог био покретачка снага. Ово се односи на шире схваћену размеру тока историје, чиме приповест заправо постаје „историја спасења“, која се линеарно креће од Стварања до искупљења света кроз Христа, а затим и његовог повратка у виду Последњег суда. Али, такав вид сагледавања се односи и на ток историје у ужем смислу, јер је Бог такође непосредни узрок, судионик и покретач појединачних догађаја. Ако се изабраном народу (византијских) хришћана догађају невоље, оне су последица директних Божијих интервенција и казни за почињене (њихове) грехове (διὰ τὰς ἀμαρτίας ἡμῶν), а непријатељима који над њима тријумфују извршење казне је дозвољено само уз Божије допуштење, јер тиме они (ромејски непријатељи) постају Његово оружје. Међутим, Бог такође кажњава и хришћанске непријатеље, у зависности од њиховог понашања. Чињеница да Бајазит I има на располагању робове Римљане (Византинце) јесте Божја казна за грехове Ромеја, али Турци, на Божији захтев, такође треба да буду кажњени за своја недела (ἀλλὰ σὺ κύριε ἀπόδος καὶ αὐτοῖς κατὰ τὰ ἔργα αὐτῶν).⁴²⁵ За разлику од већине својих претходника, Мурат II је награђен благом смрћу због свог пријатељског понашања према хришћанима. Држао се заклетви према хришћанима, али неки хришћани су прекршили заклетве које су положили према њему и због тога нису избегли Божије око и Мурат их је казнио као оруђе у рукама Бога.⁴²⁶ Током освајања, Бог пушта Турке у Град кроз Керкопорту (ἔλαθον δι' ἄλλης ὁδοῦ τούτους εἰσάξας ὁ θελήσας Θεός),⁴²⁷ а Турци пљачкаши су осветници над Ромејима у Његово име (ἐβιάζοντο οἱ ἄρπαγες οἱ ἐκδικηταὶ τοῦ Θεοῦ).⁴²⁸ Чињеница да је Јован Кантакузин позвао Орхана у грађански рат против „тријумвирата“ у

⁴²⁴ *Smarnakis*, Rethinking Roman Identity after the Fall (1453): Perceptions of 'Romanitas' by Doukas and Sphrantzes, 211-234; *Ферјанчић*, Византинци у Србији прве половине XV века, 173-215; *Καραλῆς*, [Μιχαήλ] Δούκας, Βυζαντινοτουρκική Ιστορία, 18-21; *Χρυσομαλλη-Heinrich*, Η ρητορική του πένητος: Λόγοι θρήνοι, δημόδεις θρήνοι και δημοτικό τραγούδι για την Άλωση της Κωνσταντινούπολης, 319-331.

⁴²⁵ *Ducas XV*, 3, *ed. Grecu*, 87.

⁴²⁶ *Ducas XXXIII*, 6, *ed. Grecu*, 285.

⁴²⁷ *Ducas XXXIX*, 11, *ed. Grecu*, 359.

⁴²⁸ *Ducas XXXIX*, 20, *ed. Grecu*, 367.

Цариграду (што је нескривено погубан корак у Дукиним очима) може се објаснити чињеницом да је Бог очврснуо срце Кантакузина, чиме и он постаје (историчар је мишљења) - оружје у Божијим рукама које треба да казни и развласти Палеологе (Θεοῦ σιληρῶνοντος οἶμαι τὴν καρδίαν αὐτοῦ διὰ τὸ καταποντισθῆναι ἄρδην τοὺς Ῥωμαίους).⁴²⁹

Τύχη, коју Дука повремено уводи у лингвистичку игру и повесне заплете, чисто је књижевна и подразумевана ромејска списатељска конвенција; на пример када историчар у једном тренутку каже да је ромејска τύχη гледајући у будућност - уздахнула (ἢ δὲ τύχη τῶν Ῥωμαίων ὀρῶσα τὸ μέλλον, ἔστενε),⁴³⁰ или када исписује да након што Кантакузин раскида савез са српским краљем Стефаном Душаном и започиње заједничке војне са Умуром - зла ромејска Тихи, наопако вртећи своје нити, узроковала је да он (Умур) дође и прегази плодно тле ромејско (ἢ ὅτι ἡ κλώθουσα ἀντιστρόφως τὰ νήματα κακῆ τύχης τῶν Ῥωμαίων προὔξενησεν αὐτὸν τοῦ ἐλθεῖν καὶ καταπατῆσαι χώματα εὐθαλῆ Ῥωμαίων γῆς),⁴³¹ или се запита шта је то погибелна Тихи плела Хиопанима? (ἢ δὲ τύχη βλέψασα βλοσυρῶς πρὸς τοὺς Χίους, τί κλώθει;).⁴³² Истински актер заправо и није τύχη, већ – Бог.⁴³³ Јер, када је Ћовани Ћустинијани морао да напусти своје место одбране од Турака на зидинама Цариграда, Дука коментарише следеће: „Сада када се плица окреће и успеси које је Тихи доделила треба да падну у руке Турака - Бог им је одузео генерала из средине ромејске војске“.

По Дукином мишљењу, међутим, нису само општи грехови или „мноштво грехова“ (πλῆθος ἁμαρτιῶν) Византинаца оно што доводи до тога да Бог доводи до њихове пропасти,⁴³⁴ већ три врло посебна комплекса које је он тачно именован.

Први, Византинци су се заклели и потом прекршили заклетве дате Теодору II Ласкарису да ће остати верни његовом сину Јовану IV Ласкарису, који је још увек био дете. Одмах на почетку свог списа, Дука експлицитно каже:

Као последица, дошли су Турци и опустошили све земље под ромејским утицајем, и не само ромејске, већ такође и области Трибала, Миза и Албанаца и сваког западног народа. Јер, „Око које не спава“, знајући све њихове злочине, кажњава како непријатељске народе за њихове непрестане нападе на Ромеје, тако и Ромеје помоћу

⁴²⁹ Ducas IX 1, *ed. Greci*, 57.

⁴³⁰ Ducas XXII, 10, *ed. Greci*,

⁴³¹ Ducas VIII, 1, *ed. Greci*, 55.

⁴³² Ducas XLIII, 10, *ed. Greci*, 409.

⁴³³ *Красавина*, Мироззрение и общественно-политическије взгляды византијског историка Дуки, 109-110.

⁴³⁴ Ducas XXIII, 8, *ed. Greci*, 177.

страшних изопштења које су сами навукли на себе полагајући ужасне завете да би сачували Царство од Ласкарисовог сина ... Потпуно све поричући, Ромеји су се заклели да ће признати Палеолога као цара Ромеја, када он прво ослепи Јована Ласкариса.⁴³⁵

Свако даље објашњење о Божијем активном Провиђењу водило је у унутардинастичке сукобе и раздеобе.⁴³⁶

Други велики преступ Византинаца који се издваја из укупности грехова су грађански ратови између Палеолога (који су заувек остали наткривени прекршеном заклетвом према Ласкарисима),⁴³⁷ као и против Јована Кантакузина, коме Дука замера што Турке позива као савезнике, али кога иначе хвали у највишим литерарним тоновима као свог великог јунака, називајући га „славним цветом“ племства: „Био је разборит човек, изузетно ратоборан у војним пословима, такорећи - славни цвет његове генерације у племству“. Због тога је цар Андроник III изузетно ценио овог талентованог човека. У свему га сматрајући својим братом, чак му, према историчару, у тренуцима смрти заједно са сином поверавајући царску власт.⁴³⁸ С обзиром да је уследио сукоб, јер се цариградски двор није сложио с овом извесношћу, историчар се позива на речи свог деде, а не би ли накнадно поткрепио „властита предвиђања“: „да ће убрзо све земље од Тракије до Дунава пасти у руке Турака - који ће ускоро постати апсолутни владари, као што се и десило не тако давно у Фригији и Азији и даљим провинцијама. Бог је дозволио ове ствари због грехова наших предака, Ромеја - који су у то време управљали“.⁴³⁹

Трећи велики комплекс грехова Византинаца, који на крају доводи директно до њиховог Пада, према Дуки, јесте ромејско одбијање, признавање и спровођење потписане црквене уније са римском црквом. Сабор у Ферари-Фиренци 1438-1439. детаљно је и једино у том контексту обрађен у његовој приповести,⁴⁴⁰ а засебно је посвећена пажња повратку

⁴³⁵ Ducas VI, 2, *ed. Grecu*, 49; Nicol, Church and society in the last centuries of Byzantium, 17-19.

⁴³⁶ Ducas XII, 3, *ed. Grecu*, 73. За обједињујући поглед: Kyriakidis, The Idea of Civil War in the Thirteenth and Fourteenth-Century Byzantium, 243-256; Ферјанчић, Међусобни сукоби последњих Палеолога, 131-160.

⁴³⁷ Shanvross, In the Name of the True Emperor: Politics of Resistance after the Palaiologan Usurpation, 203-227.

⁴³⁸ О последичном и доцнијем питању легитимитета: Dölger, Johannes VI. Kantakouzenos als dynastischer Legitimist, 194-207.

⁴³⁹ Ducas V, 5, *ed. Grecu*, 45-47; Failler, Les émirs turcs a la conquête de l'Anatolie au début de 14e siècle, 69-112; Matschke, Tinnefeld, Die Gesellschaft im späten Byzanz, 80-81.

⁴⁴⁰ Ducas XXXI, 1-6, *ed. Grecu*, 265-269; Αναστασιου, Ο ιστορικός Δούκας εξιστορεί τις θρησκευτικές αντιθέσεις στην Πόλη πριν από την Άλωση, 7-14.

византијских учесника Фирентинског сабора у Цариград.⁴⁴¹ Ту затичемо наратив о потписивању црквене уније без икаквог духовног убеђења и уверења посланства у исправност потписаног, а који су уствари и продали своју веру.⁴⁴² Према Дуки, згрешили су горе од Јуде, који је бар вратио сребрењаке, а одломак се завршава цитатом из Псалма: „Господ чу и разљути се, и огањ се разгорје на Јакова, и гњев се подиже на Израиља!“⁴⁴³ Он детаљно описује, такође уз помоћ конкретних примера, став бројчано надмоћнијег дела становништва Цариграда, о чему он суди на следећи начин:

„Али, народ као народ, окрутан и презрив на добро, у корену оснон, по гранама охол, у цвету надмен, отпадак хеленског рода ... бедници нису знали да ће за многе прекршене завете положене у име Светог Тројства за жртву имати неоспорно изопштење ... што је и било договорено на Другом лионском сабору у дане првих Палеолога и на Фирентинском сабору за време последњег палеолошког цара, а сада и на овој Божанској и Светој литургији ...“⁴⁴⁴

...посвуда је била тама и није било кога да је спречи. Свети храм је био напуштен, предсказујући пустош због које ћемо патити зарад престопа и злобе становника Града“.⁴⁴⁵

Поред „опште грешности“ Византинаца, примарна огрешења према Дуки су: кршење заветне дате Ласкарисима, „непоштовање“ последње воље Андроника III и одбијање становништва да прихвати црквену унију потврђену и запрећену анатемама и заветима, што је довело до излива Божијег гнева на њих - посредством Мехмеда II, као другог Набуходоносора и Антихриста, који је попут оружја у Његовим рукама запечатио судбину Цариграда.

У овом општем историјско-теолошком оквиру нека од пророчанстава о којима је писао Дука играју посебну улогу.⁴⁴⁶ Начелно, он се чак позива на једно од ових пророчанстава не би ли оправдао своје даље бављење и записивање догађаја након освајања Константинопоља:

⁴⁴¹ Ducas XXXI, 9, *ed. Grecu*, 269-271.

⁴⁴² За опис дате сцене, у најстаријем препису и код *Италијанског Дукиног преводиоца: Гашић*, Повест о византијској и српској одбрани православне вере у време Фирентинске уније, 197-199.

⁴⁴³ Псалм 78:21.

⁴⁴⁴ Ducas XXXVI, 6, *ed. Grecu*, 319.

⁴⁴⁵ Ducas XXXVII, 5, *ed. Grecu*, 323.

⁴⁴⁶ *Flusin*, Prédications et prophéties dans l'œuvre de Doucas, 354-360.

„Ово што сада пишем након пада Града, не морам да пишем јер ми не приличи да бележим победе и подвиге безбожног тиранина и неумољивог непријатеља и убицу народа нашега. Али, следећи разлози су ме убедили да пишем о овим догађајима. Још док сам био младић, од старих и уважених људи сам сазнао да ће отоманској тиранији доћи крај са нестанком палеолошке династије. Они су почели заједно, Отоман као тиранин, Михаило као суверен. Михаилова владавина је отпочела недуго после Отоманове. Отоманова тиранија се поклопила са владавином Михаиловог сина, Андроника Палеолога. Отоман је као тиранин владао у последњим данима Михајловим, али је такође био разбојник. Према овом пророчанству, прво ће се десити пропаст цара и Града, а уследиће престанак отоманске владавине“.⁴⁴⁷

Последњи палеолошки цар био је, према становишту којег се такође придржавао и Дука, Јован VIII Палеолог, будући да га је последњи патријарх у Аја Софији крунисао према „правилима“.⁴⁴⁸ Дакле, Јован VIII, а не Константин XI је крунисани последњи ромејски цар, потврђујући тиме пророштво које је дато Михаило VIII. Оно му је пренело очигледно (и наизглед) бесмислену реч „μαρτύριον“, што је протумачено, следом сваког појединачног слова – иницијале имена ромејских владара до династичког нестанка.⁴⁴⁹

Према Дукином очекивању, последњи османски владар је Мехмед II и из тога произлази његово „оправдање“ да настави са својом причом. Претпоставка да ће се династија Османлија завршити са Мехмедом II заснива се и на описаном сну Мурата II, непосредно пре његове смрти, који је Дука интерпретирао. Према једном тумачењу овог сновиђења, Мурат II би или имао четири наследника, односно према другом - умро би исте године (што се тада и догодило), а његов наследник збрајао би још четири године владавине.⁴⁵⁰ Према том стриктном тумачењу, владавина Мехмеда II требало је да се оконча већ 1455. године, што је очекивање које би Дуки могло пружити и оснажити изнето уверење. Међутим, историчар наставља свој рад и после овог датума све до 1462. године, вероватно у очекивању да кашњење које се десило у односу на време наведено у Муратовом сну неће бити превелико.

⁴⁴⁷ Ducas XLII, 14, *ed. Grecu*, 399.

⁴⁴⁸ О Јовану VIII као последњем цару, осим: XIX 9; XXVIII 7; XXXIII 1 и XXXIV 2, в. *Kordoses*, *The question of Constantine Palaiologos' coronation*, 137-141.

⁴⁴⁹ Уп. Ducas XLII, 14, *ed. Grecu*, 399, уз *Reinsch*, *Byzantiner und Osmanen im Kampf um die Macht und das Überleben (1341–1462)*, 706. нар. 1002 и алузију на пророчке речи XXXIV 2. Такође: *Failler*, *Les sources de Nicéphore Grégoras pour le règne des premiers Palaiologoi*, 219-234.

⁴⁵⁰ Ducas XXXIII, 8, *ed. Grecu*, 285-287.

Чињеница да је Константинопољ осуђен на пропаст била је, према Дуки, унапред предочена у Старом завету. Став да су византијски Римљани нови изабрани Божији народ, а Константинопољ - Нови Јерусалим, Аја Софија - Нови Сион, у суштини није Дукино изворно промишљање; било је широко распрострањено виђење, такорећи византијски *raison d'être*, барем у познијим временима. Дука се користио обилато у литерарној употреби овог односа цитатима и широким одломцима из књига Исаије, Амоса, Јеремије и Јеремијиног плача у вези са Падом, примењујући их (понекада мало модификоване) на ситуацију освојеног и поробљеног Цариграда. Ипак, „историчар“ је уверен, те тако и представља да се Јеремијин плач већ у Старом завету односио и на Цариград:

„Ова оплакивања и жалбе Јеремијине при паду старог Јерусалима су од стране Светог Духа биле јасно указане пророку, ја верујем, и што се тиче овог Новог Јерусалима“.⁴⁵¹

Остала пророчанства, међутим, била су намењена догађајима након освајања, те је тим и већ „изнуђени“ мотив настаљања писања оповргнут, што резултира да их „историчар“ у овом контексту назове „псеудо-пророчствима“ (ψευδομάντεις).⁴⁵² Једно од тих апокалиптичних пророчанстава, које је кружило у различитим верзијама, говорило је да ће Турци доћи само до Константиновог стуба на истоименом форуму када продру у Град, али да ће тада с неба сићи анђео, са мачем у руци, а затим одвести Ромеје до победе, прогонећи Турке до места званог Монодендрион на персијској граници. Због тога је, према Дуки, толико људи управо и тражило уточиште у Аја Софији, пошто - источно од Константиновог форума и, према пророчанству, Турци више не би напредовали.⁴⁵³

Пророчанство, за које је Дука чуо, према његовим речима, дато је и угарском војводи Јаношу Хуњадију.⁴⁵⁴ Када се запитао зашто је „судбина заказала“ према Ромејима, монах надарен пророчким духом одговорио му је да несреће хришћана неће престати док Турци не униште Цариград.⁴⁵⁵ У вези овог пророчанства, Дука је полагао магловиту наду. Он пише у контексту година 1453/54. и у вези са визијом о приближно истовременом скончању

⁴⁵¹ Ducas XII, 17, *ed. Grecu*, 391.

⁴⁵² Већ у поглављу XIX 9, које се бави догађајима из 1411, Дука указује на (XIX 9,32–33) пад Цариграда и погубљење Луке Нотараса.

⁴⁵³ Ducas XXXIX, 18, *ed. Grecu*, 365. Уп. Constantinople 1453, 983-1024; *Yerasimos*, De l'arbre à la pomme: la généalogie d'un thème apocalyptique, 153-192.

⁴⁵⁴ *Grecu*, *Istoricul bizantin Duca*, 648-649.

⁴⁵⁵ Ducas XXXVIII, 13, *ed. Grecu*, 343.

Палеолога и Османлија, те сања (ὄνειροπολοῦντες) да спасење (ἀνάσσεις) долази након политичког пада и нестанка ове две династије, за шта моли и очекује исход од кажњавајућег, али истовремено исцељујућег Бога.⁴⁵⁶ Када и како ово спасавање наступа (ἀνάσσεις – што конкретно значи ослобађање из ропства) није посебно речено. Можда Цариград, као и његово становништво, за Божанско Провиђење које је попустљиво у Гневу - ипак више нису играли никакву улогу. У улози „хроничара“, Дука је супротну наду носио у себи најкасније до 1462. године. Тада је, претпоставимо, коначно разочаран предајом Лезбоса и прекинуо ток властите приповести.

II-5. Стил, језик и „читалачка публика“

Застаћемо на тренутак посвећени питању Дукиног поимања прошлости и употребе језика, те је неопходно одмах напоменути ставове издавача његовог дела, почевши од руских истраживачких коментара, или редактора бонског издања, који су изражавали жаљење што Дука стилски нераздвојиво припада манирима византијских списатеља времена Палеолога, те не користи архаични грчки језик, својствен списатељима епохе Комнина, којим је истински уверљиво - како нештедимце учено указује - био способан да се користи.⁴⁵⁷ Уместо да ропски опонаша језик древних писаца, Дука користи живи, говорни језик најближег животног окружења, чиме се у највећем степену придружује плејади писаца која транспонује занимљив филолошки материјал за историју новогрчког језика.⁴⁵⁸ У таквом контексту разумљив, Дука се може тумачити и читати као новина на прелазу епоха, где се истовремено раскида али и посеже за старим значењима, која корелативно језички одбацују и формирају могућност свеукупне одбране покорене хеленске културе и наслеђа.⁴⁵⁹ У супротном, иако нам историчар уверљиво доказује своје префињене књижевне висине, био би то језик и посао с компетенцијом луксуза без сврхе. Морамо, стога, бар резервисано приметити да је „кршење“ древне традиције, која у Дукином случају није безразложно штедро примењивана,

⁴⁵⁶ Ducas XLII, 14, *ed. Greci*, 401.

⁴⁵⁷ За сабране оцене и Крумбахерову одбрану византијског списатеља: *Galdi*, *La lingua e lo stilo del Ducas*, 41-42; *Krumbacher*, *Geschichte der byzantinischen Litteratur*, 277.

⁴⁵⁸ *Брауниг*, *Средњовековни савремени грчки језик*, 109-110.

⁴⁵⁹ *Galdi*, *La lingua e lo stilo del Ducas*, 8-11; 67-71.

представљало заправо нови образац писања, који остаје очигледан доказ јасно видљивог слома византијског *τάξις*-а, но опет и парадоксално истодобно - искључиво у одбрану истог.

Где год Дука не наводи само суве чињенице, као у прва два поглавља дела, где скоро искључиво помиње имена и бројеве, то јест - у готово целом свом тексту његов стил је реалистичан, моћан, сугестиван и живописан.⁴⁶⁰ То се односи како на чисто наративне делове, у којима надмено и свеприсутно „говори“ доминантни аутор, који такође „познаје“ мисли својих протагониста, а посебно на местима где својим ликовима приписује индиректни говор, или га исказује цитираним реченицама, на пример најчешће на врхунцу заокруживања одређене приповести, или као жучни дијалог, неретко користећи и „оријентално“ дуге говоре, а све у традицији античке и византијске реторике и историографије.⁴⁶¹

У првој наративној приповедачкој целини дела, описујући Косовску битку, аутор истиче младог Србина (*ἀνὴρ τις τῶν ἐνδόξων, Σέρβος· νέος ἀνδρεῖος καὶ τολμηρὸς ὡς οὐδεὶς ἄλλος τῶν τότε*), смелијег од свих осталих, који долази као наводни пребег у турску војску да дословно убије емира Мурата I, уз речи да жели видети емира и нешто му тајно саопштити, како би он могао да победи у овој бици. Изреченим, према историчару, вешто је Турцима правдао разлог свог „дезертерства“:

βούλομαι τοῦτον ἰδεῖν καὶ λόγους τινας ὑποψιθουρίσαι, ὡς ἐγκρατῆς γενέσθαι τούτου ἢ τοῦ πολέμου· ἔνεκα γὰρ τούτου αὐτόμολος ἐηλύθειν.⁴⁶²⁴⁶³

И у последњем, „хроничарском“ делу текста, када Дука описује одлучност Мехмеда II да се коначно обрачуна са влашким кнезом Владом Цепешом, султан, прикривајући своје коначне намере, упућује изасланика само уз речи:

донесите ми данак, а за остало ћу се ја побринути.

ἀγάγετέ μοι τοὺς φόρους· καὶ περὶ τῶν λοιπῶν, ἐγὼ σκέψομαι.⁴⁶⁴

⁴⁶⁰ Tomadakis, *Δούκας ὁ ἱστορικὸς τῆς Ἀλώσεως, ἐκ τοῦ ἰδίου ἔργου*, 50; *Καραλῆς, [Μιχαήλ] Δούκας, Βυζαντινοτουρκικὴ Ἱστορία*, 45.

⁴⁶¹ Радошевић, *У ишчекивању краја — Византијска реторика прве половине XV века*, 59-70.

⁴⁶² Ducas III, 1, *ed. Grecu*, 37.

⁴⁶³ *Динић*, Дукин преводилац о боју на Косову, 53-67; *Papadrianos, L'historien byzantin Doukas et les Serbes*, 113-120.

⁴⁶⁴ Ducas XLV, 20, *ed. Grecu*, 431; *Grecu, Istoricul bizantin Duca*, 645-647.

Јасноћа Дукиног приповедања, чак и када се намере прикривају, заснива се и на чињеници да он веома ретко доноси директне закључке или пресуде, већ до закључка читаоца доводи **директним говором** својих актера, који поентирају лаконском мишљу која се претаче у цитат. Када је, на пример, Мехмед II припремао војну кампању против Карамана, а циљ задржао у тајности, Дука њено обзнањивање „препушта“ главном кадији, који поставља питање свом султану, са којим је имао поверљиво блиски однос: „Господару, куда иде ова велика поморска и копнена сила коју си окупио?“ Одговор султана који даје свом кадији наглашава висок ниво тајности и истовремено служи за карактеризацију говорника: „Полако! Буди уверен да, уколико бих сазнао да је једна длака браде моје дознала моју тајну, испчукао бих је и бацио у ватру.“⁴⁶⁵

Истовремено, на многим местима долази до живог (приповедачког) дијалога, на пример, између Мехмеда II и његовог великог везира Халила, за кога се генерално сматрало да је поткупљив и уједно пријатељски настројен према Византији током опсаде. Дука омогућава да се такав дијалог развија на следећи начин, са кратким наративним прелазним реченицама:

Једне ноћи, негде око друге страже, Мехмед је послао неколицину дворских стражара да му доведу Халил-пашу. Када су стражари стигли до њега, пренели су наредбу Халиловим евнусима који су, улазећи у његове спаваће одаје, најавили да владар жели да га види. Халил је, тресући се и губећи наду за својим животом, изгрлио жену и децу. Кренуо је носећи са собом златни послужавник препун златника ... Када је ушао у владареве спаваће одаје, видео је да овај стоји и да је потпуно обучен. Поклонивши му се, Халил је ставио послужавник пред владара, који га је онда упитао: „Шта је ово, *лала*?“ ... Халил је одговорио: „Господару, обичај је међу сатрапима да када владар позове неког од племства у ситне сате, он се не сме појавити пред њим празних руку. Нисам донео ништа моје. Ја ти само нудим „твоје од твојих.“⁴⁶⁶ Владар је одговорио, „Не требају ми твоја блага; чак ћу ти их дати још. Тражим само једну ствар: да ми се да Град.“ ... Онда је Халил одговорио владару: „Господару, Бог који ти је доделио већи део земље Ромеја, такође ће ти дати и Град. Убеђен сам да ти неће исклизнути из руку. Уз Бога и твоју силу, ја и све слуге твоје ћемо се борити као један, не само својим богатством, већ и својом крвљу и месом. У то буди сигуран.“ Ово је само накратко смирило дивљу звер, па онда рече Халилу: „Видиш овај јастук? Цела ноћ ми је протекла вукући га из једног ћошка у други. Лежао сам и устајао, без трунке сна. Стога

⁴⁶⁵ Ducas XLV, 20, *ed. Greci*, 427.

⁴⁶⁶ „Твоје од Твојих, Теби приносећи због свега и за све.“ – Део молитве приликом хришћанске церемоније узношења и претварања дарова - Анафора.

ти кажем, нека те не намаме ни злато ни сребро да прећеш преко тога што си сада рекао. Хајде да се сад упорно боримо против Ромеја. Ако верујемо у сагласност Божију и у молитве Пророкове - заузећемо Град“.⁴⁶⁷

Наведене Дукине унакрсно размењене реченице понекада стилизују приповест до својеврсног мрачног мита. Када је везир Бајазит преко изасланика питао једног од владара провинција Азије – Цунеида за руку његове ћерке, он га је понизио говором са својим робом Абдулахом:

„Чији си ти роб?“ Абдулах одговори: „Ваши, Господару.“ Цунеид поново упита: „Ком народу припадаш?“ Абдулах одговори: „Албанском.“ „Које си вере?“ Абдулах рече: „Некад сам био неверник, али сам сада Мусулман“. Цунеид објави присутном племству: „Видите, на данашњи дан, пред вама свима, дајем своју кћер мом робу Абдулаху да му буде законита жена. Од данас га проглашавам слободним човеком, својим зетом и рођаком.“ Када су сви присутни клицањем поздравили Цунеида, саопштио је следеће речи изасланику: „Пренеси твом господару Бајазиту да већ имам за зета Албанца као што је он, ослобођеног роба као што је он, који има за господара човека јаког као што је он, али млађег од њега, мудријег од њега.“ Изасланик је у потпуности схватио смисао ових речи и саопштио је господару све што је било речено. Од тада, Бајазит је гајио само презир према Цунеиду. Када су Абдулаха ухватили у Нимфаону, Бајазит је имао прилику за коју се био молио. Кастрирао га је ...⁴⁶⁸

Читава сцена је повратак у ситуацију у којој се Бајазит-везир свети Абдулаху, а тиме и индиректно Цунеиду. Испитивање адмирала Хамзе од стране Мехмеда II слично је по распореду кратких питања и одговора.⁴⁶⁹

Поред ових дијалога типичних за његов стил, Дука је савладао традиционално стилско средство древне и византијске историографије - кохерентан говор протагониста: *говори* Тамелана,⁴⁷⁰ Мусе,⁴⁷¹ Бајазита-везира,⁴⁷² Мустафе,⁴⁷³ или *опомене* Кантакузина пред зидинама Цариграда;⁴⁷⁴ *дијалози* браће Хамзе и Цунеида;⁴⁷⁵ *посланички и преговарачки дијалози* Константина

⁴⁶⁷ Ducas XXXV, 5, *ed. Grecu*, 311-313.

⁴⁶⁸ Ducas XXI, 3, *ed. Grecu*, 141-143.

⁴⁶⁹ Ducas XLIII, 13, *ed. Grecu*, 411.

⁴⁷⁰ Ducas XVI, 4, *ed. Grecu*, 95.

⁴⁷¹ Ducas XIX, 7, *ed. Grecu*, 125-127.

⁴⁷² Ducas XXIII, 2; XXIV, 5, *ed. Grecu*, 169-171; 187-191.

⁴⁷³ Ducas XXIV, 2; XXIV, 6, *ed. Grecu*, 181-183; 191-193.

⁴⁷⁴ Ducas IX, 3, *ed. Grecu*, 61.

⁴⁷⁵ Ducas XXVI, 2-3, *ed. Grecu*, 215-221.

XI и Мехмеда II,⁴⁷⁶ Димитрија Леонтариса, Манојла II и Мехмед I;⁴⁷⁷ беседа Луке Нотараса сину и зету пре њиховог погубљења.⁴⁷⁸

Одајући почаст древној литерарној традицији, у свакако новој књижевној форми и руху, неопходно је напоменути још један однос на који Дука указује. Веома склон да актерима своје историје приписује изговорене речи, наш историчар концепцијски кулминира - зарад уверавања читалаца - осветљавањем бројних догађаја у виду дијалога.⁴⁷⁹ Иако крпећи општи оквир форме „античких разговора“, Дукини дијалози препуни реторичких бравура одају утисак – због оправдане драматизације повести - измештености или чак рушења временских оквира у покушајима оживљавања трагичности епохе, све у сврху остваривања катарзе, односно отрежњења Ромеја од историјских грехова. Овај добро знани реторички процес античке школе доживео је у епохи Палеолога, те стога и у Дукином случају, критички преображај и поједностављење, али се то пак не може рећи када је у питању ефектност и домишљатост исписаних сентенци.⁴⁸⁰ Стога, неизоставно се мора приметити, у односу на класичну традицију, била је то попрлично изгарајућа и већ у зачетку невешта и на неостваривост осуђена жеља литерата да се *старо вино сачува у новим мезинама*.⁴⁸¹ Ипак, оригиналност у средњем веку се, подсетимо, домишљала другачијим критеријумима, односно, управо подражавањем већ знаних концепцијских форми и посебно у византијском случају наслеђивањем и пробраним преузимањем свих доступних литерарних оруђа класичне књижевности, нештедимиче коришћених у смислу нераскидивих домета културе којој се припада. Зато су Дукини дијалози неретко веома дуги, но увек брижљиво осмишљени и разложно историјски наглашени одабиром саговорника, било да је реч о Тамерлану,⁴⁸² турским султанима,⁴⁸³ њиховим саветницима⁴⁸⁴ и противницима,⁴⁸⁵ те уопште, људи у чију

⁴⁷⁶ Ducas XXXIV, 6, *ed. Grecu*, 297-299.

⁴⁷⁷ Ducas XXII, 4-5, *ed. Grecu*, 157-161.

⁴⁷⁸ Ducas XI, 7, *ed. Grecu*, 381-385.

⁴⁷⁹ Према ћемо на бројним местима се користити и указивати на изговорене реченице, на овом месту посебно упућујемо на XXI поглавље, које обилује дијалошким формом (стр. 141-155).

⁴⁸⁰ *Galdi*, *La lingua e lo stilo del Ducas*, 42-52.

⁴⁸¹ Наравно, у таквим литерарним подухватима (и у веку пре Дукине свакодневице), и сами списатељи су истицали тежину задатка који су предузимали: *Hunger*, *Klassizistische Tendenzen in der byzantinischen Literatur des 14. Jahrhunderts*, 139-151.

⁴⁸² Ducas XVI, 4-12, *ed. Grecu*, 95-101.

⁴⁸³ Ducas, XIX, XX, XXXIV ... где, на пример, у Мусиним речима препознајем империјалну политику Османског царства.

⁴⁸⁴ Ducas, XXII, XXIII, XXIV, XXVI, XXXIV. Посебно савети везира Бајазит-паше, било да је реч о османском престолу, или распореду снага пред бој.

меродавност изговореног по правилу (ипак) треба сумњати. Међутим, није ли то учињено с посебним разлогом? Не жели ли Дука да у ромејској историјској драми што боље посматрачу укаже и расветли повесним сценама све намере хришћанских непријатеља? Уместо одговора, за који не треба да наглашавамо непоколебљиву потврдну природу, послужићемо се животном драмом Луке Нотараса, кога Дука једноставно ословљава μεγαδοῦνας, а којег је Мехмед II осудио на егzekуцију, упркос указаној верности и потчињености након освајања Константинопоља.⁴⁸⁶ Сасвим је сигурно да се догађај одиграо, како то описује Дука, будући да смо обавештени о томе и од стране других историчара, упркос потпуно различитом опису и тумачењу као код Сфранциса.⁴⁸⁷ Лепота Нотарасовог сина можда је била један разлог, јер је најозбиљнији узрок масакра требало да буде општа ликвидација изузетне Цариградске државе, о којој је одлучио Мехмед, очигледно после пијанства и надмоћи. Наравно, опис Нотараса пре погубљења - ако је уопште успео да говори - мораћемо да схватимо као прилично драматичан моменат, веома интензивне трагичне атмосфере, моменат који изражава Дукин став након преласка саме слободе у поробљавање, истовремено дајући верски карактер сцени. Нотарас инаугурише ново сведочанство хеленизма као израз православне вере - схватање које ће бити употпуњено Никодимом са Атоске горе: Ἀυτό μάς οδηγεί στο επόμενο θέμα τής μικρο-ἀφήγησης τοῦ Δούκα, ποῦ ἀφορᾶ стίς προσωπικότητες του Μωάμεθ καί του Κωνσταντίνου Παλαιολόγου. Наиме, „у пијаном заносу“ Освајача изнети захтев да се најмлађи Лукин син, који се истицао дечачком лепотом, придружи султановој гозби, представљао је превисоку цену за човека коме се приписују речи да би радије видео у Граду *турски турбан, неголи латинску тијару*.⁴⁸⁸ Лукин задоцнело отрежњујући одговор од султана изаслатом евнуху гласно је:

„Није наш обичај да предам своје властито дете да од њега буде оскрнављено. Далеко би било боље по мене да је џелат послат да затражи моју главу“.

⁴⁸⁵ Ducas, XXIII-XXIV, XXV.

⁴⁸⁶ Matschke, *The Notaras Family and its Italian connections*, 59-72.

⁴⁸⁷ О детаљима различитости: *Miller*, *The Historians Doukas and Phrantzes*, 63-71; *Hunger*, *Die hochsprachliche profane Literatur der Byzantiner I*, 492.

⁴⁸⁸ *Reinsch*, *Lieber den Turban als was?*, 377-389.

Нотарас је присилно и ипак сам на својим раменима целату однео главу до султановог двора, претходно својим синовима упутивши следеће речи - у којима је стала сва слава и пропаст Ромеја:

„Децо моја, јуче сте, у тренутку времена које нам измиче, били сведоци поништења свих наших дела. Наше неисцрпно богатство, наша чудесна слава коју смо имали у овом великом Граду, слава на којој нам завиде сви хришћани - све је то изгубљено. А сада, овог часа, ништа нам није преостало до ових наших живота. А овај живот неће трајати заувек; некада морамо умрети. А како ћемо умрети? Ускраћени за наша добра, отете славе, части и власти, презрени од свих, потцењени и мучени док Смрт не дође по нас, узимајући од преживелих и ову лишеност славе. Где је наш цар? Зар он није јуче погубљен? Где је мој таст и ваш отац, велики доместик? Где је Палеолог и протостратор са његова два сина? Зар они нису посечени јуче у бици? Да смо само са њима погинули! Међутим, овај час ће за нас бити довољан. Не чинимо више грехове. Ко зна каква су оружја ђавоља и да ли ћемо бити рањени његовим отровним копљима ако останемо овде. Поље је сада спремно. У име Његово, који је распет због нас, умро и васкрсао, нека и ми умремо тако да заједно са Њим можемо да уживамо у благословима Његовим.“⁴⁸⁹

Константинопољ је дакле заробљен и убијен, а његови становници, уколико нису побијени у опијеној освајачкој заслепљености, одведени су у (нови) Вавилон, односно Хадријанопољ (ἄρχις οὗ εἰσαχθῶσιν εἰς Βαβυλῶνα τὴν Ἀδριανοῦ). Византија је осуђена на чекање поновног *Пзласка*. Или *Васкрсење*. Но, до тада, над овом сценом завршава се драмски библијски чин поробљене престонице васељене и њених становника. И као да се тамна спушта завеса над панорамом Града, који остаје пуст, мртав, обнажен, безвучан, без облика и лепоте (τὴν δὲ πόλιν ἔρημον, νεκρὰν κειμένην, γυμνὴν, ἄφωνον, μὴ ἔχουσαν εἶδος οὐδὲ κάλλος).⁴⁹⁰

Лука успева не само да на јасан начин речима протагониста разјасни њихову ситуацију и намере у позадини претходних догађаја који су већ виђени на одређени начин, већ истовремено и да створи карактерну слику особе која говори у некој врсти етопола. У наративним деловима, у којима се аутор Лука директно обраћа читаоцу, то су често интројекције (исказане, на пример, несинтаксичким везником ἰδοῦ, а вероватно инспирисан цитатима из Библије) и кратка реторичка прелазна питања која текстуалној целини дају усмену боју и животност, попут: „Ко су били ...?“, „Али, шта се догодило...?“ „Али, који је циљ Бајазита ... који је био циљ цара Манојла...?“, „Али, шта ли ради Цунеид...?“, „А,

⁴⁸⁹ Ducas XI, 7, ed. *Grecu*, 381-383.

⁴⁹⁰ Ducas XI, 9, ed. *Grecu*, 385.

како...?"; „Шта још треба рећи...?"; „А, какви људи...?"; „Шта су могли учинити...?"; „Шта, како и зашто се то догодило...?"; „Која су имена...?"; „Ко су они који су то изrekli...?"; „Ко, коме...?"; „Али, шта је урадио...?"; „Шта је био разлог за то...?"; „И даље ... на који начин...?";

Наравно, Дука такође користи таква питања у домишљаним говорима и у креираним колективним скицирањима. Јаничари Бајазита I и Мехмеда II боре се као лавови (ὡς λέοντες),⁴⁹¹ Тимурове трупе су брзе попут птица у ваздуху или дивљих животиња (πολλάκις δίηνη πτηνῶν αἰθερίων περιτρέχοντες οἰκουμένην / καταπρόσωπον δίηνη ἀγρίων θηρῶν, ἀπαντᾶν εἰς τὰς μάχας),⁴⁹² турска војска се у Солун 1430. године улива као рој пчела (ὡς σμήνος μελισσῶν ἄλλας ὁ στρατὸς ἐντὸς εἰσήει),⁴⁹³ заробљени Ромеји су продавани попут стада говеда и оваца (τοὺς πάντας ὡς πρόβατα πεπρόκαμεν ἄν / ὥσπερ ἀγέλας καὶ ποιμνία προβάτων).⁴⁹⁴

Нека од ових поређења су, међутим, оригинална и делимично откривају извесни језиви смисао за хумор. Дука надаље сликовито описује како Тамерлан насмрт мучи достојанственике Севастеје.⁴⁹⁵ Када су Тимурове трупе покушале да освоје Смирну, хоспиталци су их гађали самострелима са зидова, а затим су Скити падали у шанац попут скакаваца које су врапци гутали (καὶ δίηνη ἀκρίδων κατακοπτομένων ὑπὸ στρουθῶν, ἐν τῇ τάφρῳ ἐνέλιπτον).⁴⁹⁶ Када је Апокавк посетио затвор попуњен следбеницима Кантакузина, био је ударен дрвеном гредом и он је пао с коња на земљу као други Сотана са неба, а затим му је одрубљена глава (ὁ δὲ κατὰ γῆς ἀπὸ τοῦ ἵπλου ὡς ἀπ' οὐρανοῦ ἄλλος Σατὰν πίπτει).⁴⁹⁷ Стравичну литерарну слику Дука је записао и приликом похода Мехмеда II на Влада Цепеша, након што је покушај његовог заповедника Хамзе претходно пропао: Наишао је на ливаду и тамо угледао посађене безбројне кочеве, који су уместо плодова носили мртва тела, а у њиховој средини Хамзу ... у гримизној и пурпурној одећи ... набоден на колац.⁴⁹⁸ Халил, војни заповедник Мурата II, послао је (у Хадријанопољ) заробљеног Цунецидовог сина Курта у оковима - као

⁴⁹¹ Ducas XVI 8; XXXIX 7, *ed. Grecu*, 99; 365.

⁴⁹² Ducas XVII, 3, *ed. Grecu*, 105.

⁴⁹³ Ducas XXIX, 5, *ed. Grecu*, 251.

⁴⁹⁴ Ducas XXXIX, 14, 20, *ed. Grecu*, 361, 367.

⁴⁹⁵ Ducas XV, 6, *ed. Grecu*, 89-91.

⁴⁹⁶ Ducas XVII 4, *ed. Grecu*, 107.

⁴⁹⁷ Ducas V, 4, *ed. Grecu*, 45.

⁴⁹⁸ Ducas XLV, 20, *ed. Grecu*, 431.

прелепо воће прве бербје његовог оца“.⁴⁹⁹ Јаничари, пошто су се одрекли своје вере, према Дуки сада могу да уживају у задовољствима попут свиња у купусу (οἵτινες ἀσεβήσαντες, καὶ τοῦ παρόντος τὰς ἀπολαύσεις ὡς χοῖροι λαχάνων κατατρυφῶντες, παρόμοιοι κύνεσι λύτταν νοσοῦντες, κατὰ τῶν ὁμογενῶν ἔχθραν ἄσπονδον θανατηφόρον ἀεὶ φέρουσι).⁵⁰⁰

Подручја из којих Дука прави поређења и метафоре крећу се од грубе народне мудрости преко библијских казивања до древних образовних реминисценција и неких готово лирских слика. Посредством Старог завета Дука је инсистирао на изједначавању Мехмеда II са Навуходоносором и Константинопоља са Јерусалимом, а Пад са вавилонским ропством, што и није у византијској литератури новина као идеја, али је вредно пажње утолико што је Дука готово дословно преносио библијске одломке из пророчких књига, које су дуго биле наративно транспоноване у ромејској књижевности.⁵⁰¹

Међутим, антика је и мимо библијског подтекста богато заступљена у Дукиној историји: Мехмед II је, према Дуки, надмашио Ксеркса; он је нови Александар, а Цариград истинска златна Атина;⁵⁰² Манојло II је на западном путовању указано поштовање и дариван је као полубог (ὡς ἡμίθεον δώροισι ἡμερίζοντο);⁵⁰³ учеснике венчања Јована V и Јелене Кантакузин историчар је видео попут древне гозбе дванаест богова;⁵⁰⁴ чак и у Тимуровом говору својој војсци, стари Грци су полубожански хероји у поређењу са Турцима који су попут скакаваца;⁵⁰⁵ Андроник IV је заточио свог оца Јована V и своју браћу Манојла и Теодора у Анеми (τὸν δὲ πατέρα αὐτοῦ καὶ τοὺς ἀδελφοὺς Μανουῆλ καὶ Θεόδωρον ἐγγλεῖστους ὁ πύργος, ὃν αὐτὸς εἶχεν ὡς τάραρον) попут Зевса, који је оца Кроноса и браћу Плутона и Посејдона у сметни у Тартар (ὡς ὁ Ζεὺς τὸν πατέρα καὶ Κρόνον καὶ τοὺς ἀδελφοὺς Πλούτωνα καὶ Ποσειδῶνα ἔνδον κατεῖχε· καὶ αὐτὸς τῆς βασιλείας ἀντεποιεῖτο);⁵⁰⁶ побијене Монголе смењују њихови саборци и ничу изнова попут Хидриних глава;⁵⁰⁷ Бајазит-везир је, пошто се брине за

⁴⁹⁹ Ducas XXVIII, 13, *ed. Grecu*, 241.

⁵⁰⁰ Ducas XXIII, 9, *ed. Grecu*, 179-181.

⁵⁰¹ Ducas XXXIX, 10; XLI 4-16, *ed. Grecu*, 357; 387-391; *Grecu*, *Istoricul bizantin Duca*, 606-608.

⁵⁰² Ducas XXXVIII, 8, *ed. Grecu*, 339.

⁵⁰³ Ducas XIV, 5, *ed. Grecu*, 85.

⁵⁰⁴ Ducas X, 3, *ed. Grecu*, 65.

⁵⁰⁵ Ducas XVI, 4, *ed. Grecu*, 95.

⁵⁰⁶ Ducas XII, 3, *ed. Grecu*, 73.

⁵⁰⁷ Ducas XVII, 4, *ed. Grecu*, 107.

младог Мурата, попут Прометеја;⁵⁰⁸ Мурат II, попут победника у Олимпији, примио је круну од дивљих маслина;⁵⁰⁹ Манојло II, желећи да заплаши Мурата II, претрио му је његовом браћом и њиховим претензијама на престо, баш као што је Херакле ударио тојагом - попут пакленог гонича Кербера.⁵¹⁰

Све ово није искључиво резултат Дукиног интензивног проучавања антике, већ конвенционалног образовања византијског интелектуалца, коме нису непознаница ни Езопове басне: Бајазитови војници иако су се храбро борили притив Тимурових снага, ипак надвладани - временом су почели да напуштају бојно поље, док је Бајазит I попут чавке постепено губио перје (ὁ δὲ Παγιάζητ ὡς ὁ κολοιδός, κατ' ὀλίγον ἐψιλοῦτο);⁵¹¹ исто се каже и за Бајазита-везира у борби против Цунеида,⁵¹² као и за Мустафу током бекства од Мурата II.⁵¹³ Дука је описујући однос Цунеида и Димитрија Леонтариса цитирао речи вука из басне (*Ο βυκυ и чапљи*), изричито се позивајући на цитат: ἔχεις μισθοῦ χάριν σώαν τὴν κεφαλὴν, τὸ τοῦ λύκου φθέγγομαι.⁵¹⁴ Све ово долази из ауторове темељне обавештености и литерарне упућености, што је посебно виљиво на пример када Дука упореди борце које је Орхан послао у помоћ Кантакузину са псима оштрих зуба, додајући и епски придев *καρχαρόδοντας*.⁵¹⁵

Дука видљиво пише мешовитим језичким регистром у којем коегзистирају елементи ученог и народног језика. Таква мешавина карактеристична је за многе књижевне подухвате, посебно у стиху, од XI века надаље.⁵¹⁶ Сваки догађај скрива читав низ вредности које су преовладавале у одређено време и које обично преживе до нашег времена под низом преклапања, која се понајпре јављају из постојаности природе људског памћења. Језик, начини говора, карактеристичне усвојенице увек декларишу целу своју наслеђену семантику на динамичан, флуидан и функционалан начин. Структура језика је можемо и на Дукином примеру ишчитати економија света и незамењива спознаја обличја говорних субјеката.

⁵⁰⁸ Ducas XXII, 10, *ed. Grecu*, 167.

⁵⁰⁹ Ducas XXII, 10, *ed. Grecu*, 165.

⁵¹⁰ Ducas XXII, 10, *ed. Grecu*, 167; *Чернушовъ*, Дука, одинъ изъ историковъ конца Византии, 176-177.

⁵¹¹ Ducas XVI 5, *ed. Grecu*, 98.

⁵¹² Ducas XXIV, 7, *ed. Grecu*, 193.

⁵¹³ Ducas XXVII, 1, *ed. Grecu*, 223.

⁵¹⁴ Ducas XXIV, 11, *ed. Grecu*, 197.

⁵¹⁵ Ducas IX, 1, *ed. Grecu*, 59.

⁵¹⁶ *Toufexis*, Diglossia and register variation in Medieval Greek, 203-217; *Janssen*, Asinine tales east and west: the Ass's Confession and the Mule's Hoof, 105-122; 119-122; *Galdi*, La lingua e lo stile del Ducas, 1910.

Историчар, према сопственим речима, реконструираше поглед на свет потенцијално садржан у нагомиланој резерви језичких знакова који га карактеришу.⁵¹⁷

У морфолошком смислу, а типично за Дукин стил - јесте колебање између различитих врста деκλιναција именица. На бројним примерима може се читати αἰπόλεις - уместо αἰπόλους, χειροπέδες - уместо χειροπέδα; приметна је разноликост облика κώμεως, κώμεων и κώμεσιν све до κώμη, док се може срести и Κοῦται - уместо Κοῦτες. За именицу ναῦς - у генитиву једнине увек се среће νηός, у номинативу множине углавном νῆαι, неретко νῆες, некада и νῆα (вероватно по аналогији са честим πλοῖα), док је генитив множине увек забележен νηῶν, датив множине νῆαις, поред ређег, али ипак заступљеног ναυσίν, потом акузатива множине νῆας, или ређег облика ναῦς.⁵¹⁸ Код примера и примене именице τεῖχος сусрећемо форме: τεῖχους, τείχει, τείχη, τείχεων, τείχεσιν, такође и τείχου, τείχῳ, τείχων, τείχοις, τείχους (у множини). Исписани облик ἰπλεῖς неколико пута се појављује као датив множине - уместо ἰπλεῦσιν; иста је ситуација и са коришћеним обликом τριήρεις - уместо τριήρεσιν, а наилази се и на сvezу ἐν ταῖς Σάρδεϊς. У складу са облицима женског рода који се завршавају на -α каткад се сусрећу без завршетка -ν: ὕαινα;⁵¹⁹ или Ἰωάννης ... ἐζητεῖτο παρὰ τοῦ Παγιάζητ Σηλυβρία.⁵²⁰

У случају придева, ситуација је много јаснија и доследно примењивана, чак и у облицима компарације, као што су на пример: κρείττοτερος, μείζοντερος и ἀισχρότερος. У заменицама постоје повремена одступања од очекиване примене, на пример - датив показне заменице αὕτη, јавља се уместо ταύτη;⁵²¹ једном чак и као облик личне, или у функцији присвојне заменице - σας: ἐχάσατε καὶ τὴν εὐσέβειάν σας.⁵²²

У вербалном систему, врло често се сусрећу недостајући правилни облици попут μετοίσιεν, ἐπιμελοῦντο, ἀνταμείψατο, док је аугмент исказан: συνεκατετέθη, ἐδιέβησαν, συνεκατέθετο, ἀντεπαρέστη. Такође су уочљиви императивни облици: ἴδοσαν (οὐ εἶδον) и εἴτησαν до облика εἶπον; ἰδέναи, са значењем „видети“, као и двоструки прилог ἰσθεῖς - у значењу

⁵¹⁷ *Dayantis*, Doukas, *Histoire turco-byzantine*, LVII-LXXII.

⁵¹⁸ *Reinsch*, *Byzantiner und Osmanen im Kampf um die Macht und das Überleben (1341–1462)*, 36.

⁵¹⁹ Ducas IX, 1, *ed. Grecu*, 59; *Reinsch*, *Byzantiner und Osmanen im Kampf um die Macht und das Überleben (1341–1462)*, 36.

⁵²⁰ Ducas XIV, 2, *ed. Grecu*, 83; *Galdi*, *La lingua e lo stilo del Ducas*, 14; *Reinsch*, *Byzantiner und Osmanen im Kampf um die Macht und das Überleben (1341–1462)*, 36.

⁵²¹ Ducas XXXVI, 5 – XXXVI, 6, *ed. Grecu*, 319; *Reinsch*, *Byzantiner und Osmanen im Kampf um die Macht und das Überleben (1341–1462)*, 36.

⁵²² Ducas XXXVI, 3, *ed. Grecu*, 317; *Galdi*, *La lingua e lo stilo del Ducas*, 16-17.

αἰσθόμενος.⁵²³ Код примера везника видљива је употреба ὅτι уместо ὅστε - за увођење узастопних клаузула и ὡς ἴνα - за увођење пожељних, очекиваних реченичних одредаба.⁵²⁴

Што се личе лексике, у Дукином историописању су примери позајмљеница и страних речи посебно занимљиви јер су доказ језичке социјализације аутора. Оне потврђују оно што се ионако може ослушнути због његових дипломатских активности у служби подесте из Фокеје и Гатилузија са Лезбоса. Наиме, Дукино веома добро познавање не само говорног и дипломатског грчког језика његовог времена, упућује на закључак историчаревог познавања одређених нивоа грчког језика који су се могли стећи искључиво школовањем.⁵²⁵ Наравно и неизоставно за поменути изнова, Дуку је красило и познавање ђеновљанског италијанског и бар до одређеног нивоа и османског турског језика.

Позајмљенице и стране речи из латинског / италијанског језика (осим оних већ раније одомаћених у византијском грчком), свакако су коришћене у Дукином делу: τὸ βασμουλικὸν / γασμουλικὸν (мазга); βικάριος (викар, заменик); γαλεύτα (кухиња); γάρδια (чувар); δεφενδεύειν (заштитити); δούκας (мн. δοῦκαι, дух, дужа), ἐν ἐξπεδίῳ (обавезан да служи војску); καρδηνάλιος (кардинал), κάμπος (равница, поље); καπιτάνεος / καπιτάνος (капетан); (бројати) κατουνεύω; κόντιδες (продавница); λαίνα (врч); λεγεών (легија, војна јединица); (μέγας) μαγίστορας / μαίστωρ (велики мајстор / магистар); μπαίτουλος (баило, заменик великог мајстора); μπαρουνίδες (барон); ὀφφικιάλιος (државни службеник); ὀφφικιώνω (именовати, доделити функцију); πυγέρονης (пехарник); πληρεύω (продавати); ποδεστάς / ποδεστάτος (подеста); πρέδα (плен); ρήξ (мн. ρηγάδες, краљ); ρογεύω (унајмити); σιάκον (партија шаха); σιάκω ζογάω (играм / играти шах); σπεκουλάτωρ (целат); τεπτόνω (шатор); τζαγρατόρος (самострелац); φρέριοι (мала браћа, фратри); φωσ(σ)άτον (војни логор).⁵²⁶

Позајмљенице и стране речи из турског / монголског / персијског / арапског: ἄζάπιδες (мн. azar, нежења, примарно - војник); ἀκιντζίδες (луталице); ἀκκίην (акин, напад, препад); ἀμιραλῆς (адмирал, командант); ἀμηράς (emir, емир, владарска титула); βεζιρής / βεζύρης

⁵²³ Ducas XLV, 22, *ed. Grecu*, 433.

⁵²⁴ *Galdi*, La lingua e lo stilo del Ducas, 17-22; *Reinsch*, Byzantiner und Osmanen im Kampf um die Macht und das Überleben (1341–1462), 36.

⁵²⁵ *Galdi*, La lingua e lo stilo del Ducas, 25-37; Oikonomides, *Byzantine Diplomacy, A. D. 1204–1453: Means and Ends*, 73-88.

⁵²⁶ За још примера и нерегуларних облика: *Galdi*, La lingua e lo stilo del Ducas, 14.

(везир); γενή τζαρίδες, γενήτζερη (*geniceri*, јањичар); ζαρχο(υ)λάς (*zerkulab*, јаничарска капа, заркол, капуљача везена златом); ζατρίκιον (партија шаха); καθ(δ)ής (*kadi*, кадија, судија); καβούρ, *mn.* καβούριδες (ђаур, неверник); καβούρ ὄρταγή (*gavur ortađı*, заштитник неверника); Κούρτης (*kurt*, Вук - као лично име); λαλά (*lala*, облик судског управитеља, или уопште васпитача); πασίας (*paša*, паша, генерал); Πασιεσέν (*baš-kesen*, обезглављивач, назив тврђаве); πεγис (титула – *bey*, као пратећи део имена); πεζεστάνιον (*bezestan*, базар); σαντράτζ (шаховска партија); σιαχρούχ (шах!); σουλτάνος (султан, титула владара), τετὲ σουλτὰν ἐρής (*dede sultan eris*);⁵²⁷ τζιαβούσιδες (*mn. τι φαυις*, војни чин); σιαραπτὰρ (*sarabdar*, пехарник); τούρουν· τούρουν κάτζμαν (*turun, turun, kaçman*, зауставити се, не бежати!); χάν (Khan, владарска титула).

Речи-позајмљенице из словенског / румунског (влашког): βεηβόδας (војводе); δραγούλιος (*dracul*, змај, ђаво); Ίζλατή (назив места у Бугарској); κрάλης / κρалеύω (краљ / краљевати).

За разлику од свих ових појава лингвистичког регистра секретара у дипломатској служби који је близак говорном језику епохе XV века, код Дуке постоје елементи који се позајмљују из виших регистара. Дакле, два пута инсистира на двојини: συνέθλατον и διαστάντε,⁵²⁸ док ретко користи речи високог нивоа као што је ὀπισθορμέω; εὐθαλής; πυριφλεγέθης, осим у складу са акузативом множине Πυριφλεγέθους, или εὐπαρρησίαστος; ἀεροβάμων - ἀεροβάμους, или понекад уз епске реминисценције, на пример: μέλανι χαλιῶ, ἀρεϊκῶ θυμῶ, ὠκυπτέρους νεανίας.

Овом мешавином језика и стила, Дука је успео да литерарно оживотвори нарацију своје епохе коју су такође позитивно оценили савремени истраживачи.⁵²⁹ Непосредни префињени примери Дукиног списатељства, иако испуњени мотивима који говоре о поразној ромејској садашњости, уједно подсећају и непосредно указују колики је уплив и присуство страних елемената у хеленском литерарном ареалу. Силина историјских незауставивих токова ауторитативно указује и даје Дуки за право да се у представљању и осликавању прелома епоха недвосмислено користи доступним филолошким материјалом, чиме и његова повест

⁵²⁷ τούρουν· τούρουν κάτζμαν Gj. Moravcsik, Byzantinoturcica II, 20-22.

⁵²⁸ Ducas XI 4; XXVI, 3, ed. *Grecu*, 69; 219.

⁵²⁹ Карл Крумбахер је писао: „Свежину приповедања снажи често преплитање сопственим искуствима и личним особинама ... У таквим делима леже јасне клице одрживог модерног грчког писменог језика“. *Krumbacher*, *Geschichte der byzantinischen Litteratur*, 306-307; „Он уме да пише задивљујуће и разноврсно“. *Hunger*, *Die hochsprachliche profane Literatur der Byzantiner I*, 492.

апсолутно постаје „живућа историја“. С таквим предумишљајем и планом конципирана Ромејска историја, Дуку не наводи чак ни на помисао о помену зашто то чини, за разлику, на пример, од Ане Комнине, која се извињава читаоцу због употребе *варварских имена и речи*.⁵³⁰ Но, виђење другог, Дуку није спречавало да нештедимице примењује транскипцију управо у жељи да у своје дело преточи време и одразе свих страна које жели да опише.⁵³¹ Из тог разлога, срећемо код њега низ властитих имена уподобљених изразу којем је веома доследан, али примарно посвећен да управо њихов актуелан изговор преслика колико је то могуће и ортографијом. Довољно о томе говори низ навода, као што су: Τεμὸρ χάν, Ὁρχάν, Παγιαζήτ, Σιαχρούχ, Χαλλὶ Ζαπιτζία, Χοτζιαφερούζ, Μαχουμέτ, Τζινεήτ, Μύλτζου, Ντάνος, Δραγουλίος, Φραντζήσιος, Παλαβιτζίνος, Μπετγόνιας, Χαλέπ... те и бројних других, за које је Грцима XV века недостајало фонолошких решења. Исто је приметно и у употреби низа поненутих одредница различитог порекла, оне се читавим током нарације сусрећу и понављају: κραλεύων, τοῦ κράλη (35. III, 1), βειβόδα (123. XIX, 1), или варијанте: βειβόδαν (239, XXVIII, 10), βαιβόδα (251. XXIX, 6), μπαρουνίδας (81. XIII, 9), λεγεῶνας (95. XVI, 5), τοῦ κάμπου (93. XVI, 2), τοῦ φωσσάτου (385. XL, 9), τέντας (101. XVI, 10), τῆς ῥηγένης (271. XXXII, 1), ἐν λάκιω (59. IX, 1), πραῖδαν (367. XXXIX, 20), πρίγιπος (133. XX, 2), ἀμιραλὴν (141. XXI, 7), ὁ καδδηνάλιος (315. XXXVI, 1), μαρκεσίου (137. XX, 5), κόντε (137. XX, 5), τῶν σάκιων (99. XVI, 10), σάκιω ζόγάω (99. XVI, 10), καδῆν (77. XIII, 5), τζιαβουσίδας (97. XVI, 5), γενιτζαρίδας (97. XVI, 7), βειζίρην καὶ πασίαν (165. XXII, 10), Πασχεσέν (301. XXXIV, 7)...⁵³² Оно што остаје индикативно, а понекад испоставља се и лингвистички фатално, јесте неповратни утицај у језичком садржају који је до тада био туђ византијском духу. Управо је то један од недвосмислених показатеља да су страни елементи дубоко продрли у организам Византије, док се овај други, односно примарни – не скрива историчар - повлачи или стапа са новом језикословном фамилијом новог господара (ἀνδρογυναϊκόπαιδα Τοῦρκων).⁵³³

Остаје стога отворено питање за кога је Дука писао. Језик и стил указују на циљану публику која говори грчки језик са средњим нивоом образовања, какве је подразумевано било

⁵³⁰ Davis, Anna Komnene and Niketas Choniates 'translated': The Fourteenth Century Byzantine Metaphrases, 55-70.

⁵³¹ Bourboubakis, Nilsson, Byzantine Narrative: The Form of Storytelling in Byzantium, 263-274.

⁵³² Чернушов, Дука, один из историков конца Византии, 178-179. За шири, скоро речнички списак: Galdi, La lingua e lo stilo del Ducas, 58-66.

⁵³³ Ducas LXII, 13, ed. Grecu, 399.

на острвима Егејског мора и у западној Малој Азији. Јасан садржајни фокус на овом подручју упућује у истом правцу. Дука својим читаоцима објашњава турски (такође лингвистички) и посебно ђеновљански изговор; тако објашњава на пример у XXV 7 функцију подесте у Неа Фокеји и другим градовима на истоку који су били под италијанском влашћу, преводећи тај термин на грчки као - ἐξουσιαστής.⁵³⁴

Уколико прихватимо такву читалачку публику, Дука са њом и литерарно комуницира изразито живо. Наративни делови са детаљнијим епизодама или дужим објашњењима добијају структурисане уводне и завршне реченице; на пример, почиње Дука: али желим да започнем дужи одељак о начину освајања других држава од стране Турака и институцију јаничарских трупа... (XXIII 8) ...да овом реченицом опишем старе тактике које су Турци користили и које су до данас задржане... XXIII 9 ...са напоменом коју желимо да започнемо наративом одакле су ова објашњења започела.

Приметна је учесталост наговештених догађаја (нпр. XXII 8,5 он започиње пророковање прошлости, попут фраза „као што је крај показао“ XXVIII 3–4, ...где је описан страшни крај Теолога Коракса) и директно повратних напомена, попут „као што смо раније казали“. У једном тренутку Дука такође директно апострофира својим читаоцима: после покушаја „дузмеа“ Мустафе, који је био савезник Цунеида, да освоји Галипољ и његову тврђаву од присталица Мурата II, Дука сада води причу натраг до самог Мурата следећим речима (XXIV 3): „Сада желимо да вратимо причу на догађаје око Мурата тако што ћемо вам рећи како и на који начин је стекао моћ, како су пропали планови Римљана и на који начин је Мустафа покушао да побегне...“.⁵³⁵

Поред живописних метафора и поређења, многих реторичких питања и других стилских средстава, све ово доприноси чињеници да је Дука успео да створи врло живу наративну целину.

⁵³⁴ Ducas XXV, 7, *ed. Grecu*, 209.

⁵³⁵ За тумачење коришћених језичких облика, у случају Мустафе: *Galdi*, *La lingua e lo stilo del Ducas*, 14.

II-6. Заокруженост наративних нивоа Дукиног историописања

Раскривање порука Дукиног дела и откривање аутора као „историчара“ стоје у непобитној спрези. Тумачење и разумевање његовог литерарног нама (у сачуваном препису) доступног дела добија своје заокружење тек у сагледавању прилика, чињеница и догађаја које нам „историчар“ кроз личну перспективу и резоновање преноси. С друге стране, његова литерарна величина своју важност рефлектује присуствовањем догађаја који су историјски од непроцењивог значаја. Скопчаност интелектуалне моћи и ерудиције аутора с епохалним дешавањима изнедрила је (и сачувала) манускрипт који завређује константан и надасве приступ високе пажње. Дукина „повесна сведочења“, најпре и напоследку, о паду Цариграда добијају своју пуноћу и јасност тек интезивним сагледавањем тог догађаја кроз „историчарев“ лични доживљај, те његову временско-просторну смештеност у сам епицентар медитеранских догађаја XV века. Исто тако, издвајање самог текста из корпуса наратива одређеног доба даје ипак непотпун увид у историјску ситуацију. Тумачење без осврта на традицију, контекст времена, савременике и доступне изворнике који датирају из поклапајућег периода, резултира би оскудношћу разумевања и тумачења и дела и аутора.⁵³⁶ Стога, херменеутика као метод тумачења - на првом месту - текстова, а потом целокупног друштвеног, историјског и психолошког света, као начин закључивања у логичком смислу је неприхватљив, али је практично сасвим примерен приступ којим се разумевање литерарних делова и целине, названо „херменеутичким кругом“ радо користи у духовно-историјским наукама.⁵³⁷ Водећи се реченим, задатак историјске херменеутике би се огледао у томе да она рефлектује однос напетости који постоји између истоветности заједничке ствари и променљиве ситуације у којој та ствар треба да се разуме, те се тако и само разумевање испоставља као догађање.⁵³⁸ Стапањем „историјских хоризоната“, ⁵³⁹ представља последично повезивање различитих претпоставки разумевања света из различитих историјских збитија, долази се до разумевања текста, аутора, историјске ситуације. Као такво увек већ различито, оно је и само довољан разлог за даље тумачење, које је, опет, начин спровођења разумевања, а универзални медиј у

⁵³⁶ *Gronden*, Uvod u filozofsku hermeneutiku, 120-139.

⁵³⁷ *Bleakburn*, Oksfordski filozofski rečnik, 155.

⁵³⁸ Уп. *Gadamer*, Istina i metoda, 343.

⁵³⁹ „Razumijevanje je ... uvijek proces stapanja takvih navodno za sebe bivstvujućih horizonata“. *Gadamer*, Istina i metoda, 340.

којем се то разумевање дешава јесте - језик.⁵⁴⁰ Раскошни дијалози кроз које Дука неретко тка анализу традиције и културног наслеђа, које га је дочекало и наследило, плодно су тле које указује на настанак једног новог света. Херменеутичка анализа, стога, треба да резултира посведочењем сваког текстуалног нивоа, да партиципира целини - и обратно, целина Дукиног дела обухватањем свих сегмената и њиховим учествовањем у наративној целини и историјски и контекстуално посведочује саприпадање медитеранском и свету и бићу. Тим пре, стоји неопходност да се анализа Дукине историографске заоставштине и њега самог као аутора дела и сведока једне турбулентне епохе - спроведе на више нивоа.⁵⁴¹

Историчару Дуки, како се може приметити и како смо већ нагласили, на бројним местима његове историје, древни свет и рецепција антике нимало нису страни, те је иако „игноришући“ на бројним местима учени језик давно минулих времена веома склон паралелама са класичним предањем, што уосталом радо чине и његове колеге по перу.⁵⁴² Све то, дакле, указује и на његову списатељску и тематску блискост са њима, радо се користећи литерарним сликама, поређењима, терминологијом, значењима, симболима. Тако, на пример, селџучког емира Умура, господара тврђава око Смирне и саме Смирне (ἀρχηγὸς τῶν ἐν τῇ Σμύρνῃ πολυχίων καὶ αὐτῆς Σμύρνης), који губи своје поседе у Малој Азији борећи се на европском тлу као савезник Јована Кантакузина, у борби за повратак својих поседа од витезова хоспиталаца, Дука пореди са гладијатором из IV века, маркирајући да се борио као други Лај, чинећи добра дела и подухвате (Ἦδη δὲ ἐν τοῖς τοιοῦτοις ἀγωνίσμασι καὶ παλαίσμασιν ὥστε τις ἄλλος Λυαῖος ἀντιμαχόμενος ἠδυνήθη εἰς τόσον).⁵⁴³ Дакле, реч је слици која кроз више димензија илуструје историчарево образовање. Храброг Лаја погубио је Нестор, уз благослов Димитрија, који управо након датих догађаја поткрепљује световни живот мучеништвом, али и завређује ореол светитеља и заштитника града Солуна. Не без разлога, Дука наредне реченице посвећене Умуру формилише ускраћивањем патоса мучеништва, јер Божанско Провиђење које све води – напослетку и доводи све ствари на страну правде (Ἡ δ' ἄνω πρόνοια ἢ τὰ πάντα καλῶς ἄγουσα καὶ μεταφέρουσα) – а које је и олако савладало Умурово дивљачко и снажно надирање (ὄρῳσα τὸ θηριόγνωμον αὐτοῦ καὶ δρακόντειον ὄρημα). Таква је и

⁵⁴⁰ *Gadamer, Istina i metoda*, 422.

⁵⁴¹ За Дукину литерарну „стратегiju“: *Καραλής, [Μιχαήλ] Δούκας, Βυζαντινοτουρκική Ἱστορία*, 39-58.

⁵⁴² *Scott, The Classical Tradition in Byzantine Historiography*, 61-74.

⁵⁴³ *Ducas VII, 3, ed. Grecu*, 53.

Умурова смрт на зидинама Смирне маја 1348, самострелом одапетим између његових обрва (βέλος ἀφίεται τζαγρόβελος κατ' αὐτοῦ καὶ περωναῖται τὸ ἐπισκύνιον διὰ μέσου τῶν ὀφρῶν καὶ πίπτει κύμβαχος ἄνωθεν κάτω καὶ οὕτω βιάίως ἀπέρρηξε τὴν ψυχὴν).⁵⁴⁴ Разлог за овакво просуђивање свакако је отклон, иако према савезнику Јована Кантакузина, истицање Умуровог неприпадања ромејском, дакле - хришћанском општем мотиву за одбрану и очување државе. Ангажовањем нехришћанских савезника у хришћанским међусобним борбама за царским назором, Дуку је навело да у том „неприродном савезништву“ препозна прве плодове ромејских грехова, у виду заробљеног страновништва Тракије и западних византијских области (ἀπαρχῆς οὐσῆς τοῦ καρποῦ τῆς ἀμαρτίας τῶν Ῥωμαίων τῶν κατοικοῦντων ἐν Θράκη καὶ ἐν πάσαις ταῖς κατὰ δύσιν μέρεσιν).⁵⁴⁵ Са друге стране меридијана, а опет у борби против Турака, византијски историчар је храброст хришћанских заповедника спреман да пореди с именима која су за сваког ратника представљала идеал ратништва и храбрости. У времену када је емир Мурат II пустошио обале Дунава, успешно се залеђући према Влашкој и Угарској, од којих је ова последња обезглављена и са малолетним престолонаследником сабирала све расположиве снаге за одбрану, угарска краљица је именовала предводника таквих одреда (мисли се на Јоноша Хуњадија), којег Дука пореди са другим Ахилејом или Хектором (ἄνδρα тоλμηρὸν καὶ εὐνιάρδιον καὶ πρὸς τὰ πολεμικὰ ἕτερον Ἀχιλλέα ἢ Ἑκτορα).⁵⁴⁶ Дакле, према нашем историчару, овде је у питању цивилизацијски сукоб култура, према којем су Османлије лишене сваког достојног цивилизацијског описа. У прилог томе исписани су многи редови. Напомињући негативне одлике Османлија, или овог дивљег и бесрамног народа, плаховитог и похлепног као ниједан други (ἀκράτητον τὸ ἔθνος αὐτὸ καὶ οἰστρομανές ὡς οὐδὲ ἐν τῶν πάντων γενῶν), неумереног у општењу са женама, мушкарцима или животињама, Дука каже да је у очима Турака свака грчка или италијанска жена виђена попут Афродите, или Семеле (εἰ Ἑλληνίδα ἢ Ἰταλὴν ἢ ἄλλην τινὰ ἑτερογενῆ προσλάβηραι ἢ αἰχμάλωτον ἢ αὐτόμολον, ὡς Ἀφροδίτην τινὰ ἢ Σεμέλην ἀσπάζονται), док су на жене из њиховог народа, или било да су говориле њихов језик, гледали као на медведе или хијене (τὴν ὁμογενῆ δὲ καὶ αὐτόγλωτον ὡς ἄρκιον ἢ ὕαινα

⁵⁴⁴ Ducas VII, 3, ed. *Grecu*, 53; *Housley*, Later Crusades, 66-68.

⁵⁴⁵ Ducas VII, 2, ed. *Grecu*, 53.

⁵⁴⁶ *Grecu*, Istorical bizantin Duca, 633-637; *Mitsiou*, John Hunyadi and Matthias Corvinus in the Byzantine Sources, 209-230.

βδελύττοντες).⁵⁴⁷ Све је ово попут пролегомене исписано због описа договореног венчања између Кантакузинове кћери и Орхана 1346. године, где је емир због ове вести био одушевљен попут бика кога је у главу ударила летња врућине, те не може да се напије хладне воде (κεχηνῶς οὕτως ὡς βοῦς διψῶν ἐν καύσωνι θέρους ἐν λάκκῳ πλήρης ὕδατος ψυχροτάτου πίνων μὴ κορεννόμενος τῶν ναμάτων), а његови пратиоци и сада већ Кантакузинови савезници, ратоборни, кратког фитиља и уништитељи Ромеја (ἄνδρες μαχιμώτατοι καὶ ὄξεις εἰς θυμὸν καὶ τῶν Ῥωμαίων φθορεῖς), могли су се, како даље читамо, упоредити искључиво са псима (ὡς εἰκάσοι τις αὐτοὺς εἰς κύνας καρχαρόδοντας ἢ χάρωντας).⁵⁴⁸ Стижући до описа Мехмеда, наследника Мурата II који умире 1451. године, петог дана фебруара, курир је попут стреловитог орла стигао и затекао младог османског престолонаследника у удаљеној Магнезији, предавши му запечаћено изаслато писмо од стране везира, уз исписани савет да због хитности момента не одлаже свој полазак, већ ако је могуће узјаше крилатог коња Пегаза (ἐπιβῆναι Πηγᾶς ἵπῳ πετροέντι) и упути се у Тракију пре него што народи из окружења дознају за владареву смрт.⁵⁴⁹ Послушавши тајни савет везира узјахао је свог хитрог арапског пастува, обзнанивши намере и упутивши најмоћнијима око себе (τοῖς μεγιστᾶσιν αὐτοῦ) следеће речи: „Онај који ме воли - нека ме прати“ (Ὁ ἀγαπῶν με ἀκολουθεῖτω μοι). На изречени поклик, подржали су га и кренули за њим његова лична војска, све брзи тркачи и спретни стрелци, такорећи гиганти (ἀμφοτεροδεξίους εἰπεῖν γίγαντας πάντας πεζοῦς).⁵⁵⁰ Султанова свита је исто тако упоређена са сватовским дивовима/гигантима емира Орхана, чије руке поседују подједнаку грубост и спретност као поменути снажни опис војничке пратње Мехмеда Освајача. У причи о турском Хамзи-бегу, коме је у задатак стављено да услед унутаросманског сукоба приволи брата Џунеида да напусти Мустафину и пређе на Муратову страну спомињу се околности које доводе до страдалих случајева душа хероја (διὰ γούνη ταύτας τὰς ἐπεμβαίνουσας αἰτας, αἱ εἰς ὄλεθρον ἄγουσι τὰς τῶν ἠρώων ψυχάς), јер како га је братски убеђивао, они који се прибојавају Џунеида због сопствене пропасти, из зависти биће међу првима када је реч о његовом убиству.⁵⁵¹ У овој расподели и приписивању способности поређених са

⁵⁴⁷ Ducas IX, 1, *ed. Grecu*, 59; *Hunger*, Die hochsprachliche profane Literatur der Byzantiner I, 493.

⁵⁴⁸ Ducas IX, 1, *ed. Grecu*, 59.

⁵⁴⁹ Ducas XXXIII, 3, *ed. Grecu*, 281.

⁵⁵⁰ Код Хеспода Гејини синови; у Одисеји циновски, дивљи народ. Ducas XXXIII, 3, *ed. Grecu*, 281.

⁵⁵¹ Ducas XXVI, 2, *ed. Grecu*, 217.

митолошким, или античким јунацима, Дука је најдаље отишао приликом описа опсаде и уласка Османлија у Константинопољ 29. маја 1453. године, тог уторка који никада није требало да сване, између првог сата дана, па до осмог (ἀπὸ ὥρας πρώτης τῆς ἡμέρας ἕως ὥρας ὀγδόης). Са својим везирима и сатрапима тиранин је ушао у Град, а претходили су му и пратили га његови робови гутачи ватре, који су сви били бољи стрелци од Аполона, Хераклејци ради да изађу на мегдан и са десеторицом:

Τότε καὶ ὁ τύραννος, πᾶσαν ὑποψίαν καὶ φόβον ἀποθέμενος, εἰσῆει ἐντὸς τῆς πόλεως σὺν τοῖς αὐτοῦ μεσάζουσιν καὶ ἐτέροις σατραπαῖς, ἔχων ἔμπροσθεν καὶ ὀπίσθεν τοὺς αὐτοῦ δούλους πῦρ πνέοντας, πάντας τοξότας ὑπὲρ τὸν Ἀπόλλωνα, νέους Ἡρακλειίδας, ὁ εἷς πρὸς δέκα ἀντιπαράταξασθαι ἔτοιμος.

Тог султана Фатиха, који је наредио да се бродови вуку преко сувог копна до Златног рога, Дука је вредновао способнијим од Ксеркса, уз цитат који издавајмо:

Ксеркс је премостио море и његова огромна војска је прешла преко њега као преко копна. Али, овај нови Македонац (ὁ νέος Μακεδὼν) који је, ја мислим, последњи тиранин његове лозе, претворио је земљу у море и пренео бродове преко врхова брда као да су они таласи. Било како било, премостио је Ксеркса (ἀλλ' ὑπὲρ τὸν Ξέρξην οὗτος). Овај потоњи је прешао Хелеспонт да га срамно потуку Атињани. А овај први, прешавши земљу као да је вода, поробио је Ромеје и освојио праву златну Атину (τὰς χρυσᾶς ὄντως Ἀθήνας), царицу градова која краси овај свет (τὴν βασιλίδα τῶν πόλεων εἶλεν).⁵⁵²

Храброг браниоца Константинопоља Ђованија Ђустинијанија у жару борбе, како Дука сведено саопштава „Бог узе“ (ἀφῆλεν ὁ Θεὸς) ... тог „моћног ратника дивовског стаса“ (τὸν στρατηγὸν αὐτῶν γίγαντα). Био је рањен пред зору оловним хицем који је прошао кроз задњи део његове руке, пробијајући му гвоздени грудни оклоп - скованог, како за потребу историчар има да се истакне, попут Ахилејевог оружја (κατασιευασμένη ὡς τὰ τοῦ Ἀχιλλέως ὄπλα).⁵⁵³

⁵⁵² Ducas XXXVIII, 8, *ed. Grecu*, 339.

⁵⁵³ Ducas XXXIX, 10, *ed. Grecu*, 357.

Архаизирањем се Дука веома радо користи и када су у питању колективне одреднице, посебно зарад исцртавања цивилизацијског развоја других у односу на „богоизабране“ Ромеје.⁵⁵⁴ Тако међу областима које су освојили и опустошили Турци, историчар наводи не само ромејске, већ и земље Трибала и Миза (οὐ μόνον Ῥωμαίων, ἀλλὰ καὶ Τριβαλλῶν καὶ Μυσῶν).⁵⁵⁵ У исцрпном приказу сукоба између Тамерлана и Бајазита код Ангоре 1402. године, читавим наративом Дука ословљава Тамерлана Скитом (ὁ Σκύθης), у тој краткој повести πῶς τὸν Φαράω κατεπόντισε δι' ἑτέρου Φαράω, односно како је Божији народ, то јест - како су Ромеји поштеђени наведених искушења двојице фараона, али то нису нити видели нити схватили (πῶς ὁ τοῦ Κυρίου λαός εἶρεν ἀναιωχῆν τῶν πολλῶν πόνων αὐτοῦ· ἀλλ' οὐκ εἶδεν οὐδὲ συνῆκε).⁵⁵⁶ У том наративном снажењу описа непријатеља Ромеја којима су окружени и снажењу изнетих утисака, за историчара су Тамерланови Монголи постојано и уједно - и Скити⁵⁵⁷ и Персијанци (τὸ Περσιῶν στράτευμα),⁵⁵⁸ разасути од Галате до Фригије, Витиније, Пафлагоније, Мале Азије, Карије, Ликије и Памфилије. Такође и за Дуку категорично, стога, и страдални Угари чије се жртве у нападу Турака нису могле избројати, ипак су архаизирајуће назначени Хунима (Οὐννοὺς αὐτούς, τὴν ἀμέτρητον πληθύν, εὐδιάματρον κατεργάσαντες), док су турски политички и војни моћници децидирано читавим историјским делом - сатрапи.⁵⁵⁹

Чин „историографије“, или у целини гледано историографски подухват, Дука је, дакле, засновао на наративним обрасцима „драмских дела“ која регулишу заплет око невидљивих, далеких, а опет присутних историјских општрица и претњи, које се изненада преносе у средиште сцене, кад год „радњу“ као аутор води ка врхунцу интензитета и емоција нарације. Уосталом, и сам емоционални интензитет догађаја захтевао је литерарне облике који су били разумљиви, а истовремено изузетно узбудљиви. Дука то постиже кратким реченицама, кратким дијалозима и сталним описима сукоба. Захвата суштину, истинско језгро догађаја и целовитошћу описа заокружује ситуацију. Ипак и несумњиво, он трансформисхе изворно језгро, смештајући га у сцену која ће изнети максимум његовог емоционалног оптерећења. Дука, зато, гради свој материјал или опис на два нивоа: на првом, у перспективи

⁵⁵⁴ Καραλῆς, [Μιχαήλ] Δούκας, Βυζαντινοτουρκικὴ Ἱστορία, 22.

⁵⁵⁵ Ducas VI, 2, *ed. Grecu*, 49.

⁵⁵⁶ Ducas XVI, 4, *ed. Grecu*, 95; Polyakova, Timur as Described by the 15th Century Court Historiographers, 31-41.

⁵⁵⁷ Ducas XVI, 5, *ed. Grecu*, 95-97.

⁵⁵⁸ Ducas XVI, 11, *ed. Grecu*, 101.

⁵⁵⁹ *Grecu*, Istorical bizantin Duca, 610-611.

временске (макро-)нарације и на другом у низу микро-наративних догађаја. „Дуго приповедање“ је основа и предуслов другог нивоа. Јер, како чак и површинско читање може показати, Дука комбинује и сабира у снопове збивања - а не истиче појединачне догађаје као самосталне слике. Он не види ниједан појединачни или неповезани догађај из паралелног низа радњи са одређеном телеологијом. Чак и након описа Пада, будући да његово приповедање постаје прилично невољно, нервозно и уморно, Дука укључује догађаје ка ширем историјском плану и кадру, што је својствено његовом личном реду и класификацији у заокруживању сцене о кључном догађају.⁵⁶⁰

Његова лична интерпретација и забележен став врхуне на нивоу макро-нарације. Тај ниво је одређен позадином намера и жеља које сам аутор закључује или стреми ка њима. Будући да се пад Цариграда и пад Царства догађа пред његовим очима, његова прича структурирана у оквиру дужег временског периода само наизглед није отворена ка културном, или друштвеном и географском окружењу догађаја. Макро-наратив зато говори о нагону Турака на ширење и спремност да уђу у Град, што је њихов крајњи разлог постојања и стварања државе са седиштем у отетој и преобликованој патрији Ромеја. „Дуго трајање“ Дукиног приповедања завршава се Падом и догађајима који се заокружују - када се циљ Османлија испуњава. Сходно томе, врхунац његовог историјског записа одражава реализацију намера османских вођа и њихов успех у разбијању антрополошког центра психо-интелектуалног јединства римског православља.⁵⁶¹

Поред ове „макро-приповести“, конвергира се и њен негативни облик: пригушивање виталног замајца Грка и непрестано умањивање њиховог политичког простора, што, према Дуки, временом постаје начин живота по себи. Ромеји не делају, не предузимају иницијативе пред Османлијама, они се једноставно прекасно освешћују и скоро немо прате догађаје који обликују султанову агресију и ескалацију његовог притиска на Град. Историјски, пораз водеће групе у Цариграду представљао је психолошки облик потчињавања великој моћи Османлија уз једноставну екстернализацију и неминовну пропаст. На нивоу микро-нарације, Дука бира догађаје, епизоде и инциденте који илуструју и разјашњавају овај општи однос Османлија и

⁵⁶⁰ Καραλής, [Μιχαήλ] Δούκας, Βυζαντινοτουρκική Ιστορία, 26-27, 39, посебно за тумачење и однос „микро“ и „макро“ нарације: 42-45.

⁵⁶¹ Καραλής, [Μιχαήλ] Δούκας, Βυζαντινοτουρκική Ιστορία, 43.

Ромеја. Дакле, он отеловљује речи, говоре, дијалоге, гестикулације, тактике и радње које означавају шта је укупни план „макро-нарације“. Несумњиво, то многе ствари оставља ван наративне хомогености. Посебно, речит је пример када су Турци поражени од Тамерлана. Након овог по Османлије неочекиваног инцидента, распад њихове државе чинио се прилично вероватним. Али, иако су Османлије започеле разорни грађански рат, Дука описује да једноставно њихову „државну машинерију“ покреће дубоки нагон за ширењем на друге (туђе) територије. Ниједна епизода не указује на унутрашњу диверсификацију њихових освајачких оријентација - било када су и без иницијатива, општи план је постојао – окупација ромејских територија. Турци, по његовом мишљењу, имају необуздану природу. Сlike које је одабрао да појасни ову позицију су кршење хуманих принципа и стална османска кршења споразума. У исто време, становништво Константинопоља, „вулгарна руља“, као што је Дука више пута нагласио, изгледају као да су у сталној одбрани, а без снаге отпора, склонији „традицији“ предаје и капитулације.⁵⁶² Из тог разлога, Константина Палеолога историчар литерарно види са симпатијама, иако наглашава да он није био цар Ромеја, јер није крунисан према подразумеваним обичајима. Његова воља за отпором ипак даје повода „историчару“ да пером ослика тренутак смрти последњег цара. „Историчар“ овде гради живу слику краја једног човека који је веровао у опстанак Царства и представљао оличење одбране Града, а чији су успон на власт и страдање били симболичан облик самоодређења.

Намеће се онда разложно закључак да је Дука одличан психограф и раскопан литерата. Он изразито добро познаје и одабира утиске који ће створити снажну наративну узбурканост емоција, чије постулате гради, на пример, преласком са описа мирног сна цариградске младежи у рану зору 29. маја 1453. године - на монументалне сцене опкољеног Града, до извојеног описа царевог смрти.⁵⁶³ Тако опис Пада за њега постаје психодрама, живописна трагедија која се завршава хорском тугом. Главни протагонисти драме су супротстављени и личним карактерима – једног дефинише херојство и моралност, другог лукавост и неумољивост. Наративно наглашено, Дука инсистира на томе да их представи као пар противречности: Константин је забринут, Мехмед поседује вољу; Константин је мудар,

⁵⁶² *Charanis*, *The Role of the People in the Political Life of the Byzantine Empire: The Period of the Comneni and the Palaeologi*, 69-79.

⁵⁶³ Иако незахвално поље за истраживање, како и сам аутор истиче, в. *Hinterberger*, *Emotions in Byzantium, A Companion to Byzantium*, 123-134.

Мехмед је необуздан; Константин је Божији сведок, Мехмед је извршилац његове воље.⁵⁶⁴ Наравно, оваква унакрсна шема делује поједностављено када се ишчитава текст, што он суштински и проноси, али у коначној анализи надвлађава парадоксално историчарево мишљење о неспособности - или узалудности у таквим околностима - херојског човека да се брани и велича своју добровољну одлуку и свесни одабир смрти, уместо понижености.

Константинова владавина, према историчару, почиње неправилношћу: он је окруњен за цара у Мистри, а не у Аја Софији. За Дуку, као што смо рекли, он није последњи цар, јер церемонија дефинише суштину. Мехмед, с друге стране, преузима вођство након добровољне абдикације оца Мурата 1444, али је приморан да врати престо након последица крсташке интервенције 1446. године. И један и други, дакле, своју владавину започињу неуспело или несигурно, али је ипак напослетку интернализирају, свако на свој и различит начин. Константин се одмах по доласку у Цариград 1449. године суочио са аристократијом и њеним чврстим ставом у вези са унијом цркава. Далеко од „либералног“ духа Мистре и Пелопонеза, у Цариграду веома сумњичаво загладаног и према Генадију Схоларију,⁵⁶⁵ Константин се нашао у средишту двеју фракција које није могао да контролише. Током времена своје кратке владавине ослањао се на давно пољуљане темеље институције царске моћи, неретко делујући попут престоничког *intus*-а, пре свега и напослетку услед неуспелих покушаја да и браком оснажи своју позицију.⁵⁶⁶ Одавајући истински утисак усамљености у скоро свим подухватима, на историчара Дуку је то оставило утисак у тој мери да је његову личност литерарно пренео скоро у поетским лирским димензијама.

Несумњиво и са друге стране, Константин је имао достојног противника у личности младог Мехмеда, истински опијеног, инспирисаног и надахнутог историјском свешћу о улози султана који ће освојити Константинов град.⁵⁶⁷ Тиме остаје снажно уверење које савремена медијевистика износи о његовој посвећености ратним пустиловинама Александра Великог,

⁵⁶⁴ Више о литерарном виђењу и упоређивању: *Reinsch*, Mehmed der Eroberer in der Darstellung der zeitgenössischen byzantinischen Geschichtsschreiber, 15-30.

⁵⁶⁵ *Blanchet*, Georges-Gennadios Scholarios (vers 1400–vers 1472): Un intellectuel orthodoxe face à la disparation de l'empire byzantine, Paris 2008.

⁵⁶⁶ О последичном и постепеном урушавању улоге императора: *Oikonomides*, La chancellerie impériale de Byzance du 13e au 15e siècle, 167-195.

⁵⁶⁷ *Чериусовъ*, Дука, одинъ изъ историковъ конца Византии, 182-183; *Demirözji*, “1453”: Αλωση ή Κατάκτηση; Κωνσταντινούπολη ή İstanbul, 233-240.

као и Илијади, те истовремено и подразумевано приповестима и легендама о „старим султанима“ и „херојима Турака“. Дука с разлогом не дозвољава да елемент његовог разборитог лика и моћног ратника остану незапажени. На нивоу своје стратегије грађења лика султана, овај елемент се манифестује у Мехмедовом покушају не само да освоји средњовековно Римско царство, већ и да га у суштини „обнови“, тиме и сам постајући Римљанин. Историја османске државе показује последични парадокс у том смислу: онај ко катализује Римско царство управо је онај који жели да се идентификује са њим. Мехмед је био виђен као „римски султан“ и није домишљао да покрене мучну поделу Европе између Истока и Запада,⁵⁶⁸ с обзиром на наглашени израз хеленског духа који је носио у себи.⁵⁶⁹ Међутим, наредне деценије и раздобље краја истог столећа обојила је османска потрага за властитим коренима, која је неретко у симболима азијског духа и арапског узвишеног поимања религиозности одгајила нераскидиву фанатичност према хришћанима. Тим више, Мехмед се с правом сматра и сагледава као истински и јединствени изданак не само Османлија, већ и Медитерана XV века, јер се Град овде појављује као матрица доказивања и саморазумевања способности и могућности Константина и Мехмеда. Међутим, страдање које је Град доживео на крају Дукиног наратива представља осликани приказ унакаженог полиса.⁵⁷⁰ Космологија Града изненада је преплављена неузвраћеним поштовањем, а срце Града Аја Софија преображена је у муслиманску богомољу. Расејање Ромеја тада је постала једина могућност за опстанак и постојање рода. Космополитизам Цариграда био је издисај.⁵⁷¹

Ово се питање односи на дубље разумевање Дукине антропологије, односно начин на који представља Османлије и користи их да искаже њихову непрестану присутност у ромејској историјској и перманентној наративној позадини. Другим речима, наративне технике представљања другости и напослетку остварење најављиваног цивилизацијског сукоба култура два народа стапа се у победоносни хоризонт турских освајања. Међутим, та наративом проношена дезинтеграција се одвија опет на два нивоа - на нивоу моралности

⁵⁶⁸ Ζαγοθηρός, *La Prise de Constantinople tournant dans la politique et l'économie européennes*, 64-65.

⁵⁶⁹ *Jenkins*, *The Hellenistic Origins of Byzantine Literature*, 37-52; *Vatin*, *L'ascension des Ottomans (1451-1512)*, 81-116; *Reinsch*, *Byzantinisches Herrscherlob für den türkischen Sultan*, 195-210.

⁵⁷⁰ Χριστοδουλίδου, *Θεματικά μοτίβα, "κοινοί τόποι", τεχνικές και φόρμουλες του δημοτικού τραγουδιού στο Ανακάλυμμα της Κωνσταντινούπολης. Συγγρίσεις-αποκλίσεις*, 352-360; *Fernández Galván*, *Tradiciones y leyendas populares en los Tornos por Constantinopla*, 363-377.

⁵⁷¹ *Lambros*, *Μονωδίαи καὶ θρηνοὶ ἐπὶ τῇ ἄλωσει τῆς Κωνσταντινουπόλεως*, 190-269; *Nicol*, *Church and society in the last centuries of Byzantium*, 126-130.

ликова и на нивоу симетрије универзума. У основи и центру приповести је сам Цариград (и географски и духовно) као средиште свих људских активности, односно средиште света. Дука је Град поставио као осовину око које се све сабира (и расипа) - и вера и држава Ромеја.⁵⁷² Зато, сви догађаји које је одабрано уврстио у своју причу стреме напоследку ка овом имагинарном центру који се након османског освајања ненадокнадиво губи у изобличеној историјској панорами. Турци, дакле, нештедимице разбијају симетрију медитеранског света. Цариград је изгубљен као основа и центар хришћанства, а приповедач је ту потпуно беспомоћан, осим као медијум и очевидац новог света рођеног на рушевинама своје вољене државе. Његова хронологија приказује догађаје који указују на постепено пропадање ромејског света и његово потпуно распадање због несаломиве воље „тиранина“ и (с друге стране) слабости његових сународника.⁵⁷³ Наравно, упркос свом прозападном ставу, Дука није успео да сагледа како је Пад у суштини (и упркос свему) представљао континуитет политичког и културног простора у којем је хришћански Балкан видео себе, а Византију као духовно станиште еквивалентно преносу историјских параметара у безвремене симболичке представе.⁵⁷⁴

⁵⁷² Καραλής, [Μιχαήλ] Δούκας, Βυζαντινοτουρκική Ιστορία, 25-29.

⁵⁷³ Чернушовъ, Дука, одинъ изъ историковъ конца Византии, 214-216.

⁵⁷⁴ Ševčenko, The Decline of Byzantium Seen through the Eyes of its Intellectuals, 167-186; Τωμαδάκη, Πώς είδον οι σύγχρονοι ιστορικοί την άλωση της Κωνσταντινουπόλεως, 475-482. Да је Дука сврстан и препознат као писац тек након Пада, говори и назначена листа писаца: Matschke, Tinnfeld, Die Gesellschaft im späten Byzanz, 372.

III

РОМЕЈСКИ СВЕТ ИЗМЕЂУ ОСМАНЛИЈА И ЛАТИНА

Оживљена Империја палеолошке епохе (1261 - 1453), без сумње, била је само сенка некадашње медитеранске силе. Константинопољ, страховито уништен током година латинске доминације (1204 - 1261),⁵⁷⁵ уз рапидно смањење броја становника (у смислу економског потенцијала),⁵⁷⁶ није могао да поднесе неодрживо поређење са некадашњом величанственом престоницом „комнинске Византије“,⁵⁷⁷ која је након тога, у Европи друге половине XIII века, имала у својим рукама само одређене делове Тракије и Македоније, неколико острва Егејског мора и поједина утврђења на Пелопонезу.⁵⁷⁸ Северни део Тракије и Македоније био је у власти Бугара и Срба, Епирска деспотовина задржала је независност од Цариграда, подручја централне Грчке и већински део Пелопонеза остали су у поседу Латина, острва Архипелага у највећем броју под влашћу Венеције, док је Трапезунтско царство наставило самостално постојање.⁵⁷⁹ Па ипак, обновљена Византијска империја, укључујући преостале компактне области Балкана и север западне Мале Азије, са великим градовима као што су Константинопољ, Солун и Никеја, поново је постајала једна од најснажнијих балканских држава.⁵⁸⁰ Али, према европским мерилима и протоком времена, Византија XIV и XV века се једнако и истовремено већ могла очигледним разлозима сматрати и „другоразредном државом“.⁵⁸¹

Из Дукине нарације, текстуално и постепено, представљен је заправо јадан положај Византијског царства у последња два њена века. Уствари, историчар је слику потпуног колапса и беспомоћности Империје сугестивно потврђивао и распрострањено упоређивао властитим поимањем појма истине. Иако сувишно, неопходно је наново нагласити да се у

⁵⁷⁵ *Hendrickx*, The Main Problems of the History of the Latin Empire of Constantinople (1204-1261), 787-799.

⁵⁷⁶ *Oikonomides*, *Hommes d'affaires*, 114-123; *Matschke*, Fortschritt und Reaktion in Byzanz im 14. Jahrhundert, 38-62.

⁵⁷⁷ *Geanakoplos*, Emperor Michael Palaeologus and the West 1258-1282, 75-115; *Магдалино*, Средњовековни Цариград, 79-81; *Станковић*, Комнини у Цариграду, 289-297.

⁵⁷⁸ *Nicol*, The Last Centuries of Byzantium 1261-1453, 41-57.

⁵⁷⁹ *Кодеф*, Византијски свет, 109-113.

⁵⁸⁰ *Станковић*, Konzervativnost periferije i ideološka snaga centra, 13-20.

⁵⁸¹ *Острогорски*, Историја Византије, 446-465; *Курбатов*, Византија во второй половине XIII - середине XV вв., 202-224. Урушена крепост византијске политике тек је била видљива у обрисима суморне панораме престонице XV века. *Кјусунулу*, Цар или управитељ, 19-30. Да се Византија истински може у тадашњем тренутку описати као *relicuiae reliquiarum* некадашње величине, в. *Радућ*, Време Јована V, 60.

случајевима ове врсте средњовековних извора тачност најчешће снажи што су аутору догађаји временски ближи. Иако Грк, наш историчар је веома посвећен питањима ромејских суседа, јер је непосредност саме турске опасности по хришћанске народе, или евентуално оне у којима је препознавао савезнике у одбрани ромејског и хришћанског идентитета диктирао и процес писања и ставова. Управо тим догађајима, његова историја обилује, али у фрагментарном и субјективном детаљисању.

Снажење таквог становишта аутор је поткрепљивао истицаном слабошћу Византије епохе Палеолога, или како нештедимце наглашава – та је беспомоћност све више појачавана унутардинастичким сукобима и изнуђеним поретком, који је стихијски подразумевао управну поделу Царства, односно – препуштање најближим царевим сродницима на управљање породичним апанажама.⁵⁸² Већ препознатљиво за позно Ромејско царство, ти сродници су носили титулу деспота, прву по снази након царске, а сва деградација Царства, тиме и власти и династије – оличена је, према Дуки, у личности цара Јована V, који је

... ослепео свог сина Андроника [IV], а приде и Андрониковог сина Јована [VII],⁵⁸³ дете које је тек проговорило. Уместо Андроника [IV], крунисао је Манојла [II],⁵⁸⁴ другог од својих синова, за цара Ромеја. Свог трећег сина, Теодора,⁵⁸⁵ поставио је за деспота Лакедемоније.⁵⁸⁶

... цар Андроник [IV] није желео да продужава недаће Ромеја или да проузрокује још веће зло. Прво је на дана обећања положио заклетву; онда је позвао свог оца [Јована V] и браћу [Манојла и Теодора] и вратио их назад у Град. Пошто је вратио оца на царски престо, пао је пред његове ноге и пошто је молио за опрост својих злочина отац га је помиловао. Андроник [IV] је могао да отвори једно око, а његов син који је шкиљио могао је да трепће на оба ока. Цар, који је до сажалења био ганут и коме беше веома жао за повреде које им је нанео, послао је њега, сина му и жену да живе у Селимврију и дао му да господари овим градом, као и власт над Данионом, Хераклејом, Родостом и Панидосом. Манојла [II] је крунисао дијадемом и прогласио га за цара Ромеја.⁵⁸⁷

⁵⁸² Ферјанчић, Поседи припадника рода Палеолога, 127-164; Rejnert, Rasparčavanje (1204–1453), 266-302.

⁵⁸³ PLP № 21480; ODB II, 1052; LexMA V, 535. Loenertz, La premiere insurrection d'Andronic IV Paléologue, 334-345; Мешановић, Јован VII, 33-37.

⁵⁸⁴ PLP № 21513; ODB II, 1291-1292.

⁵⁸⁵ PLP № 21460; ODB III, 2040.

⁵⁸⁶ Ducas XII, 1-2, ed. Grecu, 71-73. Уп. Chalc. I, ed. Darkó, 41-42; Kleinchroniken I, 95, № 24; Clavijo, 85.

⁵⁸⁷ Ducas XII, 4, ed. Grecu, 73. Kleinchroniken I, 96, № 29; Barker, Manuel II, 18-23; Nicol, The Last Centuries of Byzantium 1261-1453, 277-278; Ферјанчић, Савладарство, 343-344; Радућ, Време Јована V, 374-375.

...цар Манојло [II] је имао среће да има шест синова. Првог, Јована [VIII], је крунисао као цара Ромеја. Другог сина, Теодора [II], поставио је за деспота Лакедемоније. Трећег сина, Андроника,⁵⁸⁸ именовано је деспотом Тесалије. Четврти син, Константин,⁵⁸⁹ добио је део земље око Црног мора.⁵⁹⁰ Пети син, Димитрије,⁵⁹¹ и шести син, Тома,⁵⁹² били су још деца и живели су са својим оцем.⁵⁹³

Осим поменутих злогласних раздора који су марширали Цариградом током владавине Јована V Палеолога,⁵⁹⁴ ослабљено Царство је уједно беспомоћно и једино било у стању да очајнички посматра и прихвата реалност снажења њених суседа, већ подразумевано инволвираних у ромејске међусобице, неретко и на позив самих Ромеја.⁵⁹⁵

Следећи пример, недвосмислено о томе говори:

Када су Орхану предочене ове ствари, пажљиво је слушао јер за таквим вестима је жудео дуго времена. Скачући од одушевљења, дао је одговор с великим задовољством и (ликујући и радујући се) послао назад амбасадоре – јаднике који нису ни били свесни кога зову упомоћ и какву биљку мрве да справе лек за болест коју им је нанео њихов грех. Орхан онда посла 10 000 Турака који пређоше мореуз до Града, где су их Константинопољани радосно дочекали. Након што су крочили кроз зидине Града и улице унутар њих и уживали у гостољубивости царице и Ромеја, одмарширали су у борбу против Кантакузина.⁵⁹⁶

Кантакузин је осигурао трговину и обезбедио залихе одговарајућих намирница и осталих потребитина и запутио се са својим Ромејима и српским снагама. Упустили су се у борбу са Турцима и начинили своје прве и друге нападе. Турци, међутим, нису успели да направе икакав напредак против Кантакузина, јер је тај човек био изузетно способан у војевању, вичан јунаштву и поседовао је много више знања о рату и ратовању него било који други човек у то време. Погубио је све заробљене Турке, док је са заробљених Ромеја скидао одећу и слао их кући обнажене.⁵⁹⁷

⁵⁸⁸ PLP № 21427; Kleinchroniken II, 390.

⁵⁸⁹ PLP № 21500; ODB I, 505; LexMA V, 1378-1379; Constantinople 1453, 1297.

⁵⁹⁰ Кратке хронике доцније бележе његово деспотовање Пелопонезом. Kleinchroniken I, 154.

⁵⁹¹ PLP № 21454; ODB I, 606-607.

⁵⁹² PLP № 21470; ODB III, 2077-2078.

⁵⁹³ Ducas XXIII, 6, ed. *Greci* 175; Chalc. I, ed. *Darkó*, 192.

⁵⁹⁴ Тако је, на пример, забележено да је крволочни бес који је владао престоницом, почетком 1341. године над Контакузиновим присталицама, био неконтролисан. Kleinchroniken I, 81-82, № 35.

⁵⁹⁵ *Laiou*, The Palaiologoi and the world around them (1261-1400), 803-834.

⁵⁹⁶ Уп. описе: *Imber*, Ottoman Empire, 22-23; Историја Османског царства, *прир. Мантран*, 22-26 (И. Белдичану).

⁵⁹⁷ Ducas VIII, 2-3, ed. *Greci*, 57; За ширу слику и односе Јована Кантакузина са српским краљем Стефаном Душаном, као и њиховим планираним заједничким војним акцијама, в. ВИИИЈ VI, 377-410; *Ферјанчић*, *Ђирковић*, Стефан Душан, 103-123.

Фрагменти који се надаље ишчитавају у Дукиној историји обједињени су око **три политичке и доминантне силе**, од којих је и зависила **будућност Ромеја и њихове престонице**. На првом месту, дакле, то су **Палеолози**, које су Византинци сматрали древном династијом, а њихово породично име сродничким је везама било испреплетано са славним династијама Комнина, Дука и Анђела.⁵⁹⁸ Паралелно са њиховом нарастајућом снагом, примарно династичком након повратка у Цариград 1261. године, снажила је и малоазијска **породица Османових наследника**, потоњих поробљивача Ромеја.⁵⁹⁹ Као трећа и такође доминантна сила у различитим видовима, а најчешће економски најстабилнија, били су **Латини** расути широм егејских вода и острва.⁶⁰⁰ Њихова улога и однос са Палеолозима и Османлијама дубоко су прожели редове историчара Дуке, нимало скриваних и врлина и одговорности због пропасти хришћана Балкана под „неверничку власт“.

Историчар Дука, дакле, као писац стасави се у политичког актера који бележи, активно учествује и отима пером од заборава економске и политичке односе наведених сила Медитерана, које су суштински ипак утицале на унапређивање руралне економије грчко-турске географије. Византијски цар у Константинопољу, очигледно је Дуки, више није могао представљати ауторитет тој распарчаној регији, у којој су локалне разлике и сукоби постајали стихијски неопозива стварност. Између историчаревих редова може се чак недвосмислено ишчитати да је за њега цар искључиво титула која се додељује само господарима Цариграда, који представљају реминисцентну и упркос свему искључиво ограничену улогу локалних управитеља, који се наизменично и само титуларно смеђују на територији древног Источног римског царства.⁶⁰¹ Ауторова политичка визија, обликована стварношћу времена, Цариград је стављала у средиште сада већ статичног света, чији су врхунски и политички и духовни донети иако нераскидива, ипак – давна и **неповратно прохујала прошлост**.

У том политичком вртлогу између Палеолога, Латина и Османлија, пад Града и царева смрт 1453. године обележили су према историчару и **пад космополитизма** и уништење

⁵⁹⁸ Детаљно, уз генеолошке таблице: *Papadopoulos*, Versuch einer Genealogie der Palaiologen, 1259-1453; ODB III, 1557-1560.

⁵⁹⁹ *Иналџик*, Османско царство, 27-45.

⁶⁰⁰ *Miller*, Essays on the Latin Orient, 42-55; *Necipoglu*, Byzantium between the Ottomans and the Latins, 18-38.

⁶⁰¹ *Barker*, *Manuel II*, 382-383; 329-330; 350-354; 390-391.

равнотеже којој је доприносила и хришћанска заједница, односно како Дука тај низ грехова започиње наглашавајући:

οἷς οἶδεν ὁ ἀκοίμητος ὀφθαλμὸς τὰ μὲν ἄλλα γένη τιμωρῶν, διὰ τὰς συνεχεῖς ἀντάρσεις κατὰ Ῥωμαίων τοὺς δὲ Ῥωμαίους, διὰ τοὺς φρικωδεστάτους ὄρκους καὶ ἀφορισμοὺς ἀφορήτους οὓς ἔφερον κατὰ κεφαλῆς αὐτῶν ὀμνύντες καὶ ἐξομνύντες τοῦ φυλάξαι τὴν βασιλείαν τῷ υἱῷ τοῦ Λάσκαρι.⁶⁰²

III–1. Палеолози или династичка историја грехова

Позно византијско друштво носило је „терет“ и „одговорност“ скоро хиљадугодишње литерарне традиције, чији је утицај био посебно уочљив у сфери политичке мисли, општром границом и поимањем исписана о личностима достојних **симбола ромејског цара** и оних који не могу истински, не заслужују и нису способни да то буду. Лапидарније речено, способност и личне особине владара одраз су снаге државе.⁶⁰³ Овакав вид промишљања у византијској историографији формиран је на трагу богатог миленијумског наслеђа књижевног израза **представе владара** (κάτοπτρα ηγεμόνος).⁶⁰⁴

Позновизантијски историчар Дука, утопијски и нимало различито од својих савременика и колега по перу XV века, следио је списатељску традицију и кроз личности литерарно удостојених царевања, било из прошлости, или сопствене непосредне садашњости, трагао је за идеалним профилем василевса.⁶⁰⁵ Брижљиво чувана политичка тековина која цара сматра за νόμος εὔψυχος истрајавала је на наративном инсистирању о

⁶⁰² Ducas VI, 2, *ed. Grecu*, 49. Уп. опис: Greg. II, *ed. Bekker*, 611.

⁶⁰³ Управо ставови о безусловној и неумереној привржености вредностима из прошлости формирани су, или боље рећи обновљени, током постојања Никејског царства (1204–1261), *Arveler*, Политичка идеологија Византијског царства, 119, чија се интелектуална генеза о империјалној идеји и слици василевса, у *царским говорима и похвалним словима*, јасно читава као нераскидива карика у ланцу реторике од хеленистичких времена до краја Византијског царства. За епоху након првог пада Царства, в. *Радосевић*, Никејски цареви у савременој им реторници, 69–87, док *прелазни период*, у виду параболе, од Комнина ка Палеолозима, сагледава *Macrides*, *From the Komnenoi to the Palaiologoi: Imperial Models in Decline and Exile*, 269–283. Веома прегледно, у том контексту, до владавине Јована V: *Angelov*, *Imperial Ideology and Political Thought in Byzantium, 1204–1330*, 78–116.

⁶⁰⁴ *Hunger*, *Βυζαντινὴ Λογιστική I*, 245–256; *Κυριопύλυ*, Цар или управитељ, 128–136.

⁶⁰⁵ Када се и површно сагледају промишљања литерата XIV века, где се, у таквом контексту, засебно истичу ставови Димитрија Кидона, или Николе Кавасиле, приметно је да су заједнички и поновно оживљени именитељи за идеалног управитеља херметички заокружени: **разборитост, мудрост, праведност, храброст** – неизоставно допуњени атрибутима конфесионалне природе: **човекољубље и побожност**. *Radosević*, *The Emperor as the Patron of Learning in Byzantine Basilikoi Logoi*, 267–287; *Поляковская, Медведев*, Развитие политических идей в позаней Византии, 256–259.

владаревој бризи за *опште добро* (τῶν κοινῶν), које једино може проистећи из његовог образовања и личних врлина.⁶⁰⁶

Негативан Дукин став о Палеолозима XIII и XIV века стога је у начелу, а **због династичких сукоба**, на ивици непризнавања било каквог позитивног квалитета по њих. Његови бројни литерарни моменти им чак не придају ни осредњост. Тако, на пример, Дука истим и нимало ласкавим тоном поменутом Андронику IV спочитава и не прашта борбу са оцем у већ тако поражавајућим историјским тренуцима Византије. Ипак, историчар бар неће прећутати Андроников, као и Јованов племенити нагон за опростом и помирењем оца и сина:

... ἀλλὰ μετακαλεῖται τὸν πατέρα καὶ τοὺς ἀδελφοὺς δοῦς πίστεις ἐνόριους καὶ εἰσάγει τοὺτους ἐν τῇ Πόλει· καὶ ἀναβιβάζει τὸν πατέρα ἐν τοῖς τῆς βασιλείας θώκοις καὶ πίπτει ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτοῦ καὶ ζητεῖ λύσιν τῶν ἐγκλημάτων· καὶ αὐτὸς ἀφίησιν.⁶⁰⁷

Дукин спис, стога, иако очекивано садржи прегрпнт живописних слика о ромејском свету, устаљено и паралелно проноси постојано казивање о униженом достојанству Царства због почињених грехова - ступањем династије Палеолог на историјску позорницу и унутрашњих сукоба током XIV века, због чега Ромеји постају непрекидно подређени османском сажимању опсадног обруча око Константинопоља. Грађански рат четрдесетих година заузима зато засебно место у историчаревим наведеним домишљањима, као вид заморних и исцрпљујућих међусобица, које су начином унутрашњих решавања претпостављале мешање страних сила, у времену када није било никог способног из рода Палеолога да им се супротстави или пружи отпор (μὴ ἔχοντες τὸν ἀνθιστάμενον ἢ ἀντάρχοντα).⁶⁰⁸

Нижући догађаје из њему претходног столећа, историчар Дука ипак није остао имун на посредна сазнања и пријемчиву форму **царских описа**, што потврђује већ у *Другом* поглављу своје историје када бележи род Палеолога и Кантакузина, потом два имењака, потоњих византијских царева – *два антипода*: Јована Палеолога (1341-1391) и Јована

⁶⁰⁶ Ševčenko, Society and Intellectual Life in Late Byzantium in the Fourteenth Century, 83.

⁶⁰⁷ Ducas XII, 4, ed. *Grecu*, 73. За шпору слику, в. *Katsone*, Μία επταετία κρίσιμων γεγονότων, 115-153; *Nesiröğlu*, Byzantium between the Ottomans and the Latins, 127-128.

⁶⁰⁸ Ducas II, 5, ed. *Grecu*, 35; *Острогорски*, Историја Византије, 475; *Laion*, Byzantium and the Neighboring Powers, 42-53.

Кантакузина (1347-1354).⁶⁰⁹ Први, због преране смрти свог оца Андроника III (1328-1341), наслеђује престо, док је други, својим поменом, представљен читаоцу као *онај који је одгајао*, тада малолетног, цара Јована V (παιδαγωγούμενος παρὰ κυρίου Ἰωάννου τοῦ Καντακουζηνοῦ).⁶¹⁰ Описујући одмах затим распрострањеност византијске државе, Дука владавине Јована Палеолога (ἐν τῷ αὐτοῦ χρόνῳ ἤξαρτο) беспопштедно и номинално приписује одговорност за турски прелазак преко Хелеспонта, те без обзира на његов узраст (ἐν τῇ βασιλείᾳ γοῦν τοῦ ῥηθέντος Ἰωάννου ἔτι μείραχος ὄντος) ставља му на терет и пустошење Галипоља и обала Тракије, ђеновљанско заузимање Хиоса и јонских градова, контролисање бројних острва од стране Франака из Наваре.⁶¹¹ Овакав исход политичких дешавања, према Дуки, узроковала је *ла Тиха*, која је међу Ромејима посејала мржњу, из које се родила завист (ἀλλ' ἢ τῶν Ῥωμαίων οὐκ ἀγαθὴ τύχη μῖσος ἐνέσπειρε καὶ φθόνον ἀπέτεκε) према Јовану Кантакузину, такорећи – у племству славном цвету његове генерације (τῶν εὐγενῶν, ὡς εἶποι τις, ἄνθος εὖοσμον), а кога је претходни василевс, Андроник III, третирао као брата у свим стварима (κατὰ πάντα ὡς ἀδελφὸν ἠγεῖτο)⁶¹² и на самртној постељи њему и његовом сину поверио је Царство (τὴν βασιλείαν σὺν τῷ παιδί, τελευτῶντος, ἀνέθετο).⁶¹³

⁶⁰⁹ О томе колико су два имењака узајамно давала печат међусобним животним судбинама, почевши од задобијања личног имена млађег Јована по старијем Кантакузину, као и традицији добијања имена током епохе Палеолога, в. *Радих*, Време Јована V, 84-85.

⁶¹⁰ Ducas II, 4, *ed. Grecu*, 35. Осим Дуке, сличну садржину доноси Јањинска хроника: καὶ ἄπασαν τὴν Ῥωμαίδα διοικεῖσθαι θεοπίσαντος ὑπὸ τοῦ προορηθέντος κυρίου Ἰωάννου τοῦ Καντακουζηνοῦ. *Historia politica et patriarchica Constantinopoleos. Epirotica*, *ed. Bekker*, 209.

⁶¹¹ Ducas II, 5, *ed. Grecu*, 35. Да се Византија истински може у тадашњем тренутку описати као *relicuae reliquiarum* некадашње величине, в. *Радих*, Време Јована V, 60.

⁶¹² За дати тренутак и питање наслеђа, византологија је и даље без кључног одговора, надкривена замагљеном ситуацијом царске смрти без опоруче. *Bosch*, Kaiser Andronikos III, 176-194. Иако је научно оправдана претпоставка да је Дука неизоставно био упућен у дело Нићифора Григоре, с обзиром на сажетост којом пише, ипак остаје утисак да суптилни детаљи XIV века и нису били за Дуку од примарног значаја. Око могуће директне Андроникове жеље да велики доместик Јован Кантакузин буде регент, вест се може разумети као непосредна и истинита током цареве болести, 1330. године, те у случају његове смрти Кантакузин би био одређен за заштитника и регента детету које је требало да роди Ана Савојска. Посебно, в. *Greg. I, ed. Schopen*, 439-440, и препознатљиво место чијој се субјективности може исказати објективно поверење *Cant. I, ed. Schopeni*, 393. Паралелно издање текстова учене и народске верзије Јањинске хронике, показало је, међутим, да је у том историјском догађају изостављено име Јована Кантакузина и претпостављено епитропима. На овом месту, уп. *Τὸ Χρονικὸν τῶν Ἰωαννίνων, ed. Vranousis*, 57-115, те засебно: 74.

⁶¹³ Иако дечак у годинама владавине Андроника III, знаменити Димитрије Кидон, доцније, под утиском досегнутих размера неразумног сукоба, након василевсове смрти, носталгичном епистолом је, у обраћању Јовану Кантакузину, записао да је тада (током Андрониковог царевања) разум у свему саветовао царску власт. *Cydonès, Correspondance I, publiée par. Loenertz*, № 7, 33.

Иако је сувишно, на овом месту, истицати да су личности обојице ромејских владара веома познате у византологији, јасно је да ни источници, ни концизна медијевистика нису сачували пуно лепих речи за Јована Палеолога као василевса, а још мање за његове личне особине и карактер. С друге стране, Јован Кантакузин, премда и сам писац и субјективни трагични херој властитог мемоарског дела, у списима својих колега по перу, чак и савременика, неретко, збрајао је **особине идеалног управитеља**, кадрога да отаџбини поклони срећу спокојства и процвата, док је у историографији препознат као једна од најмаркантнијих историјских личности позновизантијске епохе.⁶¹⁴ Допринос уобличавању наведене историографске слике о двојици ромејских владара, нимало зачуђујуће и већ након првих исписаних импресија, пружио је и позновизантијски историчар Дука, из чијег се прозирног погледа на прошлост не рефлектује другачија до једнострана слика.

Размеђе векова, XIV и XV, донело је и благу промену у Дукином сагледавању чланова царске династије, почевши од Манојла II (1392-1425). За историчара, примарно, те и неизоставно, **храброст** иде тек уз Манојлово име, јер је одбио да султану Бајазиту I преда **патрију Византинаца и колевку рода** – Константинопољ, у којем би већинско становништво, већ патећи од глади и дубоко узнемирено, за разлику од цара – пре изабрало да Град султану отвори капије:

Φυσιωθεῖς οὖν ἐν τῷ τοιοῦτῳ εὐτυχίματι καὶ λίαν ἐπαρθεῖς πέμπει πρὸς τὸν βασιλέα Μανουὴλ ἀποκρισιάρχους, ζητῶν τὴν Πόλιν· αὐτὸς δὲ οὐδ' ἀπόκρισιν ἔδωκεν. Οἱ δὲ πλεῖστοι τῆς Πόλεως βιαζόμενοι ὑπὸ τοῦ λινοῦ, συνεθλίβοντο μὲν καὶ δώσειν προαιροῦντο τὴν πόλιν.⁶¹⁵

Но, василевс је био дубоко прожет уверењем да ће Бог „*отраштајући наше зрехове, бити милостив као што је био према древној Ниниви и спасити нас од ове звери*“.⁶¹⁶ Премда с утиском да је успут поменут, историчар не пропушта да напомене да је управо један од Бајазитових синова, Сулејман,⁶¹⁷ цара Манојла II признао за сизерена, ничице падајући пред њега уз речи:

⁶¹⁴ Γαλιπῆ, Портрети византијских царева XIV века, 9-27.

⁶¹⁵ Ducas XIV, 1, *ed. Grecu*, 81. Уп. Chalc. II, *ed. Darkó*, 78. Посебно, с искључивом пажњом на дати догађај: *Gautier*, Un récit inédit du siège de Constantinople par les Turcs (1394-1402), 100-117; *Bernicolas-Hatzopoulos*, The First Siege of Constantinople by the Ottomans (1394-1402), 39-51.

⁶¹⁶ Алузија на Књигу пророка Јоне, уп. LXX, ΙΩΝΑΣ 3.

⁶¹⁷ ODB III, 1975; *Kaistrisis*, Sons of Bayezid, 41-44, 50-59.

Бићу ти као син, а ти ћеш ми бити отац. Од сад па надаље међу нама неће расти кукоља нити ће бити чарки. Само ме прогласи за хегемона Тракије и осталих земаља које сам добио од предака.⁶¹⁸

Како историчар даље проноси, а опет захваљујући државничкој **мудрости** помињаног ромејског василевса, у областима Тракије је владао потпуни и спокојни мир, док су области на истоку биле у немирима због великих преврата хегемона у провинцијама (*καὶ ἦν ἐν τοῖς Θρακίαις μέρεσιν εἰρήνη παντοία καὶ ἀστασίαστος γαλήνη, τὰ δὲ τῆς ἕω ἐν μεγάλῃ ταραχῇ καὶ ἀθρόα μεταβολῇ τῶν ἡγεμόνων ἐν ταῖς ἐπαρχίαις*).⁶¹⁹ Сва вијугавост историјског и наративног времена, која је наступала турским слабљењем након Ангорске битке (1402),⁶²⁰ читавала се и чињеницом да је цар Манојло II свом братанцу Јовану VII претходно препустио Град, на чување и управу, путујући Европом у потрази и са молбама за помоћ (*καὶ ὁ Ἰωάννης ἦν βασιλεύων μόνον ἐντὸς τῆς Πόλεως*).⁶²¹ **Опрез и брига** за становништво Цариграда, коју је показао Манојло, напослетку током Мусине опсаде Града,⁶²² чувајући суграђане као зеницу ока (*ὡς κόρην ὀφθαλμοῦ*), најбоље се објашњавају царевом реторичком дилемом:

Шта добијам тиме ако изгубим десет од стотину ромејских војника, а какву штету претрпи Муса ако изгуби стотину од хиљаду Турака?

Τί μοι ὄφελος, εἰ ἀπὸ τοῦς ἑκατὸν στρατιώτας Ῥωμαίους ὀλέσω δέκα ἢ τί τῷ Μωσῆ ζημία, εἰ ἀπὸ τοῦς χιλίους Τούρκους ὀλέσει ἑκατὸν,⁶²³

Најзад, описано достојанство које краси Манојла II приказано је одговором цара и одбијањем захтева Мехмеда I да му преда „побуњенике“ Мустафу⁶²⁴ и Цунеида:⁶²⁵

„Врло добро знаш да сам обећао да ћу ти бити као отац и да си ми ти обећао да ћеш ми бити као син. Ако се обојица држимо наших обећања, гле, испоштовали смо Бога и држали се његових заповести! Ако их, с друге стране, прекршимо, онда гле, отац ће издати сина – а сина ће звати оцеубицом! Што се мене тиче, ја ћу се држати заклетве.

⁶¹⁸ Ducas XVIII, 2, *ed. Grecu*, 111-113; *Dennis*, The Byzantine Turkish Treaty of 1403, 72-88.

⁶¹⁹ Ducas XVIII, 2, *ed. Grecu*, 113.

⁶²⁰ Sfranze, *a cura di Maisano*, 4; *Matschke*, Die Schlacht bei Ankara und das Schicksal von Byzanz, 51-56.

⁶²¹ Цар Манојло био је одсутан из престонице у периоду од 10. децембра 1399. до јуна 1403. године. *Kleinchroniken I*, 70, № 7; 114, № 12, 285. № 5. О предаји Града Јовану VII на управу, в. Ducas XV, 1, *ed. Grecu* 87; *Ђурђић*, Сумрак Византије, 91, 94; *Мешановић*, Јован VII, 87-88.

⁶²² ODB II, 1424; LexMA VI, 945-946; *Kastritsis*, Sons of Bayezid, 123-124, 129-133, 135-194.

⁶²³ Ducas XIX, 9, *ed. Grecu*, 127-129. Уп. сличности: *Chalc. I*, *ed. Darkó*, 168-172.

⁶²⁴ PLP № 19575; LexMA VI, 973.

⁶²⁵ *Dölger*, Regesten № 3361 (јесен 1416).

Ти, међутим, не желиш да је се држиш. Нека Бог који кажњава неправду буде праведни судија. Што се тиче бегунаца, није на мени да наредим да ти се изруче. Такав чин пристоји – не цару, већ тиранину...“⁶²⁶

Дука углавном одаје почасти овом достојанственом, али уједно и **мудром цару**, честитом и у трезвености и исправности (ὄντως ἀοφάτατος καὶ ἐνάρετος ἔν τε σωφροσύνη καὶ κοσμιότητι),⁶²⁷ који је, пошто је доживео дубоку старост, припремао свесно да уступи трон свом сину Јовану VIII, преостале дане живота посветивши исписивању потоњих *научно-теолошких трактата* (καὶ ὁ βασιλεὺς Μανουὴλ πρὸ πολλοῦ τὴν βασιλείαν τῷ υἱῷ Ἰωάννη ἀναθείς, αὐτὸς γέρον ὦν ἐκάθητο, σχολάζων ἐν μελέτῃ θεῶν λογίων).⁶²⁸ Напоменимо да се у истим историјским тренуцима и чак истог месеца, притом уз сазнање обојице царева, султан Мурат II припремао да нападне престоницу.⁶²⁹

Неизоставно, Дука је подарио литерарну слику и о последња два византијска цара Палеолога – Јовану VIII и Константину XI Драгашу. Сходно трајању њихове појединачне владавине и Дукина посвећеност њима је разнолика, те и наилазимо на неуједначен, према реверзибилан третман. Прегледно, Јованова дводеценијска владавина (1425-1448) представљена је скоро двоструко мање него што је трајала Константинова (1449-1453). Такође, неједнак однос завредили су и у другом смислу. Име Јована VIII представљено је у начелу веома **монотоним литерарним одразима**, иако га историчар наглашено ословљава **последњим царем Ромеја** (τῷ ὑστάτῳ βασιλεῖ τῶν Ῥωμαίων).⁶³⁰ Свакако је овде посредни чињеница и чин самог крунисања, иако остаје познато да су изасланици упућени на Пелопонез непосредно по смрти Јована VIII, а зарад крунисања Константина.⁶³¹ Но, свеукупни приказ који историчар нуди о Јовану VIII у великој мери је неодређен и равнодушно интониран. Истина, историчара Дуку у односу на „последњег цара Ромеја“ једино занима заузимање става према Османлијама, почевши од односа према султану Мурату

⁶²⁶ Ducas XXII, 5, *ed. Grecu*, 157-159. Такође: Chalc. I, *ed. Darkó*, 203.

⁶²⁷ Ducas XXVIII, 7, *ed. Grecu*, 237.

⁶²⁸ Ducas XXVIII, 1, *ed. Grecu*, 229.

⁶²⁹ *Dölger*, Regesten № 3390 (април 1422).

⁶³⁰ Ducas XXVIII, 7, *ed. Grecu*, 237.

⁶³¹ Свакако се мора нагласити, упркос оваквом Дукином ставу, он са друге стране нимало није видљив и експлицитан кроз његово дело, чак напротив, а што је посебно присутно коментарима кроз Бонско издање Дукине историје: деспотом је ословљен три пута (стр. 232.3.16.19), док је термин василевс уз Константиново име перманентно исписиван (стр. 235.16; 237.7.9.15.16; 240.19,23; 241.2; 243.3; 244.21...) све до самог краја дела.

Π, који напоследку прекида тромесечну опсаду Града,⁶³² потом снажење савеза међу хришћанским владарима, попут слања и потврђивања инсигнија српском деспоту (ὁ γὰρ βασιλεὺς Ἰωάννης πέμψας Γεώργιον τὸν Φιλανθρωπινὸν σὺν τοῖς παρασήμοις, ἐποίησεν αὐτὸν δεσπότην Σερβίας),⁶³³ затим путовања у Италију – премда о трошку папе – на унијатски сабор црква (ὑπέσχετο τὴν πᾶσαν κατὰ τὴν ὁδὸν δαπάνην αὐτὸς δοῦναι καὶ προσόδους ἐν Ἰταλία τοῖς τοῦ παλατίου καὶ τῆς ἐκκλησίας ἄρχουσι καὶ αὐτῷ βασιλεῖ καὶ τῷ πατριάρχῃ),⁶³⁴ те напоследку и сама смрт императора. Дука је веома склон повезивању низа невоља са именом овога цара, било да је реч о његовом здравственом стању након повратка из Италије, тугом због упокојења царице, или закључно са потпуним колапсом црквене политике која је свакако морала имати одраза на опште стање и слабост ромејске државе:

ὁ δὲ βασιλεὺς Ἰωάννης ποδαλγία πιεζόμενος ἐν πολλοῖς ἔτεσιν καὶ μετὰ τὴν ἐπάνοδον ἀπὸ Ἰταλίας ἐν πολλαῖς θλίψεσι καὶ δυσφορίαις ὄν, πῆ μὲν διὰ τὴν τῶν ἐκκλησιῶν ταραχήν, πῆ δὲ διὰ τὴν ἐκδημίαν τῆς δεσποίνης, κατέλαβεν αὐτὸν νόσος καὶ ἐν ὀλίγαις ἡμέραις ἐτελεύτησεν, ὕστατος βασιλεὺς χρηματίσας Ῥωμαίων.⁶³⁵

С тим у вези и следи приказ ступања Константина XI на цариградски трон, а који услед описане **немоћи државе** моли папу Николу V (1447-1455) за војну помоћ у замену за потврђивање одлука Фирентинске уније (τῆ ὁμονοία καὶ ἐνώσει τῆ γεγонуία ἐν Φλωρεντία).⁶³⁶ Посланство је у Константинопољ пристигло новембра месеца 1452. године. Предводио их је кијевски митрополит Исидор, само овога пута био је на другој преговарачкој страни и у одежди кардинала Пољске (τὸν καθδδηνάλιον Πολωνίας).⁶³⁷ Овом приликом Дука је за неприхватање уније оптужио престоничане – *народ, окрутан и презрив на добро* (ὁ λαὸς ὁ ἀπληγῆς καὶ μισόκαλος) – јер су одбијали причешће од стране грчког свештенства које је прихватило

⁶³² Ducas XXVIII, 8, *ed. Grecu*, 237. Историја Османског царства, *прпр. Мантран*, 78 (Н. Ватен).

⁶³³ Ducas XXX, 3, *ed. Grecu*, 259; *Dölger*, Regesten № 3453 (за 1436. годину). О Георгију Филантропину, в. PLP № 29760. Муратовој опсади Града из 1422. године посвећено је дело: G. Cananos, *L'assedio di Costantinopoli. Introduzione, testo critico, traduzione, note e lessico*, ed. E. Pinto, Messina, 1977. Уп. коментаре код: *Philippides*, Constantine XI, 79, посебно нап. 11 и 12. Такође: ODB III, 1616.

⁶³⁴ Ducas XXXI, 1, *ed. Grecu*, 265; *Gill*, Personalities of the Council of Florence and other essays, 36-38.

⁶³⁵ Ducas XXXIII 1, *ed. Grecu*, 279; Chalc. II, *ed. Darkó*, 140. Наследник трона, Константин, услед нетрпељивости са султаном, упутио је одмах изасланике да Мурата умире поклонима и помирљивим порукама. *Dölger*, Regesten № 3524 (25. март 1449).

⁶³⁶ Ducas XXXVI 1, *ed. Grecu*, 315.

⁶³⁷ За биографске детаље и црквене титуле: *Krajcar*, Metropolitan Isidore's Journey to the Council of Florence: Some Remarks, 367-387. За вест о преласку у католичанство и избор на место римског кардинала, како за Исидора, тако и Висариона, в. Chalc. II, *ed. Darkó*, 68.

црквено сједињење са Западом, сматрајући да они нису хришћани, те да су самим тим и нечисти. Непомирљивост Цариграђана је доживела зенит у изричитим уличним поклицима да Ромејима не треба ни помоћ Латина, ни унија, нити азимитско богослужење:

Τὴν γὰρ Λατίνων οὔτε βοήθειαν οὔτε τὴν ἔνωσιν χρῆζομεν.
Ἀλέστω ἄφ' ἡμῶν ἢ τῶν ἀζυμιτῶν λατρεία.⁶³⁸

Над овом сликом **кршења завета**, положених у име Свете Тројице (*Лионском и Фирентинском унијом*), претећим тоном Дука је литерарно опомињао престоничане да ће за жртву имати неоспорно изопштење и брисање сећања са лица земље, а заједно са њима **нестаће и сећање на Град**.

У одређеном виду и према Дукином опису, Константин XI је поновио **несрећну стратегију владавине** Манојла II, изражено видљиву у пруженој подршци султановим ривалима, чак уз претње Мехмеду II да ће оснажити подршку Орхану,⁶³⁹ Сулејмановом унуку и султановом рођаку, који се налазио у Цариграду. Пробуђени бес османског султана додатно га је уверио да **византијска престоница мора пасти**.⁶⁴⁰ Ипак, последњи владар Византије иако суочен са поразом и смрћу, **храброшћу истинског хероја** грчке трагедије био је спреман да брани Константинопољ. Када му је у замену за престоницу понуђен живот и Пелопонез, Константин XI је одлучно одбио понуду сматрајући такав живот неподношљивим.⁶⁴¹

Опис Константинове смрти као истинског предводника одбране престонице, напослетку напуштеног и исцрпљеног, дубоко је дирљив. Његовом смрћу на зидинама хришћанске патрије окончана је миленијумска линија хришћанских царева.⁶⁴² Рођен под круном првог Константина, хришћански Цариград је нестао у смртном загрљају последњег његовог имењака; крст је заменио полумесец, а Христос је уступио место Мухамеду.⁶⁴³

⁶³⁸ Ducas XXXVI 4, *ed. Grecu*, 317. За коментар наведеног поклича: *Grecu*, *Belagerung Konstantinopels*, 288. Такође и прегледно: *Nicol*, *Byzantium: Its Ecclesiastical History and Relations with the Western World*, 204-225.

⁶³⁹ PLP № 21131.

⁶⁴⁰ *Philippides*, Constantine XI, 249-253.

⁶⁴¹ Ducas XXXIV 2, *ed. Grecu*, 293-295. Такође: *Chalc. II*, *ed. Darkó*, 147.

⁶⁴² О храбрости Константина XI срећемо и надахнути литерарни пасаж код Критовула, који каже да је цар сопственим очима видео опасност која је претила Граду, те иако је могао да се спасе, није тако изабрао. *Critobulos*, *ed. Reinsch*, 72.

⁶⁴³ Слику цара који је спреман да погине бранећи Град срећемо и код Халкокондила. *Chalc. II*, *ed. Darkó*, 156.

Пљачкање, клање, поробљавање и **скрнављење Аја Софије**, жестоко је изражено Дукиним описима, док је Византинцима све морало изгледати као **крај света**.⁶⁴⁴

Сва забринутост историчара, када је схватио да се највећа богомоља византијског хришћанства, величанствени симбол његовог духовног бића, изобличава у цамију – доживела је крајње лични однос аутора:

Авај, несреће! Ох, ужасног ли чина! Јаој мени! ... Турчин неверник стоји на светом олтару у чијим су темељима мошти апостола и мученика положене! Задрхти, о Сунце! ... Заиста смо откривени као лажни! Наше богослужење народу не вреди ништа. Због грехова наших, храм који је поново саграђен у име мудрости Логоса Божијег и који се зове храм Свете Тројице и Велика црква и Нови Сион - данас је постао олтар варварски ... Кућа Мухамедова. Правда је пресуда Твоја, о Господе.⁶⁴⁵

Остаје, свакако, снажан утисак да је Дука у широком и литерарном и хронолошком распону описа династије Палеолог – цара Јована V ставио у ред најомраженијих личности властитог списка, у којем је прва наредна царска фигура, која је делила карактерне особине Јована Кантакузина и завређивала ауторову истинску пажњу да их искаже, био управо средњи син Јована Палеолога – Манојло II, који је, наглашава византијски историчар, био и разборит и врло учен човек (σύννοус ὦν καὶ παιδείας μεστός), побожан и мудри хришћанин (χριστιανικώτατος ὦν καὶ μεμνημένος).⁶⁴⁶

III–2. Османлије – оружје Божијег гнева

Непуно столеће од оснивања османске династије, чији је родоначелник с историографским знамењем једног малоазијског пограничног емира војним продорима кроз Анадолију сабрао *газије свих крајева и пронео славу свог победничког барјака*, како пренесе и османски и византијски источници, постављени су темељи будуће моћне и извесно универзалне и

⁶⁴⁴ Иако ће доцније о томе бити више речи, на овом месту напомињемо само Дукина поглавља посвећена датој слици: XXXIX 20, 21, 24, 29; XL 1, 2. Посебно о „крају света“ у средњовековном православном поимању: *Ćirković, Крај века – крај света*, 13; *Pađuh, Страх у позној Византији II*, 103-105; *Byer, The Roman orthodox world (1393-1492)*, 854-856.

⁶⁴⁵ Ducas XL 2, *ed. Greci*, 375. Уз реченичне конструкције, увезане са φοῖζον ἦλε и εἰς κίβδηλον, Дука је овде посегао за Соломоновим мудроносним казивањима зарад описа дате слике. Посебно: LXX, ΣΟΦΙΑ ΣΑΛΩΜΩΝΟΣ 2, 16.

⁶⁴⁶ Ducas XIV, 3-4, *ed. Greci*, 83-85. Управо и чини се не без разлога, Дука је у Манојловим „изговореним“ речима ἀλείροις ἔθνεσι τῶν Χριστιανῶν желео да истакне **свеопште заједништво хришћана** у борби против Османлија.

централизоване империје.⁶⁴⁷ На освиту XV века Османско царство простирало се од Дунава до Еуфрата, а творац империје таквих географских размера био је султан Бајазит I (1389-1402),⁶⁴⁸ вођен идејама безграничне војне инвазије својих претходника и *светог рата* против *неверника*, у чему *није било ревностијег следбеника Мухамеда у религији арапског света*,⁶⁴⁹ где се уједно није пропуштала и прилика да се Османлије уметају у унутрашње ромејске политичке трзавице.⁶⁵⁰

Византијска свест о **снажној експанзији Османлија**, како у духовној, недвосмислено и на политичкој сцени, указивала је да ромејска повесница постаје подређена турском затезању катил-фермана око врата царици градова – Константинопољу. Списатељска хришћанска пера натопљена ехсатологијом прецизно су бележила страх и догађајима допуњавала „литературу патње“ позног XIV века,⁶⁵¹ коју су *богатиле* и дописиване речи српског инока Исаије, болно и дубоко урезујући у памћење још маричко крвопролиће из 1371. године, након којег

...расуше се Измаиљани и полетеше по свој земљи, као птице по ваздуху /

... II заиста, тада живи величаху раније умрле /

*... и онај премудри међу Јелинима Ливаније не би могао писањем представити невољу која задеси хришћане западних крајева.*⁶⁵²

Као изразити патриота, историчар Дука не скривајући оптужбе упућене Палеолозима, тек нема ни симпатија нити наклоности према Турцима и то не сматра чак ни за потребним да прикрива зарад „власите веродостојности“ интрепретације историјских догађаја. Прегнатно, на много примера, он указује на њихову надмоћност, било војну, или религијску, међутим, ниједног тренутка Дука није пружио прилику нити приписао Османлијама било какав, па и

⁶⁴⁷ Alderson, The Structure of the Ottoman Dynasty, посебно табеле: XXII и LXI, 165, 184; *Острогорски*, Историја Византије, 507-508; *Иналцик*, Османско царство, 23-25.

⁶⁴⁸ EP I, 1117-1119; EOE, 80-82; IA II, 369-392.

⁶⁴⁹ Ducas III, 4, *ed. Grecu*, 39.

⁶⁵⁰ Reiner, The Palaiologoi, Yıldırım Bāyezīd and Constantinople: June 1389 – March 1391, 294-298; *Necipoglu*, Byzantium between the Ottomans and the Latins, 119-149.

⁶⁵¹ *Krumbacher*, Geschichte der byzantinischen Literatur, 290.

⁶⁵² *Стојановић*, Записи и натписи III, № 4944, 43; *Јовановић*, Хрестоматија средњовековне књижевности II, 86-87; *Радић*, Страх у позној Византији II, 223-224.

најмањи вид цивилизацијске узвишености, за разлику на пример од Михаила Критовула, који је вођен свеприсутним интелектуалним маниром о разумевању *translatio imperii* и том „природном низу“ смене великих сила придодавао Турке.⁶⁵³

Дука, напротив, инсистира чак на спомињању **животињске плаховитости Турака**, како на основу личног искуства, тако и према искуствима других људи који су напомињали њихову **окрутност и похлепу**. Турци су, стога, културолошки и етнички непријатељи Ромеја, изазивачи спремни једино на зло. Не зачуђује онда нимало што се код нашег историчара чак пројављују литерарне симпатије према свима који могу узроковати и указати на турске слабости, макар то били и Монголи, упркос стравичном хорору који су ти Тамерланови слобеници приређивали Малој Азији непосредно пре и након Ангорске битке.⁶⁵⁴ Због тога, Дука непрестано инсистира на трагању за идентитетом, нивелисањем и спајањем димензија времена, подсећајући да су Ромеји потомци полубогова и хероја, за разлику и у поређењу са варварским Турцима – који и у очима Тамерлана досежу поређење са скакавцима пред лавовима (*οὗτοι γὰρ οἱ μίξοβάρβαροι Τοῦρκοι ὡς ἀκριὲς πρὸς λέοντας ἐγγυὲς ἐκείνων εἰσάζονται*).⁶⁵⁵ Такође и нимало различит став историчар има и према њиховој вероисповести. За њега је мухамеданство – безбожност (*ἡ ἀσέβεια*)⁶⁵⁶ и чисти нераскидив епитет „нечист“ (*μιαρός*), који великодушно везује и за њихову религију,⁶⁵⁷ као и за Куран (*μιαρὰς αὐτοῦ βίβλους*),⁶⁵⁸ док глас мујезина, који дозива правоверне на молитву „на њиховом поганом и безбожном језику“ (*τὴν μίαρὰν αὐτῶν φωνὴν τὴν δηλοῦσαν τὴν αὐτῶν ἀσέβειαν*),⁶⁵⁹ подједнако сматра поганим као и његову молитву (*τῶν αὐτοῦ μίαρῶν ἱερέων*) посвећену лажном богу и пророку (*ὀμνύει θεὸν τοῦ ψευδοπροφήτου καὶ τὸν συνώνυμον αὐτοῦ προφήτην*).⁶⁶⁰ Напоследку, у том низу и нимало

⁶⁵³ Critobulos, *ed. Reinsch*, 58-66, 306.

⁶⁵⁴ Barker, Manuel II, 216-251; *Alexandrescu-Dersca*, La campagne de Timur en Anatolie (1402), 33-37. О Тимуру: PLP № 27565; ODB III, 2088; LexMA VIII, 794. О Тимуровим плановима да покори медитерански свет до Херкулових стубова, в. Chalc. I, *ed. Darkó*, 146; *Paduћ*, Страх у позној Византији II, 133. Посебно је у том контексту занимљива Кратка хроника, која Тамерлана назива псом који је испуњен сваким злом, крволочношћу и жудњом за клањем. *Kleinchroniken I*, 96, № 11.

⁶⁵⁵ Ducas XVI, 11, *ed. Grecu*, 101; *Ditten Βάρβαροι*, "Ἕλληνες und Ῥωμαῖοι bei den letzten byzantinischen Geschichtsschreibern, 273-275.

⁶⁵⁶ Постојано понављани израз: Ducas XXI, 6; XXIV 6; XXXIII 6; XXXVI 2, 6; XXXIX 3; XLI 18.

⁶⁵⁷ Ducas XXXIII, 4, *ed. Grecu*, 283.

⁶⁵⁸ Ducas XXXIII, 12, *ed. Grecu*, 289.

⁶⁵⁹ Ducas XXXIX, 3, *ed. Grecu*, 351.

⁶⁶⁰ Ducas XXXIII, 12, *ed. Grecu*, 289. Да су гласне молитве биле и део припрема османске војске за освајање Града, одзвањајући испред зидина, сличан опис о безбожности среће се и код: Critobulos, *ed. Reinsch*, 66.

изненађујуће, мулу, који се први пут уздигао на амбон Свете Софије да изговори муслиманску молитву након пада Цариграда и уласка у Свету Софију – Дука назива сином безакоња и претечом антихриста (ὁ δὲ υἱὸς τῆς ἀνομίας, ὁ πρόδρομος τοῦ ἀντιχρίστου).⁶⁶¹

Наведеном градацијом увреда у опису Турака, историчар Дука је заправо имао за циљ да укаже на ниво разумевања (поражавајуће по Ромеје) „чињеница“ да је чак спасавање и турског брода током олује дело руку Божијих, који кажњава Ромеје за почињене грехове:

Ἦ Θεοῦ κριμάτων ἄβυσσος· Ἐν τῷ τοσοῦτῳ κλύδωνι καὶ τῇ βιαίᾳ ταραχῇ τῆς θαλάσσης πῶς οὐ κατεποντίσθη ἡ ναῦς; Ἀλλὰ διὰ τῆς ἀμαρτίας ἡμῶν ἐσώθη ὁ μαθητὴς τοῦ τυράννου.⁶⁶²

Али, што се тиче описа Турака у извојеним детаљима, Дука не скрива позитивне особине овог народа, а које колективно недостају Ромејима, као што су **ратоборност** (ἄνδρες μαχιμώτατοι)⁶⁶³ и **храброст** (νέους Ἡρακλείδας, ὁ εἶς πρὸς δέκα ἀντιπαρτάξασθαι ἔτοιμος).⁶⁶⁴ **Зато су Османлије од Бога и „одабране“ да изврше казну над Ромејима.**

Тај конзистентни став је видљиво истицан и на местима где историчар говори искључиво о појединим представницима турског народа. Компаративно, свака особа је приказана његовим виђењем и поимањем ситуације – позитивног или негативног карактера и особина. Другим речима, као и представљање историјских ситуација и над описима личности лебди једнострана слика. Већ подразумевано, Дука нема нимало наклоности према Бајазиту I и тај став има за потребу да поткрепи његовим описом као развратног,⁶⁶⁵ тиранина⁶⁶⁶ и прогонитеља хришћана (χριστιανομάχος), који се придржава и најситнијих Мухамедових безбожних заповести.⁶⁶⁷ Он не скрива своју радост када је овај султан „сломљен“ код Ангоре, описујући његово дрхтање попут греча ухваћеног у мрежи (ἐν μέσῳ τῶν ἀρχύων ἤδη ὡς

⁶⁶¹ Ducas XI, 1, *ed. Grecu*, 375. Ова симболична слика смене царстава, свакако је пронашла незаобилазна места напомињања у савременој медијевистици. На овом месту: *Бабингер*, Мехмед Освајач, 83; *Рансимен*, Пад Цариграда, 179.

⁶⁶² Ducas XLIV, 3, *ed. Grecu*, 415. Подразумевано, у мало другачијем тону: Chalc. II, *ed. Darkó*, 268.

⁶⁶³ Ducas IX, 1, *ed. Grecu*, 57-59.

⁶⁶⁴ Ducas XI, 1, *ed. Grecu*, 395. За сабрани историографски опис: *Радих*, Страх у позној Византији II, 235-236.

⁶⁶⁵ Ducas XV, 2, *ed. Grecu*, 87.

⁶⁶⁶ Ducas XIII, 3; XIII, 4, *ed. Grecu*, 75, 77.

⁶⁶⁷ Ducas III, 4, *ed. Grecu*, 39.

λάβρακα σπαίροντα).⁶⁶⁸ Иако овакви описи перманентно доминирају при скоро сваком помену султана Бајазита, Дука не прећуткује његову ратничку посвећеност (ἀνήρ δεινὸς καὶ περὶ τὰ πολεμικὰ ἔργα γρήγορος)⁶⁶⁹ и неуморну енергију посвећену интригама и сплеткама (ἄγρυπνος καὶ διανυκτερεύων), иако су ове особине начелно усмерене против разумног стада Христовог (κατὰ τῶν τοῦ Χριστοῦ λογικῶν προβάτων).⁶⁷⁰

Нешто другачији однос и литерарни третман завредио је султан Мехмед I,⁶⁷¹ због његове релативно мирољубиве политике према хришћанима и Византији, неретко описану и као искреност и великодушност, чак признату, како историчар наглашава – и од стране његових непомирљивих противника:

Мехмед се с истим пријатељством обратио представницима Србије, Влашке, Бугарске, Јањинском војводи, деспоту Лакедемоније и принцу Ахаје. Са њима је сео за трпезу и наздравно пехарима пријатељства, испративши их у миру следећим речима:

Ἀναγγείλατε τοῖς κυρίοις ὑμῶν, ἐγὼ μετὰ
πάντων εἰρήνην δίδωμι καὶ εἰρήνην λαμβάνω.
Ὅς πανουργεύει τὴν εἰρήνην καὶ ὁ Θεὸς τῆς
εἰρήνης κατ' αὐτοῦ.

Објавите вашим господарима да за мир
заузврат нудим мир. Нека Бог мира буде
против онога ко подрива мир.⁶⁷²

Непосредно пак и на природном и очекиваном крају овог помирљивог османског владара, посебно према цару Манојлу II, Дука је склон да у свему томе препозна „наклоност Тихе“ и према султану, који за разлику од својих претходника не умире насилном смрћу:

Παρελθόντος οὖν το Μαχουμὲτ ἐν εἰρήνῃ
τὸ πλεόν τῆς ἀρχηγίας αὐτοῦ μετὰ τοῦ
βασιλέως Ῥωμαίων καὶ πάντων τῶν
χριστιανῶν πλὴν τῶν Βενετίων,

Већи део Мехмедове владавине је
прошао у миру са царом Ромеја и
уствари са целим хришћанским светом
изузев са Венецијанцима. Након краће
болести, у миру је умро у

⁶⁶⁸ Ducas XVI 7, ed. *Grecu*, 99; *Alexandrescu-Dersca*, La campagne de Timur en Anatolie (1402), 120-122.

⁶⁶⁹ Ducas III, 4, ed. *Grecu*, 39.

⁶⁷⁰ Ducas III, 4, ed. *Grecu*, 39. Посебно су занимљиви погледи на султана Бајазита у присећањима василевса Манојла II, који је ромејско време пропадања и расула накнадно правдао страхом (... φόβους πρὸς φόβους καὶ κινδύνους πρὸς κινδύνους). Funeral Oration, 127. Поред Дуке и Халкокондил, вероватно због опште слике и страха који је Бајазит за собом сејао, неће пропустити да испише понижења која је овај муњевити султан доживео након заробљавања у Тимуровом војном логору. Chalc. I, ed. *Darkó*, 149.

⁶⁷¹ PLP № 17997; ODB II, 1330; LexMA VI, 468-469; *Kastritsis*, Sons of Bayezid, 63-77, 79-110.

⁶⁷² Ducas XX, 2, ed. *Grecu*, 133. Уп. Sfranze, *a cura di Maisano*, 14; *Ђурђић*, Сумрак Византије, 230-232.

ἔτελεύτησεν ἀποδοὺς τὸ χρέος ἀτάραχον·
καὶ γὰρ ἐν εἰρήνῃ καὶ ἐν τῇ Ἀδριανοῦ
ἐντὸς τοῖς παρ' αὐτοῦ δομηθεῖσι
παλατίοις νόσφ' μικρᾷ προσομιλήσας
ἐξψύξεν, θάνατον δοὺς τὸν ὄν ἐκ
προγόνων ἢ τύχῃ οὐκ ἔκλωσεν· καὶ γὰρ οἱ
μὲν φαρμάκῳ, οἱ δὲ πνιγμονῇ, ἕτεροι
μαχαίραις τὸν βίον κατέλυσαν πλὴν
τούτου, τῆς Ἀτρόπου παραβλεψάσης, ὡς
οἶμαι, ἔνεκα φιλίας ἣν ἔσχε καθαρὰν πρὸς
τοὺς αὐτοκράτορας καὶ συμπάθειαν ἣν
ἐδείκνυ πρὸς τὸ τοῦ Χριστοῦ ὑπῆκοον.

Хадријанопољу, унутар двора који је саградио. Умро је смрћу другачијом од оне коју је Тиха доделила његовим прецима. Неки су били отровани, други подављени и посечени мачем. Претпостављам да га је чувала Атропа,⁶⁷³ због његовог искреног пријатељства са царевима и наклоности према Христовим поданицима.⁶⁷⁴

Освајач Солуна 1430. године, Мурат II, који је напоменимо и опседао Цариград 1422. године,⁶⁷⁵ чини се да ипак није могао побудити посебну наклоност код патриотски настројеног Дуке.⁶⁷⁶ Не без утицаја последњег и наведеног исказа, а говорећи о његовој безболној смрти, Дука је склон и у овом случају да види и препозна милост Божију за хумани однос покојног султана према свим људима, не искључујући хришћанине, због његове милосрдне и мирне политике. Најзад, веома склон кажњавању насилника у својим последњим и одбројаним овоземаљским данима, султан никада није подлегао осећају освете, поштеђујући оне који би затражили опроштај:

Муратова смрт није била резултат вишеструких болести, нити је била болна. Патио је мање него његов отац, јер је Бог, претпостављам, човеку пресудио по добрим делима која је чинио за добробит обичног народа и по наклоности коју је исказивао сиромашнима, не само из његовог народа безбожне вере, већ и према хришћанима. Обећања која је давао светим заветима није прекршио нити у њих дирао, до самог краја. Ако су неки хришћани прибегли непоштовању споразума и кршењу савеза, они нису могли побећи непогрешивом оку Божијем. Њих је праведно кажњавао Осветник. Муратов гнев није био претеран. После победе, варварин није гањао непријатеља који бежи. Штавише, није

⁶⁷³ Атропа је у грчкој митологији била једна од три Мојре и била је богиња усуда. Задатак Мојри је био да одређују судбину сваког човека. Њено име значи *неумитна*. Јанковић, Именик класичне старине, 258-259.

⁶⁷⁴ Ducas XXII, 8, *ed. Greci*, 163. Да ипак такво мишљење треба узимати с резервом, в. *Матран*, Историја Османског царства, 69.

⁶⁷⁵ Sfranze, *a cura di Maisano*, 22; *Dölger*, Regesten № 3392 (јун - август 1422); *Ђурић*, Сумрак Византије, 235-236.

⁶⁷⁶ ODB II, 1423-1424; LexMA VI, 938-939; PLP № 19504.

жудео за потпуним уништењем палог народа, већ, чим би побеђени молио за мир, радо је прихватио њихове услове и слао њихове амбасадоре кући у миру. Заиста је презирао ратовање и волео је мир, а Отац мира је доделио мирну смрт варварину уместо смрти мачем.⁶⁷⁷

Међутим и с друге стране, агресивну политику Мурата II, као човека „највишег степена непосредне и ванземаљске лукавости“, требало је нечим објаснити. И то Дука чини кроз лик његовог везира – „Сотоне“ Фадулаха (ὁ δὲ ἡγεμὼν ἀπλούστατος ὢν καὶ μὴ ἔχων πονηρίαν ἐν καρδίᾳ, ἔδωκεν ὅσα τοῖς λόγοις τοῦ Σατανᾶ),⁶⁷⁸ који је султана и побудио против хришћана:

На почетку Муратове владавине, био је велики чувар Архива. Касније, када је владар видео његову лукавост, бриткост ума и здраву процену у његовим саветима, штавише и његов презир према хришћанима – поставио га је за везира. Једног дана, Фадулах рече Мурату:

*„Зашто, господару, нисте потпуно уништили непријатеље наше вере? Бог Вам је дао ову велику власт, а Ви показујете презир тако што се опходите према њима на начин који не удовољава Богу. Указујете им великодушно стрпљење. Пошто то никако не може бити воља Божија, нека ваш мач посече месо безбожних, све док се не окрене учeњу јединог Бога и његовог великог Пророка“.*⁶⁷⁹

За разлику и од властитих погледа које је Дука бележио према султану Сулејману (1403-1411), који је задобијао описе саосећајне природе (τὸ μὲν διὰ τὴν ἄμραν αὐτοῦ συμπάθειαν),⁶⁸⁰ или проглашење за добротинитеља и оног који носи добро са собом (ἄπαντες αὐτὸν ὡς εὐεργέτην καὶ δοτῆρα πάντων καλῶν ἀνηγόρευον),⁶⁸¹ наш историчар нескривено и „свом душом“ презире Муратовог наследника Мехмеда II,⁶⁸² који је као последњи султан његове историје, уједно ступивши на престо – дошао да изврши Божију казну над Ромејима због почињених грехова (ὡς οὐκ ὄφελον, πλὴν παραχωρήσει Θεοῦ διὰ τὰς ἀμαρτίας ἡμῶν).⁶⁸³ Притом,

⁶⁷⁷ Ducas XXXIII, 6, *ed. Grecu*, 285. Такође: Sfranze, *a cura di Maisano*, 106; Chalc. II, *ed. Darkó*, 142; Critobulos, *ed. Reinsch*, 97.

⁶⁷⁸ Ducas XXX, 4, *ed. Grecu*, 261; PLP № 29554.

⁶⁷⁹ Ducas XXX, 4, *ed. Grecu*, 261. Уп. Chalc. II, *ed. Darkó*, 23-25.

⁶⁸⁰ Ducas XVIII, 11, *ed. Grecu*, 121.

⁶⁸¹ Ducas XIX, 3, *ed. Grecu*, 123. Сажето и веома слично о карактерним цртама Бајазитових синова: Chalc. II, *ed. Darkó*, 160-165.

⁶⁸² Constantinople 1453, 1305-1306; PLP № 17998; ODB II, 1330-1331; LexMA VI, 469-470.

⁶⁸³ Ducas XXXIII, 5, *ed. Grecu*, 283. О његовом ступању на трон: *Бабингер*, Мехмед Освајач, 61-65.

истовремено и нештедимиче, Дука неумољиво одапиље својим текстом епитете који Мехмеда Освајача недвојбено карактеришу као новог Навуходоносора,⁶⁸⁴ тиранина,⁶⁸⁵ варварина,⁶⁸⁶ безмало и као дивљу звер (τὸ αἰμοβόρον τοῦτο θηρίον),⁶⁸⁷ односно, он је:

...антихрист пре антихриста, који квари стадо мога Христа, непријатељ Крста (и свих оних који верују у Њега), а који је на њему разапет...

...носећи маску пријатељства ученик Сотонин се само преобразио у змију.⁶⁸⁸

Дука нам тако преноси низ „чињеница“ које говоре о лукавости и преварама овог султана, који је још пре него се родио – био вук у јагњећој кожи (ταῦτα καὶ ἕτερα τὴν ἀρνίου δορὰν ὑπενδυθεὶς ἔπραττε, λύκος ὢν καὶ πρὸ τῆς γεννήσεως),⁶⁸⁹ нељудске окрутности, чија сила није спутана ни пред погубљењем рођеног брата, а камоли пред заробљеном флотом венецијанског капетана Антонија Рица, чија је посада обезглављена, док је окрутност набијања на колац пресудила самом капетану. Да стравичност овог покоља, које је извршено у Дидимотици, буде још свирепија, преноси нам Дука „пгавише, не смеју их ни покопавати. Видео сам их (непокопане) пар дана касније након мог доласка тамо“.⁶⁹⁰

С друге стране, Мехмед II је за Дуку из много учитаних разлога примамљив за опис, посебно због његовог темперамента, којим се Дука као и до сада, у жељи да га што непосредније прикаже служи формом дијалога:

Владарев учитељ права, који је у то време био судија над судијама, осмеливши се због присности коју је имао са владарем и због дивљења које је овај имао према њему, када су били потпуно сами усудио се да упита:

„Господару, куда иде ова велика поморска и копнена сила коју си окупио?“

⁶⁸⁴ Ducas XXXVI, 1, *ed. Greci*, 315.

⁶⁸⁵ Ducas XXXIV, 6; XXXIV, 8, *ed. Greci*, 299, 301.

⁶⁸⁶ Ducas XXXIV, 11, *ed. Greci*, 305.

⁶⁸⁷ Ducas XXXIII, 8, *ed. Greci*, 287. Зарад поређења, иако након Ангорске битке, цар Манојло II је сличним епитетима „даривао“ тада већ мртвог Бајазита, као: *непријатељски расположеноу немаи / ὁ δυσμενέστατος θῆρ / која као свиња оштри своје канце и напада оно што је царско*. Funeral Oration, 129.

⁶⁸⁸ Ducas XXXIII, 12, *ed. Greci*, 289. Иако накнадно, премда још за живота султана Мехмеда II, Дука је сурово градио слику о њему, јасно нивелишући да је његов успон на власт означавао пад Константинопоља. *Острогорски*, Историја Византије, 525-526.

⁶⁸⁹ Ducas XXXIII, 12; LX, 5 *ed. Greci*, 289, 381.

⁶⁹⁰ Ducas XXXV, 2, *ed. Greci*, 309.

Намрштивши се, Мехмед је оштро одговорио:

„Полако! Буди уверен, уколико бих сазнао да је и једна длака браде моје дознала ту тајну, ишчупао бих је и бацао у ватру“...

(Ἴσθι, ὃ οὗτος, εἰ ἦδειν, ὅτι ἐκ τῶν τοῦ πάγωνός μου τριχῶν θριξί μία ἐπελάβετό μου τοῦ μυστηρίου, ἀποσπᾶσας ἂν αὐτὴν πυρὶ παρέδωκα)...

односно, како Дука жели да подцрта:

...толико је тајанствен и напрасит био тај човек.

(τοσοῦτον κρυφίνους ὁ ἀνὴρ καὶ ὀργίλος).⁶⁹¹

Фатихова политика је, дакле, носила дволични карактер (κατὰ καιρὸν ἐπαπειλητικοὺς λόγους αὐτοῖς ἐδίδου, παρὰ καιρὸν δὲ καὶ πρᾶους),⁶⁹² а султан је често дозвољавао одмазду својих поданика.⁶⁹³ Упркос свему овоме, Дука одаје литерарно признање Мехмедовој енергији и посвећености којом је султан био заоденут, бринући о сваком кораку до преузимања Града, проводећи бесане ноћи у ковању планова:

Дању и ноћу владарева једина брига и мисао била је, без обзира да ли лежи у кревету или стоји на ногама, да ли је у авлији или не – који војни план и стратегију да примени како би освојио Константинопољ. Често би увече под маском војника јахао унаоколо са само два пратиоца, или би пешице лутао кроз Хадријанопољ, слушајући шта се о њему прича. Ако би неко препознао владара и желео да му се обрати уобичајеним поздравом, без сажалења и милости би му одмах нанео смртни ударац. Као што неко осети посебно задовољство кад убије буву, тако би се и он – који и сам заслужује да буде убијен! – окрепио тиме што убија својим рукама.⁶⁹⁴

Одушевљење којим је Мехмед превукао бродове преко копна до Златног рога, историчар Дука нимало описом не крије

Ксеркс је премостио море и његова огромна војска је прешла преко њега као преко копна. Али, овај нови Македонац који је, ја мислим, **последњи тиранин његове лозе**, претворио је земљу у море и пренео је бродове преко врхова брда као да су они

⁶⁹¹ Ducas XLV, 15, *ed. Grecu*, 427. Такође: Chalc. II, *ed. Darkó*, 239-242.

⁶⁹² Ducas XXIV, 3, *ed. Grecu*, 295.

⁶⁹³ Ducas XXXVIII, 7; XXXIX, 9; XL, 1, *ed. Grecu*, 337, 357, 375.

⁶⁹⁴ Ducas XXXV, 4, *ed. Grecu*, 311. О Мехмедовим плановима за освајање Града, в. *Бабингер*, Мехмед Освајач, 73-83, уз кључан и знаменити моменат који је с правом нагласио Криговул: *Топови су репавали све! Critobulos, ed. Reinsch*, 47.

таласи. Било како било, премашио је Ксеркса. Овај потоњи је прешао Хелеспонт да га срамно потуку Атињани. А овај први, прешавши земљу као да је вода, **поробио је Ромеје** и освојио **праву златну Атину**, царицу градова која краси овај свет“.⁶⁹⁵

Дука се не устеже да овај лукави план именује смелим и одважним (τεχνάζεται γενναῖόν τι καὶ ἀνδρεῖτον σόφισμα).⁶⁹⁶

Посвећеност историчара Дуке детаљима и личностима османске државе се такође може видно уочити и из његовог односа и литерарног приступа према везирима Мехмеда I и Мурата II - *Бајазиту* и Мехмеда II - *Халилу*. Без прикривања ароганције првопоменутих, односно султана, историчар покушава да укаже и прикаже целовит низ позитивних врлина ових државника и султанових службеника, премда их охолост и презир надређених није заобилазила (...καὶ γὰρ ὑπέροφρος ἦν ὁ ἀνὴρ καὶ τοῖς πολλοῖς σικωπτικός...).⁶⁹⁷ Дука на самозадовољан начин исказује да иако су њихови политички таленти били неспорни, посебно у случају везира Бајазита за кога ће истаћи да је био учен и да се од њега много очекивало (ἐμβριθῆς ἦν ὁ ἀνὴρ ἐν τοῖς πᾶσι καὶ πάντες πρὸς αὐτὸν ἐμαραδόουιν),⁶⁹⁸ ти везири заправо и нису имали далекосежног утицаја на Византију, јер су примарно командовали војском и народом који је као ниједан други љубитељ плачке и неправде (ἦν γὰρ τὸ ἔθνος τῶν Γούρκων, ὡς οὐκ ἄλλο, φιλάρπαγον καὶ φιλάδιον).⁶⁹⁹ Други поменити везир, Халил-паша (πασίας), био је у суштини веома пријатељски наклоњен према Ромејима, до те мере да је завредио незавидан углед међу Турцима, који су га прозвали заштитником неверника („καβούρ ὀρταγή“), односно – οἶον τῶν ἀπίστων ὁ σύντροφος ἢ βοηθός.⁷⁰⁰ Дука ни случајно не скрива тајновитост порекла оваквог расположења према паши. Истина, оно је делимично представљало исход Халилове природе, која се истовремено и наличјем преплитала са његовом незаинтересованошћу за свакодневну политику. Везир је волео злато, а Ромеји га

⁶⁹⁵ Ducas XXXVIII, 8, *ed. Grecu*, 339. Поређење Мехмеда са Александром такође се може срести: Critobulos, *ed. Reinsch*, 58-66.

⁶⁹⁶ Ducas XXXVIII, 8, *ed. Grecu*, 337. Код Халкокондила, опис је, подразумевано, учитавао анахрону интерпретацију о Тројанцима и Хеленима. Chalc. II, *ed. Darkó*, 166-167. Концепцијски, у том смислу: *Spencer*, *Turks and Trojans in the Renaissance*, 330-333, или, темељније: *Hankins*, *Renaissance Crusaders*, 111-207. Ипак, слика Мехмеда Освајача која се очитивала у хришћанском свету, бележи Кратка хроника, која каже да је 6989. (= 1481) године скончао дивљи вук и сурова звер, емир Мехмед. *Kleinchroniken I*, 654, № 7; *Raduћ*, Страх у позној Византији II, 238.

⁶⁹⁷ Ducas XXXVIII, 8, *ed. Grecu*, 185.

⁶⁹⁸ Ducas XXIV, 4, *ed. Grecu*, 187.

⁶⁹⁹ Ducas XXIII, 8, *ed. Grecu*, 175.

⁷⁰⁰ Ducas XXXV, 5, *ed. Grecu*, 313.

нису штедели, бар када би га поседовали, зарад својих интереса и опстанка државе. Дукин опис Халила – сведено – на следећи начин изгледа:

...он је увек био пријатељ Ромеја из два разлога: први, био је љубазан и благе природе (ἢ μὲν μία τὸ εἶναι προσηνῆ κατὰ γνώμην καὶ ἡμερον); други, радо је примао мито (ἢ δ' ἑτέρα, ὅτι ἦν δωρολήπτης). Уколико би неко са њим разговарао држећи у руци злато, тако да се светлост о њега одбијала као од огледала, он би без оклевања прогнао сваку грубу реч са својих усана.⁷⁰¹

Дука има речи симпатије и наклоности чак и према мрским и судбински историјским несрећницима попут Цунеида (ὁ δύστηνος Τζιναήτ),⁷⁰² односно, према ономе који је политички и војно све променио и свакоме донео промене,⁷⁰³ безмало и неретко то чинећи служећи се лукавством и сплеткарењем (πονηρὸς καὶ περίεργος).⁷⁰⁴

У истим Дукиним описима Турака јасно се проналазе и покушаји разумевања државног организма тадашњих Османлија, који упркос великој силини и амбицији империје делује у замецима развоја, често бивајући прикривен услед слабости осталих сегмената политичког апарата. Примитивност тог система због честих војевања не успева да створи снажне темеље.⁷⁰⁵ Уствари, Дука истиче и потенцира бројна места којима жели да истакне неразвијеност, или бар првобитност државног поретка Турака. Загледани у његово дело наилазимо на историчаре детаље којима Манојлу II у надањима властитог успеха, супротстављајући Мурату II самозванца Мустафу који је живео под заштитом византијске владе на острву Лемнос, указују да је код Турака још увек био снажно развијен племенски систем:

„Код Турака је“, записује Дука, „древни обичај да не задиру превише у очевину... Најважније је било само то да владар буде потомак Османа. У супротном је било немогуће повинovati му се и поштовати га“.⁷⁰⁶

⁷⁰¹ Ducas XXXIV, 2, *ed. Grecu*, 293. Уп. коментар: *Черноусовъ*, Дука, одинъ изъ историковъ конца Византии, 202-203.

⁷⁰² Ducas XXIV, 9, *ed. Grecu*, 195; PLP № 27977.

⁷⁰³ Ducas XXVI, 1-4, *ed. Grecu*, 215-223.

⁷⁰⁴ Ducas XVIII, 11, *ed. Grecu*, 121.

⁷⁰⁵ *Иналчик*, Османско царство, 157-163.

⁷⁰⁶ Ducas XXIII, 7, *ed. Grecu*, 175. Уп. Историја Османског царства, *прир. Мантран*, 26-27 (И. Белдичану).

Синови Бајазита I, већ смо видели, управљали су различитим деловима државе. На оваквој линији патримонијалне конструкције управљања чињенице су које сугеришу, или потврђују могућност да су Турци имали нешто слично феудалним односима. Џунеид је нашао у подршци својих сународника наклоност која је легитимисала наследну владавину:

Са собом је такође повео личну војску коју су чинили ослобођени робови и много пријатеља. Сваки је у свом војном огртачу понео велики део злата или сребра или неку другу драгоценост која није била претешка или незграпна.⁷⁰⁷

Другим речима, били су то φίλοι πατριῶται τοῦ Τζιναήτ.⁷⁰⁸

Његов брат Хамза био је уверен да ће покорвањем султану Мурату II обезбедити наследну владавину (κατὰ γονιότητος χάριν) емиратом Ајдин, спреман да преда и сина као гаранцију ратујући под барјаком султана.

У ноћи која је уследила, за време друге страже, Хамза је по договору стигао на обалу поред моста, док се Џунеид сам појавио на другој обали. Пошто су помоћу посебних сигнала открили ко су, Хамза је први проговорно:

„Врло добро знате, мој господару и брате, да сам и ја дело твог оца и да сте Ви чедо мајке моје, и да сам ја млађи од Вас. Жарко сам желео да једног дана Ви постанете господар целог насељеног универзума, господар над свиме, па да се неки део тога и мени додели. Пошто је моја жеља за величањем Вас била извор задовољства, одвратна ми је и непожељна и мрска чињеница да вас сада притискају, угрожавају и окружују многи који су пуни зависти према Вама. Напоследку, све Ваше несреће и недаће ће и мене снаћи. Да ли сте свесни са киме јашете и дружите се? Као прво, сви кажу да Мустафа није потомак Османа; он је свуда предмет подсмеха. Друго, упоредба његових учинака открива његову војну неспособност и жудњу за женама, док су они који су потекли из лозе наших владара увек показивали изузетну војну снагу, а и њихова вештина у вођењу војске је надалеко позната. Треће, ако немушки варвар ниског рода постане једини монарх, онда ће сви они који су давно на себе преузели одбрану Запада и дунавских граница – породице Евренос и Турахан и потомци свих оних који су од почетка били признавани као законске гране стабла хегемона – пратити њега. Зашто причам само о Западу? Ако се Фортуна – не дај Боже! – осмехне Мустафи, он ће радо дочекати управитеље са Истока и свакоме дати његову древну част. Једном када се те ствари десе, шта Вас чека? Само смрт! – изопачена, срамна, и крајње недостојна награда за Вашу храброст. Сво племство у Вама препознаје Ваш одважан дух и Вашу неустрашиву, смелу и лавовску природу, увек на самом челу битке. На такве врлине завист гледа љубоморним очима, а страх храни завист. Они који се од Вас боје сопствене пропасти, из зависти према Вама биће први када је реч о Вашем убиству, а страх ће растеривати додворавајући се

⁷⁰⁷ Ducas XXVI, 4, ed. *Grecu*, 221.

⁷⁰⁸ Ducas XXVI, 4, ed. *Grecu*, 221. О Џунеиду између Османлија и Византије: Ђурић, Сумрак Византије, 195-197, 232-235.

*неустранивости. Због ових хитних разлога који душу хероја бацају на дно, а верујем да је Ваша душа таква, ослободите се из чељусти ове хуље и придружите нам се. Мој господар Мурат, уз подстицај племства његовог, и мене, обећава да ће Вам опростити све бивше преступе, побуне и увреде које сте нанели њему, његовом оцу и њиховој владавини. Он на вас милостиво гледа и кроз мене Вас награђује провинцијом Ајдин као наследном својином.*⁷⁰⁹

Иако су ови примери различити, они проносе карактеристичне линије повезивања и поредбености на којима Дука гради своје премисе о наследности емирске власти код малоазијских Турака.

За разумевање првобитних услова развоја током XIV и XV века у турском свету, Дука је посебно посвећен њиховој војној организованости. Не изненађује стога да је и међусобна турска посвећеност ратовању Џунеида претварала у рањеног вука, без сталног уточништа, непрестано посвећеног да своје следбенике опрема у дословном смислу те речи не би ли опстао (ἐκ τῶν δρουῶνων δόρατα κατασιευάσας καὶ χαλκεύσας λόγχας διασυντόμως κακοσφύρους καὶ ἀνίσους).⁷¹⁰ Ни у султановим, османским трупама није била другачија ситуација, а која је непрестано изискивала реформе и снабдевеност војске. У турском смислу, такве промене су представљене изузетком посебних јединица јаничара (γενίτζερη),⁷¹¹ као специфичан вид најорганизованијих, чуваних и делу војске најоданијих султану, коју Дука веома посвећено описује:

Према турском закону, једна петина заробљених хришћана је додељивана владару као његов део плена и он је први могао да бира кога ће узети. Владар је куповао младе и снажне заробљенике по најнижој цени и сврставао их у владареве усвојене синове и робове. Владар их је именовао нова војска (νεόλεκτον στρατὸν), што се на њиховом језику изговарало јаничари (γενίτζερη)... Поклањао им је љубав коју отац поклања својој деци... У знак захвалности за толику великодушност, није им сметало да дају свој живот за владара. Да не би изгубили славу коју су добили игром случаја, трпели би надљудске муке за време борбе и тиме добијали битку. Њихов знак распознавања је била капа која се на језику Ромеја звала заркол (ζαρχολᾶν λέγουσι)... Међу њима се није могао наћи Турчин или Арапин, већ су сви без изузетка били хришћани – Ромеји, Срби, Албанци, Бугари, Власи и Угари. Сада када су се одрекли вере и уживали у задовољствима као што се свиња наслађује зеленилом, као бесни пси са собом су носили неумољиву и смртоносну мржњу против својих племеника (... τοῦ παρόντος τὰς ἀπολαύσεις ὡς χοῖροι λαχάνων κατατροφῶντες, παρόμοιοι κύνεςι λύτταν νοσοῦντες κατὰ τῶν ὁμογενῶν ἐχθρῶν

⁷⁰⁹ Ducas XVI, 4, *ed. Grecu*, 215-219.

⁷¹⁰ Ducas XVI, 4, *ed. Grecu*, 221.

⁷¹¹ ODB II, 1031; LexMA V, 300.

ἄσπονδον θανατηφόρον ἀεὶ φέρουσι)... Јаничари су на османске владаре гледали као на своје заштитнике, а ови су их третирали као своје новоослобођене људе. Када је један османски владар требало да наследи другог, или је оца требало да наследи син, или брата брат, нук робова је верно служио оног кога би Тиха одабрала.⁷¹²

Остатак масовности којом је надомештана војна снага представљала је прилично необичну и нехомогену слику у организацији и њиховој опремљености. Ипак, своје походе, султан најављује преко гласника, који се

на њиховом језику зове акинџија (ὁ καλεῖται κατὰ τὴν αὐτῶν γλώτταν ἀκινίη) – спуштали би се као пловна река, непозвани, већина без новаца, без торбица са храном и без копаља и мачева. Безброј других би дотрчао, увећавајући број снага, а већина њих би била наоружана само тојагом. Јуришали би на хришћане и хватали их као овце – и сам Бог је онда на нас бацао своју неописиву пресуду због мноштва грехова нашег народа.⁷¹³

У суштини, пустошећи једну за другом освојене хришћанске земље, наводи нашег аутора да у свему томе препозна уобичајену **казну за почињене грехове**, притом често у други план остављајући војну надмоћност Турака и њихову фанатичну енергију која доминира услед слабости њихових противника.⁷¹⁴

Поред ових чињеница, које делимично објашњавају начин и приступ муњевитом извршавању и начину ратовања током којег османска освајања постају као по правилу трајна, у историографским редовима Дукиног дела постоји још један пример који речито говори о врло занимљивом покрету који се догодио првих година владавине Мехмеда I, међу турским становништвом Мале Азије, а притом усмерен против уобичајеног начина муслиманског верског и друштвеног живота.

У то време се близу планине по имену Стиларион на улазу у Јонски залив, источно од Хиоса, појавио протодушни турски сељак. Учио је Турке да не смеју поседовати никакву имовину и проглашавајући да се, изузев жена, све мора делити – намирнице, одећа, стока и поља. „Све што је у вашој кући је и моје, а све што је у мојој кући је и ваше, изузев женских чланова породице.“ Пошто је насамарио сељане овом доктрином, препредено је покушао да придобије пријатељство хришћана. Изложио је учење да било ко од

⁷¹² Ducas XXIII, 9, ed. *Greci*, 179-181. Изразита посвећеност османској организацији и структури веома је присутна и у делу Лаоника Халкокондила. Посебно, за извојени поглед: *Akizik*, *Self and Other in the Renaissance*, 162-178.

⁷¹³ Ducas XXIII, 8, ed. *Greci*, 175.

⁷¹⁴ О турској војној организацији: Историја Османског царства, *прир. Мантран*, 153-156 (Н. Белдичану).

Турака који је сматрао да се хришћани не боје Бога и сам је безбожан. Следбеници његовог учења би када сретну Хришћанина пружили велико гостопримство и указали му почаст као да је сам Зевсов аићео. Свакодневно је слао ученике господарима Хиоса и црквеном свештенству и објашњавао његову доктрину да је једини начин за спасење свих да буду у складу са хришћанском вером. Задесио се да је баш у то време један стари критски пустињак живео на острву у манастиру Трулоти. Псеудо-монах је код пустињака послао два своја ученика која су носила само једноставну тунику, били гологлави и обријаних глава, ишавши без сандала и са поруком: „И ја сам аскета који се клања истом Богу као и ти. Ове ноћи ћу босоног прегазити море да будем са тобом.“ Заведен од стране лажног монаха, прави монах је почео да измишља ствари о њему, „Када сам био на острву Самос да се посветим Богу, он је постао мој сабрат монах и сада, дан за даном, он прелази море и прича са мном.“ И остала чудесна дела је он саопштио мени, пишу ове приче.⁷¹⁵

Срж овог покрета, дакле, по мотивима и принципима, наликује сличном феномену западне позносредњовековне Европе, а заправо је место дешавања околина планине Стиларија, која се налазила на обали Мале Азије, насупрот острва Хиоса. На челу покрета је стајао човек ниског порекла (ιδιώτης καὶ ἄγροιος), извесни Борклице-Мустафа (Περικλιτζία Μουσταφᾶ).⁷¹⁶ Почео је да проповеда његовим сународницима о добровољном заједништву и вољи, као и да све, осим жена, треба да буде заједничко: „храна, одећа, животиње и обрадиво земљиште“.⁷¹⁷ Ово проповедање заоденуто неком врстом комуне нашло је свој ватрени одговор следбеништва и бројне присталице међу нижим слојевима становништва (πλανήσας δὲ τοὺς πάντας ἄγροίους ἐν αὐτῷ τῷ δόγματι).⁷¹⁸ И не само то. Уз овај храбар покушај суштинске промене и поимања имовине, последично и друштвених односа, Мустафа није ништа мање био храбар иноватор и проповедник на пољу верских односа. Наиме, инспирисао је своје присташе идејом о једнакој и подједнакој важности муслимана и хришћана, доказујући да је без јединства са представницима последњих – немогуће спасење (ἐξέγετο γὰρ δόγμα· ὅστις τῶν Τουρκικῶν εἶποι, ὅτι οἱ χριστιανοὶ οὐχ ὑπάρχωσι θεοσεβεῖς, οὗτος ἀσεβής ἐστι).⁷¹⁹ С обзиром на то, он није себе ограничавао на активности искључиво међу својим следбеницима. Кроз своје

⁷¹⁵ Ducas XXI, 11-14, *ed. Grecu*, 149-153. Позивајући се на вести Садедина, који проноси колико је ова прича била озбиљно схваћена као претња по османску државу, одраз тумачења је подразумевано пронашао у бројним запажањима вредних помена, још попут давно објављеног прегледа: *Iorga, Geschichte des osmanischen Reiches I*, 375-378.

⁷¹⁶ PLP № 22474; *Werner, Die Geburt einer Grossmacht – Die Osmanen (1300–1481)*, 223-226.

⁷¹⁷ Ducas XXI, 11, *ed. Grecu*, 149, XXI 11; *Imber, Ottoman Empire*, 82-86.

⁷¹⁸ Ducas XXI, 11, *ed. Grecu*, 151; *Balivet, Islam mystique*, 70-80.

⁷¹⁹ Ducas XXI, 11, *ed. Grecu*, 151.

ученике, оденуте само једном туником и у сандалама, Мустафа је ступио у искрени дијалог са представницима хришћанске популације острва Хиоса. У исто време, последично испоставило се, чак су и неки свештеници потпали под његов утицај и следбенички се посветили проповедању.⁷²⁰ Колико је то било снажно друштвено превирање уз видљиву стратиграфску разградњу, узроковану последњим међу турским становништвом Анадолије, колико је турској влади изгледало опасно и колико је широко подручје њеног ширења и прихватања видљиво је из следећег.

У планинским теснацима Стиларија, Мустафине пристапе уништиле су бројне казнене султанове експедиције, пре него што је и сам Мехмед морао да се војно ангажује, чиме је и сломљен овај „револуционарни“ верски покрет. Али, за такав подухват, султан је морао да премести читаву војску под својим заповедником, везиром Бајазит-пашом, под чијом заштитом и туторством је био и наследних престола Мурат. И тек након упорне борбе побуњеници су били сломљени, највећим делом бивајући заробљени. Испрва су испитивани, те потом мучени до погубљења у Ефесу:

Везани су и одведени у Ефес, где је Борклице-Мустафа био подвргнут вишеструким мучењима. Међутим, остао је одлучан и непопустљив у својој заблуди, те су га разапели. Посадивши га на камилу са раширеним рукама, причвршћеног ексерима за даске, парадирали су кроз средиште града. Пошто су његови следбеници одбијали да се одрекну доктрина њиховог учитеља, сви су побијен на његове очи. Са задовољством прихватајући смрт, чуло се да шапућу: „τὸ εὐχρηστὸν ἔργον, односно κύρι ἀββᾶ, φθᾶσον (Господе Оче, пожури к нама).“ Још неко време су његови следбеници веровали да није умро, већ да је и даље жив. После ових догађаја, задесило се да сам срео горе поменутог критског монаха. Испитивао сам га о овоме и питао га шта заправо он верује да се десило Борклице-Мустафи. Рекао ми је да Борклице-Мустафа није умро и да је отишао на острво Самос где је наставио да живи својим претходним животом.

Нити сам му поверовао, нити сам поттиривао његову заблуду.⁷²¹

Након тога, султанове трупе су се бавиле уништавањем свих могућих преживелих Муставиних следбеника широм западног дела Мале Азије, који су се у овом случају без неког реда и поретка сумњичио или давао повода сумњи, посебно бивајући немилосрдни у подвргавању

⁷²⁰ Balivet, *Islam mystique*, 57, 88-91.

⁷²¹ Ducas XXI, 11-14, *ed. Grecu*, 149-153.

одмазди реду дервиша (ὄσους ἐντυχὼν ἐν ἀκτημοσύνη ζῶντας τουρισκαλογήρους, ἅπαντας πικρῶ θανάτῳ παρέδωκεν).⁷²²

Разлози настанка и постојања овакве врсте покрета у Анадолији, бар самоме Дуки нису били познати. Сличност са западноевропским покретима могла би имати споредну случајност, а опет њихова истоветна природа се чини толико блиском, услед претпоставки о тегобном животу, потребом за достизањем правде, или исповедањем вере. Свакако, кроз читаву наведену сагу остаје утиснут литерарни лик једне веома значајне личности. Култ након његове смрти је заправо и наставио да живи, чак и веровање које су проносиле гласине и међу хришћанским становништвом. Чак и један монах са Хиоса, кога наш историчар познаје лично, био је уверен да је Мустафа био способан за извршење чуда. Дука је у том смислу исказао посебну скептичност (εἰς οὐδὲν ἐγὼ τὰς φαντασίας αὐτοῦ οὔτε πιστεύσας οὔτε κατὰ νοῦν λαβὼν), те је у његовим очима Мустафа је остао убележен једино као „лажни учитељ“ (ὁ ψευδαββῆς).⁷²³

III–3. Латини и таласократија интереса на Леванту

Пошто у Дукином литерарном случају ништа није једнострано описано, очекивано је такав став историчар заузимао и према Латинима, односно Венецијанцима и посебно Ђеновљанима.⁷²⁴ У старијој стручној литератури изражена су мишљења о Дукиној наклоности према последњима, што ни најмање не зачуђује, јер је службовао на њиховим дворовима,⁷²⁵ самим тим и бивајући свестан да је први пад Цариграда 1204. године озбиљно уздрмао егејске снове Ђеновљана, док је *Partitio terrarum imperii Romaniae* приписао Венецији контролу над морем. Иако су Ђеновљани покушавали и споразумима враћали некадашња права, у пракси – млетачка таласократија потапала је комерцијалну активност Ђенове скоро до мировања. **Пут**

⁷²² Ducas XXI, 15, *ed. Grecu*, 153.

⁷²³ Уз осврте на Дукине вести, в. *Иналцик*, Османско царство, 297-298.

⁷²⁴ *Lane*, Venice: A Maritime Republic, 189-196, 469; *Nicol*, Byzantium and Venice, 312-317.

⁷²⁵ *Васильевскій*, Обзоръние трудов по византийской исторіи, 81; *Черноусовъ*, Дука, одинъ изъ историковъ конца Византии, 173, 204. Прегледно: *Ducellier*, L'Europe occidentale vue par les historiens grecs des XIVeme et XVeme siecle, 119-159.

Ђеновљанског трговачког повратка био је зато успорен, дуготрајан, али и сигуран, из разлога што је био поплочан верношћу у личним односима са византијским царевима.⁷²⁶

Стога, у суштини и прегледно квантитативно, Дука не говори много о Венецијанцима. Квалитативно, **његове осуде и ставови су врло рески**. Премда свеукупно Италијанима одаје почаст и хвалоспеве због неретког учешћа у борбама против Турака, историчар, на пример, неће прећутати, чак и исте слике упечатљиво понављати о **њиховом учешћу у почињеним масакрима над хришћанима**, попут злогласне и крајем маја 1416. године извршене одмазде након битке Турака и Млечана у близини Галипоља, чија свирепост може бити исказана једино наредним цитатом:

Усидрили су се у луци да би спровели детаљну истрагу у којој су издвојили Турке, а онда их посекали. Следећи су били испитивани хришћани, дозвољавајући онима које су Турци приморали на службу да живе, а оне који су служили због профита и личне добити су обесили на Тенедосу.⁷²⁷ Гледати вешала како се по целом острву шире као лоза, а са њих као гроздови висе горе поменути, био је заиста застрашујући приказ!⁷²⁸

Дакле, ове непрећутане чињенице свакако су имале повода да буду наглашене, зато што је и острво Тенедос стигло на ред угрожености и турске и латинске стране, а где су хришћани Медитерана од стране Венецијаца апсолутно истим очима били гледани и третирани нимало различитије од Турака, уз неопростиву оптужбу због сарадње и суживота са њима.⁷²⁹

Да наведена слика добије потпуно поразни отисак, сведочи нам историчар и током опсаде Цариграда 1453. године, када је Ђеновљанима Галате било свеједно на чију ће се страну приволети, односно – **приклониће се ономе ко нуди бољу новчану понуду за**

⁷²⁶ За прегледну слику немирног медитеранског XIII века: *Heyd, Histoire du commerce du Levant au Moyen Âge*, I, 518–19; *Setton, The Papacy and the Levant II*, 8-26; *Laiou, The Palaiologoi and the world around them*, 803-834.

⁷²⁷ Острво је још 23. августа 1376, по налогу цара Андроника IV било додељено Лигуријској републици. Пошто ставновници нису желели да се повинују тој одлуци, Млечани су крајем исте године дочекани као ослободиоци. *Мешановић*, Јован VII, 40. Сажето о потоњем историјату односа Византије и Венеције, од Јована V и његове захвалности Венецијанцима због помоћи у рату притов Кантакузина, као и о венецијанској владавини Тенедосом: *Thiriet, Venise et l'occupation de Ténédos au XIVe siècle*, 219-245; *Nicol, Byzantium and Venice*, 305-307.

⁷²⁸ *Ducas XXI*, 8, *ed. Grecu*, 149; *Matschke, Die Schlacht bei Ankara und das Schicksal von Byzanz*, 100-101. Зарад подсећања, још од марта 1354. године било је извесно да Византија, осим у кратком периоду и војном акцијом Амадеа Савојског из 1366, више није контролисала Галипоље. *Kleinchroniken I*, 613, № 3; *Острогорски*, Историја Византије, 493; *Радић*, Време Јована V, 388-389. Без обзира што су битке у галипољском залећу биле веома учестале, након 1376. године остала је то трајна територија Османлија, која је и служила као залеће за планове освајања Града. *Ferjančić, Maksimović, Vizantija i Turci*, 29-31. О промишљањима и тумачењима извора где се набрајају примери да су хришћани бивали и бруталнији према хришћанима, него Турци, в. *Housley, Religious Warfare in Europe, 1400-1536*, 131-159

⁷²⁹ *Necipoglu, From Byzantine Constantinople to Ottoman Kostantiniyye*, 262-277.

њихову наклоност. Но, то је засебно заокружена и финална скица Медитерана коју пружа историчар, у таквом контексту надограђујући и напопуњујући примере још од помена Ђеновљанина Негра и догађаја из јуна 1410. године, када га је Сулејман (1403-1411) штедро даривао у сопственој борби против Лампсака (ὁ Μουσοῦλμὰν ἐδωρήσατο αὐτῷ πλεῖστα χρήματα):

У Лампсаку је био један човек који је у Сулејманово име дизао огромну кулу на рту насупрот Галипоља. Градитељ је био Салагруз Црни,⁷³⁰ племић из Ђенове. Након што је Сулејман видео да се кула гради баш по његовој мери, наградио је градитеља великим свотама новца.⁷³¹

Ове литерарне и ужасавајуће временске параболе страдања и међусобног планирања или убијања хришћана, с друге, односно, економске стране гледано повезивале су све трговачке луке Црног и Азовског мора које биле су у рукама Ђеновљана или Венецијанаца. Дукина почетна приповедања о Латинима на истоку у том смислу повезана су са екпанзивним рудницима још из времена Михаила VIII Палеолога (1261-1282) и лоцираних уз егејске малоазијске обале, у Фокеји, а који су потпали под управу Ђеновљана.

За време Михаила Палеолога, првог у својој лози, неки Италијани су му пришли и затражили да им се та планина да за уговорену годишњу надокнаду.

(ἐν ταῖς ἡμέραις δὲ τοῦ βασιλέως Μιχαὴλ τοῦ Παλαιολόγου, τοῦ πρώτως βασιλεύσαντος ἐν Παλαιολόγοις, ἦλθόν τινες Ἴταλοὶ αἰτοῦντες τὸ ὄρος δοθῆναι αὐτοῖς καὶ λαμβάνειν κατ' ἔτος τὸ συμφωνηθέν).⁷³²

⁷³⁰ *Salagruzo de Negro*. Међу бројним италијанским трговцима на Хиосу у последњој четвртини XIV века помиње се и Lucchino Negro, са којим би се могло и претпоставити да је можда Салагрузо био близак. *Miller*, *Essays on the Latin Orient*, 304. Такође, о извесним детаљима: PLP № 20006.

⁷³¹ *Ducas* XIX, 2, *ed. Grecu*, 123; *Kastritsis*, *Sons of Bayezid*, 147.

⁷³² *Ducas* XXV, 5, *ed. Grecu*, 205. Примарно, ове историјске детаље установљују *Συγγραφικαὶ Ἱστορίαι* Георгија Пахимера. Уп. Georges Pachiméres II, *éd. Failler*, 535-537. Реч је о браћи Цакарија (Бенедето и Мануело), чији потомци остају економски и политички активни широм Леванта – од те 1275. године све до средине XV века. *Miller*, *The Zaccaria of Phocaea and Chios (1275–1329)*, 42-55; *Geanakoplos*, *Emperor Michael Palaeologus and the West 1258–1282*, 209-213. С обзиром да је Бенедето био у служби византијског цара, заступајући га на западним дворовима, у знак захвалности Михаило VIII му је доделио град Фокеју у феуд – уз могућност експлоатације рудника алума (стипсе), северно од Смирнског залива. *Laiou*, *The Agrarian Economy, Thirteenth–Fifteenth Centuries*, 320.

У сваком случају и не без разлога, у савременој медијевистици постојано се може говорити, почевши од XIII века о „латинском истоку“, или „италијанском царству у грчким морима“.⁷³³ Но, успостављање наведене економске снаге и силе имало је своју нескривену и брижљиво снажену закулисну сарадњу и са Турцима.

Желећи зато да синтетично обједини хоризонт прошлости са својом свакодневицом у приповести о економској надвладаности Ромеја, Дука наглашава да је ромејска хегемонија прешла у руке Турака (*μεταπεσόντων οὖν τῶν προαγμάτων ἀπὸ Ῥωμαίους ἐν χειρὶ τῶν Τοῦρκων*), те су и Ромеји и Латини склопили свечане споразуме са Сахраном, владарем Лидије. Сходно томе и Турци и Ромеји би, према виђењу историчара, живели у миру и пријатељству, а да ниједна страна не мучи другу (*οὕτω ἐν εἰρήνῃ διάγειν, ὁμοῦ Τοῦρκοί τε καὶ Ῥωμαῖοι, μὴ ἔχοντες τὸν τυχόντα πειρασμὸν παρὰ τινος*). Мислећи примарно на егејске обале Мале Азије и градове Нову и Стару Фокеју, Дука инсистира на детаљу да су Ромеји без сметњи могли да излазе и да тргују. Исто тако, Турци су били слободни да уђу у градове без страха и снабдеју се намирницама у изобиљу сходно њиховим потребама. Како даље казује историчар, иако је скоро 180 година прошло од тада, овај уговор се поштује и у наша времена (*κρατεῖ οὖν ἡ τοιαύτη συμφωνία ἕως σήμερον, ἐγγύς που ἔκτοτε μέχρι νῦν ὀπ' ἔτη τυγχάνοντα*).⁷³⁴

А у та времена, у другој половини XV века и устрајно посвећен датим интересовањима око Нове Фокеје и ђеновљанском трговином стипсе широм рубова медитеранског света, Дука је већ више од три деценије у служби Гатилузија,⁷³⁵ чију је левантску грану породице засновао Франческо I, способни авантуриста који је помогао Јовану V Палеологу у успостављању поновне контроле над Цариградом 1354. године.⁷³⁶ У виду награде и током наредне године, Франческо је добио обећано острво Лезбос и руку царева сестре Марије.⁷³⁷ Породица Гатилузио-Палеолог је владала Лезбосом до 1462. године, када турска опсада и освајање престоне Митилене нервозно убрзавају и нагло прекидају рукопис историчара и очевица Дуке. У међувремену, претходних деценија и постепено, Ђеновљани су стицали и

⁷³³ *Balard*, *Romanie génoise* II, 758; *Laiou-Thomadakis*, *Byzantine economy*, 220-221; *Гресе*, *Царство Леванта*, 439-538.

⁷³⁴ *Ducas XXV*, 6, *ed. Grecu*, 207. О прожимању хришћанског и муслиманског света током прве половине XIV века: *Edbury*, *Christians and Muslims in the eastern Mediterranean*, 864-885.

⁷³⁵ *Красавина*, *Мировоззрение и социјално-политичке взгляды византијског историка Дуки*, 100-101.

⁷³⁶ *Nicol*, *AD 1354 – Annus fatalis for the Byzantine Empire*, 163-169

⁷³⁷ *Dennis*, *The Short Chronicle of Lesbos 1355-1428*, 128-142; *Luttrell*, *John V's Daughters: A Palaiologan Puzzle*, 103-112; *Радућ*, *Време Јована V*, 143.

контролисали и друга северна егејска острва и приморске земље, попут Еноса, Старе Фокеје, или Самотраке, Тасоса, Лимноса.⁷³⁸ Солане Еноса и окна Фокеје доносили су им изнимне економске приходе.⁷³⁹ Али, да је **плаћање данка османском двору** на десет година постала подразумевана **куповина мира** и за Гатилузије, сведочи нам историчар док описује њихову експанзивну експлоатацију руде у непосредном окружењу обе Фокеје (ὥς κατ' ἔτος ἀποδοῦναι εἴκοσιν χιλιάδων ἀριθμὸν νομίσματα καθαρῶ χρυσίου ἐν ἔτεσι δέκα).⁷⁴⁰

Ђеновљански владари Фокеје и Лезбоса без борбе су, дакле, признали своју зависност већ Мехмеду I, док је забележено да је Ђеновљанин Палавичини помогао Мурату II у његовој борби са осталим малоазијским емирима, попут гласовитог Џунеида:

Муратов ђеновљански познаник по имену Персивас Палавачини се сложио да отплови и освоји тврђаву. Адорно је већ био умро. Палавачини је на острву Хиос закупио три огромна ратна брода и отпловио за Хипсел. Када су Џунеид и његови војници унутар тврђаве спазили бродове, клонули су духом. Након првог дана битке су схватили да ће већ следећег морати да се предају. Те ноћи је Караманових пет стотина отворило капије тврђаве и побегло. Неки су успели да побегну, али су остале посекали Османлије, јер су им се Караманови поданици увек супротстављали.⁷⁴¹

Иако историчар ове детаље није истицао да би поткрепио раздробљеност медитеранског света, свакако, кроз његову причу провејава овај општи тон хришћанских несугласица, у **зависности најчешће од личних интереса**, који може се закључити јасно и **ординарно доприносе даљем слабљењу Византије**.

Подсетимо, улога Ђеновљана из Галате такође је приметна и током бекства италијанске супруге Јована VIII – Софије Монфератске:

Царица, схватајући да се његова (царева) осећања према њој неће никада променити, одлучила је да побегне, па је то и урадила. Обавестила је Ђеновљане у Галати о свом планираном бегу. Једног дана је изашла из Града да посети једну дивну башту, онако - за своју душу. Са собом је повела њене дворске даме, њене сународнице које су

⁷³⁸ Гресе, Царство Леванта, 519

⁷³⁹ Miller, The Gattilusj of Lesbos (1355–1462), 419.

⁷⁴⁰ Ducas XXV, 8, ed. Grecu, 209.

⁷⁴¹ Ducas XXVIII, 14, ed. Grecu, 243. О трговачкој улози италијанске породице и њеној појави на источном Медитерану након 1204. године, в. Setton, The Latins in Greece and the Aegean from the Fourth Crusade to the End of the Middle Ages, 389; Grumel, La Chronologie. Traité d'études byzantine, 410.

говорице истим језиком и неколико младића које је са собом повела из отаџбине. Предвече, племство Галате које је већ припремило бирему се укрцало и пришло обали. С поштовањем су је укрцали на палубу и прешли на супротну обалу где су је становници дочекали и као слуге јој се поклонили као господарици и царици. Пошто се већ смркло, Константинопољани нису били свесни каква се драма одвија. У зору, дворски званичници су се узнемирили кад су сазнали шта се десило. Изнервирани презривим понашањем галатских Ђеновљана, спремили су се да прегазе њихово предграђе. Цар Манојло је то, међутим, забранио.⁷⁴²

Но у овом случају и ова сцена је једино пружила задовољење цару, услед његовог незадовољства царичиним физичким изгледом. Међутим, оно што остаје недвосмислено у историчаревим приказима **немирних времена и међусобица хришћана**, јесте примерице већ спомињана борба Венецијанаца са Турцима и Мехмедом I из 1416. године, када је читава акција заправо заподенута због Републике Светог Марка, а не због византијских интереса.

Након што су Венецијанци сазнали шта се десило, били су одлучни да се освете јер се војвода још давно приклонио Венецијанцима и носио је њихов барјак. Са доласком пролећа су опремили десет трирема да патролирају Јадранским морем, Евбејом, Критом и острвима Киклада.⁷⁴³ Седам трирема које су пристигле у Тенедос су одлучиле да се упусте у борбу тако што су ушле у Хелеспонт и прешле до Лампсака. Турске триреме су се налазиле у луци Галипоља, спремне да исплове.⁷⁴⁴ Приметивши једну малу барку како излази из Константинопоља, Венецијанци су, мислећи да се ради о турском броду послали једну од трирема да је зароби. Турци су посматрајући ово претпоставили да је брод који гоне турски и послали једну од својих трирема да је заштити. Уистину, био је то лезбоски брод који је испловљавао из Константинопоља. Када су Венецијанци угледали турске триреме како испловљавају као карике на ланцу једна иза друге, ступили су се на њих и оглашавајући напад, придружили су се бици. Забивши се прво у трирему адмирала Чали-бега, раскомадали су је и побили све на броду. Онда су прелазили са једне триреме на другу, надвладевајући све бродове и наставили да бездушно секу Турке наочиглед њихових жена и деце који су гледали битку са обала Галипоља, удаљених на миљу. Са доласком вечери Венецијанци су престали да се боре. Ширећи једра на

⁷⁴² Ducas XX, 6, *ed. Grecu*, 137-139. Остало је свакако у науци подразумевано да се Софија вратила у Италију тек након смрти цара Манојла II, односно након августа 1426. године. *Barker*, Manuel II, 349, f. 96.

⁷⁴³ Прегледно о наведеним острвима и њиховом односу са Османлијама: ODB I, 546; LexMA V, 1488-1489.

⁷⁴⁴ О османској флоти: *Matschke*, Die Schlacht bei Ankara und das Schicksal von Byzanz, 100-101.

заробљеним турским триремама, око 27, као и на својим, отпловили су на острво Тенедос.⁷⁴⁵

Венецијанци су, такође, преузимајући управу над Солуном 1423. године најмање били вођени било каквим узвишенијим политичким идеалима одбране, посебно не Византије.

Сви управитељи из Тесалије, Етолије, Фотије, Тебе, као и иза Јањине,⁷⁴⁶ заједно са синовима Евреноса и Турахана и многих других, уништавали су и блокирали Солун. Веома узнемирени свакодневним нападима Турака, умирући од глади због недостатка намирница, очајнички тражећи било какву помоћ (Константинопољ је трпео своје сопствене немире и није могао да шаље помоћ), Солуњани послаше неколико званичника Венецијанцима са овлашћењем – са или без деспотовог пристанка – предаће им Солун.⁷⁴⁷ Венецијанци су радо прихватили понуду и сложили се да бране и снабдевају град намирницама и да донесу толики напредак граду, да ће он постати друга Венеција. Солуњани су, што се њих тиче, обећали да ће бити верни венецијанској заједници као да су рођени и одгајани у самој Венецији. Када је уговор био потписан, превезли су дужда у Солун уз пратњу ескадриле од десет трирема, и док су га уводили у град, деспот Андроник је био изведен. Након постављања новог дужда, триреме се вратише у Венецију. Ваљало би поменути да су од тог тренутка турски напади постали учесталији. „Град је наш,“ отимали су се Турци, „јер да га нисмо ми бацили на колена нашим голим рукама, не би вам се он сам предао“ ... Латини су се уплашили да би Ромеји, који су много патили, могли да устану и побуне се и уведу Турке у град да протерају Венецијанце ... Многи су били пресељени и смештени тамо–вамо. Многи су бачени у дубине мора, док су други мучени као неверници. Они који су остали у граду су били злостављани у небројеним чиновима ничим изазваног насиља. По Муратовом повратку из Азије у Тракију, Венецијанци послаше амбасадоре да га измоле за мир. Није се изволео дати им одговор, али им је међутим рекао: „Овај град је моја очевина. Мој деда Бајазит га је снагом својих руку отргао из руку Ромеја. Да су ме Ромеји надјачали, са правом би могли да узвикну: 'Он је неправедан!' Али пошто сте ви Латини из Италије, с којим правом долазите у наше крајеве? Једини вам је избор да се повучете. Ако нећете, ето мене брже–боље“ ...⁷⁴⁸

Оно што су, дакле, Ђеновљани и Млечани, вероватно и једино до 1452. године, сматрали – јесте да би **османски напад и слом Византије угрозио и њихове интересе.**

⁷⁴⁵ Ducas XXI, 8, *ed. Grecu*, 147-149.

⁷⁴⁶ Јањина је пала под Турке тек 1430. године.

⁷⁴⁷ Деспот Солуна од 1408-1423. године био је Андроник, који је након тога живот скончао у Константинопољу, као слепи монах, 1429. године. PLP № 21427.

⁷⁴⁸ Ducas XXIX, 4, *ed. Grecu*, 247-249; Anagnostes, *ed. Tsaras*, 56, 64-66; *Vryonis, Jr.*, *The Ottoman conquest of Thessaloniki in 1430*, 281-304.

Бројни су знаци на то указивали, а посебно изградња утврђења Румели-хисар.

Одлазећи из Хадријанопоља, Мехмед оде на место које је наменио за постављање темеља тврђаве. На гребену испод Состенија (τοῦ Σωσθενίου),⁷⁴⁹ који се у древна времена звао Фонеус [Φονεύς - Убица], наредио је да се темељ постави у троугао. Када је то било завршено, наредио је да се тврђава назове *Баши-кесен*⁷⁵⁰ што се на грчки преводи као „Обезглављивач“ (Κεφαλοκόπτης). Тачно насупрот ње, била је тврђава коју је саградио његов деда.⁷⁵¹

Византинци су очајнички покушавали да омету ову изградњу, приликом уклањања неколико стубова из рушевине цркве Архангела Михаила, неки становници Града, који су због тога били бесни, покушали су да зауставе Турке, али су сви били похватани и побијени мачевима,⁷⁵²

Богаз-кесен је ипак остао попут катил фермана на врату Константинопоља, који је напослетку контролисао сваки покушај прелаза у било којем виду снабдевања престонице.

Фируз-ага ... постављен је да командује тврђавом и наредио је:

„Не дајте бродовима који плове из правца Хелеспонта да уђу у Црно море и из Црног мора у Хелеспонт, без обзира под чијом заставом плове – ђеновљанском, венецијанском, константинопољском, кафском, трапезунтском, амасијском, синопском, па чак и под мојом заставом, без обзира какав брод био, тријере, бифеме, барке, или чамци – не дозволите да прођу а да прво не спусте једра и плате царину; тек пошто то ураде дозволићете им да наставе својим путем. Користите топ да потопите брод који се не повинује и не покори“.

Пошто је дао ова и друга наређења и поставио стотину младића да чувају тврђаву, хвалисавац је отишао за Хадријанопољ, након што је све завршио за четири месеца. Ово је била друга година владавине његове у 6961. [1452] од Постанка света.⁷⁵³

Недвосмислено и Ђеновљани остају одсечени од црноморских трговачких испостава и колонија.⁷⁵⁴ Другим речима, ни Венецијанци нису били у стању да мимоиђу последице

⁷⁴⁹ Име значи „место спаса“. Налазило се на европској страни Босфора, са неколико манастира и цркава, в. *Janin, Constantinople byzantine*, 237.

⁷⁵⁰ Тачније, *Богаз-кесен* (Πασησέν), „резач грла“, то јест - мореуза. *Janin, Constantinople byzantine*, 477; *Ebersolt, Thiers, Les Églises Constantinople*. Као и у Дукином делу, тако и код Халкокондила срећемо противљене и негодовање престоницана приликом подизања тврђаве. *Chalc. II, ed. Darkó*, 156.

⁷⁵¹ *Ducas XXXIV, 7, ed. Grecu*, 301; *Müller-Wiener, Bildlexikon*, 335–337.

⁷⁵² *Ducas XXXIV, 8, ed. Grecu*, 303.

⁷⁵³ *Ducas XXXIV, 12, ed. Grecu*, 307.

⁷⁵⁴ О начину управе већ је било речи (*Ducas XXV, 7, ed. Grecu*, 209) и односу према колонијама.

постојања турске тврђаве, нити без царина да упућују своје бродове ка Дону и Трапезунту.⁷⁵⁵ Очигледно је било да контролисање Босфора не само што слаби Византију, а снажи улогу Турака, сву погубност постојања османске тврђаве којом се контролише проток људи и робе задобио је и неконтролисани нишане над својим ватреним оружјем, немилосрдно према сваком оглушавању нове воље у све несигурнијим водама:

Велики венецијански брод, којим је управљао човек по имену Рицо,⁷⁵⁶ тада је пловио кроз *Уста* (ἔκ τοῦ Στοιῖου) и није спустио једру пре куле. Гарнизон из тврђаве је испалио огромни камен који је растурио брод. Брод је почео да тоне, а капетан и тридесеторо преживелих су ушли у чамац и стигли до обале. Турци су их заробили, везали им руке и вратове у ланце, поређавши их у једну колону, одвели су их до Мехмеда који је тада био у Дидимотици. Он је издао наређење да се свима одсеку главе, осим капетану коме ће живот бити одузет набијањем на колац.⁷⁵⁷

Подједнака сила турске мржње, дакле, била је посвећена и италијанским хришћанима,⁷⁵⁸ без обзира на сарадњу са њима.⁷⁵⁹

Нимало слабијег интензитета приказано је и насиље над грчким становништвом Солуна од стране Млечана, иако су се хришћани града Светог Димитрија добровољно предали властима Републике Светог Марка, те 1423. године:

Распоредили би их у Евбеју, Крит и Венецију. Разгласили су следеће:

„Намирница је мало – пшенице, јечма, јестивог семена, меса и све остале хране. Стога, да би смањили број домаћинстава у овој теškoј ситуацији, нека се најзначајнији раселе; после ће се, уз Божију помоћ, вратити својим кућама“.

Многи су бачени у дубине мора, док су други мучени као неверници.⁷⁶⁰

Уколико сагледамо Млечане у ранијим периодима Дукине историје, може се говорити и о непристрасности поткрепљеној сувопарним чињеницама. Ситуација и литерарни третман

⁷⁵⁵ Ducas XXXVIII, 1, *ed. Greci*, 329.

⁷⁵⁶ PLP № 24301.

⁷⁵⁷ Ducas XXXV, 2, *ed. Greci*, 309. Николо Барбаро даје у свом спису *Giornale dell'assedio di Costantinopoli 1453* тачан датум потонућа брода: 26. новембар 1452. Ипак, погрешно је, у Хадријанопољ, сместио локацију погубљења. Барбаро, Дневник опсаде Константинопоља 1453, 38.

⁷⁵⁸ Овде свакако треба имати у виду битку код Галипоља 29. маја 1416. године.

⁷⁵⁹ Подједнака пажња такође је и посвећена стравичном пиру султана Мусе над Србима (стр. 127. XIX 8): Пљачкао је многа села и поља, отимао згодну младеж, а остале таманио мачем. Нападом је заузео три тврђаве и покосио све који су били унутра. Скупљајући хришћанска трупа на једно место, преко њих је поставио сто на коме је ручавао са својим племством.

⁷⁶⁰ Ducas XXIX, 4, *ed. Greci*, 247-249.

према Ђеновљанима умногоме је различит. Историчар Дука животно је био везан за њих, те се у том смислу, уколико треба указивати на наклоности и пристрасност сва је изражајност дошла у први план. Током борбе султана Мурата II са претендентом на престо Мустафом, првом – коме је била потребна флота за транспорт својих трупа са азијских поседа у Европу, где је овај други био утаборен. Пошто је Мустафа наишао на симпатије, тиме и подршку цара Манојла II, војне снаге Мурата II нису биле нимало равнодушне према Византијском царству.⁷⁶¹ Сабиране тешкоће султана ипак је опоравило сврставање на његову страну Дукиног патрона Ђованија Адорна, који је Мурату II уступио и своју флоту:

Ђовани Адорно је сад тражио да га прими нови владар - Мурат. Намера му је била, пре свега, да му се поклони; друго, да прими нове декрете; и коначно, да плати данак који није плаћао задњих шест година, јер је претрпео немерљиве губитке током тог времена. Губици су се појавили јер су Ђеновљани и Каталанци били у рату, па су ђеновљански бродови били спречени да плове за Италију, Француску, Шпанију и Енглеску. Последично, стипсу није било могуће продати на западу, те је остајала неискоришћена.⁷⁶² Док је Адорно, коме су руке биле везане, све дубље падао у дугове, смислио је смео и виспрен план због којег би се он богатио, али је **наносио штету многим хришћанима**

(βουλευεται βουλὴν γενναίαν καὶ συνετήν ἕνεκα κέρδους αὐτοῦ, διὰ πολλῶν δὲ χριστιανῶν βλάβην).⁷⁶³

Дука, који је службовао као Адорнов секретар, лично је исписивао предлог његовог патрона за султана и сам на крају схватајући и не скривајући очигледан и последични расплет:

...Мурат је био изузетно задовољан његовом понудом и одговорио:

„Божијом вољом, за пар дана ћу бити у Пруси. Нека ме један од твојих најближих слуга дочека тамо да можемо детаљно да поразговарамо какав је план и шта он подразумева.“

Пар дана касније послао је извесног Димитрија-агу⁷⁶⁴ са писмом од велике важности – писма које сам такође ја саставио – Мурату и његовим везирима, Али-бегу,⁷⁶⁵ Хаџи-Ајвату⁷⁶⁶ и Умур-бегу...⁷⁶⁷

⁷⁶¹ Наведене Дукине вести, уп. Chalc. II, ed. Darkó, 4; Sfranze, a cura di Maisano, 20.

⁷⁶² Експлоатација стипсе од стране Ђеновљана у позновизантијско време била је веома развијена, с обзиром на њену вишеструку и разнолику примену, од бојења тканина, до употребе у медицини и справљању лекова. Ђенова је зато покушавала, неретко у одређеним периодима и успевала, да обезбеди себи трговински монопол, снабдевајући већ од 1278. године овом материјом велика средишта производње тканина у Енглеској и Фландрији. Papatthanassiou, Metallurgy and Metalworking Techniques, 120-125.

⁷⁶³ Ducas XXV, 8, ed. Grecu, 209-211.

⁷⁶⁴ PLP № 5260.

Истоветна сцена сарадње Ћеновљана и Турака поновила се и током освајања и османског утврђивања у Галипољу:

Мурат је остао три дана у Галипољу и успео је да заузме тврђаву. Онда је без милости побио све који су спречавали његово искрцавање у луци. Потом је хитро одјахао у Хадријанопољ, водећи са собом велику војску и са истока и са запада, као и војску Ћованија Адорна са свим његовим бродским капетанима и војском коју је чинило више од 2 000 људи, Италијана у црним оклопима који су носили дуга копља и пешадије са секирама пуних борбене страсти. Када је ушао у Хадријанопољ, сво становништво је изашло да га сретне и клицањем поздраве, а он је с великим усхићењем све поздравио. Мурат је онда ушао у двор свога оца и спремио богату и раскопну гозбу на коју је позвао Адорна и све Латине; чашћавајући се - сви су га поздрављали. Поред много поклона, доделио је Адорну и тврђаву Перитерион,⁷⁶⁸ на западу, да доживотно њоме влада и управља, а додао је томе царинске дужности у Новој Фокеји. Бродске капетане је наградио скупоценим одећом и издашним поклонима, а потом у миру послао кући уз много хвале. Вратили су се у Галипољ и ширећи једра упутили се у Фокеју.⁷⁶⁹

И овом приликом, када је флота кренула ка европској обали, Адорно пада пред султана на колена и моли га за опрост због заосталих исплата трибута. Овај захтев је био милостиво прихваћен:

Адорно је на сред мореуза стао и клекнувши пред Муратом (ἐν δὲ τῷ μέσῳ τοῦ πορθμοῦ ἀναστὰς ὁ Ἀδοῦρνος καὶ γόνυ κλίνας ἔναντι τοῦ Μωράτ) затражио да се дуг у вези рудника стипсе укине. Мурат се радо сложио и потписан је документ којим се отказује плаћање старог дуга. Износ дуга је био око 27 000 златника.⁷⁷⁰

Истом подмуклом, лукавом, себичном и коначно штетном улогом по Византију пројављује се наново колективни лик Ћеновљана током опсаде Цариграда 1453. године.⁷⁷¹ Међусобни однос Галате, као ћеновљанске колоније, са Мехмедом II почео је још тада давне 1451. године,

⁷⁶⁵ PLP № 663.

⁷⁶⁶ PLP № 30719.

⁷⁶⁷ Ducas XXV, 8, *ed. Greci*, 211; PLP № 21060.

⁷⁶⁸ *Asdracha*, Rhodopes, 98-104; ODB III, 1630.

⁷⁶⁹ Ducas XXVII, 6, *ed. Greci*, 227.

⁷⁷⁰ Ducas XXVII, 2, *ed. Greci*, 225.

⁷⁷¹ У овом случају, руска историографија с краја XIX века је оптуживала Дуку да „срамотно фалсификовао податке“, оптужујући Галаћане за сарадњу са Османлијама, а против Византинца. Више о таквом ставу: *Черноусовъ*, Дука, одинъ изъ историковъ конца Византии, 205-206.

када су његови представници дошли са даровима да позову овог истинског демона од крви и меса (σαρχοφόροι δαίμονι), а у вези са његовим ступањем на трон.

...становници Влашке, Бугарске и становници Митилене, острва Хиос, Родос, као и Ђеновљани из Галате, долазили су са свих страна са поклонима и клањали се истинском демону од крви и меса; пошто би примили повољне заклетве, одлазили би.⁷⁷²

Затим, у априлу 1453, Ђеновљани шаљу ново посланство султану, с посебном опоруком подсећања на старо пријатељство. Посланство је примљено веома повољно, те се већ сада уобичајено подразумевало да се испуне захтеви Махмеда II – да Галата не помогне Цариграду. И ту долазимо до очигледне двоструке игре, чија дволичност потпуно открива истину, али и лаковерност у коју читаоца стихијски уводи Дука, да ће заправо османском опсадом бити поштеђена Галата. Чини се да историчар образлажући наведену дипломатију Ђеновљана заправо покушава да укаже да су Латини указујући поверење османском сизерену, притајено и уједно помагали Цариграду:

...на крају се показало да је једна страна обманута. Ђеновљани из Галате су очекивали да ће исход бити исти као и онда када је Град био под опсадом његових предака, који су на крају били приморани да повуку опсаду без постизања својих циљева. И док су се прикривали да су пријатељи Турцима, Ђеновљани из Галате су наставили да шаљу Константинопољанима помоћи колико год је то било могуће. Пошто су и сада очекивали исти исход као и некада, посумњали су да је и тираниново пријатељство лажно, те су се, природно, приклонили Граду, али потајно. Тиранин је размишљао:

дозволићу змији да спава док не уништим змаја, а онда ће је један лагани ударац у главу натерати да се склупча. *ἔασω κοιῶσθαι τὸν ὄφιν, ἕως οὗ καθελῶ τὸν 15 δράκοντα· καὶ τότε μία πληγὴ ἐλαφρὰ κατὰ κεφαλῆς, καὶ τοῦτον σκοτοδιτιάσει.*

*А то се и догодило.*⁷⁷³

Међутим, помоћ коју су Галаћани указивали опседнутим престоничанима Дука не прећуткује, нити она у том случају скрива двосмислен карактер ђеновљанске дипломатске игре, посебно том приликом, док једни исказују пријатељство Ромејима (καὶ γὰρ ἦσαν αὐτοῖς δεινύντες

⁷⁷² Ducas XXXIII, 12, ed. *Grecu*, 291.

⁷⁷³ Ducas XXXVIII, 5, ed. *Grecu*, 333.

ἀγάλην), наоружани им се придружујући, тајно и ноћу, редовима бранитеља Града Ћованија Ћустинијанија – та слика уједно има и своје наличје неустрашивости:

...без страха су кружили турским табором, у изобиљу их снабдевајући којим год залихама да су тражили – уљем за топ и шта год да су Турци желели. Онда би се кришом вратили Ромејима током ноћи и током дана се борили на њиховој страни. Следеће ноћи други би се вратили на своја места у Град и проводили време у својим кућама и у табору како их Турци не би открили.⁷⁷⁴

Успут, дознајемо и за детаље који су несвакидашњи за дате ситуације, а цена превисока. Ћустинијани Лонго је, наиме, планирао, не би ли ослабио и обесхрабрио Турке, да током ноћи нападне и спали им усидрену флоту (τότε ὁ Λόγγος Ἰουστινιανὸς ἐσιέψατο διὰ τῆς νυκτὸς προσεγγίσει ταῖς διήρεσι καὶ ἐμπρήσει αὐτάς). О исходу замисљене акције и неочекиваном обрту, говоре следећи редови:

Када су Ћеновљани из Галате дознали са план, обавестили су Турке. Турци су остали будни целу ноћ и, након што су довели топ да се припреме за напад, чекали су Латине. Несвесни да су их Ћеновљани одали неверницима, Латини су усред ноћи подигли сидро и бешумно се приближили турским бродовима. Када су Турци, који су стражарили целу ноћ, запалили барут у топу, испаљени камен, цепајући тријеру уз заглашујућу буку, потопао је брод, шаљући га на дно са свима на палуби. Ова несрећа је утерала страх и зебњу у кости Латина и много очаја у Ћованија, јер они који су се подавили, више од 150 људи, били су са његовог брода, најбољи од његових младих и добро наоружаних људи.⁷⁷⁵

Дакле и у овим описима одсудних дана царице градова, Дука је своју приповест градио на контрастним сликама. Док су једним бојама обојени ликови и понашање Галаћана, сасвим је друга слика интонирана када је реч о Ћованију Ћустинијанију и његовим верним пратиоцима, било да их описује као храбре борце (ἔκτοτε οὖν ἐμάχοντο ἠρωϊκῶς οἱ Λατῖνοι σὺν τῷ Ἰωάννῃ), или хвали њихову одличну војну опрему, добро наоружаних младих ыеновљанских војника пуних борбене страсти (ἔχων καὶ πολεμικὰς παρασκευὰς πολλὰς καὶ καλὰς σὺν ἐνόπλοις νέοις Γενοῦίταις, ἀρεϊδὸν πνέοντασ θυμόν).⁷⁷⁶ Управо из наведених разлога, али и репутације која га је пратила, Ћустинијани је од византијског цара добио титулу протоспатора (πρωτοστράτορα

⁷⁷⁴ Ducas XXXVIII, 15, *ed. Grecu*, 343-345.

⁷⁷⁵ Ducas XXXVIII, 19, *ed. Grecu*, 347.

⁷⁷⁶ Ducas XXXVIII, 2, *ed. Grecu*, 331. Прегледно, уп. PLP № 8227; LexMA IV, 1473; ODB II, 851; Constantinople 1453, 1298–1299.

τοῦτον ἐτίμησε), чини се и како с разлогом представља Дука – због свог препознатљивог војничког талента (ἐπιδέξιος), поседујући велико ратничко искуство, те напослетку у нарацији представљен попут епитафа као моћни ратник дивовског стаса (τὸν στρατηγὸν αὐτῶν γίγαντα καὶ ἰσχύοντα καὶ ἄνθρωπον πολεμιστήν).⁷⁷⁷ Повлачећи се рањен, не би ли залечио рану и вратио се у жар борбе, слика његовог одласка, у Дукином случају већ подразумевано, морала је задобити библијски одраз:

Рањен је пред зору оловним хицем који је прошао кроз задњи део његове руке, бушећи му гвоздени грудни оклоп, који је био скован исто као и Ахилова оружја. Немоћан да ублажи бол од ране, повикао је цару:

„Храбро брани своје место, а ја ћу се повући на брод да се побринем за моју рану. Онда ћу се хитро вратити.“

Тог часа су се речи које је Јеремија рекао Јеврејима обистиниле:

„Овако реците Седекији; Овако вели Господ Бог Израиљев: Ево, ја ћу окренути натраг оружје *што је у вашим рукама*, којим се бијете с **царем вавилонским и са Халдејцима** који су вас опколили иза зидова, и скупићу их усред тог града; И ја ћу војевати на вас руком подигнутом и мишицом *кренком* и гневом и јарошћу и *жестином* великом. И побићу становнике тог града, и људе и стоку; од помора великог помреће. Нећу их штедети нити ћу се на њих смиловати!“

Οὕτως ἐρεῖτε πρὸς Σεδεκίαν· τάδε λέγει Κύριος ὁ Θεὸς Ἰσραήλ· ἴδού, ἐγὼ μεταστρέψω τὰ ὄπλα τὰ πολεμικὰ τὰ ἐν ταῖς χερσὶν ὑμῶν· ἐν οἷς ὑμεῖς πολεμεῖτε ἐν αὐτοῖς τὸν βασιλέα Βαβυλῶνος· καὶ τοὺς Χαλδαίους τοὺς συγκεκλειότας ὑμᾶς 15 ἔξωθεν τοῦ τεύχους· καὶ εἰσάξω αὐτοὺς εἰς τὸ μέσον τῆς πόλεως ταύτης· καὶ πολεμήσω ἐγὼ ὑμᾶς ἐν χειρὶ ἐκτεταμένη· καὶ ἐν βραχίονι ὑψηλῷ μετὰ θυμοῦ καὶ ὀργῆς· καὶ παροξυμοῦ μεγάλου· καὶ πατάξω τοὺς κατοικοῦντας ἐν τῇ πόλει ταύτῃ· τοὺς ἀνθρώπους καὶ τὰ κτήνη θανάτῳ μεγάλῳ καὶ ἀποθανοῦν- 20 ταί. οὐ φείσομαι ἐπ’ αὐτοῖς καὶ οὐκ’ ὀκτείρω αὐτούς.⁷⁷⁸

⁷⁷⁷ Ducas XXXIX, 10, *ed. Grecu*, 357.

⁷⁷⁸ Ducas XXXIX, 10, *ed. Grecu*, 357. Уп. LXX, ΠΕΡΕΜΙΑΣ 21, 3-6, и задњи стих осме строфе. На овом месту налазимо на репрезентативан пример како су византијски учењаци цитирали велике делове из Библије по сећању. Напоменимо, попут епитафа посвећеном Ђустинијанију, али и због поражавајуће завршне слике одбране Града, Георгије Сфранцес је записао да од других хришћана помоћ није ни пристигла. Sfranze, *a cura di Maisano*, 136.

III–4. Борба за моћ, надмоћ и опстанак

Поражавајуће политичке чињенице које је представио Дука, а сагледане у односу Палеолога, Латина и Османлија, објашњавају нам често у потпуности зашто је Византија била од осталих занемарена у овој епохи. **Ромејско царство више није имало моћи не само да другима наметне ауторитет, већ му је изостајало и самопоштовање.**⁷⁷⁹ Тим низом политичког пропадања Византије, Дука је наративно и апстраховао своју приповест од тренутака детаљнијег излагања, односно ромејских међусобица средином XIV века, у којем су доброг удела узели савезници зараћених страна, што никако није ни могло изостати у историчаревом сагледању свеопште слике позносредњовековног Медитерана.

Током Кантакузинове војне у грађанским ратовима, само селдучки пирати били су у стању да несметано плове Босфором, да се спокојно укотве у галипољске луке, некажњено пустошећи обале Тракије, наступајући све до Дидимотике:

Један од синова Турчина Ајдина, Умур му беше име, господар тврђава око Смирне и саме Смирне, наследио је његовог оца Ајдина.⁷⁸⁰ Пошто је био смео и храбар, открио је луке дуж јонског приморја и густе честаре где је дрвна грађа била погодна за прављење теретних бродова и дугих трирема, правећи за пиратске намене велики број бирема и трирема. Са њима је опустошио суседне градове и острва, Митилену и острва Лезбос, Хиос, Самос и Наксос, као и сва острва у близини.⁷⁸¹ Пошто је сазнао за раздор између Ромеја и за побуну Јована Кантакузина – племића, потомка древних хероја, храброг човека, најратоборнијег у ратовању, разборитог када треба показати све врле особине – Умур је сковао зао план. Опремно је флоту од преко четрдесет бродова и испловивши из луке стигао је, непозван, у Галипоље.⁷⁸² Искрцао се и одмарширао преко земље до Дидимотике. Задесило се тако да је Кантакузинова жена тамо живела са њеним целим домаћинством. Након што је Кантакузин покупио сво злато и сребро које је било у

⁷⁷⁹ *Laiou*, *The Palaiologoi and the world around them*, 827-829; *Necipoglu*, *Byzantium Between the Ottomans and the Latins*, 18-19.

⁷⁸⁰ Умур је заправо био Ајдинов унук.

⁷⁸¹ Прегледно и концизно о наведеним градовима и острвима: ODB II, 1219; 1444-1445; III, 1836; *LexMA* V, 1908; VI, 1070; VII, 1343-1344.

⁷⁸² Дука или извор на који се ослања не спомињу Кантакузинов позив Умуру, нити се назире било који вид оптужбе према њему, већ напротив описује се Умурова самовоља да се инволвира у ромејске сукобе. С друге стране, код самог Кантакузина могу се срести пријатељске наклоности према Умуру. Уп. Cant. I, ed. *Schopeni*, 482,12-483,18. Веома темељно о датом односу: *Lemerle*, *L'émirat d'Aydin, Byzance et l'Occident*; *Werner*, *Johannes Kantakuzenos, Umur Paşa und Orchan*, 255-276; *Inalcik*, *The rise of the Turcoman maritime principalities in Anatolia*, 179-217; *Balivet*, *Romanie byzantine*, 113-122.

његовој кући, као и остале његове ствари и жену и децу, запутио се у Дидимотику док је био на путу за Србију из Хадријанопоља. Прво се припремио за све могуће непредвиђене околности у тврђави и тек онда продужио ка краљу.⁷⁸³

Када је реч о ромејским понижењима, историчар Дука у том смеру неизоставно истиче личност василевса Јована V, који је уочи смрти био у обавези да што је пре могуће сруши утврђење, грађено непосредно у близини Златне капије, чим је то Бајазит Муњевити од њега затражио, јер у супротном, остарели василевс је био свестан да ће и султанова реакција пронети муњевиту акцију против Града. У низу наведених примера је подједнако важно истаћи да је и Јованов син Манојло био у обавези да се одазове сваком позиву султана у војни поход:

Као и обично тражио је од цара да пошаље његовог сина и цара Манојла са стотином војника. По њиховом повратку, поставио је ултиматум цару Јовану док је Манојло још био у Пруси, тражећи да се утврђења око Златне капије, која је цар Јован саградио, сруше и оставе у рушевинама или ће он одмах његовом сину Манојлу ископати очи и послати га назад ослепљеног. Цар Јован, схватајући онда да Бајазит има велику моћ и да он сам није могао да изврши одмазду (био је везан за кревет и патио је од гихта у стопалима, такорећи полумртав због своје халапљивости, неумерености у пићу и живота на високој нози; штавише, није имао никог осим Манојла да крунише за цара), разрушио је утврђења. Послао му је видљиве доказе да је то учињено и тако обавестио тиранина да је његово наређење извршено.⁷⁸⁴

Султан Мурат II је 1422. у неретким тренуцима непомирљивости према хришћанском владару у Цариграду одбацивао чак и сваки мировни преговор (*καὶ θέλων ὁ βασιλεὺς τὸ πικρὸν μεταβαλεῖν πᾶν εἰς γλυκὺ*),⁷⁸⁵ поручивши једном приликом цару Манојлу преко амбасадора:

Идите и јавите цару да ја долазим ускоро

(*Ἦπάγετε, ἀναγγεῖλατε τῷ βασιλεῖ, ὅτι ἤδη ἔρχομαι ταχύ*).⁷⁸⁶

⁷⁸³ Ducas VII, 1, *ed. Grecu*, 51; *Nicol*, *The Reluctant Emperor*, 45-83; *Paduh*, *Време Јована V*, 121-164.

⁷⁸⁴ Ducas XIII, 4, *ed. Grecu*, 77. За Бајазитов поход у јесен 1390. и његову хронологију уп. *Wittek*, *Mentesche*, 80-81, као и за рушење утврђења ODB III, 1568. Смрт цара Јована V, на сличан начин бележи: *Chalc. I, ed. Darkó*, 76.

⁷⁸⁵ Ducas XXVIII, 2, *ed. Grecu*, 231.

⁷⁸⁶ Ducas XXVIII, 2, *ed. Grecu*, 231.

Повратак у Византију након Фирентинског унијатског сабора 1439. године пратила је истовремено понижавајућа слика слања амбасадора султану од стране цара Јована VIII Палеолога, јер се прочуло да је султан веома забринут поводом његовог путовања и праве сврхе преговора са Францима. Одмах по приспећу у Цариград, Јован VIII Палеолог је упутио изасланике Мурату II, како би распршио до султана пристигле гласине да је цар закључио савез са Францима – *и сам постајући Франак* (καὶ ἐγγύονεи Φράγγος) – те намерава постигнутим договором са *западним народима*, преко копна и мора, да га протера са *Запада* (θαλάσσης τοῦ ἔξῃρα αὐτὸν ἐκ τῆς δύσεως) – односно, некадашњег европског дела Византије.⁷⁸⁷ Царски амбасадори су уверавали султана да је василевс отпутовао у Италију само због неслагања око догматских питања, што је објашњење које је Мурат прихватио.⁷⁸⁸ Напоменимо и то, у младости овог цара, његов отац Манојло никако није дозволио да се пријатељ његовог сина крсти:

Бајазитов најстарији син, који је био међу таоцима које је Сулејман предао цару Манојлу,⁷⁸⁹ са својом сестром Фатимом⁷⁹⁰ био је ослобођен и о њима су се побринули у Пруси. Други син је развио интересовање за грчко учење.⁷⁹¹ Пратио је Јована, царевог сина, у школу и тамо се као ученик упознавао са интелектуалним питањима. Толико га је обузела жеља за учењем током школовања са Јованом да је пришао цару Манојлу са захтевом да се покрсти у складу са хришћанским законима. Свакодневно се изјашњавао цару као хришћанин, а не следбеник Мухамедове доктрине. Цар то није желео да чује - јер је то могло да изазове немире.⁷⁹²

⁷⁸⁷ Бурић, *Сумрак Византије*, 338-339. За историографски поглед на политику Јована VIII, пре и након сабора, почевши од утемељеног мишљења да се он не може убројити у профиле византијских царева који су озбиљније утицали на ток ромејске историје: Nicol, *The Last Centuries of Byzantium 1261-1453*, 386; van Sickle, *Re-evaluating the Role of Emperor John VIII in the Failed Union of Florence*, 40-41

⁷⁸⁸ Ducas XXXI, 8, *ed. Grecu*, 269. Уп. Радовић, Западна Европа и балкански народи према Турцима у првој половини XV века, 81-82. Свакако је интересантан податак за напоменути да је и отац историчара Халкокондила, именован Георгије, био изасланик византијског двора и да је 1446. године на Пелопонезу утамничен од стране Мурата II. Радовић, *Страх у позној Византији I*, 240.

⁷⁸⁹ Zachariadou, Süleyman çelebi, 276.

⁷⁹⁰ Премда Дука учестало напомиње Бајазитове синове, у једном тренутку је исписао и име Фатиме, додуше као Бајазитову нећаку XVIII 2, а не исправно - кћер.

⁷⁹¹⁷⁹¹ На овом месту се мисли на Јусуфа или Ису, прекрштеног у Димитрија. Уп. Sfranze, *a cura di Maisano*, 6; *Kastritsis*, *Sons of Bayezid*, 41 *Philippides*, *Constantine XI*, 53.

⁷⁹² Ducas XX, 4, *ed. Grecu*, 135.

Сваки је вид приближавања, заправо, био и евентуална основа за неке будуће размирице, које су могле бити крвавије и разорније што је блискост два народа бивала већа. Византија се, дакле, не би престала поштовати да је саму себе поштвала. Уколико и наиђемо у Дукиним описима на другачију слику, јасно је да нас сам аутор упућује у њихову илузорност. Тако је, на пример, Мехмед I одредио за заштитника своје деце Манојла II, надајући се тим потезом да их сачува од свирепости старијег брата Мурата. Међутим, оно чега се султан непрестано прибојавао је да се којим случајем будући владари према Византији због чак и оваквих наклоности не односе пријатељски према Византији.

Мехмед је потом одредио да његово двоје остале деце (у то време Мурат је још био малолетан,⁷⁹³ док су његова браћа имала осам и седам година) буду предати у руке цару Манојлу да им буде заштитник. То је урадио јер се плашио да ће их Мурат задавити, што је код њих био обичај, а и случај. Пошто је по прописима саставио свој тестамент, Мехмед је био убеђен да ће, када умре, ствари око власти међу његовом децом бити у миру решене, али то није био случај. Правдао се овако:

*„Са два моја сина у рукама цара, Мурат ће владати без нереда и немира јер бунције неће имати кога да уздигну као опозицију. Деца ће, у другу руку, бити поштеђена неправедног убиства, а владар ће великодушно покривати њихове издатке.“*⁷⁹⁴

Са таоцима у рукама, цар је намерио да пријатељство са Муратом остане верно и чисто – Као што је Херкул својом тојагом престашио пса.⁷⁹⁵ Ако би се крај Муратове судбине икада почео одмотавати, цар би једног од таоца прогласио владаром, таоца кога би добро познавао и којим би лако могао управљати, као добро ухрањеном змијом у недрима. А ако би мучки поскочила на њега, пошто јој је ћуд променљива, не би га својим уједом отровала.

Маштајући о томе цар се радовао, али ромејска Тихе, гледајући у будућност, само је уздасала (ταῦτα ὀνειροπολῶν ὁ βασιλεὺς ἔχαιρεν ἢ δὲ τύχη τῶν Ῥωμαίων ὀρῶσα τὸ μέλλον, ἔστανε).⁷⁹⁶

Ово казивање је само привид нечег много већег. Мурат је заправо тако понижавао Манојла лукавим султановим наклоностима – док је истовремено довршавао своје војне припреме

⁷⁹³ Пошто је Мурат, рођен у јуну 1404. године, у тим догађајима имао је 17 година.

⁷⁹⁴ Мурат II је једног од ова два брата, како Лука бележи, задавио чим је ступио на престо, XXVIII 6, док је други доживео исту судбину годину дана касније, XXVIII 8. Уп. Историја Османског царства, *прир. Мантран*, 75-78 (Н. Ватен).

⁷⁹⁵ Алузија на Херкула који палицом контролише Кербера.

⁷⁹⁶ Ducas XXII, 10, *ed. Greci*, 167.

против последњег опонента и царевог савезника Мустафе. Мехмед II је такође и сам желео у властитој обузетости и опчињености величином да удари на „последњег цара“ Византије, мирно и свеобухватно се припремајући за опсаду Града, припремајући заправо и Константина XI на крај.

На основу свега, овде остаје онда отворено питање **зашто је византијска агонија трајала релативно дуго** и због чега Турци нису последњи ударац задали и пре 1453? Из заокруженог и врло концизног излагања историчара Дуке о томе, спознајемо низ чињеница које дају одговоре у том смислу, како о Турцима, тако и о њиховој ангорској катастрофи. Њихова доминација, што је видљиво на историјском страницама, заснована је на насиљу, те самим тим иако је могла бити јака, није била конзистентна. У Дукиним описима непрестано сусрећемо вести о истрајним султановим војним капмањама, како у европским, тако и у азијским деловима султаната. Уколико су кроз прве, европске војне акције, морали непрестано да умирују балканске хришћане, у азијском делу своје државе су подједнаком силином и посвећеношћу морали бити присутни зарад очувања контроле и могућности да увек постоје и у њиховим савезничким редовима веома спремним на одметање од централне власти. Селџуци из Џунеидовог клана су увек били склони таквим покушајима.⁷⁹⁷ Још једна слабост турске државности, напоменимо, било је питање наслеђа и престола. У погледу полигамије, на крају крајева, султани су остајали као усамљени синови, од којих је сваки био приморан да сачува и пази на себе, примарно као легитимни слуга свога оца, док је истовремено бивао супарник своје браће. Стога, грађански сукоб, или боље рећи братоубилачка борба, остала је у османској држави изричито легитимно средство на путу до трона. Свакако, детињство потенцијалног престолонаследника је било много безбедније у оквиру султановог двора, с тим што се мора истаћи да ни тај начин одрастања није искључивао потпуну анархију услед страдања султана. Такав пример је изричит и детаљно описан у Дукиној историји након Ангорске битке, у наредној – 1403. години.⁷⁹⁸ Хаотична ситуација на двору у поређењу и сликовитости могла би бити, као што и јесте у Дукином случају – приказана као и сама територија Мале Азије коју су преплавили таласи монголских

⁷⁹⁷ Што се тиче емирата Караман, овај селџучки посед прилично великог обима, коначно је постао део османске државе тек 1443. и то на крају дугог отимања и борбе, док је личност попут Џунеида, приуштила Турцима прегршт невоља током дугог низа година (1405-1425).

⁷⁹⁸ *Imber, Ottoman Empire, 55-75.*

војски. Уследио је обрачун међу турском браћом, Бајазитовим синовима, Сулејманом, Исом, Мусом и Мехмедом, чија је борба окончана тек 1413. године, победом последњег и јединог преживелог у том ратном вихору.⁷⁹⁹ Узимајући у обзир сву расположивост насиља која је наметнута свима око османских претендената, а у коју су и сами хришћани вољно или невољно укључивани, примарно у жељи да се ослободе османског јарма, јасно је са коликом дозом бруталности је вођен сукоб. Притом и посебно у случају Османлија, услед контролисаних интрига и војних маневара, често се стиче утисак да је унутаросмански центрифугални сукоб био уједно и врло контролисан. Дука нам у том смислу даје карактеристичан пример да је током 40 дана пажљиво скривана смрт Мехмеда I, да би пре ступања на трон самог Мурата II била ангажована два везира, Бајазит и Ибрахим, да се побрину уз два доктора о балсмовању тела упокојеног владара.

Када је Мехмед умро у двору који је саградио у Хадријанопољу, његово тело је лежало несахрањено четрдесет дана у његовим одајама. Нико није знао да је издахнуо осим четири мушкарца, Бајазита и Ибрахима,⁸⁰⁰ патриција или везира, и два лекара. Ова два потоња би свакодневно улазила и када би изашли упустили би се у ситне разговоре са племством и обавестили их да је владар болестан и да им требају одређени лекови за терапију. Много је људи послато у Србију, Константинопољ и на острва да се нађу делотворни лекови, јер је Мехмедов опоравак заиста био запањујући. Лекари су справили напитака како би свом пацијенту празнили црева и опоравили му плућа и јетру. Баш када је Мехмед требало да га попије, стомак му пуче, а утроба се просу на тло у соби у којој је лежао. Тело су му премазали миром, и обмотавши га платном, ставили су леш на кревет тако да је изгледало као да је Мехмед жив, али болестан. Све су ово урадили двојица везира и дворске слуге које нити су напустиле двор, нити су са ким причале.⁸⁰¹

Није им то дозвољено из следећег разлога:

...ако би суседни народи сазнали о владаревој смрти – Ромеји, Срби, Ђеновљани, Власи и Карамани на истоку – Мурат не би могао да се врати са границе са Персијом. Проблем око наслеђивања власти би изазвао немире, војска би се побунила, а Караман би немилосрдно пљачкао цео исток, док би хришћани заузврат опљачкали област Тракије. Тако би Турке задесила несрећа, а Ромеје послужила срећа.⁸⁰²

⁷⁹⁹ Дука подразумевамо нашироко и детаљно извештава о датим догађајима: Ducas XVIII и XIX, *ed. Grecu*, 111-133.

⁸⁰⁰ PLP № 8231.

⁸⁰¹ Ducas XXII, 11, *ed. Grecu*, 167-169.

⁸⁰² Ducas XXII, 11, *ed. Grecu*, 169.

Позивајући се на покушаје Манојла II да се окористи борбом између Мусе и Мехмеда I, његово дипломатско одбијање да преда сломљеног Мехмеда његовом брату Мустафи, тада у савезништву са Цуненидом, василевс је уистину прикривао утисак незаинтересованости за тај сукоб, чинећи озбиљне напоре да притом ослаби Мехмеда за даље акције у слабљењу позиције Византије.

Цар Манојло, видевши колико је тиранин суров и колико неумитне мржње има у његовом ратовању против хришћана, послао је поруку Мусином брату Мехмеду, који је у то време пребивао у Пруси и позвао га да дође у Скутари.⁸⁰³ Цар је обећао да ће га у триремама превести у Константинопољ. Мехмед би онда иступио из Константинопоља и, уз помоћ Божју и цареви, упустио се у борбу против тиранина. Ако би вага Тихина са једне стране превагла у корист тиранина, Град би тиме већ био спреман да га дочека.

„Са друге стране ако се деси супротно, што је наша жеља, постаћеш владар и бићеш ми као син“.

Мехмед је послушао цареви речи и спремно повео све своје снаге ка Скутарију. Када је цар био обавештен да је Мехмед стигао у мореуз, кренуо је у својим триремама. Срео се са Мехмедом, разменили су речи заклетве и заједно са њим се вратио у Константинопољ. После тродневне прославе у част Мехмедовог доласка, четвртог дана Мехмед иступи из Града са целом својом војском и неколико ромејских војника. Упустио се у борбу са Мусом али је био поражен; после свог пораза тражио је уточиште у Граду.⁸⁰⁴

Све је то у рукама царева Византијског царства био исти покушај борбе неприкладним средствима, као што ни италијански брак Манојловог сина није донео жељени предах ни двору ни Царству. Испоставило се, као и више пута до тада, да сваки политички и дипломатски напор Византије води ка унији црква, чему је Манојло нерадо био посвећен.⁸⁰⁵ Његова држава, преслаба да уклони турски терет, а опасана њиме, за себе је уједно везивала и остале хришћане Балкана и њихове суседе.⁸⁰⁶

⁸⁰³ *Dölger*, Regesten № 3331 (пролеће 1412).

⁸⁰⁴ *Ducas* XIX, 10, *ed. Grecu*, 129; *Kastritsis*, Sons of Bayezid, 182.

⁸⁰⁵ О Манојловом заветовању сина Јована VIII да одустане од унијатских планова: *Sfranze, a cura di Maisano*, 80-82.

⁸⁰⁶ *Gasčić*, *Mediteran i osmansko-romejski svet XV veka*, 164-174.

III–5. Грехови су ипак само ромејски

Пре него што се упустимо у концептуализацију и старозаветни подтекст Дукиног историјског дела, ваљало би разјаснити његов однос према засебним и разложно издвојеним како историјским сегментима, тако и личностима. На таквим фундаментима грађено дело, а сходно већ наведеном, изнећемо још неколико речи о његовом спису, у смислу приступа и методе која пружа објашњење тумаченим тематским сегментима. Да би се ограничили на оно што је управо речено, односно – не би ли потврђивали утицај древне и старозаветне традиције на нашег аутора и улогу коју у том контексту игра језик, свесно су тиме задобијени и сабрани битни фактори утицаја на развој Дукиног погледа на свет. У том виду се примарно одразио и његов однос према црквеним приликама. Иако одаје утисак посвећености општим културним условима свог времена, Дука је лично дубоко религиозан човек, притом веома префињено упућен у замршена теолошка питања.

Одавајући почаст уобичајеном маниру византијског историописања, а посебно склоностима ка развијеној хронографији, он упориште своје приповести зналачки базира и сагледава **кроз призму библијских одсјаја**, или чак отпочињањем ромејске историје старозаветним Постањем, наравно сажетим.⁸⁰⁷ Једноставно и извесно понесен жељом да искаже властиту неоспорну обавештеност, образовање и концепцијске домете разумевања повесних дешавања, Дука у зачетку дела исписује старозаветна покољења, а низу узвишених и помена вредних имена, од Адама до Христа, придружује Константина Великог, цара Јустинијана I, Константина VI и царицу-мајку Ирину. Веома педантно, надаље, остају забележени наследници Алексија I Комнина, уз чије породично име повесно стоји први помен династичке владавине, те на прескоке и веома једро до првог пада Константинопоља под владавину Латина 1204. године, а од *Постања*, које наративним током ничим није

⁸⁰⁷ Ducas I, 1-5, *ed. Grecu*, 29-31. Затим, заобилазећи догађаје из грчке и римске историје, Дука све више и већ постојано сажето и непотпуно сабира пробране чињенице историје Византије до 1341. године (стр. 31-35), продубљујући све више нарацију од овог датума (стр. 35-391), те коначно, поново прелазећи на фрагментирание чињенице од 1453. до 1462. (стр. 391-437). Примењени редослед приказаних догађаја иначе није прекидан, осим неколико примера, као у случају уметнутих епизода, или неочекивано минимализованих у наративу, као што је случај са битком код Варне из 1444. године и улогом „саксонског краља“ (ὁ ῥήξ Σάξων). Ducas XXXII, 4, *ed. Grecu*, 275-277. Положај Угарске, чији је краљ у то време био Владислав III Варничек, наш аутор је истовремено цртао кроз његов лик: ἦν γὰρ πρωτοστράτωρ ὁ Ἰάγγος, ὁ δὲ τοποτηρητὴς τοῦ κράλη Οὐγγρίας ἦν ὁ ῥήξ τῶν Σάξων. Ducas XXXII, 1, *ed. Grecu*, 273.

отргнуто од ромејске државе, заокружују се звездани политички тренуци Ромеја. Наредно, Друго поглавље с посебним разлогом отпочиње Дукиним **инсистирањем на почињеном греху** Михаила VIII над Јованом IV Ласкарисом, односно чином ослепљења којим је династија Палеолог ступила на царски престо, да би се потом развио динамичан наратив све до 1341. године и таксативно пописале територије које су Ромеји губили од стране малоазијских турских емира. **Приповест о паду и пропасти Византије** сваком наредном главом, све до наглог текстуалног прекида 1462. године, задобија минуциозно образлагање турско-ромејске историје. Иако је у науци већ потврђено Дукино познавање италијанског и турског језика, уз изразиту склоност ка класичном грчком језику у најнапреднијим формама, за разлику од својих литерарних савременика, он не користи архаичне географске и етнографске појмове, већ их нештедимице транскрибује. Ипак, **наративне тежње ка класичном и библијском** су свеприсутне, посебно у доменима паралела с античком митологијом, чиме Дука, као пркосни поданик Царства Ромеја, **присвајањем древног наслеђа, вером и језиком Библије**, исцртава културну границу према Османлијама, текстуално формирајући **колективно сећање на хеленску антику и ромејску политичку прошлост**, што његов спис декларативно опредељује и утискује исконом ромејске историје.

Дукина лична религиозност, стога, посебно је и очекивано кроз спис изражена и у начину поштовања којим се он опходи према хришћанским реликвијама. Наиме, описујући њихово скрнављење од стране јаничара, засебно помињући икону Безгрешне Мајке Божије, историчар јетко ваши, због секиром расечене иконе на **четири дела**:

О језику мој и уста моја, како да кажем шта се тамо десило икони због грехова ваших?

(Εκεῖ, ὃ γλῶσσα καὶ χεῖλη, ἢ μέλλουσα φθέγγασθαι τὰ τῆ εἰκόνι συμβάντα διὰ τὰς ἁμαρτίας σου).⁸⁰⁸

Како у мотивима које он наводи зарад објашњења, тако и кроз све истицане благослове и невоље којима су доведени сви страдалници пада Византије на ниво саставног и нераскидивог дела његове отаџбине, било је предодређено, тврди историчар, испити пуну чашу Божијег

⁸⁰⁸ Ducas XXXIX, 15, *ed. Grecu*, 363.

гнева (*ἄπαξ ἐπροορίσθη τοῦ πειν τὸ ποτήριον τὸ πλήρες τῆς ὀργῆς Κυρίου*).⁸⁰⁹ Основна премиса која је дата у овом случају јесте **наш** (не одвајајући себе од својих саотачаственика) **грех** (*διὰ τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν*), а као директан резултат уследила је строга казна у погледу постепене подређености „неверницима“.⁸¹⁰

Мотив свих средњовковних писаца лежи, дакле, у **снази и симболима израза**, што Дука снажи ширим описима, попут јуришања на хришћане који су хватани попут оваца, а и сам Бог је онда бацио своју неописиву пресуду на њих због мношта грехова **нашег рода** (*ἀρρήτοις Θεοῦ κρίμασι τοῦτο καθ' ἡμῶν τὸ ψήφισμα δεδωκότος ἕνεκα πλήθους ἁμαρτιῶν τοῦ ἡμετέρου γένους*), због чега је Он с правом и праведно досудио да **нас треба предати безбожницима** – да нас они казне (*τοῖς ἀσεβέσι παρεδόθημεν καὶ δικαίως ὑπ' αὐτῶν καλαζόμεθα, τοῦ Θεοῦ τοῦτο καλῶς καὶ δικαίως ὀρίσαντος*),⁸¹¹ зато што, објашњава даље историчар:

ми хришћани одбијамо да признамо да су нас поробили греси наши

(*οἱ χριστιανοὶ μήπω νοήσαντες, ὅτι αἱ ἁμαρτίαι ἡμῶν εἰσιν οἱ ἐμφοδοῦντες ἐμᾶς*).⁸¹²

Дука се нимало пак не разликује у том погледу и мисаоном сагледавању од људи и савременика по перу. Проткан и задивљено покоран Божијој вољи, сусрећемо сличне разлоге и разноликост именована грехова, где се нескривено истиче и излучује горчина на адресу оних који су, по његовом мишљењу, били посебно криви за све што се догодило Ромејском царству, што је према њему потпуно и разумљиво, иако је можда све могло бити другачије. Материјал за акумулацију такве горчине био је више него довољан за историчара, који је веровао да догма и ритуали не чине целу суштину хришћанства, јер људи ординарно заборављају основну заповест хришћанског братаства и љубави.

Наш аутор спомиње и приписује ромејској страни низ грехова које је, заиста, тешко оправдати, јер њихова суштину почива на унутрашњим ромејским немирима и државним

⁸⁰⁹ Ducas XXXIX, 29, *ed. Grecu*, 373.

⁸¹⁰ Премда на бројним местима истицано то заједништво у страдању, све је учесталије како нарација тече ка освајању Константинопоља, вид. посебно, поглавља: XXIX, XXXIX, XL.

⁸¹¹ Ducas XXIII, 8, *ed. Grecu*, 177.

⁸¹² Ducas XXXII, 5, *ed. Grecu*, 277.

ударима. Већи део палеолошке епохе описан у његовој историји инсистира на византијском бедном политичком постојању. Једва да је било могуће набројати, а не испустити било који сегмент византијског света који није утицао на све негативне реакције које су растрзале Ромеје, посебно што су све оне умивене **издајом положених заклетви** (*διχοστασίαν τῶν Ῥωμαίων*).⁸¹³ Тако одиграни догађаји делимично проналазе оправдање у Дукином поимању узурпације власти од стране Јована Кантакузина.⁸¹⁴ У својству онога који кажњава, Кантакузин у покушају уклањања Палеолога са царског трона – није у коначности успео,⁸¹⁵ те не чуди ни самог историчара што је потом на тренутак прекинути владарски династички низ ипак настављен ромејским међусобним сукобима, чак и борбом између оца и сина, Јована V и Андроника IV, што је Дуку уверавало у сву постојану нехуманост Палеолога и њихову мржњу према Богу (*τοῦτο τῆς Ῥωμαίων ἀπανθρωπίας καὶ τῆς πρὸς θεὸν ἔχθρας*).⁸¹⁶

Сигурна Дукина литерарна ослоњеност почива, стога, у **казивањима Светог Писма** и једнако је видљива и уклопљена у тим правцима, као што је и поређење Византије непосредно пре пада 1453. године са Нојевом барком којој је претило љутито море,⁸¹⁷ или поређењем Хадријанапоља са Вавилоном,⁸¹⁸ турских султана са фараонима,⁸¹⁹ или Навуходоносором,⁸²⁰ коришћењем израза верског карактера и у случају Османлија (*ἐκ τῶν σὼν τὰ σὰ προσέφερον*),⁸²¹ и коначно цитата из Јеванђеља и Псалама,⁸²² посебно старозаветних пророка Исаије,⁸²³ Амоса,⁸²⁴ Јеремије.⁸²⁵ Очигледно, страшна представа и **суморна предвиђања** последњих неколико деценија постојања Византије су више одговарала потиштеном расположењу и самог Дуке, који је доживео **пропаст Палеолога, али не и**

⁸¹³ Ducas VI, 2; VII, 1 *ed. Grecu*, 49, 51.

⁸¹⁴ Ducas V - VI, *ed. Grecu*, 41-51.

⁸¹⁵ Напоменимо, бројне истинске врлине и добре особине које и Дука истиче, Кантакузинови противници су претварали у његове мане, називајући их, речју – „кантакузинизмом” (*καντακουζηνισμός*), в. Павловић, „Ромејска историја” Нићифора Григоре, 258.

⁸¹⁶ Ducas XII, 3, *ed. Grecu*, 73.

⁸¹⁷ Ducas XXXVI, 11, *ed. Grecu*, 325.

⁸¹⁸ Ducas XI, 8, *ed. Grecu*, 385.

⁸¹⁹ Ducas XVI, 4, *ed. Grecu*, 95.

⁸²⁰ Ducas XXXVI, 1, *ed. Grecu*, 315.

⁸²¹ Ducas XXXV, 5, *ed. Grecu*, 313.

⁸²² Ducas XVI, 6 - XXII, 10, *ed. Grecu*, 95, 165-167.

⁸²³ Ducas XXXVII, 8-10, *ed. Grecu*, 325-329.

⁸²⁴ Ducas XXXXI, 22, *ed. Grecu*, 367-369.

⁸²⁵ Пророк Јеремија заузима засебно место Дукиног поимања историје пада Цариграда (XVII, 10; XXXVIII 10, XXXIX, 10, XLII, 17), док је читаво XLI поглавље исписано и инспирисано Јеремијиним казивањима, због чега смо и посветили посебну пажњу.

Османлија. Плач над падом Константинопоља,⁸²⁶ који је литерарно и концепцијски наступно, зато – није мање дирљивији и жалоснији од Јеремијиног излива туге због пада Јерусалима 587/586. године пре Хр, за који историчар сматра и да је истовремено у старозаветној епохи исписан и већ исплакан и у име пропасти Цариграда.

Дука властитим маниром писања тако одаје почаст општим културним условима времена и литерарном наслеђу: његов текст у описима кључних момената ври од чуда, предказања и пророчанстава. На пример и успут за сада, поменимо, казивање о комети чудног облика, која је најавила Бајазитов пораз код Ангоре (*προάγγελος κηκῶν*)⁸²⁷, или о тајновитом сновиђењу које се указало Мурату II непосредно пред смрт.⁸²⁸ Нимало стога зачуђујуће, **пророчанства о паду Константинопоља** су свеprisутна у Дукиној историји.⁸²⁹ Одајући своје списатељске склоности, са сигурне дистанце и географске и историјске – промишљајући о догађајима којима је посвећен у културним условима епохе, Дука, усред таме медитеранског времена у којем живи, блиставо и повесно концизно расветљава дати позносредњовековни период, указујући читаоцу на властито поседовање изузетног талента писца, ког заводљиво краси једноставност и јасноћа. Свему томе неизоставно треба придодати живописност и постојано грађење наративне слике, способност замишљања и дочаравања описа у конвексном литерарном облику, без избегавања да се дотакне и занимљивих (пикантних) детаља, уз способност да се исти уткају са ставовима којима је у овом случају опчињен и сам аутор.⁸³⁰ Та особеност описа засигурно врхуни снажним и живим речима када год је посвећен трагичним догађајима Ромеја. **Трагедија** је, дакле, његова литерарна идеја водиља и преокупација оличена у ромејским греховима који почивају на нарушеним положеним заклетвама. **Прочишћење и опрост грехова** је једино могуће кроз **нове заклетве и завете са Богом**, али без наведених учесника, примарно Палеолога и Османлија, којима, како и пророчанства предвиђају – мора доћи крај. Дукина историја стога је **старозаветни пут ка новозаветном** – али и неоствареном ромејском политичком – **васкрсењу**.

⁸²⁶ Ducas XLI, *ed. Grecu*, 385-391.

⁸²⁷ Ducas XVI, 3, *ed. Grecu*, 93.

⁸²⁸ Ducas XXXIII, 8, *ed. Grecu*, 285-287.

⁸²⁹ Пошто ће у наредном поглављу бити више речи, за сада: *Радић*, Страх у позној Византији II, 79-81.

⁸³⁰ Посебним се чине његова интересовања за ватрена оружја, на пример: Ducas XXX, 7, *ed. Grecu*, 263-265.

IV

ПАД ЦАРИГРАДА:

Историчарев ламент изнад Истока и Запада

Током миленијумског постојања престоница Византијског царства често није разазнавала сву разорну силу потенцијалних освајача, или неретко није ни придавала важности непријатељу пред својим снажним зидинама. Ипак, два пута је пала у њихове руке. Првог пута, 1204. године, освојена је од стране учесника Четвртог крсташког рата, 57 година бивајући преображена у престоницу ефемерне империје Латина.⁸³¹ Истина, 1261. године, Византинци су успели да поврате Константинопољ, али не и његов политички сјај. Тада је никејски одред који је дејствовао у Тракији (25. јула) неочекивано упао кроз отворена врата Цариграда и овладао Градом који је привремено напустила војска Латина. Титуларни цариградски владар Балдуин II и латински племићи већ су били изван Града. Скоро шест деценија доминације западних витезова је неповратно пропало. Уствари, судбина главног града Латинске империје била је скоро решена претходних година. Царство Никеје, које је проширило свој домен на Тракију, незауоставиво је сужавало опсадни прстен око Града. Латини, као и Епир и Бугарска, ослабљени међусобним и унутрашњим борбама, нису могли да се одупру напретку Никејаца, ослоњених како на релативно завидну економску добробит својих подручја Мале Азије, тако и на наклоност локалног становништва. На Балканском полуострву више није постојала стварна сила која би могла да заустави успехе царства из Никеје.⁸³² Латинска власт, праћена сталним ратовима и разарањима, остала је лишена подршке становништва Тракије и Цариграда. Обнова Византије постала је чињеница. 15. августа 1261. године када је Михаило VIII Палеолог тријумфално прошао кроз Златну капију Константиновог града. Такође, вратио се из „егзила“ и православни патријарх Арсеније. У храму Свете Софије одржано је поновно крунисање Михаила који је, иако већ цар Ромеја, сада проглашен и „новим Константином“.⁸³³ На обзорју XX века, проницљиво је (у

⁸³¹ *Radić*, *The Devided Empire*, 31-41.

⁸³² *Острогорски*, *Историја Византије*, 407-416.

⁸³³ *Macrides*, *The New Constantine and the New Constantinople – 1261?*, 13-41.

византологији загладеној у ове догађаје) закључено да иако је поновно освајање Константинопоља од стране Грка био бриљантан војни маневар, ипак *малаксало Латинско царство сменила је подједнако слаба грчка Империја*.⁸³⁴

Друга (и коначна) катастрофа по Византију догодила се 1453. године. Упркос и храбром отпору бранилаца и њиховим силовитим противнападима, на крају - турска флота је упловила у воде Златног рога, а опсадне артиљеријске акције оправдале су султанову очекивану и темељно планирану стратегију. У зору 29. маја отпочео је последњи напад и пад престонице миленијумског Царства. Дотадашње православно небо Цариграда запарали су општри минарети Истанбула - нове резиденције османских султана. Византијска држава је престала да постоји. Наступио је последњи чин укидања политичких трагова постојања Царства. Године 1460. Турци су запосели Мореју, а годину дана касније - Трапезунт. До средине XVI века неколико жалосних, но тиме нимало мање пркосних остатака хришћанске независности одолевало је у егејским острвима.⁸³⁵

Опис историјских околности првог (крсташког) освајања Цариграда пронео је подразумевано очекивану опорост у сећањима и речима Ромеја, посебно у наративним евокацијама истинског *homo byzantinus*-а Никите Хонијата.⁸³⁶ Веома сличног литерарног призвука, набоја и садржаја, само овога пута другог (и у другим околностима) коначног пада престонице, донело је, између осталих - и дело историчара Дуке.⁸³⁷ Према, у овом случају и након два столећа се не може говорити о очевицу, већ једино о савременику трагичних догађаја.⁸³⁸ Поређење ова два имена и њихових биографија и дела, иако проноси сав ризик историјског анахронизма, те иако далеко од размишљања да се пружи компаративна слика (о чему је накратко и било речи), или карактеризација како самих аутора, тако и жанра њихових списа, мора се пак порећи заједничка нит и литерарне релације између ова два писца. Истина, њихова горка свакодневица, болно урезана у свести, уз негативне и разорне последице које су како и у првом, неизоставно и у другом случају проносиле трајне доприносе уништењу снага Византије, карактерише очај пред којим списатељи не затварају очи, у константној - бар

⁸³⁴ Norden, Das Papsttum und Byzanz, 387.

⁸³⁵ *Острогорски*, Историја Византије, 529-530.

⁸³⁶ ODB I, 428; *Giarenis*, Nicaea and the West (1204–1261): Aspects of reality and rhetoric, 206-220.

⁸³⁷ *Погодинъ*, Обзоръ источниковъ по исторіи осады и взятія Византии турками въ 1453 г., 205-258.

⁸³⁸ *Чернушовъ*, Дука, одинъ изъ историковъ конца Византии, 171-173.

литерарној - потрази за узроцима пропадања државе. У сваком случају и у таквом контексту, за поређење са радом Никите Хонијата, иначе великим логотетом Царства, историчаром и теологом, била би прикладнија „Хроника“ Георгија Сфранциса, који је, попут Никите из Хоне, заузимао високе дворске и државничке позиције великог логотета и протовестијара у Византијском царству,⁸³⁹ уједно и веома блиског последњем ромејском цару Константину XI Палеологу, узимајући личног удела у одбрани Града од надирућих Османлија. Поређења овакве врсте, стога, којима ћемо на тренутке приступати, имају чисто интерни карактер, с циљем да укажу једино на положај ромејских списатеља и непрекинуту везу и фокус њихових интересовања у борби за очување историјског сећања и наслеђа културе ромејског света.

*

Освајача главних упоришта средњовековних Римљана византијски писци описују као тиранина док је ситуација знатно другачија када је реч о цару Константину XI Драгашу. Његову личност и лик у јарким сликама Дука је представљао живо до последњег царевог литерарног и животног тренутка и притом без имало осећаја да је историчар тиме желео да подилази укусу своје публике, упркос што излагање о њему проноси веома брижно плетене редове, опрезно осмишљене и изаткане патосом достојанства о изнимно храбром владару. По описима „историчара пада“ цар је чинио све што је у његовој моћи да спаси своје Царство од неупитне пропасти. Крајем 1452. године послао је изасланике на Апенинско полуострво молећи за помоћ у борби са „Исмаилћанима“. Ипак, одзив је био минималан, тако да су становници Константиновог града били лишени активнијег учешћа њихове западне „браће у Христу“ у последњој бици средњовековних Римљана априла месеца 1453. године.

IV-1. Литерарне лествице ромејских понижења

Верски антиномично, али по Византију политички свегоруће питање измирења Цркава католичког Запада и православног Истока - као вид спасоносног и крајње очајничког решења у очима Царства пред снажним војним налетима Османлија - наново је, дакле, после Великог раскола 1054. године и у првој половини XV века истим жаром као и претходних столећа

⁸³⁹ Sfranze, *a cura di Maisano*, 124.

актуелизовано.⁸⁴⁰ Помоћ западних чинилаца на историјској позорници средњег века била је условљена склапањем уније црква која се, уистину и десила четрнаест година пре судњег дана за Грке у Цариграду. Ипак, понижење које је василевс Јован VIII претрпео стављајући свој потпис на документ у Фиренци није донело нарочите добробити његовом Царству.⁸⁴¹ Неухватљиву будућност коју су источни ветрови доносили на Босфор није било могуће променити ни по цену, за многе Ромеје, „издаје вере предака“. Да би се исправно одредила позиција коју Дука заузима по питању уније црква, најпре се мора узети у обзир политички безизлазна ситуација у којој се у његово време налазила Византија. Помоћ, која се у суштини сводила на чекање и подсећање Запада на ромејску постојану угроженост од стране Османлија имала је најчешће ехо слабог одјека и конзистентни одговор условљености. И то није била ни најмања новина, а памти је и Дукина историја још из времена претњи Бајазита I и осећаја беспомоћности Јована V, који није добио подршку ни са једне стране на коју је одашиљао позив (ὁ δὲ βασιλεὺς μὴ ἔχων βοήθειαν ἐκ τινὸς τῶν ῥηγάδων ἢ τῶν ἀριστοκρατούντων ἢ τῶν δημοκρατούντων, εἰς τοῦτο κατένευσεν).⁸⁴² Да остане усамљена и опкољена, да нема нигде и никога - била је добро знана судбина Византије. Али, помоћ је и даље небројено пута била узалуд очекивана, иако је деловала попут сламке пред освајачком олујом коју су са собом носиле Османлије. Царска писма су пак путовала и сведочила опасност Западу, попут речи Манојла II, упућених папи и краљевским дворovima Француске и Угарске (γράφει πρὸς πάπλαν, πρὸς τὸν ῥήγα Φραγγίας, πρὸς τὸν κράλην Οὐγγρίας).⁸⁴³ Византијска нада није умирала да је бесмртни хришћански Бог један и на Западу и на Истоку. Низ ставова сазданих на оваквом становишту очигтава се са свих страница Дукине историје. Некада је то у лично, ауторово име исказано - где су сви хришћани Божији народ (ὁ τοῦ Κυρίου λαός),⁸⁴⁴ док су учесталији примери изговорени у име његових актера, постојано у молитвама, једном хришћанском Богу (τὸν ἕνα Θεὸν εἰς τοὺς αἰῶνας ἀμήν),⁸⁴⁵ или пред животном неизвесношћу након пада Константинопоља, када не јадикују једино хришћани из Града, већ сви расути хришћани (οἱ

⁸⁴⁰ Бурић, *Сумрак Византије*, 310-315; Радућ, *Страх у позној Византији I*, 196-198.

⁸⁴¹ Kolditz, Johannes VIII. Palaiologos und das Konzil von Ferrara-Florenz (1438/39): Das byzantinische Kaisertum im Dialog mit dem Westen I, 369-380.

⁸⁴² Ducas XIII, 1, *ed. Grecu*, 75; Радућ, *Време Јована V*, 287-291.

⁸⁴³ Ducas XIII, 8, *ed. Grecu*, 79; Barker, Manuel II, 488-490.

⁸⁴⁴ Ducas XVI, 4, *ed. Grecu*, 95.

⁸⁴⁵ Ducas XV, 7, *ed. Grecu*, 91,

τῆς ἀνατολῆς ποροάδην οἰκοῦντες χριστιανοὶ καὶ οἱ ἐν ταῖς νήσοις καὶ οἱ ἐν τῇ δύσει τὸ αὐτὸ μετὰ κλαυθμοῦ ἐβόων).⁸⁴⁶

У очима римског првосвештеника, питање сједињења није представљало проблем, осим што је очекивао такву молбу лично и директно њему упућену.⁸⁴⁷ Као духовни вођа западног хришћанства и Божији намесник на земљи желео је, а и градио ауторитет, да је једини (бар на Западу) у стању да сабере и покрене не само војну земаљску, већ и небеску силу.⁸⁴⁸ Такав папски подухват имао је цену и њене висине су Византинци итекако били свесни. Најскупља ставка била је одрицање како црквене, тако и догматске независности православаца, односно признавање примата римском архипастиру.⁸⁴⁹ Питање спасења ромејске отаџбине изнедрило је нове и компликоване поделе и свако је у тим поделама видео себе као „патриоту“, било да је реч о прихватању уније, одбијању зарад очувања самосвојности и чистоте правоверја, или средњи пут – који је у црквеној унији видео једино привремено средство зарад превазилажења кризе. Овој последњој, компромисној струји, сва је прилика, припадао је и историчар Дука.⁸⁵⁰ Дакле, у унији је виђено средство – а не циљ, нити су Византинци икада могли бити уверени у непогрешивост папе и његово тумачење *filioque*.⁸⁵¹ Веома је карактеристично у исто време да Дукино незадовољство својим превише тврдоглавим сународницима остаје интензивно истим тоном исписано, те као да их осуђује због неразумевања и проблема и ситуације у којој су се хришћани Истока налазили.⁸⁵² Другим речима, помоћ са Запада била је пожељна и неопходна, а потреба за њом неумитно хитна. Сви наведени елементи подједнако су видљиви из односа нашег аутора како према личностима, тако и према догађајима.

На путу за Ферару, где је требало да се одржи црквено сједињење, цар Јован VIII се са патријархом и пратећом делегацијом зауставио у Венецији.⁸⁵³ Дука је овом приликом видљиво испуњен задовољством и поносом због јаких утисака Венецијанаца према ромејској религији

⁸⁴⁶ Ducas XXXIV, 5, ed. *Grecu*, 297,

⁸⁴⁷ Gill, *Personalities of the Council of Florence and other essays*, 36-38.

⁸⁴⁸ Gill, *The Council of Florence*, 11-45; *Личи*, Историја средњовековне цркве, 422-426.

⁸⁴⁹ *Watanabe*, Pope Eugenius IV, the Conciliar Movement, and the Primacy of Rome, 177-194.

⁸⁵⁰ *Красавина*, Дука и Сфрадзи об унији православной и католической церкви, 142.

⁸⁵¹ *Марх*, *Filioque und Verbot eines anderen Glaubens auf dem Florentinum*, 149-165.

⁸⁵² *Гашић*, Повест о византијској и српској одбрани православне религије предака, 198-199.

⁸⁵³ *Budak*, Putovanje Ivana VIII. Paleologa i patrijarha Josipa II. duž istočne jadranske obale, 273-283.

која им је уприличена литургијским ритуалом Истока (*κατὰ τὸ ἔθος τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας*).⁸⁵⁴ Ово истичемо из разлога што се Дукина приповест о сабору унапред чини веродостојном чак и када одриче доследност грчких чланова уније у Фиренци, где су и потписали акт јединства, но потом га проглашавали неверодостојним, самим тим и необавезним у испуњавању обавеза према сабору.⁸⁵⁵ Њихово кајање, према историчару, тек их унижава: Јуда је барем вратио 30 сребрењака, за разлику од њих (*καὶ ἐπέκεινα τοῦ Ἰούδα ἡμαρτον τοῦ στρέψαντος τὰ ἀργύρια*).⁸⁵⁶ Он одаје почаст добром познаваоцу световне мудрости као и догме хришћанске вере кардиналу Ђулијанију Чесаринију (*μέγας ἐν τῇ ἔξω σοφία καὶ ἐν τοῖς δόγμασι τῆς τῶν χριστιανῶν πίστεως*), веома ласкаво говори о најученијим од свих јерараха Висариону и Исидору (*οὗτοι δὲ ἦσαν οἱ λογιώτεροι τῶν ἀρχιερέων*), истовремено препознајући и с разлогом приписујући дубоко познавање хеленског учења и саборских одредаба и правила идеолошком противнику уније митрополиту Ефеса - Марку (*ὁ Ἐφέσου Μάρκος ἐν Ἑλληνικοῖς μαθήμασιν ἄκρως πεπαιδευμένος καὶ ἐν τοῖς τῶν χριστιανῶν μαθήμασιν καὶ ὅροις τῶν ἁγίων συνόδων κανῶν καὶ σταθμῆ ἀπαρέμβατος*).⁸⁵⁷ С истом и потпуном непристрасношћу, Дука такође говори и о световњацима присутним на сабору. Иако се не упушта, нити себи дозвољава слободу тумачења ставова учесника сабора, историчар придаје дужну пажњу способностима и ауторитету знања Гемиста Плитона и Јована Аргиропула, као и представницима власти, *κριτῆς τῆς βασιλικῆς κρίσεως* Георгију Схоларију, напоследку непокорног одлукама сабора и у монаштву нареченог Генадије.⁸⁵⁸ Ипак, историчар Дука не потенцира јасну границу између присталица, или противника уније ромејског посланства, нити најављује закључне одлуке Сабора, осим да су Латини и Грци дошли до складног договора, орос је уобличен, дати су завети и договорене анатеме да не би више долазило до противречности (*ὕπεστρώθη ὅρος, ὁμόσαντες καὶ ἀρὰς ἐπιθέντες, ὡς οὐκ ἐναντιολογήσουσι πώποτε*).⁸⁵⁹

⁸⁵⁴ Ducas XXXI, 1, *ed. Grecu*, 267.

⁸⁵⁵ *Leontidas*, Die griechische Delegation auf dem Konzil von Ferrara-Florenz, 353–369.

⁸⁵⁶ Ducas XXXI, 9, *ed. Grecu*, 271.

⁸⁵⁷ Ducas, str. 267, XXXI 3; *Helmrath*, Die lateinischen Teilnehmer des Konzils von Ferrara-Florenz, 146-198; *Удалъцова*, Борба византијских партиј на Флорентийском соборе и роль Виссариона Никејског в заключении унии, 106-132; *Hoffman*, Ein Brief des Kardinals Isidor von Kiew an Kardinal Bessarion, 405-414;

⁸⁵⁸ Ducas XXXI, 3, *ed. Grecu*, 267.

⁸⁵⁹ Покушај уније у Ферари и Флорентији према подацима Силвестера Сиропулоса, 257. О документима сабора в. *Gill*, Personalities of the Council of Florence and other essays, 131-144.

Шест месеци пре пада Константинопоља наново је направљен нови - стари покушај спасења од Турака у виду црквеног сједињења са Римом. Корак у том смеру начинио је Константин XI, а све је довело до пристизања папских изасланика у новембру 1452. године, које је овога пута предводио некадашњи митрополит, а сада кардинал Исидор (τὸν καθ'ἑνὸν Πρωτοπλάτων Πολωνίας).⁸⁶⁰ На овоме се, може се и рећи, све завршило. Иницијативом монаха Генадија унија црква била је одбачена и тако је пропала последња нада за спас. Дука је припадао броју оних који су искрене наде полагали у унију, те у својству литерате он креће у потрагу за кривцима неоствареног савеза, где можемо затећи како народ, тако и номинално Генадија.⁸⁶¹ Не штедећи грубе речи и изразе, историчар издвојено напомиње свештеника по имену Неофит, који је призивање Свете Тајне од стране латинског свештенства означио неважећим.⁸⁶² Ако одбацимо изражајност овог случаја, онда ћемо имати утисак о аутору као особе која говори, гледајући на питања конфесије толерантније, шире и на далеке стазе опстанка Византије, за разлику од истинског беса који се буди у дубини његове душе због ускогрудости и упорности фанатичне ограничености његових сународника. Стога, историчар Дука, осветљава и уноси на белине свог дела главне кривце за пад Византије, ништа мање до - *народ, окрутан и презрив на добро* (ὁ λαὸς ὁ ἀπληγὴς καὶ μισόκαλος), чији су поклици преплавили улице престонице изричитим поклицима да Ромејима не треба ни помоћ Латина, ни унија, нити азимитско богослужење:

„Τὴν γὰρ Λατίνων οὐτε βοήθειαν οὐτε τὴν ἔνωσιν χρῆζομεν.

Ἀπέστω ἀφ' ἡμῶν ἢ τῶν ἀζυμιτῶν λατρεία“.⁸⁶³

Противници уније, иако се њихов став може приписати и номинално, извесно су се могли дакле подвести под обједињени непоколебљиви поглед престоничана, да ће радије у Граду видети турски турбан, неголи латинску тијару:

„Κρείττον ἐστὶν εἰδέναι ἐν μέσῳ τῆ πόλει φακίολιον βασιλεῦον Τοῦρκων ἢ καλύπτραν Λατινικήν“.⁸⁶⁴

⁸⁶⁰ Ducas XXXVI, 1, ed. *Grecu*, 315; *Iorga*, Notes et extraits pour servir à l'histoire des croisades au XV e siècle, 104-106; *Krajcar*, Metropolitan Isidore's Journey to the Council of Florence: Some Remarks, 367-387; Hoffman, Ein Brief des Kardinals Isidor von Kiew an Kardinal Bessarion, 405-414.

⁸⁶¹ Ducas XXXVI, 3, ed. *Grecu*, 315-317; *Turner*, George-Gennadius Scholarius and the Union of Florence, 83-103.

⁸⁶² Ducas XXXVII, 6, ed. *Grecu*, 315, 323-325.

⁸⁶³ Ducas XXXVI, 4, ed. *Grecu*, 317.

Ипак, очај је у свом насталом метежу стварао збуњеност и какофонију, те се могло и чути да је боље Град предати у руке Латинима, које се позивају на Христа и Богородицу, неголи га бацити у канџе неверника:

„Εἴθε ἐδόθη ἡ πόλις ἐν χερσὶ τῶν Λατίνων τῶν ὀνομαζόντων Χριστὸν καὶ Θεοτόκον καὶ μὴ ἀπορρίψωμεν ἐν ταῖς τῶν ἀσεβῶν παλάμαις“.⁸⁶⁵

Дакле, на очај се одговарало очајем. Наш аутор је изгледа подржавао други став, али дефинитивно не зато што је подржавао унију зарад уније. Према њему и све на чему литерарно време инсистира, упркос бројним реторским и библијским бравурама, јесте трезвеност. Наравно, требало се чврсто придржавати ове црквене заклетве о заједништву, не само због црквеног јединства, већ да наведени и помињани не буду и последњи дани одбране, већ коначно ослобођење патрије од страха турских освајања зарад спасења хришћанског рода и светиња.⁸⁶⁶ Да ли би Византинци према Дуки били моралнији због тога, смиривши верске страсти зарад општег спасења, не назире се сигуран одговор, с обзиром шта историчар нуди као опцију за размишљање:

... чак и да се, у свој тој несрећи, анђео са небеса спусти и каже вам, „Ако прихватите Унију и мир у вашој Цркви, ја ћу истерати непријатеља из Града,“ ви чак и тад нећете пристати. Чак и да престанете, то би била само лаж! Онај који је само пре пар дана рекао, „Било би боље да паднемо у турске руке него у канџе Франака,“ знао је да је ово тачно.“⁸⁶⁷

У свитање 1453. године бројније помоћи Царству на издисају није било. Млетачки Сенат је у одговору на Константинове молбе изразио дубоко жаљење, али и спремност да се укључи у војни поход против Турака уколико папа такав подухват организује. Ђеновљани су византијске изасланике упутили ка француском краљу и Фирентинској републици. Папа Никола, иако је и сам био скептичан по питању слања помоћи Цариграду док унија не покаже адекватне резултате међу Грцима, згранут силином опасности прекораво је италијанске поморске републике због одуговлачења.⁸⁶⁸ Помоћ се очекивала и од православних народа

⁸⁶⁴ Ducas XXXVII, 10, *ed. Grecu*, 329.

⁸⁶⁵ *Gill*, Council of Florence, 376, 383-388.

⁸⁶⁶ Ducas XXXVI, 5-6, *ed. Grecu*, 317-319; *Радош*, Страх у позној Византији II, 223-234.

⁸⁶⁷ Ducas XXXIX, 19, *ed. Grecu*, 365.

⁸⁶⁸ *Радош*, Западна Европа и балкански народи према Турцима у првој половини XV века, 81-82.

који су Византији „дуговали“ свој политички и културни развој. Велики кнез Русије дубоко потресен Фирентинском унијом из 1439. године био је исувише далеко и обузет сопственим борбама са господарима монголских коњаника.⁸⁶⁹ Српски деспот Ђурађ Бранковић, премда је обновио две куле и зид између њих на бедемима Теодосија II, под присилом одани султанов вазал морао је да пошаље одред коњаника за напад на Богородичин Град.⁸⁷⁰

С друге стране, Дука пише да је у зимским месецима пре опсаде „Новог Рима“ Мехмед II проводио многе бесане ноћи размишљајући о походу. Османски султан је виђан како у одећи обичног војника у поноћним часовима на једренским улицама тражи одговор на који начин да заузме Град.⁸⁷¹ Литерарном хиперболисању Дука придодаје и Мехмедово одбијање свих дарова које су му доносили његови поданици не би ли младог султана одобривољили, на шта би Муратов син одговорио: „Само једно желим. Дајте ми Цариград“. Мехмед је свакако био верзиран у питањима унутрашњих трвења на Влахерни и дворовима византијских савезника. Италијани су по њему непоуздани партнери Царства на издисају, док су Грци заокупљени верским међусобицама. Неопходност заузимања Цариграда није довођена у питање. Султан је по прихватању рата наредио намеснику европских провинција Караци-бегу да са војском нападне преостале ромејске градове на обалама Тракије. Бригу и преокупацију автократора Константина XI не само да сачува престоницу, већ и њену околину, Дука описује на следећи начин:

Послао је своје амбасадоре да пронађу Ромејима бранитеље у насељима око Града, тако да Турци, пошто је скоро било време жетве, не би проишли и опустошили усеве. Гоњен потребом да услугама засипа дивљег змаја, дневно му је слао много поклона, као и храну и пиће. Мехмед је слао неколико својих слугу с упутством да прегледају и надгледају шта раде ови који трпе штету и наредио им да не ометају Турке да уђу на ромејске пашњаке, да нахране своје животиње, било да су то мазге или коњи, или било која друга звер која тегли у службу изградње тврђаве. Свима је било дозвољено да пасу по жељи. „А када Ромеји у свом бесу пруже отпор Турцима, онда и ви такође, са Турцима, узвратите“.⁸⁷²

⁸⁶⁹ Novikova Monterde, El impacto de la caída de Constantinopla en Rusia, 137-144; *Александрулулос*, Руска хроника Нестора Искандера, 7-13.

⁸⁷⁰ *Српски деспот*, Деспот Ђурађ Бранковић и његово доба, 149-174; *Калић*, Срби у позном средњем веку, 175-178.

⁸⁷¹ *Бабингер*, Мехмед Освајач, 68.

⁸⁷² Ducas XXIV, 9, ed. *Grecu*, 303.

Свестан да су наведени житељи у опасности, а уједно ништа друго и не очекујући до опсаде Града, Константин XI је редове бранитеља престонице допуњавао провинцијским становништвом, уз активније снабдевање јестивим залихама, шест месеци пре него су се Османлије појавиле пред градске зидине (ὁ δὲ βασιλεὺς προορῶν τὸ μέλλον, πρὸ ἕξ μηνῶν εἶχε τὰ φρούρια ἐν ἐπιμελείᾳ καὶ τοὺς χωρίτας τοὺς ἐγγύς τῆς Πόλεως ἔνδον καὶ τὸν θεριζόμενον στάχυν καὶ τὰς λιμιζόμενας ἄλωνας ἔνδον ἐκόμιζον).⁸⁷³ Коначно, непосредно пре саме опсаде, или како Дука наглашава, чекајући тиранинов долазак у пролеће, цар је послао неколико својих званичника на острва и у хришћанске провинције да откупе жито, јестиво зрневање сваке врсте и разне намирнице. Уједно, а очекујући да помоћ долови и са Пелопонеза, сабрано је пет бродова који су били намењени да превезу што више моћних и храбрих војника и оклопа у Константинопољ. Општа атмосфера предстојеће опасности јасно је треперила ваздухом, јер сва су острва била узнемирена и потиштена због судбине Града (ἦσαν οὖν ἄπλασαι αἱ νῆσοι ἐν στενοχωρίᾳ καὶ ἀθυμίᾳ περὶ τῆς Πόλεως). Неки су били убеђени, како даље читамо, да ће варвари напасти и заузети Царицу градова. Други су веровали да ће баш као и Мехмедовог оца и деду и њега снаћи иста судбина и да неће освојити Град.⁸⁷⁴ Султан се снажно припремао за напад, наоружао војску и морнарицу, артиљеријом окарактерисао опсаду. Године 1452. Румели-хисар је изграђен на европској обали Босфора, насупрот малој азијској тврђави Анадолу-хисар. Цариграђани су тако коначно блокирани у снабдевању храном са севера.⁸⁷⁵ Седмог априлског дана 1453. године почела је опсада града, а крајем месеца опсадни круг се полако и сигурно сужавао.⁸⁷⁶ Браниоци Константинопоља су се припремали за крвави сусрет са непријатељем на зидинама. Ђенова је послала две галије са 700 ратника, две галије – такође и Венеција. Турска војска је имала између 70 до 80 хиљада људи, 400 борбених бродова и велико оружје на располагању.⁸⁷⁷ Ромејске снаге су бројале између шест и седам хиљада ратника уз 26 бродова спремних да османске заставе спале чувеном грчком ватром. Морепловско искуство Ђеноваљана и Византинаца на тренутке је омогућило да се одолева покушајима потпуне затворености Града. Постепено је, међутим, почела да превладава супериорност Турака. Венеција, а посебно Ђенова, која се плашила губитка Галате и њених

⁸⁷³ Ducas XXIV, 11, *ed. Grecu*, 307.

⁸⁷⁴ Ducas XXXVI, 7, *ed. Grecu*, 321.

⁸⁷⁵ Harris, *The End of Byzantium*, 185-186.

⁸⁷⁶ Рансимен, *Пад Цариграда*, 118-120.

⁸⁷⁷ Бабингер, *Мехмед Освајач*, 75.

трговачких позиција на Босфору, понашала се недоследно.⁸⁷⁸ Њихова дволична политика олакшала је ипак опсаду и одузимање Града од стране Османлија.

И поред тога, василевс је интензивно покушавао да привуче и придобије наклоност становника Галате (ὁ βασιλεὺς οὖν Κωνσταντῖνος, ὅσον δύναμις, ἐπιμελετώμενος ἐπιμελεῖτο σὺν τοῖς τοῦ Γαλατᾶ Γενουΐταις), којима је ситуација Царства морала бити кристално јасна - уколико Град падне и њихова ће тврђава постати пуста, недвосмислено из таквог страховања одашиљући позиве за помоћ Ђенови.⁸⁷⁹ Само у једном случају, чини се нашем историчару, цар је брзоплето и без предумишљаја начинио пропуст, пропуштајући прилику да угарском инжењеру исплати чак и недолично малу новчану своту за његово – а Византији преко потребно - артиљеријско умеће (ὁ δὲ βασιλεὺς γράψας αὐτῷ σιτηρέσιον οὐκ ἄξιον πρὸς τὴν ἐπιστήμην αὐτοῦ, οὐδ' ἐκεῖνο τὸ μηδαμινὸν καὶ εὐαρίθμητον ἐδίδουσαν τῷ τεχνίτη). Урбанове (или Орбанове) животне околности су у престоници из дана у дан постајале очајније, те је једног дана напустио Град и отишао варварину.⁸⁸⁰ Од цара који се у Влахернској палати, деценијама лишене порфире, одавно служио сребрним посуђем се није могло очекивати да испуни потраживања угарског мајстора. Мехмед II га је радо дочекао и великодушно га обасипао даровима, након што му је Урбан изложио могућности топова који би могли да разоре и зидине древног Вавилона, веома предано схватајући значај техничких способности којима је владао његов новопридошли и сва је прилика најзначајнији гост у тим моментима. Колико је то гостопримство било кључно, а већ поткрепљени језгровитом чињеницом да су топови све решавали, поразно, но ништа мање убојито - Дука је закључио да је за три месеца, застрашујуће и необично чудовиште било изливено и сковано (ἐν τρισὶν οὖν μηνῶι κατεσκευάσθη καὶ ἐχωνεύθη τέρας τι φοβερόν καὶ ἐξάίσιον).⁸⁸¹ О величини и убојитости овог оружја говори и наредба османског султана да се поравна пут до Цариграда како би шездесет волова вукло топ који је заједно са зидинама Теодосија II срушио и Царство римских автократора у Другом Риму.

⁸⁷⁸ *Olgiati*, Notes on the participation of the Genoese in the defence of Constantinople, 48-58.

⁸⁷⁹ Ducas XXXVIII, 1, *ed. Grecu*, 329. За ширу слику: *Olgiati*, Angelo Giovanni Lomellino: attività politica e mercantile dell'ultimo podestà di Pera, 139-196.

⁸⁸⁰ *Raduћ*, Страх у позној Византији II, 230-231; *Philippides*, Urban's bombard(s), 9-14.

⁸⁸¹ Ducas XXXV, 1, *ed. Grecu*, 309.

Свакако, питање остаје отворено, чак и у категоријама домишљања, да ли је у овим историјским тренуцима ишта могло бити од помоћи Константину XI, чија је витешка великодушност у својству (ипак) последњег цара Ромеја сјајно исцртана историјским позноромејским епизодама које следе. Једина предност коју су Ромеји имали над Османлијама јесу до тада непробојне фортификације на копненој страни Града обзиром да су Латини 1204. године своје заставе унели у Град улазећи са морске стране. Једина слабост цариградске одбране је била истурена четврт Влахерна, која је била опасана једноструким бедемом и била главна мета Мехмедових војника. Управо су на капију која је спајала два зида, Ксилопорту, ратници султана из Једрена први пут закорачили у вечност започевши завршни чин средњег века на Балкану.

IV-2. Османска одмазда и цариградска тмина

Тескобно по ромејско ауторово перо, но уједно приповедачки неумитно, уследио је Дукин опис коначне турске опсаде Константинопоља. Иако свестан скоро безначајности снага хришћана пред османским несудрживим налетима, историчар је одао истинску почаст храбрости бранитељима Града, чију су релативну малобројност (у односу на нападаче) допуњавали једва пристигли и малобројни савезници са Запада.⁸⁸² Дука савршено добро разуме колико су срца Ромеја сломљена пред призором када *су (османске) бакље расипале своју светлост преко земље и мора, сјајније од Сунца, осветљавајући цео Град*

... површина воде је сијала тако јако, да је изгледало као да сева. Да је то стварно била муња, не би само правила светлост већ би спалила и све до краја прогутала

(καὶ γὰρ εἶθε ἦν κεραινὸς οὐ φωτίζων μόνον, ἀλλὰ καὶ κατακαίων καὶ δαπανῶν)!⁸⁸³

⁸⁸² Иако Сфранцис покушава да пружи прецизан податак, наводећи одбрамбену бројност од 4773 Грка и око 2000 придружених савезника, као и код Дуке не изостаје огорченост због наступајуће несреће (μετὰ λυπῆς καὶ σιωθρωπότητος πολλῆς). Sfranze, *a cura di Maisano*, 132. За савезнике, ут. *Thomas, Predelli, Diplomatarium Veneto-Levanticum II*, 382-384.

⁸⁸³ Ducas XXXIX, 3, *ed. Greci*, 351-352.

Једино је, дакле, чудо могло спасити хришћане. Било је очигледно да је на једног Ромеја било по двадесетак Турака (πλὴν τοῦτο οὐκ ἦν ἀπ᾿αὐτῶν τοῖς Ῥωμαίοις· καὶ γὰρ εὐκόλον ἄν εἶπεῖν εἶναι ἓνα Ῥωμαῖον πρὸς εἴκοσι Τούρκους),⁸⁸⁴ што је слика која се поновља све безнадежнијим тоном ауторовог оправдања како одбрана Града одмицањем времена буде слабила (ἦσαν γὰρ ἀντιπολεμοῦντες ἄνδρες μάνιμοι, Τοῦρκοι ἓκοσι πρὸς ἓνα Ῥωμαῖον καὶ τοῦτον οὐ τόσον πολεμιστὴν ὡς τὸν τυχόντα Τοῦρκον).⁸⁸⁵ Иако Дука има за потребу да укаже на однос супротстављених страна, притом - то нимало није био повод на његово указивање могућег одступања Ромеја, нити потенцирање надјачаности (τότε ἐξαίφνης ὀρώσι βέλη ἐκ τῶν ἄνω κατιόντα καὶ κατασφάττοντα τούτους).⁸⁸⁶

Прве преписке између двојице владара су почеле пред главним градом када је чета бранитеља Константинопоља напала османску претходницу и са радошћу цару могла донети вест о малој, али за морал последњег римског владара (у тој ситуацији) безмерној победи. Такође сви Турци који су боравили у граду Палеолога су утамничени. Међу њима је био велики број људи који су службовали и били одговорни директно палати Мехмеда II, што се посебно тичало младих султанових евнуха. Већина њих је ослобођена за три дана, нарочито након што су евнуси предочили цару да ће бити уморени од султана уколико се до сумрака не појаве на његов двор, или како Дука у свом маниру и дијалошкој форми евнусима приписује изговорено да је боље умрети од царева, него од руке уништитеља екумене (κρεῖττον γὰρ παρ' ὑμῶν τεθνάναι ἢ παρὰ τοῦ κοινοῦ τῆς οἰκουμένης ὀλέθρου). Уз ослобођенике и преко посланства, на двор султана упућено је и царево писмо препуно прекора, уз претећи назначено раскидање примирја:

*Пошто си изабрао борбу, а ја те не могу победити заветима и лепим речима, чини како ти је воља. Што се мене тиче, ја налазим спас у Богу и ако је воља Његова да овај Град падне у твоје руке, ко те може зауставити? Опет, ако Он у твоје срце донесе мир, то ћу с радошћу дочекати. Међутим, за сада прихвати и повуци своје савезе и завете. Од овога трену па надаље, са спуштеним капијама Града, бранићу његове становнике све док имам снаге. Што се тебе тиче, настави да владаш као тлачитељ све док праведни судија за сваког од нас не донесе праведну пресуду.*⁸⁸⁷

⁸⁸⁴ Ducas XXXVIII, 3, ed. *Grecu*, 331.

⁸⁸⁵ Ducas XXXIX, 12, ed. *Grecu*, 359; *Philippides*, Constantine XI, 280-285.

⁸⁸⁶ Ducas XXXIX, 12, ed. *Grecu*, 359; *Рансимен*, Пад Цариграда, 109.

⁸⁸⁷ Ducas XXXIV, 11, ed. *Grecu*, 305.

Истом ауторовом свешћу о царевом достојанству испуњени су и епистоларни редови одговора султановом предлогу да му се Град преда без борбе. Како је и записано, одговор су заједнички срочили цар и синклит (ὁ βασιλεὺς δ' ἀπεκρίνατο σὺν τῇ συγκλήτῳ):

Ако желиш, као и твоји очеви пре тебе, милошћу Божијом можеш и ти живети у миру са нама. Они су на моје родитеље гледали као на очеве своје и као такве их поштовали, на овај Град гледајући као на своју очевину. У тешка времена, улазили су међу његове зидине и били би спасени. Свако ко се опирао Граду није живео дуго. Задржи тврђаве и земље које си нам неправедно отео као да су истински твоје. Узми годишњег данка онолико колико можемо да ти платимо и иди у миру. Можеш ли сигуран бити да те уместо пораза чека победа? Право да ти се преда Град немам ни ја нити било ко, ко у њему живи. Наша је заједничка воља да пре умremo, неголи да нам поштeдите животе“.⁸⁸⁸

У тим ромејским непоколебљивим тренуцима и храбрости и очаја, додатно проузрокованог разорним дејством турске артиљерије, Мехмед II је упутио василевсу недвосмислен одговор:

Није могуће да се повучем. Или ћу вам ја одузети Град, или ће Град мене узети, мртваг или живог. *Οὐκ ἔστι δυνατὸν ἀναχωρεῖσάί με. Ἡ τὴν Πόλιν λαμβάνω ἢ ἡ Πόλις λαμβάνει με ἢ ζῶντα ἢ τεθνεῶτα.*

Захтевајући безусловну предају, султан је нудио цару слободу на Пелопонезу. Дука је дату сцену драматичности појачавао султановим речима: „Ако из било ког разлога не желиш да ми у миру омогућиш улазак, силом ћу ући и посећи мачем тебе и сво твоје племство. Штавише, дозволићу својој војсци да опљачка оно што од народа преживи. За мене је Град довољан, чак и празан (καὶ μοῖ ἡ Πόλις ἀριεῖ μοι κενή)“.⁸⁸⁹ Када је окончана размена епистоларних нота отпочела су нова топовска бомбардовања цариградских зидина, које су у току ноћи браниоци успевали да обнове, а да би их сутрадан турска артиљерија наново разарала. Неуморни Цариграђани су у нади и несаломивој жељи да помогну својим трупам

⁸⁸⁸ Ducas XXXIX, 1, ed. *Grecu*, 351.

⁸⁸⁹ Ducas XXXVIII, 18, ed. *Grecu*, 345-347.

подигли палисаду на местима која су због дејствовања османског ватреног оружја била необновива.

С друге (морске) стране, грчко-италијанска флота је низала успехе, пре свега - захваљујући значајнијој разлици у искуству и поморском ратовању. У првим данима борбе цариградске галије су успевале да опколе и потопе поједине турске бродове што је представљало право понижење за младог османског султана. Свакако, највећи подстрек за браниоце је представљао улазак три ђеновљанска и једног ромејског брода у сигурност Златног рога. Када су хришћанске заставе уочене на Мраморном мору Мехмед је главнокомандујућем адмиралу Балт-оглуу издао наредбу да потопи или зароби непријатељске галије. У супротном, није се смео враћати Муратовом сину. Становници Града су похрлили да, као у доба римских поморских битака у Колосеуму, присуствују епској борби Давида и Голијата. Већим делом *Босфорске битке* ветрови су били наклоњени хришћанима, али је у одсудном моменту изостао и давао Турцима времена да активније нападну. Адмирал Османског царства се одлучно устремio на царски брод који је носио жито са Сицилије опседнутом Граду. Видевши то, три ђеновљанска брода су заједно са ромејским формирала, како је то описивано, „тврђаву на мору“. У одлучним тренуцима битке чак је и сам Мехмед на коњу улазио у море остављајући дојам недораслости подухвату, не мирећи се с исходом поморског окршаја. У смирај дана савезници су успели захваљујући северном ветру да уплове у сигурност Златног рога. Адмирал султана из Једрена је спасен од погубљења залагањем сопствених морнара, који су пред Мехмедом посведочили о Балт-оглуовој храбрости у бици.⁸⁹⁰ Немало славље које су приредили Ромеји у Цариграду додатно је подизало осећај понижености у османском војном логору. Шетајући околином Диплокиона где је била база турске флоте, Мехмед је, уз помоћ једног Италијана у својој служби, сковао бриљантан план који ће заувек остати уписан у аналима војне тактике. Он је, наиме, одлучио да седамдесет бродова пребаци преко копна у Златни рог, тиме заобилазећи Перу и ланац који је чувао улаз у залив. На опште запрепаштење како Ђеновљана из колоније тако и становника четврти Влахерне у рано јутро 22. априла виђени су бродови с османским заставама како се вучени воловима преко балвана спуштају у цариградску луку.⁸⁹¹ Ромеји ипак нису одустајали од

⁸⁹⁰ *Леонардо са Хиоса*, Повест о освајању града Константинопоља од стране Мехмеда II, 119-120.

⁸⁹¹ *Никола Барбаро*, Дневник опсаде Константинопоља 1453, 67-68.

покушаја да Османлије истисну из Златног рога. Као и много пута у историји свог Града, Византинци су спас покушавали да пронађу у грчкој ватри. План о спаљивању турске флоте у заливу ипак није успео, јер је вековно ривалство између Ђенове и Млетака и овог пута плаћало Царство средњовековних Римљана. Смео план о истеривању Турака из луке Константинопоља нанео је превелике губитке Византинцима. Наочиглед уплашених становника Богородичиног Града четрдесет заробљених грчких морнара је погубљено, али је и цар грчко-српског презимена на земљи наредио да се сви ухваћени Турци у Цариграду пошаљу на суд небеском Цару.⁸⁹² Дубоки осећај потиштености обузео је браниоце, с обзиром да су сада своје мачеве морали да користе и на морској страни бедема. Уз то, оскудица у храни бивала је све већа у времену константног бомбардовања зидина Теодосија II. Дане након губитка Златног рога очевици описују као изнурујуће уз одсуство борбе прса у прса. Упоредо са трошењем зидина Новог Јерусалима рапидно су нестајале и залихе намирница у Граду на Босфору. Ипак, очајнички подухват цара Константина огледан у откупу свих потрепштина у престоници и њиховој расподели народу и браниоцима дао је резултата. У тим тренуцима, међу италијанским савезницима цара Константина XI дошло је до жучних расправа које су на моменте претиле да се претворе у оружани сукоб. Ривалство са Апенинског полуострва се преселило и на улице царске престонице. Обе стране су се међусобно оптуживале за издају док је василевс покушавао их умири поручујући „Доста нам је рата изван наших капија“. Отрежњујућа слика скрханог цара који Ђеновљане и Млечане у име Бога моли да престану са међусобицама оставила је посебан утисак на браниоце, који су од тог тренутка своје размирице оставили по страни. Посредством становника из Пере, Константин је поново ступио у контакт са Мехмедом покушавајући да преговорима оконча опсаду. Ипак, султанова понуда се није променила. Муратов син би поштедео житеље Града и самог василевса уколико би се Византинци предали и повукли на Пелопонез, о чему није ни разматрано на двору у Влахерни. Иако су му многи саветовали да напусти Град и у туђини постане стожер окупљања противника државе Османових потомака, Константин је, како је и доживело последњем цару из дома Палеолога, одлучио да уђе у легенду „старог хришћанског континента“ бранећи неодбрањиво.

⁸⁹² *Леонардо са Хиоса*, Повест о освајању града Константинопоља од стране Мехмеда II, 121.

Мехмед је, насупротив василевсу, својом довитљивошћу покушавао да непробојне цариградске зидине минира, не би ли престоничку Месу испунио Алаховим ратницима. За акцију поткопавања бедема испод Влахерне коришћене су услуге вештих српских рудара из Новог Брда. Ипак, последњи велики логотет Царства на умору, Лука Нотарас, уз помоћ инжењера Џона Гранта и неколицине грчких воника одлучио је да противлагумима истера Турке из тунела, што је и успео. Морал хришћана знатно је увећан након успешне операције уништавања османских опсадних кула, али су наде бранилаца убрзо угашене након упловљавања извиђачког млетачког брода у сигурност Златног рога. Извештај лађе која је послата у потрагу за могућим савезницима у Егеју да су Цариграђани усамљени пред заставама султана из Једрена сузног цара Константина потпуно су обесхрабриле. Свеопшти осећај горчине у својој последњој бици Византинци су покушавали да надоместе чврстом вером у Бога. Ипак, узданица Ромеја је, по многима, примарно и према Дуки, у данима пред пад престонице напустила Грке. Ни са друге стране зидина цариградских зидина расположење није било оптимистично. Османски песимизам био је изазван понижавајућим поразима и slabим напретком у освајању Константинопоља, али и перманентним страхом од могуће помоћи Запада својој православној браћи у Христу. Ни сам султанов војни савет није био јединствен по питању даље опсаде. Струја на челу са старим везиром Халилом одлучно је одбацивала могућност наставка рата са Византијом и у нападу на Цариград су видели Мехмедову грешку, док је ратоборнија страна саветника будућег „Освајача“ заговарала борбу до последњег. Османским војницима дат је још један мотив за енергичнију борбу кидисања на зидине Другог Рима. Сходно исламском ратном обичају, дозвољено им је да три дана пљачкају престоницу Васељене - уколико свом владару испуне дечачки сан. За дан последњег напада одређен је 29. мај, док су се дан раније по наређењу султана из Једрена његови ратници одмарали. Ромеохелени и њихови савезници свакако су били свесни да уколико издрже наступајућу борбу извесно је да ће се Турци повући. Последњи ромејски цар Константин XI, након литије централним градским улицама, одржао је говор окупљенима позивајући их да не губе наду у победу, подсећајући их на славне дане предака. Тишину која је доминирала Градом у ноћи уочи турског напада прекинула су црквена звона оглашавајући позив за исповест и причест. Последњег пута је војска са народом на чијем се челу налазио цар у храму православља загледана у безвремене и златом обасјане мозаике светаца и Цара

царева, уједињена са својом католичком браћом примила причест. Браниоци су након изласка из Свете Софије закључали капије унутрашњег зида Теодосија II, наговештавајући да повлачења неће бити, тиме пророчки затварајући и врата постојања Византијског царства. Први међу херојима, цар Константин, поздрављајући се са својим поданицима, затражио је опрост пре него што је галопом одјахао у вечност. Иако је описано да главну улогу у одбрани Града преузима Ђустинијани Лонго, цар Константин XI је раме уз раме храбро стајао са њим и заједничким снагама (ὁ μὲν ὁ βασιλεὺς σὺν τῷ Ἰωάννῃ Ἰουστινιανῷ ἐν τοῖς τεῖχεσιν τοῖς πεσοῦσιν ἔζω τοῦ κάστρου ἐν τῷ περιβόλῳ, ἔχοντες μεθ' αὐτοὺς Λατίνους καὶ Ῥωμαίους ὡς τρισχιλίους).⁸⁹³ Серије османских напада нису значајније промениле ситуацију у корист султана, све до тренутка када су се јањичари успели пробити кроз отворену Керкопорту. Ипак, ни овај догађај није био од пресудног значаја као онај који је уследио чини се истовремено. Колико је важна била улога предводника Ђеновљана у одбрани Константинопоља и зашто се Константин XI уистину обесхрабрио (ἐδειλίασεν)⁸⁹⁴ када се повређени Ђустинијани повукао, напомнимо - у жељи да се што пре врати у жар борбе, док поручује цару „храбро брани своје место, а ја ћу се повући на брод да се побринем за моју рану. Онда ћу се хитро вратити“ - упркос повредама, цар је очајан одговарао: „Брате, шта то радиш? Врати се на додељено место. Рана сама по себи је безначајна. Врати се, настави, сада је најоштрија потреба. Судбина Града је у твојим рукама, спаси га!“ Приложене речи, било од стране Дуке или Сфранциса, говоре о одсудности тренутка. Међутим, Дукина концепција има за циљ указивање и бацање светлости на јединог преосталог хероја одбране, који наставља и без Ђустинијанија, са својим народом да се бори и спречава турски пробој кроз разрушене зидине (οἱ δὲ Ῥωμαῖοι πάντες σὺν τῷ βασιλεῖ ἀντιπαρατάσσοντες ἦσαν τοῖς ἐχθροῖς καὶ ἅπασα ἡ δύναμις καὶ ὁ σκοπὸς ἦν, τοῦ μὴ ἀφεῖναι τοῖς Τούρκοις τὴν εἴσοδον γενέσθαι ἐκ τῶν καταπεσόντων τευχέων),⁸⁹⁵ а чији се храбри живот може укинути и зауставити једино овоземаљском смрћу и пренети у ванвременску димензију легенди:

... стајао је са мачем и штитом у руци и болно узвикнуо, „Зар нема никог међу хришћанима који ће ми одсећи главу? (Οὐκ ἔστι τις τῶν χριστιανῶν τοῦ λαβεῖν τὴν κεφαλὴν μου ἀπ' ἐμοῦ;)“ - био је

⁸⁹³ Ducas XXXIX, 8, *ed. Greci*, 355, као и даље str. 357, XXXIX 9 и 10; *Philippides*, Giovanni Guglielmo Longo Giustiniani, the Genoese condottiere of Constantinople in 1453, 13-53.

⁸⁹⁴ Ducas XXXIX, 10, *ed. Greci*, 357.

⁸⁹⁵ Ducas XXXIX, 11, *ed. Greci*, 357-359.

напуштен и сам. Онда га је један од Турака ранио изравним ударцем, а он је заузврат ударио Турчина. Други Турчин му је задао смртоносни ударац страга и цар паде ничице на земљу. Убили су га као обичног војника и тако га оставили, јер нису знали да је то цар.⁸⁹⁶

Завршни пир масакра – уз описе уласка турске војске у Град, сценом где османске снаге чак не могу да се пробију кроз капију која је затрпана телима мртвих и умирућих, већ то чини кроз пробијени зид секући ког стигну (*ἐλθόντες δὲ εἰς τὴν πύλην οὐκ ἠδυνήθησαν εἰσελθεῖν, ἦν γὰρ φραγεῖσα ὑπὸ τῶν καταπεσόντων σωμάτων καὶ λειποψυχασάντων. Ἐκ τῶν τειχέων οὖν οἱ πλεῖστοι διὰ τῶν ἐρειπίων εἰσήρχοντο καὶ τοὺς συναντῶντας κατέκοπτον*)⁸⁹⁷ – могао је да отпочне.

С осећајем дубоке и истинске туге, странице Дукине историје свесно одају утисак да аутор остаје без речи пред наведеним страховним призорима, јер, како немоћан записије: *Ко се може присетити несреће тог дана и тога места? Ко може описати јавк и плач деце, мајчинско вриштање пуно суза и лелек очева?* (*Τίς ἐστίν, ὃς διηγήσεται τὴν ἐκεῖ συμφορὰν; Τίς τοὺς γεγονότας τότε κλαυθμοὺς καὶ τὰς φωνὰς τῶν νηπίων καὶ τὰ σὺν βοῇ δάκρυα τῶν μητέρων καὶ τῶν πατέρων τοὺς ὀδυρμοὺς διηγήσεται;*)⁸⁹⁸ Једино је зато према њему те реторичке смене достојан библијски плач - над Константинопољем - са пророком Јеремијом као хороваћом ове жалосне трагедије (*τὸν Ἱερεμίαν ἔχων ἔξαρχον τῆς ἐλεεινῆς τραγῳδίας*).

IV-3. Старозаветна нит Дукиног историописања

Дукина историја до „Јеремијиног плача“ сабрала је на својим страница дуг литерарни пут, у широком наративном низу о византијско-турским односима, започињући приповедање од Стварања света, а описом протока времена постојано указујући на ефекте неизбежног сукоба исламске и хришћанске цивилизације. Сваки историчарев одељак наизменично је пажњом намењен пропадању ромејског и хришћанског света, у ауторовим смелим покушајима да докаже разлоге који су довели до пада Града и коначног уклањања Царства са медитеранске

⁸⁹⁶ Ducas XXXIX, 13, *ed. Grecu*, 361.

⁸⁹⁷ Ducas XXXIX, 12, *ed. Grecu*, 359.

⁸⁹⁸ Ducas XXXIX, 20, *ed. Grecu*, 367.

политичке мапе, која је дубоко прожета изнијансираним антрополошким формама којима је историчар посвећен. Другим речима, Дукина историјска нарација исписивана је, или чак пресликана - **старозаветним подтекстом**, односно **историјом Ромеја од „Постања“ до нестајања**. Проблем који почива иза ових његових референци јесте суштински однос између садашњости и прошлости, односно како су сви догађаји од Постанка света повезани и нераскидиви, а рефлектовани на скоро истом, или блиском левантском географском подручју, представљени кроз историчареву оптику снажним аналогијама које одређују сродна, уколико не и идентична библијска дешавања, али извршена од стране неких нових људи и њихових култура у сасвим другом времену. Антика зато функционише као велики референтни код који служи потпуном преокрету датог историјског старозаветног поретка, а који су РOMEЈИ, макар у „повести искривљеног огледала“, доживели пре и након догађаја 29. маја 1453. године.⁸⁹⁹

Иако остаје тачно да су византијски историчари, ма са колико умешности, учестало покушавали да подражавају древне историографе, проблем оживљавања и тумачења поједностављеног класичног грчког језика на историјским прекретницама попут Пада 1453. године резултирао је савременим филолошким распрама које су у Дукином књижевном случају пропуштале поенту његовог историописања. Но, чак ни у том смислу, историчар Дука не раскида са традицијом коришћења атичког израза, нити се може сматрати да се користио „модерним“ грчким језиком док се ромејски свет распада око њега. С тим у вези се дефинитивно и може правдати његова не толико префињена посвећеност атицизмима.⁹⁰⁰ Подразумевано се датим читавањем у византологији испостављало да језик (као и вера) - примарно има за циљ вечни и трајни континуитет, који кад једном „достигне савршенство“ не би требало нарушавати еволуцијом, нарочито када еволуција указује на деградацију, бар како су мислили и пуристички настројени византијски писци. Речју, за средњовековне хришћане постојано је важила чињеница да је ортодоксно хришћанство развијено на

⁸⁹⁹ Разложно би било претпоставити да управо та поента Дукине историје исказује сав његов лични презир према Турцима, те и наглашава ауторов најснажнији емотивни набој. Непријатеље хришћанске екумене, оличене у Турцима, историчар је карактерисао и кроз речи једног од највећег војсковође средњег века - Тамерлана, који је иако муслиман и користећи се истим формама ширења ислама - Османлије карактерисао као „варваре“. Дука, стога конкретно, доживљава Турке као номадско племе, које не жели само да освоји Цариград, већ и да апсорбује и асимилује ромејски и балкански хришћански свет. Тај страх провејава кроз његову историју и један је од скривених библијских кључева његовог поимања *културне антропологије*. Καραλῆς, [Μιχαήλ] Δούκας, Βυζαντινοτουρκική Ιστορία, 41-45.

⁹⁰⁰ Браунинг, Језик византијске књижевности, 71-73.

хеленском истоку, чиме је и **вера у Христа исказивана на грчком језику Септуагинте**, првобитних текстова Новог Завета и отаца ране цркве.⁹⁰¹ **Језик предака**, дакле, за ромејске списатеље представљао је заправо **истински идентитет**. Заокрет који се може тражити и пронаћи за читаву позноромејску епоху, те и код самог Дуке – јесте повратак традицији – и то „библијској хронографији“.⁹⁰² Дакле (и не само језик), већ и сам **концепт Библијских казивања** - представља литерарни идентитет ромејских списатеља. А **кључна реч Дукиног историписања управо и јесте „завет“**.⁹⁰³ Истина, завет са Богом који су Ромеји **прекршили**, што је свеприсутни историчарев мотив у приступу и сагледавању прохујалих и надоласећих поразних времена,⁹⁰⁴ преношењем појма завета (савеза) на властити спис, а који се може читати у посланици апостола Павла:

⁹⁰¹ Први део двотомне хришћанске Библије, означен наведеним именом, обухвата књиге које су пре тога у Израилу, односно јудаизму, важиле као Свето Писмо. Између осталих, у грчком Старом Завету хришћанске Библије налазе се такође одређени јудејски списи, а потичу из традиције Септуагинте. Поредак књига такође следи традицију Септуагинте, у којој се након Петокњижја постављају све остале књиге у једну фиктивну хронологију, односно историјске књиге долазе пре мудроносних, а крај граде пророчки списи. Тиме се Стари Завет разликује од Јеврејске Библије у којој се књиге деле у три групе (закон – пророци - писци). *Tov, The Text-Critical Use of the Septuagint in Biblical Research*, 10-15.

⁹⁰² *Jegerf, Хришћанска паидеја*, 47-67. Како и сам историчар наглашава: ταῦτα ἃ γράφω μετὰ τὴν τῆς Πόλεως ἄλωσιν, οὐκ ἔξεστί μοι γράφειν· οὐ γὰρ ἦν πρότερον χρονογραφεῖν μοι νίκας καὶ ἀνδραγαθήματα τυράννου δυσσεβοῦς καὶ ἐχθροῦ ἀσπόνδου καὶ ὀλετήρος τοῦ γένους ἡμῶν. ἀλλὰ τὸ πείσαν μοι γράφειν ἐστὶ τοῦτο ὃ λέξω ἐρχομαι. *Ducas XLII, 14, ed. Grecu, 399.*

⁹⁰³ Израз „стари завет“ (Παλαιὰ Διαθήκη) јесте библијски, чак иако се појављује само у Другој посланици светог апостола Павла Коринћанима 3, 14. а и тамо се не мисли на збирку старозаветних списа. ЛБЕ, 276-277. Основ за преношење говора о завету (савезу - διαθήκη, foedus / testamentum), на оба дела Светог Писма може се видети у библијском схватању о записаном документу Завета / Савеза (уп. Изл 24, 4-8: И написа Мојсије све ријечи Господње, и уставши рано начини олтар под гором и дванаест ступова за дванаест племена Израилевих / А Мојсије узне крв, и покropи њом народ, и рече: ево крв завјета, који учини с вама за све ријечи ове), а нарочито у вези са таблицама Закона које је Бог записао и предао Мојсију (уп. Изл 24 12 И рече Господ Мојсију: пополни се к мени на гору, и остани овдје, и даћу ти плоче од камена, закон и заповијести, које сам написао, да их учини; 31 18 И изговоривши ово Мојсију на гори Синајској, даде му двије плоче свједочанства, плоче камене писане прстом Божијим; 32 15 Тада се врати Мојсије, и сиђе с горе са двије плоче свједочанства у рукама својим; и плоче бјеху писане с обје стране, отуд и одовуд писане; 34 29 И кад Мојсије слажаше с горе Синајске, и држаше у руци двије плоче свједочанства слазећи с горе, не знађаше да му кожа на лицу поста свјетла докле говораше с њим; Пзн 4 13 И објави нам завјет свој, који вам заповједи да држите, десет ријечи, које написа на двије плоче камене) и које се коначно називају и „таблице Савеза“ (уп. Пзн 9 9-15 Кад изидох на гору да примим плоче камене, плоче завјета, који с вама учини Господ, тада стајаш на гори четрдесет дана и четрдесет ноћи хљеба не једући ни воде пијући / И ја се вратих и сиђох с горе, а гора огњем гораше, и двије плоче завјетне бијаху ми у руку). *Мишин, Увод у Свето Писмо Старог Завета*, 87-92; ЛБЕ, 421-422.

⁹⁰⁴ Сва досадашња издања и савремени преводи Дукине историје прихватили су прву уредничку поделу на поглавља из 1649. године, која суштински пружа прегледније разумевање и читање дела, али ипак - концепција Дукиног писања је изостала из таквог расуђивања. Матрица његовог дела почива на садржини, концепцији и подтексту Старог Завета.

3,11. Јер кад је славно оно што престаје, много ће више бити у слави ово што остаје;

3,13. А не као што Мојсеј меташе покривало на лице своје, да не би могли синови Израиљеви гледати свршетак онога што престаје;

3,14. Но заслијепише помисли њихове; јер до данашњег дана то исто покривало у **читању Старога Завјета** остаје неоткривено, јер се оно у Христу укида;

3,17. А Дух (Свети) је Господ; а гдје је Дух Господњи ондје је слобода.

Како савремена теолошка тумачења указују, израз „стари савез“ треба посматрати повезано са казивањем о „новом савезу“ у Књизи пророка Јеремије: „ево, иду дани, говори Господ, кад ћу учинити с домом Израиљевијем и с домом Јудинијем **нов завјет**“, односно, према грчком тексту Септуагинте: „ιδὸν ἡμέραι ἔρχονται, φησὶ κύριος, καὶ διαθήσομαι τῷ οἴκῳ Ἰσραὴλ καὶ τῷ οἴκῳ Ἰούδα **διαθήκην καινὴν**“.⁹⁰⁵

Како, дакле, наглашава Књига пророка Јеремије, кроз „нови“ Савез онај „стари“ у сваком случају се не укида или замењује, већ се у постојећем савезу искључиво подвлачи континуитет обновљене понуде савеза Божијег. Стога, како ознаке за збирке списа (Стари и Нови Завет) нису наглашени као контрадикторни већ односни појмови, исту премису проналазимо и кроз Дукин концепт историописања. Уколико су ромејске заклетве погажене, а *лионске изневерене наде* и *фирентинско посланство* упоређено са новозаветним Јудиним издајством, следи као и у поимању и повезаности *старога* и *новога* – да једно (Стари завет) претходи другом, тако да је Нови завет без Старог завета немогуће разумети, односно - Дукину истрајност на карактеру властитог приповедања, а у повезаности са библијском нераскидивошћу. Његов наративни низ управо и поседује поставку Септуагинте⁹⁰⁶ (**Петокњижје – Историјске књиге – Мудросна књижевност – Пророчка књижевност**),

⁹⁰⁵ LXX, ΠΕΡΕΜΙΑΣ 31, 31.

⁹⁰⁶ κατὰ τοὺς ἑβδομήκοντα (по седамдесеторици); Septuaginta (LXX, G) – уобичајено означава превод староизраилских (библијских) текстова са јеврејског на грчки језик. Превод су сачинили хеленизовани Јевреји египатске дијаспоре на којне дијалекту, углавном у Александрији. Према предању, заснованом на Аристејевом писму, текст Петокњижја преводила су 72 старца. Одатле и потиче латинизовани назив (LXX). ЛБЕ, 394-397.

те обједињено исходиште ромејске и хришћанске историје захтева, најављује и прижељкује Новим заветом као последицом прекршености старога.⁹⁰⁷

IV-4. Пентатеух и ромејски пут ка „Обећаној земљи“

„Књига пет свитака“ као појам користи се од II века пре Хр. за пет књига Мојсејевих (Постање, Излазак, Левитска, Бројеви, Поновљени закони), а које се у библијској и јудејској традицији називају „Мојсијева Тора“.⁹⁰⁸ Распоред приповедне грађе од Постања света до Мојсејеве смрти (заједно са обимним законским материјалом) потиче пре из једне коначне редакције целокупног текста, него из додатних појединачних раширчавања, будући да се препознаје композициона структура, како сваке књиге посебно, тако и Петокњижја у целини. Она се састоји од више наративних медаљона који урамљују основно теолошко језгро које се

⁹⁰⁷ Септуагинта није класична у смислу да су са јеврејског језика преведене и сортиране књиге према већ постојећем, рангираном редоследу. Поред тога што литерарна генеза још није била завршена, LXX је настајала у време када је канонски процес био у фази обликовања. То се види нарочито у распореду и броју књигау односу на Јеврејску Библију, сачувану у масоретској традицији. LXX има већи број књига и другачију херменеутичку структуру. Распоред и број књига као и њихова канонска структура, производ су хришћанског теолошког промишљања. Извесно је стога да је Септуагинта више од превода, постајући Свети текст дела једне велике религијске заједнице – хеленског хришћанства, тиме и текстуална подлога многим преводима, попут старолатинског, коптског, етиопског, јерменског, гризијског, словенског, што њој даје додатну теолошку и културолошку тежину. Септуагинту су већ новозаветни писци реципирани као Писмо (Рим 4, 3) или Стари Завет (2Кор 3, 14). Новозаветни писци старозаветне текстове наводе углавном из LXX (Мт 1 23 < Ис 7 14; Мк 7 6 < Ис 29 13; Јвр 3 15 < Пс 95 7-8). Рана црква је наставила исту праксу, поготово што је већина хришћана користила грчки језик. Утицај LXX на Нови Завет, а тиме и на хришћанство, види се и у преузимању важних теолошких појмова: θεός, κύριος, διαθήκη, εὐαγγέλιον. У источно-православној Цркви LXX је канонски текст Старог Завета. Читање и разумевање старозаветних списа заснивало се на Септуагинти, а она је била текстуална подлога хришћанске егзегезе и теологије, поготово отаца грчког говорног подручја. Према су бројни црквени оци расправљали о питањима Септуагинте, попут Јеронима, или Јована Дамаскина, Западна црква је законе прихватила у целости. Сабор у Ферари-Фиренци је показао да Византија није одбацила девтероканонске књиге, иако оне и нису никада представљале предмет спора две цркве. *Dines, The Septuagint, London 2004; Maros, The Septuagint in Context, Leiden 2000; Посебно: Кубан, Траговима Писма II, 17-86.*

⁹⁰⁸ Хипотезе о настанку Петокњижја: оно је производ прераде различитих извора...постоје и хипотезе које уместо о изворима говоре о такозваним „венцима приповедака“ (о Стварању, о Аврааму, Јосифу, Синају...) и које представљају камен темељац Петокњижја... У контексту хипотеза о настанку Петокњижја увек је изнова примећивана уска литерарна, стилска и теолошка повезаност између књига Пнз, ИНв, Суд, 1/2Сам и 1/2Цар. Ова повезаност је поред теорије о „деветерономистичкој историји“ релевантна за питање настанка Петокњижја, јер обећање о земљи које се помиње од Постања до Поновљених закона долази до испуњења тек у Књизи Исуса Навина. *Seeligmann, Problems and Perspectives in Modern Septuagint Research, 169-232; Дрејн, Увођење у Стари завет, 98-101.*

може спознати у исказу о праштајућем Богу.⁹⁰⁹ Старозаветна композициона структура Петокњижја зачетак је и Дукине историје као целине, која се може, као и у случају Мојсејеве Торе назвати „венцима приповедака“, али у овом случају ка ромејској историји, којом Дука утемељује шта Ромеји треба да верују о Богу и како треба да живе не би ли одразили вољу Божију. Другим речима, ни сам историчар није инсистирао на слепом веровању и покорности, већ се његов спис заснива на религијском искуству Божије бриге и љубави у личном и друштвеном контексту. Зато је сама поставка Дукиног историјског дела конципирана, у зачетку, како је било замисљено да Ромеји живе, односно шта су последице у случају одлуке (што и јесте према ромејском историчару суштинска појава) да се одрекну Божијих заповести. Следом отварања наративног низа, или Дукиног библијског подтекста, његова историја је започета сажетом **Књигом Постања**:

Од Адама, првог човека кога је Бог створио, до Ноја, за чије се време догодио велики потоп, беше десет покољења; прво, које потече од Бога, беше Адамово; друго, после 230 година, беше Сетово, кога роди Адам; треће, 205 година после Сета, беше Енохово, кога роди Сет; четврто, 190 година после Еноха, беше Каиново, кога заче Енох; пето, 170 година после Каина, беше Малелеилово, кога роди Каин; шесто, 165 година након Малелеила, беше Јередово, кога роди Малелеил; седмо, 162 године после Јереда, беше Енохово кога заче Јеред; осмо, 165 година после Еноха, беше Метузалемово, кога роди Енох; девето, 167 година након Метузалема, беше Ламехово, кога роди Метузалем; десето, 188 након Ламеха, беше Нојево. Ноје имаше 600 година кад потоп задеси земљу; тако се 2242 године могу набројати од Адама до потопа.⁹¹⁰

Следиле би даље (и у Дукином наративу) **Књига Изласка** и **Књига Левитска**, које према старозаветном тумачењу почивају на два кључна веровања: прво, да је свет створен „веома добар“ и задржава капацитет да достигне то стање, иако је рањив на грех и нечистоће, а друго, да верно извршавање ритуала омогућава Божије присуство, док њихово игнорисање или

⁹⁰⁹ „јер у тај дан бива очишћење за вас, да се очистите; бићете очишћени од свијех греха својих пред Господом“ / ἐν γὰρ τῇ ἡμέρᾳ ταύτῃ ἐξιλιάσεται περὶ ὑμῶν καθαρῶσαι ὑμᾶς ἀπὸ πάντων τῶν ἁμαρτιῶν ὑμῶν ἐναντὶ κυρίου, καὶ καθαρῶσθήσεσθε. LXX, ΛΕΥΙΤΙΚΟΝ 16, 30. Лингвистичка истраживања показују да је превод Петокњижја морао да настане у III веку пре Хр. Историјске и пророчке књиге преведене су у првој половини II в. пре Хр, док су друге преведене у I в. пре Хр. Текстови су прешли више развојних фаза и рецензија, што је довело до закључка да је процес настанка LXX трајао око 400 година. Однос Јевреја према њој је варирао, од прихватања до одбацивања, док су је и најранији хришћани од почетака доживљавали као свој Стари Завет. *Кубат*, Траговима Писма II, 18-21.

⁹¹⁰ Ducas I, 1, *ed. Grecu*, 29.

кршење угрожава склад између Бога и света.⁹¹¹ Дукина историја, на постојаном трагу тих порука, преноси у својем руху дата казивања:

Такође, бејашу десет покољења од потопа до Авраама и збрајаше 1121 годину. Авраам имаше 75 година када се из Месопотамије пресели на тло Ханана и, пошто тамо поживе 25 година, он роди Исака. Исак роди два сина, Исаву и Јакова. Кад Јаков напуни 130 година, он оде у Египат са својих дванаест синова и унучади, којих беше 75. II Авраам са својим потомцима живеше у земљи Ханана 433 године и, намноживши се, бројаше дванаест племена; мноштво од шест стотина хиљада се наброја од дванаест синова Јаковљевих, чија имена бејашу: Рувен, Симон, Леви, Јуда, Исахар, Зевулон, Нафтали, Гад, Асер, Дан, Јосиф и Венијамин.⁹¹²

Односно,

Καὶ τοῦ μὲν Λευὶ ἀπόγονοι Μωϋσῆς καὶ Ἀαρών· καὶ ὁ μὲν τὸ ἱερατεῦειν ἤρξατο, ὁ δὲ Μωϋσῆς πρὸς τὸ ἄρχεῖν μεθίστατο· ὃς ἐν τῷ ὀγδοηκαστῷ ἔτει τῆς ζωῆς αὐτοῦ πατεῖ τὴν Ἐρυθρὰν Θάλασσαν καὶ ἐξάγει τὸν λαὸν ἐξ Αἰγύπτου. Οὗτος ὁ Μωϋσῆς ἤκμασεν ἐν τοῖς καιροῖς Ἰνάχου πρώτου βασιλεύσαντος· οὕτως ἀρχαιότεροι Ἑλλήνων Ἰουδαῖοι.⁹¹³

Иако има жељу да нагласи изречено, Дука јасно указује да је и у ромејској, попут библијске приповести – уследило никејско изгнанство, а опет препозната у речима:

„с ону страну ријеке живјеше негда оци ваши...“

(... τοῦ ποταμοῦ κατὰ ἣσαν οἱ πατέρες ὑμῶν τὸ ἀπ' ἀρχῆς...),⁹¹⁴

„...зато сад ево донесох првине од рода ове земље коју си ми дао, Господе“

(... καὶ νῦν ἰδοὺ ἐνήνοχα τὴν ἀπαρχὴν τῶν γεννημάτων τῆς γῆς, ἣς ἔδωκάς μοι).⁹¹⁵

Књига поновљених закона представља стога законе изнете у претходним књигама Пентатеуха, као и сажет приказ догађаја од Изласка из Египта надаље. Неки од закона и прописа који су изнети раније у Петокњижју овде су поновљени, али и делимично промењени и усавршени. Књига се завршава Мојсејевом смрћу и постављањем Исуса сина

⁹¹¹ ЛБЕ, 302-303.

⁹¹² Ducas I, 2, ed. Grecu, 29-31.

⁹¹³ Ducas I, 3, ed. Grecu, 31.

⁹¹⁴ LXX, ΠΝΣΟΥΣ 24, 2.

⁹¹⁵ LXX, ΔΕΥΤΕΡΟΝΟΜΙΟΝ 26, 10.

Навиновог за вођу Израилаца - који ће их и увести у Обећану земљу.⁹¹⁶ Међутим, као што библијској *Књизи поновљених закона* претходе *Бројеви* и *Дукина казивања* су посвећена пребројавају, али година постојања Ромеја, чија историја ничим, дакле, није отргнута од старозаветног Постања.

*Живећи у пустињи четрдесет година, њима управљаше Исус, син Навинов, затим Судије 454 година, све до владавине Саулове, првог краља којег поставише. Прве године владавине његове роди се Давид. Тако се од Аврама до Давида наброји четрнаест поколења кроз 1024 године. Од Давида до прогонства у Вавилон беше четрнаест генерација кроз 609 година. Од Вавилонског ропства до Христа бејашу четрнаест генерација кроз 504 године.*⁹¹⁷

Потреба за библијским „понављем“ Дуку је водила до новог ромејског родоначелника:

Следом година смо израчунали да је прошло 5500 година од првог човека Адама до Христа.

*Ὅμοῦ κατὰ τὰς τῶν χρόνων ἀκολουθίας συμφηφίσαντες εὔρωμεν ἀπὸ τοῦ πρώτου Ἀδὰμ ἕως τοῦ Χριστοῦ ἔτη , εφ’.*⁹¹⁸

Или, надаље:

Од Оваплоћења до Константина Великог прође 318 година.

*Ἀπὸ δὲ τῆς ἐνσάρκωσις οἰκονομίας ἕως τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου ἔτη τη’.*⁹¹⁹

Тиме долазимо до Дукиног кључног топоса по Византију и хришћанство – „Новог Сиона“:

*Од владавине Константина Великог до владавине василевса Јустинијана прође 210 година. Током његове епохе, он је испланирао и саградио Велику цркву Свете Мудрости.*⁹²⁰

Следи први помен династичке ромејске владавине:

Од царевања Јустинијана до царевања Константина и Ирине, његове мајке, беше 260 година. Од Иринеине владавине до владавине Алексија Комнина прође 295 година. Алексије цареваше 37 година и четири и по месеца; његов син Јован 24 године и осам месеци; Манојло, син Јованов, 37 година и 9 месеци; Алексије, син Манојлов, и Андроник, Алексијев убица, сваки по три године. II тако скупа, династија Комнина владаше 101 годину и 9 месеци.

⁹¹⁶ ЛБЕ, 302-303.

⁹¹⁷ Ducas I, 4, ed. Grecu, 31.

⁹¹⁸ Ducas I, 4, ed. Grecu, 31.

⁹¹⁹ Ducas I, 4, ed. Grecu, 31.

⁹²⁰ Ducas I, 4, ed. Grecu, 31.

Али, нарaтивно и следствено старозaветној приповeдaчкoј нити, наступио је посебан вид ропствa, упорeдив сa eгипaтским:

Ποсле Андроника... ἐβασίλευσεν Ἰσαάκιος ὁ Ἄγγελος ἔτη θ' μῆνας η' Ἀιέξιος ὁ Ἄγγελος, ἀδελὸς Ἰσαακίου, ἔτη θ' Δούκας ὁ Μούρτζουφλος μῆνας β', ὥστε εἶναι ἀπὸ κτήσεως κόσμου ἕως τῆς βασιλείας Δούκα, ἐν ἧ καὶ ἐάλω ἡ Κωνσταντινούπολις παρὰ τῶν Λατίνων, ἔτη ,ψιβ', Ἀπριλίῳ ιβ' ἡμέρᾳ δευτέρᾳ τῆς ς^{ης} ἐβδομάδος τῶν νηστειῶν.⁹²¹

Библијско Петокњижје као приповeдaчкy целину, као што смо напоменули, заокружују „Поновљени закони“, делимично промењени и усавршени, уз Мојсејеву смрт и постављање Исуса сина Навиновог за вођу Израилица, који ће Јевреје и увести у Обећану земљу. Символика Дукиног текста може бити веома јасна:

Након пада Константинопоља Теодор Ласкарис је владао у Никеји 18 година. Јован Дука Ватац, зет Теодоров, владао је 33 године у Магнезији на Сипилу. Његов син Теодор Ласкарис владао је четири године. Јован Ласкарис, кога је ослепео Михаило Палеолог, још пре него што је овај био крунисан, треће године своје владавине бива збачен са трона. Латини су такође протерани из Константинопоља и са Истока се појавио Михаило Палеолог као цар.

Иако ромејски историчар у зачецима исписивања својег дела не наводи провобитни грех, нити помиње Адама и Еву, у његовом списатељском случају управо је на овим страницама и датом времену настао **провобитни, али „палеолошки грех“** кроз чин ослепљења младог Јована. Попут Мојсеја који није дочекао да угледа Обећану земљу, ни призор Константиновог града није се ни могао указати ослепљеном потомку славних Ласкариса.

Попут старозаветног сабрања које је приредио још Мојсеј на Синајској гори, на којем су се Јевреји обавезали да ће поштовати заклетве,⁹²² исте заклетве су и Ромеји положили када је у питању била владавина и живот Јована Ласкариса. Компаративно гледано, као и у случају тог постигнутог „завета“ – била је то опомена за оба „обећана“ народа, којом се Дука користи, односно - позивајући на верност моралним прописима, сажетих у Десет Божијих заповести,⁹²³ тим пре, што „одабрани“ имају и већу одговорност.⁹²⁴ Све исказано, као и у

⁹²¹ Ducas I, 6, ed. Grecu, 33.

⁹²² Изл 19, 1 – 24, 18.

⁹²³ Изл 20, 1-17.

случају Ромеја – литерарно и историјски је водило ка Обећаној земљи: у случају Јевреја од Египта ка Ханану, у случају Ромеја из Никеје у Константинопољ. Био је то (за прве) пут ка образовању језгра јединственог народа, а за потоње устаљивање нове династије на трону. Као и на примерима Старог завета - Обећана земља симболисала је повратак трајној патрији и крају путовања за самоодређењем, али истински се испоставило по оба народа - далеко од библијске земље „којом теку мед и млеко“.

IV-5. „Историјске књиге“ ромејског обновљеног Царства

Стујићи до главног Дукиног наратива, стиче се утисак да је та садржина већ најављена и напослетку заокружена: „од Авраама до Давида“ ... „од Давида до прогонства у Вавилон“ ... „од Вавилонског ропства до Христа...“.⁹²⁵ Зато, као и у случају јеврејског Старог завета, тако и у Септуагинти, након Петокњижја следи „права“ историја, којом су се желели документовати „стварни догађаји“, а у вези са зачецима једне нове епохе Израила.⁹²⁶ Исти су и надовезујући повесни примери и у Дукиној историји. Брижљиво уклапани одељци о Постанку света и нераскидивој вези са ромејском историјом стварају утисак саставног дела „стварних догађаја“ који започињу 1341. годином, где се наново и литерарно пројављује Бог – на даљем ромејском повесном путовању – у улози главног судионика.⁹²⁷

⁹²⁴ Наведеним следом, а према садржини хришћанског Старог завета, сличности са Дукином историјом су уочљиве на следећи начин: представљање аутора – у политичком уговору цар би се представио по имену, управо како то Бог чини у уводу Десет Божијих заповести (Изл 20, 2); историјска позадина – цар подсећа другу страну шта је учинио за њу (обично је реч о некој врсти војне интервенције) – у Старом завету је реч о избављењу из Египта (Изл 20, 2) у ромејском случају је то Никеја; услови – обавезе које одређује цар другој страни, било да су војне, или у ромејском случају обавеза поштовања „закона“, односно дате речи; сведоци – као што они постоје у Старом завету попут 12 стубова (Изл 24), или у случају Исуса Навина (24, 25-28); клетве и благослови – у Старом завету постоји више пописа овакве врсте (попут Поновљених закона 27, 11 – 28, 68). *Дрејн*, Увођење у Стари завет, 24-37.

⁹²⁵ Ducas I, 1-4, *ed. Grecu*, 29-30.

⁹²⁶ *Лама*, Тумачење времена у Библији, 7-18.

⁹²⁷ Као што се постепено на библијско Петокњижје надовезују „историјске књиге“ и у њима, као и у Дукиној историји, може се препознати више целина. Библијске историјске књиге сачињавају: Књига о Исусу Навину, Књига о судијама, Књига о Рут, Прва и Друга књига Самуилова и Прва и Друга књига о царевима и најчешће се означавају као „деветерономистичка историја“. Другу целину чини „хроничарска историја“ у коју спадају Прва и Друга књига дневника, Књига Јездрина, Књига Немијина, док се у последњу целину сврставају девтероканонске књиге о Товити, Јудити, Јестири и књиге Макавејске. Anchor Yale Bible Dictionary III (*Israelite Historiography*), 206-212 (D. N. Freedman); Оксфордска историја библијског света, 203-212 (И. Е. Хакет); ЛБЕ, 12-13.

Књига о Исусу Навину говори о освајању Обећане земље и расподели међу племенима,⁹²⁸ а **Књига о судијама** о харизматичним народним војсковођама и њиховим подвизима. Име Самуила „човека Божијег“ повезује венац приповедака о почетку монархије и првим царевима – Саулу и Давиду, док се **Прва и Друга књига царства** протеже од историје његових наследника и поделе монархије преко царева Израила и Јудеје до **коначног пада** обе монархије. Приповедни комплекс Књига Исуса Навина / Друга књига царства јесте увезана историја која покушава да се суочи са **катастрофом уништења Јерусалима и Храма** (587-586. године пре Хр) и свенародним **прогонством у Вавилон** (као и претходним падом Самарије 722/720. године пре Хр). Она даје одговор на питање **како је Бог дозволио да се униште Свети град и Храм: цар и народ се нису држали Божијих заповести** (Поновљени закон).⁹²⁹

Исус Навин и народ његов склопили су свечани споразум да ће служити само Јахвеу.⁹³⁰ Исти је случај и са царем Михаилом VIII Палеологом ступањем на трон и склапањем Лионске уније из 1274. године.⁹³¹ Кроз овакав шаролики историјски и временом разасут распон креће се и Дукин наратив епохе Палеолога. Књига о Исусу Навину оставља утисак да је хананска земља освојена готово преко ноћи, односно и свеукупно - велики део земље заправо је и остао неосвојен.⁹³² Иако се његови војни успеси могу сматрати за срж старозаветног казивања унутар историјских књига, сличан је и опис Михаила VIII који, иако

⁹²⁸ LXX, ΙΗΣΟΥΣ 1-12; 13-22.

⁹²⁹ Овакав концепт заступали су такозвани „двтеронимисти“, те се комплекс ИИВ-2Цар назива двтеронимистичка историја (ДИ): βιβλία δευτερο κανονικά – што су књиге које се налазе преводу Старога Завета на грчки језик званом Септуагинта. ЛБЕ, 185.

⁹³⁰ καὶ νῦν φοβήθητε κύριον καὶ λατρεύσατε αὐτῷ ἐν εὐθύτητι καὶ ἐν δικαιοσύνῃ καὶ περιέλεσθε τοὺς θεοὺς τοὺς ἀλλοτρίους, οἵς ἐλάτρευσαν οἱ πατέρες ὑμῶν ἐν τῷ πέραν τοῦ ποταμοῦ καὶ ἐν Αἰγύπτῳ, καὶ λατρεύετε κυρίῳ. LXX, ΙΗΣΟΥΣ 24, 14.

⁹³¹ Ducas XXXVI, 6, *ed. Grecu*, 319; *Nicol*, *Greeks and Union of the Churches*, 454-480.

⁹³² Καὶ Ἰησοῦς πρεσβύτερος προβεβηκῶς τῶν ἡμερῶν. καὶ εἶπεν κύριος πρὸς Ἰησοῦν Σὺ προβέβηκας τῶν ἡμερῶν, καὶ ἡ γῆ ὑπολέλειπται πολλὴ εἰς κληρονομίαν. καὶ αὕτη ἡ γῆ ἡ καταλειμμένη· ὄρια Φυλιστιμ, ὁ Γεσιρι καὶ ὁ Χαναναῖος· ἀπὸ τῆς ἀοικίητου τῆς κατὰ πρόσωπον Αἰγύπτου ἕως τῶν ὀρίων Ακκαρων ἐξ εὐωνύμων τῶν Χαναναίων προσλογίζεται ταῖς πέντε σατραπείαις τῶν Φυλιστιμ, τῷ Γαζαίῳ καὶ τῷ Ἀζωτίῳ καὶ τῷ Ἀσιαλωνίτῃ καὶ τῷ Γεθθαίῳ καὶ τῷ Ακκαρωνίτῃ· καὶ τῷ Ευαίῳ ἐκ Θαιμιν καὶ πάση γῆ Χανααν ἐναντίον Γάζης, καὶ οἱ Σιδωνιοὶ ἕως Αφει ἕως τῶν ὀρίων τῶν Ἀμορραίων, καὶ πᾶσαν τὴν γῆν Γαβλι Φυλιστιμ καὶ πάντα τὸν Λίβανον ἀπὸ ἀνατολῶν ἡλίου ἀπὸ Γαλγαλ ὑπὸ τὸ ὄρος τὸ Αερμων ἕως τῆς εἰσόδου Εμαθ· πᾶς ὁ κατοικῶν τὴν ὄρεινὴν ἀπὸ τοῦ Λιβάνου ἕως τῆς Μασσερφεθμαμ, πάντας τοὺς Σιδωνίους, ἐγὼ αὐτοὺς ἐξολοθρεύσω ἀπὸ προσώπου Ἰσραηλ· ἀλλὰ διάδος αὐτὴν ἐν κληρῳ τῷ Ἰσραηλ, ὃν τρόπον σοι ἐνετειλάμην. καὶ νῦν μέρισον τὴν γῆν ταύτην ἐν κληρονομία ταῖς ἑννέα φυλαῖς καὶ τῷ ἡμίσει φυλῆς Μανασση· ἀπὸ τοῦ Ἰορδάνου ἕως τῆς θαλάσσης τῆς μεγάλης κατὰ δυσμὰς ἡλίου δώσεις αὐτήν, ἡ θάλασσα ἡ μεγάλη ὄρειε. LXX, ΙΗΣΟΥΣ 13, 1-7.

војнички способан, не успева да поврати све ромејске земље под свој скиптар, већ Дука чак набраја скоро непрегледне територије којима управљају турске вође:

μέχρι τῆς βασιλείας τούτου ἡ Μικρὰ Ἀσία· Παφλαγονία· Μυσία ἢ καὶ Βιθυνία· Φρυγία Μεγάλη· Φρυγία Καπατιανή· Καρία· καὶ μέρος Κιλικίας· Λυδία πᾶσα, ὑπὸ Ῥωμαίους τελῶν ἦν. οἱ δὲ Τοῦρκοι ἐγνάτοικοι Λυκαονίας ὄντες τὰ ἐπέκεινα ἤρχον, ἤγουν Λυκαονίαν· Καπαδοκίαν· Γαλατίαν· Παμφυλίαν· Ἀρμενίαν· Ἐλενόποντον· Πισιδίαν· Λυδίαν· Κοίλην Συρίαν· καὶ ἕτερα.⁹³³

Иако је незахвално правити паралеле између Хананаца и Израјлаца (са једне) и Ромеја и Османлија (са друге стране) – остаје индикативна како старозаветна, тако и испреплетеност друга два народа позног средњег века. Али, као и у Библији, тако и код Дуке – могу се срести општепозната места сукоба и прожимања наведених етноса, њихових унутрашњих превирања, друштвених и религијских покрета, зависних или полуаутономних „градова-држава“, снажна утврђења, народне вође и ратници, становништво инволвирано у историјске процесе, подложни или приморани на политичко или религијско преобраћење.⁹³⁴

Пошто се борба, дакле, за очување Израјла наставила и након смрти Исуса Навина, сва у сликама превртљивости и нестабилности,⁹³⁵ истинска ромејска борба за опстанак је тек уследила и са наследницима Михаила VIII:

Μιχαῖλο је владао 24 године. Наследио га је син Андроник Палеолог који је владао 43 године. Током његове владавине, метропола Азије - Ефес и провинција Карија падају под Ментеше. Лидију је све до Смирне заузео Ајдин. Магнезија, све до Пергама, и провинција Магедон падоше под владавину Сархана. Цела Фригија припаде Гермијану. Велику Фригију, која се протеже од града Асуа до Хелеспонта, заузео Караси. Цела Битинија и део земље Пафлагоније падоше у руке Османа. Сви су били турске вође.

Μιχαῖλο Палеолог, Андроников син, владао је заједно са њим. Андроник, звани Млађи, наследио је Михаила и владао 13 година. Андроника је наследио његов син Јован Палеолог, који је због својих година био под туторством Јована Кантакузина.

⁹³³ Ducas II, 2, *ed. Greci*, 33.

⁹³⁴ *Дрејн*, Увођење у Стари завет, 81.

⁹³⁵ LXX, ΚΡΙΤΑΙ 1, 27-36.

Током његове владавине Турци су почели да прелазе Хелеспонт. Из Азије дође Умур, унук Ајдинов и владар Турака који је управљао Смирном, Ефесом и околним територијама, док из Прусе дође Орхан, унук Османов. Долазећи само да би отимали, опустошили су Галипоље и обале Тракије. Пошто није било никог да им се супротстави или им пружи отпор, прегазили су земљу све до Дидимотике и у правцу царујућег града све до Селимврије без опасности. Циљ им је био да потчине целу Тракију. Током владавине горе поменутог Јована, дакле, док је још био дечак, острво Хиос су заузели Ђеновљани. Преостала острва Киклада и читав Пелопонез с изузетком Лакедемоније и Монемвасије су били заузети од стране Франака из Наваре. Фокеје у Јонији заузели су Ђеновљани.⁹³⁶

Постављено у важно наративно време, у Дукиној турско-византијској историји, ово се излагање заправо односи на неколико наступајућих предвиђања која су артикулисана приповедањем. Прво предвиђање је грађено посебним приступом и захваљујући даљим процесима којима је **Михаило VIII Палеолог** назначен као новоуведени историјски лик, чија владавина с разлогом није третирана детаљно, већ искључиво у **улози огрешења о Царство**. Историчар, као и бројни списатељи, заправо види у Михаилу VIII „разбојника“ који је, погазивши дате заклетве, преузео власт која му није припадала – детронизацијом и ослепљивањем младог Јована Ласкариса. Према томе, сво проклетство које Дука истиче, као и грехови којима су обавијени Ромеји, утемељени су овим ромејским *разбојништвом*. Тиме и због тога не треба да изненађују тамне боје којима Дука излаже ораторска образложења у најави Пада. Али, у овом случају и за сада, Дукина нарација и след византијских догађаја нису ништа мање нетачни, него што то историјски факти указују.

То се остварује у чињеницама речи „судија“, односно владара од првих палеолошких царева ка последњем од њих, Јовану VIII, којим Дука заокружује причу о династичкој владавини, искључујући Константина Драгаша, иако легитимног цара – чију је смрт трагичним патосом ипак описао. Тачније, литерарно припремање за „пророковање“ краја Палеолога подразумевало је и укључивало најаву краја Царства којим се управљало из Цариграда: односно, како је пророчанство и прорекло Михаилу Палеологу:

ὅσα στοιχεῖα ἐν τῇ ἀσήμεν λέξει τυγχάνουσιν· τοσοῦ-
τοι ἐκ τῆς σῆς σποράς βασιλεῖς
βασιλεύσουσιν· καὶ τότε ἡ βασιλεία· καὶ ἀπὸ τῆς Πόλεως· καὶ ἀπὸ τοῦ γένους σου ἀρθήσεται.⁹³⁷

⁹³⁶ Ducas II, 3-4, ed. *Grecu*, 33-35.

⁹³⁷ Ducas XLII, 14, ed. *Grecu*, 401.

Чини се да је двострука реализација овог важног предвиђања мисаоно покренула Дуку да истакне још једно предвиђање које му је познато још од дечачких дана, овај пут сазнањем од „извесних стараца, угледних људи“ чију побожност хвали:

Ἐμαθον παρὰ τινῶν γερόντων τιμίω ἀνδρῶν, ἔτι νέος ὢν ὅτι τὸ τέλος τῆς τυραννίδος τῶν Ὀτμάνων, ἔσται ὁμοῦ φθάσαν σὺν τῷ τέλει τῆς βασιλείας Παλαιολόγων.⁹³⁸

Затим, Дука развија наративни прорачун којим је ово пророчанство надахнуто: како је Осман почео владати после Михаила VIII, није изненађујуће да османска династија траје још извесно време након смрти Јована VIII Палеолога. Ипак, брига којом Дука напомиње да је Осман уствари већ био на трону када је започело царевање Михаила VIII, показује да предвиђање има према њему основа у само неколико година разлике између смрти последњег Палеолога и краја Османлија. Због тога је Дука, у деценији након пада Цариграда, наставио да пише историју свог времена, надајући се осведочењу краја Османлија, а овај крај могао би бити повод за преокрет историје:

ми који смо до те тачке стигли у наше дане и који смо били сведоци спровођења у дело страховите и ужасне претње усмерене на наш народ, као у сну чекамо спасење.

τοῦτο σὺν ἡμεῖς οἱ ἐν τῇ ὑστάτῃ τοῦ χρόνου φορεῖ φθάσαντες, καὶ ἰδόντες τὴν ἀπείσιον καὶ φοβεράν ἀπειλὴν τὴν γενηθεῖσαν τῷ ἡμετέρῳ γένει, ὀνειροπολοῦντες ἐκδεχόμεθα τὴν ἀνάρρυσιν.⁹³⁹

Ипак, то ромејско сновиђење пратила је дуга историја и њено тешко бремене, које је једино могло пронаћи утеху у старозаветној пресликаности.

Обзиром да је **Књига о судијама** добила име по томе што су њени јунаци (вође народа) називани судијама, иако би терминологија упућивала на људе који спроводе закон, заправо реч је о јеврејском термину који означава „титулатуру“.⁹⁴⁰ Али, у односу на претходни старозаветни период, а како Књига о судијама проноси гледајући уназад из перспективе срећнијег времена, ширило се осећање да се стање с времена на време **граничило с анархијом**, која подједнако може важити и за ромејски дати период:

⁹³⁸ Ducas XLII, 14, *ed. Grecu*, 399-401.

⁹³⁹ Ducas XLII, 14, *ed. Grecu*, 401.

⁹⁴⁰ *Дрејн*, Увођење у Стари завет, 85-102.

„сваки чинџаше што му бијеше драго“ / ἀνὴρ ἕκαστος τὸ εὐθὲς ἐν ὀφθαλμοῖς αὐτοῦ ἐποίει.⁹⁴¹

Суштински, како је Књига о судијама у теолошкој науци тумачена, њен одраз се може итекако пронаћи у позноромејској историји, а који би паралелно сагледан изгледао на следећи начин:

- *Када је Израил био веран Богу нација је напредовала;*
- *Када је Израил напустио сопственог Бога... нису могли да се одупру непријатељима;*
- *Налазећи се у великој пометњи, народ Израила се поново окретао Богу, који је заузврат обезбедио избављење за њих (кроз судију);*
- *После смрти судије, потпуно исти образац догађаја се изнова понављао.⁹⁴²*

По угледу на старозаветна казивања у Књизи о судијама и у Дукиној историји се појављују бројни **народни хероји** који воде локалне битке за опстанак,⁹⁴³ уз сагледавање исламске религије као на настрашнице оружје. Исти је, стога, случај и у старозаветним описима Хананаца, пред којима је пропаст Израилаца била неизбежна:

„И разгневи се Господ на Израџља и даде их у руке људима који их плијењаху... и не могаше се више држати пред непријатељима својим ... бијажу у великој невољи“.⁹⁴⁴

Ова порука сумира перспективу из које је сва старозаветна историјска нарација написана и која је примењена као средство увек **променљиве судбине народа**. Вековима након времена судија, сви велики пророци од Илије до Јеремије говорили су исто: **о пропасти**.⁹⁴⁵ У таквом низу, управо и Дука мисаоно и систематично стиже нарацијом до именованих пророка стапајући повесне хоризонте са библијским казивањима. А тај след је видљив, градацијски изложен, потресан, драмском тамом како по Ромеје, тако и по балканске хришћане обојен. Сажето, он се и може ишчитати, било да је реч о „судијама“, „народним вођама и херојима“, „ратницима“, „сукобима и превирањима“, „религијским покретима“.

⁹⁴¹ LXX, КРИТАИ 21, 25.

⁹⁴² *Дрејн*, Увођење у Стари завет, 89-90.

⁹⁴³ У Старом завету срећемо Моавце (Аод, Суд 3, 12-30), Мадјане (Гедеон, Суд 6, 1 – 8, 35), Амоните (Јефтај, Суд 10,6 – 12,7), Филитејце (Самсон, Суд 13, 1 – 16, 31). *Дрејн*, Увођење у Стари завет, 91-93.

⁹⁴⁴ LXX, КРИТАИ 2, 11-15.

⁹⁴⁵ Историја јеврејског народа, *prir. Etinger*, 64-70 (Tadmor, Nadel).

Већ виђено и наглашено, за невероватно брз напредак османски Турци су могли захвалити разорном грађанском рату између Јована V Палеолога и Јована VI Кантакузина, или напослетку потпуним сукобом две породице, када Османлије прелазе Галипоље и ступају на тло европске Тракије, постајући сукцесивно доминантна сила на Балкану након 1354. године. Од тада су балкански хришћански владари и поданици неминовно почели да трпе једно за другим понижење. Дука, иако литерарно наклоњен Јовану Кантакузину, неће прећутати његово посвећено ангажовање да га турске трупе подрже, предајући емиру Орхану, уз богати мираз и руку своје кћери Теодоре, за који историчар наглашава ἦν γὰρ ὠραία τῷ εἶδει· καὶ τὴν ὄψιν οὐκ' ἄχαρις.⁹⁴⁶ Након битке на Косову 1389. године, српски кнез Стефан Лазаревић био је принуђен да преда своју најмлађу сестру (εἰς γάμον ἐιδώσειν αὐτῷ παρθένον οὖσαν καὶ τρυφεράν) и велике количине сребра из српских рудника као данак Бајазиту I Јилдириму (καὶ ἀργύρου τάλαντα ἰκανὰ ἐκ τῶν μετάλλων Σερβίας).⁹⁴⁷ Нешто доцније је и деспот Ђураћ Бранковић, Лазарев унук, размишљајући о султановим намерама као о змајевим хировима (τοῦ δράκοντος ἐπληρείας), којима никада у довољној мери неће удовољити, био принуђен да Мурату II понуди руку своје кћери Маре, предавши му и великодушни мираз златника и сребрењака.⁹⁴⁸ Наведени низ понижења хришћанских владара, чије су принцезе жртвоване „неверницима“ из политичких разлога, свакако има за подтекст Дукино митолошко познавање контекста и класичне литературе, који је и основа писања у овом тренутку.

Ипак и попут литерарне освете, историчар „осветљава“ природу османских владара, који су одбијали жене из свог рода, страствено преферирајући хришћанске лепотице:

καὶ ταῦτα τὸ ἀναιδὲς καὶ ἀπάνθρωπον ἔθνος, εἰ Ἑλληνίδα· ἢ Ἰταλὴν· ἢ ἄλλην τινὰ ἑτερογενῆ προσλάβηται· ἢ αἰχμάλωτον· ἢ αὐτόμολον, ὡς Ἀφροδίτην τινὰ, ἢ Σεμέλην ἀσπάζονται· τὴν ὁμογενῆ δὲ καὶ αὐτόγλωττον ὡς ἄρκτον ἢ ὕαινα βδελύττοντες.⁹⁴⁹

Историчар, стога иманентно, османском народу приписује бестидност и похлепу, несуздрживост у раскалашности, пијанство, као и бројне друге развратности.⁹⁵⁰

⁹⁴⁶ Ducas IX, 1, *ed. Grecu*, 59.

⁹⁴⁷ Сестру српског кнеза и кћер Лазарева, Дука погрешно именује Марија (τὴν ἀδελφὴν αὐτοῦ Μαρίαν τὴν τοῦ Λαζάρου θυγατέραν). Ducas IV, 1, *ed. Grecu*, 39; *Kastritsis*, *Sons of Bayezid* 57–59.

⁹⁴⁸ Ducas XXX, 1, *ed. Grecu*, 257.

⁹⁴⁹ Ducas XXX, 3, *ed. Grecu*, 259–261.

Међутим, иако поразно, Дука је био свестан да су Османлије наметале политички такт који су хришћански владари морали да испрате. Због наводне заједничке завере синова Мурата I и Јована V, султан је, запретивши ратом, приморао цара да ослепи Андроника (IV), управо као што су и турском принцу ископане очи. Јован V се обавезао тако што је на крају делимично ослепео и сина и свог унука имењака (ἐτύφλωσεν οὖν καὶ αὐτὸς τὸν Ἀνδρόνικον· καὶ οὐ μόνον αὐτὸν· ἀλλὰ καὶ τὸν υἱὸν αὐτοῦ, Ἰωάννην· νήπιον ὄντα καὶ μόλις ψελλίζοντα).⁹⁵¹ Муратов наследник, Бајазит I, присилио је Јована V да разруши новоизграђено утврђење крај Златне капије, претећи да ће ослепети његовог сина Манојла, будућег цара, уколико одбије да се повинује његовом наређењу.⁹⁵² Јован VII Палеолог морао је да се придружи захтеву Бајазита Муњевитог да се у Цариград уведе турски кадија који би решио све спорове између Турака и Византинаца према исламском закону.⁹⁵³ Цареви и хришћански балкански владари све су мање бивали и „судије“ и „господари“ у својим домовинама.

Када је Мустафа безобзирно одбио да испоштује свој договор и преда Галипоље Византинцима, у замену за њихову кључну подршку против његовог брата Мурата II, он је болно дао до знања да је боље да се понизи заклетвом, него да преда муслиманима неверне хришћане, чинећи их тиме робовима. Његова дужност, тврдио је Мустафа, била је да освоји хришћанске градове и преобрати њихове становнике у ислам. Наградити Византинце поседовањем Галипоља, који је Турцима био потребан за покорвање балканских хришћана, била би апсурдна акција са његове стране.⁹⁵⁴ Поразна судбина хришћанских народа тек је наговештавала да ће све више на бојним пољима њихове страдалне ратнике надлетати вроне.

Османска окупација Солуна 1430. године и увреде које су претрпели хришћански становници другог највећег града Византије, страдање девојака и дворских дама, пљачке кућа и цркава, претварање манастира у џамије, жртвовање овна унутар чувене светиње светог Димитрија од стране Мурата II, одвођење грађана у ропство и препуштање града да га Турци наново населе, Дука је одредио као први од кобних знаменита будућих немира који ће задесити царујући град (ἀπαρχὴ καὶ ἀπαίσιος τῶν μελλόντων κακῶν ἐν τῇ βασιλευούσῃ):

⁹⁵⁰ Ducas IX 1, XV 2, XIX 2, XXV 2, 9, XXIX 5, XXX 3, XL 6, 7, XLIV 8.

⁹⁵¹ Ducas XII, 2, *ed. Grecu*, 71.

⁹⁵² Ducas XIII, 3-4, *ed. Grecu*, 75-77.

⁹⁵³ Ducas XV, 1, *ed. Grecu*, 87.

⁹⁵⁴ Ducas XXIV, 12, *ed. Grecu*, 197-201.

Куће су биле опљачкване, храмови разорени; украси на црквама и свете реликвије падоше у нечисте руке. Чедне девице падоше у загрљаје раскалашних, а племкиње у руке простака! Све је кренуло по злу. Шта и како и зашто? Због наших грехова! За само један дан је град толике величине био испражњен и опустошен. Сакупљајући турске становнике из околних села и градова, као и њихове жене и децу, владар их насели у Солун, наређујући ако се за неког Ромеја плати откуп и он се ослободи, „нека му буде дозвољено да дође и поново живи у овом граду.“⁹⁵⁵

Двадесет и три године касније Цариград је претрпео подједнака зла, али у страховито већим размерама. Мехмед II се успео на олтар Аја Софије како би упутно своју захвалност Алаху, док је улема гласно разлио под сводовима светиње молитву са предикаонице Велике Цркве:

αὐτὸς δὲ κελεύσας ἓνα τῶν αὐτοῦ μιαιῶν ιερῶν, ἀνέβη ὁ κληθεὶς ἐπ’ ἄμβωνος καὶ ἐδιελάλησε τὴν μιαιῶν αὐτοῦ προσευχὴν. ὁ δὲ υἱὸς τῆς ἀνομίας· ὁ πρόδρομος τοῦ Ἀντιχρίστου, ἀναβὰς ἐπὶ τῆς ἀγίας τραπέζης, ἐποίησε τὴν προσευχὴν.⁹⁵⁶

Величанствене манастире у престоном граду прво су пљачкале османске трупе, а затим их закупили дервиши; зидари су ушавши у манастир Пантократор у тамошњим одајама се сместили, а обућари су вредно радили у средишту цркве. Турски дервиши су заузели и манастир Мангана, док су се у остале настанили Турци са својим женама и децом.⁹⁵⁷

Константинопољани, заробљени, били су окрутно одвојени од својих породица и пресељени,

не из Јерусалима у Вавилон и Асирицима, већ из Константинопоља у Сирију, Египат, Јерменију, Персију, Арабију, Африку, разасути дуж Италије, Мале Азије и осталих провинција. Како је ово било учињено? Муж је послат у Пафлагонију, а жена у Египат. Деца су била разасута у остале крајеве и била би преобращена из једног језика у други, из вере у неверу, бивајући одвраћени од светих списа ка незнабожачким писанијима.⁹⁵⁸

Примарно, племство се откупљивало. Међутим, напослетку - бивало је безобзирно поклано од стране Фатиха, који је поштедео само слушкиње и младиће одабране да служе, како историчар потцртава, његовим изопаченим задовољствима.⁹⁵⁹

⁹⁵⁵ Ducas XXIX, 5, ed. *Grecu*, 251.

⁹⁵⁶ Ducas XL, 1, ed. *Grecu*, 375.

⁹⁵⁷ Ducas XLII, 13, ed. *Grecu*, 399.

⁹⁵⁸ Ducas XLI, 18, ed. *Grecu*, 391.

⁹⁵⁹ Ducas XL, 7-8, ed. *Grecu*, 381-385.

Не би ли сва наведена суровост задобила исказану изопаченост османских владара, Дука подвлачи турску безобзирност у уклањању и стварних и могућих ривала унутар њиховог и рода и породице. Бајазит I је, бар како историчар приповеда, ослепео свог старијег брата Јакуба још током трајања Косовске битке, тиме изазвавши његову смрт и унапред најавивши немилосрдну борбу за обезбеђивање престола за себе.⁹⁶⁰ Такође је немилосрдан био и према свом зету, који је отрован.⁹⁶¹ Бајазитов потомак, Мурат II, задавио је малолетног брата Мустафу, вешањем на тргу попут обичног злочинца,⁹⁶² а Мехмед II је то учинио свом полубрату, детету у колевци.⁹⁶³ Џунeid и његова цела породица били су насилно истребљени као резултат политичких и војних махинација против Мурата II.⁹⁶⁴ Како би се осветио за убиство свог брата и ривала Мустафе, Муса је спалио све становнике села у којима су живели кривци, чија су и „деца, родитељи, рођаци, колибе, цело село ... били спаљени до задњег угарка и претворени у пепео“.⁹⁶⁵ Мехмед II погубио је све преживеле чланове венецијанске посаде, чији је брод потопљен топовима новосаграђене тврђаве Богаз-кесен и дивљачким набијањем на колац казнио је капетана Антонија Рица.⁹⁶⁶ Касније је Мехмед II, у „неповерењу и страху од освете“, прогонио велики број својих људи силом пресељених од стране Влада Цепеша, који је „тираниново посланство“ осудио на „нечовечну, мучну и срамну смрт“.⁹⁶⁷ У посебно језивом призору, Дука бележи победнички Мусин пир над српском војском, сакупљајући хришћанска трупа на једно место и преко њих постављајући трпезу на којој је ручавао са својим племством (*καὶ θερίζων, ἐν τοῖς σόμασι τῶν Χριστιανῶν τράπεζαν ἐρήπλου καὶ πανδαισίαν ἐποίη μετὰ τῶν μεγιστάνων αὐτοῦ*).⁹⁶⁸

И Османлије и хришћани претрпели су дивљачко нечовештво у поступањима Тамерлана над побеђенима, који је у врхунцима „мучења које је Скит смислио“,⁹⁶⁹ наређивао својим трупама да сахрањују живе Севастејце, заповедајући потом да се подигне нечовечни изум (*ἀπάνθρωπον ἐπινόημα*), језива кула од људских лобања у Смирни: где је у једном реду био

⁹⁶⁰ Ducas III, 3, *ed. Grecu*, 37-39.

⁹⁶¹ Ducas IV, 3, *ed. Grecu*, 39-41.

⁹⁶² Ducas XXVII, 7, *ed. Grecu*, 229.

⁹⁶³ Ducas XXXIII, 7, *ed. Grecu*, 287.

⁹⁶⁴ Ducas XXVIII, 14, *ed. Grecu*, 243-245.

⁹⁶⁵ Ducas XIX, 6, *ed. Grecu*, 125.

⁹⁶⁶ Ducas XXXV, 2, *ed. Grecu*, 309.

⁹⁶⁷ Ducas XLV, 20-22, *ed. Grecu*, 431-433.

⁹⁶⁸ Ducas XIX, 8, *ed. Grecu*, 127.

⁹⁶⁹ Ducas XV, 6, *ed. Grecu*, 89-91.

камен, у следећем би била глава, а где је била глава, изнад би био камен, а сва лица су гледала ка споља (ἐν τῇ ἐτέρῳ τάξει, ὅπου ἡ πέτρα ἦν, ἐπάνω ταύτης κεφαλῆ· καὶ ὅπου κεφαλῆ ἦν, ἐπάνω ταύτης πέτρα· καὶ τὰ πρόσωπα πάντα φαινόμενα περὶ τὴν ἕξω ἐμφάνειαν).⁹⁷⁰ Пустош која је остајала након Тимурове војске била је у тој мери погубна и застрашујућа, да се није могао чути ни лавеж паса, ни пој петла, нити плач детета (οὐδὲ κυνὸς ὑλακὴ τὸ παρᾶπαν ἤκούετο· οὐδὲ ὄρνιθος ἤμέρου κοικισμὸς, οὐδὲ παιδίου κλαυθμυρισμὸς).⁹⁷¹

Дука, такође, у наведеном низу „библијских превирања“, пружа податке и о великом преобраћењу хришћанског становништва Анадолије и Балкана у ислам. Још је Јован VI Кантакузин презриво питао престоничане, стојећи пред зидинама 1347. године, зашто их од њега бране полу-турски и полу-грчки варвари (ταῦτα γένος τῆς κάτω τύχης καὶ μιζοβάρβαρον τυγχάνοντες).⁹⁷² Исти термин (οἱ μιζοβάρβαροι Τοῦρκοι) користио је и Тамерлан да опише Османлије.⁹⁷³

Иако Дука наводи случај присилног обраћења, случај Михаила Фила, тумача на османском двору,⁹⁷⁴ бележи још и један неуспешни Тамерланов покушај да присили архиепископа Филадельфије, мучењем, да се одрекне своје вере.⁹⁷⁵ Мора се признати, Турци су били изузетно вешти и успешни у начину на који су многе хришћане привели Мухамедовој вери, једноставно – отварањем пута до кључних места како у државном управном систему, тако и у војсци.⁹⁷⁶ Стварање елитног јаничарског корпуса, фанатичне робовске војске, од преобраћених хришћанских младића, наметањем девширме – били су главни стубови османске експанзивне политике. Многи Константинопољани, напослетку, који су након Пада били поробљени и раштркани по османским провинцијама, прешли су у ислам.⁹⁷⁷ Дука открива да су Бајазит, везир Мурата II, и Абдулах, Цунеидов зет, обојица били Арбанаси,⁹⁷⁸ Халил, Бајазитов зет и капетан јаничарског корпуса, био је Грк;⁹⁷⁹ Сулејман Балт-оглу, велики

⁹⁷⁰ Ducas XVII, 4, *ed. Grecu*, 107.

⁹⁷¹ Ducas XVII, 6, *ed. Grecu*, 109.

⁹⁷² Ducas IX, 3, *ed. Grecu*, 61.

⁹⁷³ Ducas XVI, 4, *ed. Grecu*, 95.

⁹⁷⁴ Ducas XXVIII, 5, *ed. Grecu*, 235.

⁹⁷⁵ Ducas XXII, 7, *ed. Grecu*, 161.

⁹⁷⁶ Ducas XXIII, 2, 9, *ed. Grecu*, 169-171; 179-181.

⁹⁷⁷ Ducas XLI, 18, *ed. Grecu*, 391.

⁹⁷⁸ Ducas XXI, 3, *ed. Grecu*, 141-143.

⁹⁷⁹ Ducas XXVIII, 1, *ed. Grecu*, 229.

адмирал османске флоте Мехмеда II, био је Бугарин;⁹⁸⁰ Александар Шишман, у ислам преобраћени члан владајуће породице Бугара, постављен је за управитеља Смирне.⁹⁸¹

Док су хришћани били својом вољом или принудом преобраћивани у ислам, појавила се фасцинантна турска секта, како наводи Дука – која је проповедала помирење између супарничких веровања: ислама и хришћанства. „Пророк“ овог покрета био је Борклице-Мустафа. Проповедао је о веома примитивној заједници у којој је сва имовина, осим жена, представљала заједништво. Спасење Турака могло се постићи само „у складу с вером хришћана“.

Дука је зато важан и као извор османских политичких пракси и обичаја. Он бележи са коликом је пажњом скривана смрт султана Мехмеда I у мају 1421. године, све док његов наследник није стигао како би предупредио евентуалне nerede и побуне.⁹⁸² Такође, историчар нам пружа опис несвакидашње јавне жалости која је уприличена поводом смрти Мурата II и доласка његовог наследника Мехмеда II.⁹⁸³ Када су Муратови посмртни остаци положени у Бруси, везир Исхак-паша је златницима пунио дланове сиромашних.⁹⁸⁴

Уједно и потврђено посвећено Дука је приказивао кључне историјске личности. Сви литерарни портрети богаћени су драматичним детаљима, или историјским пикантеријама које једино у његовом делу могу бити и пронађене, попут безизлазне ситуације Бајазита I током Ангорске битке,⁹⁸⁵ или физичког изгледа царице Софије Монфератске,⁹⁸⁶ промискуитета Јована V,⁹⁸⁷ или Тимуровог језивог садизма.⁹⁸⁸

Иако историчар читавом својом наратијом исцртава културну границу према Османлијама, он ипак није у тој мери опијен предрасудама да не би истакао видљиве врлине неких султана и притом критиковао пороке ромејских царева. Подупирући, на пример,

⁹⁸⁰ Ducas XXXVIII, 7, *ed. Grecu*, 337.

⁹⁸¹ Ducas XXI, 6, *ed. Grecu*, 147.

⁹⁸² Ducas XXII, 11, *ed. Grecu*, 167-169.

⁹⁸³ Ducas XXXIII, 4, *ed. Grecu*, 173.

⁹⁸⁴ Ducas XXXIII, 5, *ed. Grecu*, 175.

⁹⁸⁵ Ducas XIV, 2, *ed. Grecu*, 83.

⁹⁸⁶ Ducas XX, 6, *ed. Grecu*, 137.

⁹⁸⁷ Ducas X, 4, XII 2, *ed. Grecu*, 65; 71-73.

⁹⁸⁸ Ducas XV 6, XVII, 1, *ed. Grecu*, 89-91; 103.

мирољубивог Мехмеда I против његовог супарника Мусе,⁹⁸⁹ Манојло II Палеолог је преусмерио своју подршку ка брату Мехмеда I и на свог сина против Мурата II, на тај начин проузрокујући гнев султана.⁹⁹⁰ Када је Мурат изашао као победник из овог сукоба, Манојло му је послао своје амбасадоре са слабашним и неубудљивим аргументом да је за неспоразуме између цара и султана крив везир Бајазит.⁹⁹¹ Дука, напослетку, похваљује Мурата II, као благог и пуног врлина,⁹⁹² љубазно расположеног и према Турцима и хришћанима, човека добре воље који је поштовао заклетве и уговоре, љубитеља мира,⁹⁹³ истинског пријатеља исправне савести.⁹⁹⁴

*

Из Дукине наратије, текстуално и постепено, пред нама је представљен заправо јадан положај Византијског царства. Уствари, то је слика потпуног колапса скоро двовековне беспомоћности Империје, што заправо представља историјску рекапитулацију у односу на библијску **Хроничарску историју**, у којој наступа прекид повесних догађаја, уз таксативно навођење збивања: од Постања до Кировог едикта (538. пре Хр).⁹⁹⁵ „Повратак у Јерусалим“ и „обнова Храма“ заокружују хроничарску историју, у коју је ромејски историчар узалудним надањима загледао.

Перспектива сагледавања историје у Дукином случају, дакле, подједнако је позиционирана попут историјских књига Септуагинте. Као што је њихова старозаветна концепција формирала једну епску историју Израила након што је Јерусалим био разорен од стране Вавилонца (586. године пре Хр), тиме је она и коришћена у историчаревим назорима као теолошка основа која је помагала разумевању датих историјских процеса. Пошто је и дошло до ревалоризације историје Израила, јер су Персијанци освојили и срушили Вавилонско царство (539. године пре Хр), а затим је уследила и обнова Храма у Јерусалиму након 520. године пре Хр, стиче се утисак да историчар Дука наставља своју наратију након пада Цариграда управо из наведених и библијом потврђених разлога смене историјских

⁹⁸⁹ Ducas XX, 1, *ed. Greci*, 133.

⁹⁹⁰ Ducas XXIII 7, XXVIII 6, *ed. Greci*, 175; 235-237.

⁹⁹¹ Ducas XXVIII, 2, *ed. Greci*, 231.

⁹⁹² Ducas XXIX, 7, *ed. Greci*, 253.

⁹⁹³ Ducas XXXIII, 6, *ed. Greci*, 285.

⁹⁹⁴ Ducas XXXIV, 2, *ed. Greci*, 293-295.

⁹⁹⁵ *Дрејн*, Увођење у Стари завет, 230-247.

токова. Како у јеврејском, тако и у ромејском случају, посебно у Дукином сагледавању, није нимало невероватно да су они који су преживели наведена разарања почели да путем своје савремене прошлости разумевају све тренутне невоље. Тиме и у Дукиним разлозима за писање проналазимо потребу да се сакупе сведочења преживелих и за потомство сачувају извештаји о старини, али и упозорење на мудрост пред опасношћу која је испичкивала Ромеје:

*„Када будеш у невољи и све те то снађе, ако се у пошљедње вријеме обратиш ка Господу Богу својему, и послушаши глас његов, Господ је Бог твој милостив Бог, неће те оставити ни истријebити, јер неће заборавити завјета са оцима твојим, за који им се заклео“.*⁹⁹⁶

IV-6. Мудросна књижевност: ромејска опасност и неизвесност

Класичном старозаветном мудросном књижевношћу сматрају се књиге: Приче Соломонове, Проповедникова, Књига о Јову, Песме над песмама, као и девтероканонски списи Премудрости Соломонове и Књига премудрости Исуса сина Сирахова.⁹⁹⁷ Мудросна књижевност није посебност само Старог Завета већ је „интернационални“ феномен антике, јер постоји потврђена блискост са египатским и месопотамским списима.

Основни садржај мудросне књижевности чине искази о животној етици (односу према ближњем, браку, богатству, пролазности), о врлинама (правичности, разборитости, послушности, скромности), о поучавању (образовању, разумевању, знању и незнању), затим и о вери, о закону Божијем, о греху, о добру и злу, животу и смрти, што се пре свега налази као тема Приче Соломонове и Књига премудрости Исуса сина Сирахова. Притом, Књига о Јову се фокусира на специфичну тему о страдању праведника, а Књига Проповедникова о смислу живота, док је за Премудрости Соломонове карактеристична персонификација мудрости и

⁹⁹⁶ Поновљени закони 4, 27, 29-31.

⁹⁹⁷ Бројни псалми показују тенденцију ка мудросној књижевности Пс 1; 37; 49; 112; 119; 128. Пророчки текстови садрже мудросне елементе који повезују пророчку етику са Причама Соломоновим: Амос 3, 3-8; Књигом пророка Јеремије 9, 23. Прича о Јосифу у Постању (Прва књига Мојсејева) 37 и 39-50 је мудросно поучна прича, као и Товитина књига, а Поновљени закони садржи редакторске уносе склоне мудросним исказима. ЛБЕ, 264-265.

вечног живота праведника. Мудросна књижевност је интензивна рефлексивна животног искуства са дидактичким циљем.⁹⁹⁸

Од новозаветних списа, Посланица Јаковљева се сматра за мудросну књижевност. Пословица, паренеза и други жанрови одликују битне делове проповеди Христове. Нови завет развија и такозвану софиолошку христологију.⁹⁹⁹ Битна форма мудросне књижевности је стих, чију метричку форму значајније карактерише стилска фигура „паралелизам“, било у свом „синонимичком“, или „антитетичком“ виду. Стога се и може чути наук кроз Дукину историју како „спомен праведников остаје благословен, а име безбожничко труне“, односно неизоставно, Псалми Давидови који одају утисак практичне мудрости за којом се посеже, попут парафразе.¹⁰⁰⁰ Док Приче Соломонове одишу оптимизмом, Дука је очекивано обрван нарастајућом сумњом поводом бројних одлука Ромеја. Тиме Дуки као наратору више пристаје Књига проповедника, бар да нагласи колику је улогу имала ромејска таштина посебно током склапања уније цркава. Проповедников цинизам, припадајуће негативан, звучно је изражен, док Дука циничним вапајем покушава да отвори очи Ромејима приликом њиховог политичког слепила:

*О бедници, зашто имате толико таштине у вашим срцима?*¹⁰⁰¹

Књига Проповедникова, такође, проноси да иако је пуко понављање традиционалних верских догми некада немоћно да разреши најхитније животне и горуће проблеме, коначни смисао свега јесте познат Богу, иако људски ум то не може да схвати јер „...то је дар Божији“.¹⁰⁰² У Дукином смислу изречено, несхватање горућих проблема, имаће последице, одбијањем црквене уније као политичког решења по Ромеје већ колико „Сутра ће они у телу и души

⁹⁹⁸ Основни жанр мудросне књижевности јесте пословица. Приче Соломонове и Књига премудрости Исуса сина Сирахова су својим највећим делом збирка пословица. Препознатљива специфичност мудросне књижевности јесте паралелизам, односно форма пословице у двостиху. Он појачава учинковитост јер побољшава њену памтљивост, а постоји у више различитих форми: синтетички (Пр 18 10-11) антитетички (Пр 14 2), синонимни (Пр 26 27), хијазам (Пр 10; Мк 10 31). Поред пословица постоје и други жанрови; бројалице (Пр 6 16-19; Јов 33 14), загонетке (Пр 1 6; ИСпр 10 19), паренеза (Пр и ИСпр), поучни говор (Пр 1 8-19), поучна песма (Пс 37; 49; 73; Прем 7 21-29), поучна прича (Јов 1-2; 42 7-17; Пост 37-50; Тов). ЛБЕ, 264-265.

⁹⁹⁹ Јеванђеље по Матеју 11, 28-30, или остале мудросне сентенце у Новом завету: 1Кор 3, 19, Дела апостолска 20, 35...

¹⁰⁰⁰ Посебно: Ducas XVI, 6, *ed. Grecu*, 97.

¹⁰⁰¹ Ducas, XXXVI, 6, *ed. Grecu*, 319.

¹⁰⁰² Књига Проповједникова 3, 12-13.

бити искварени и оскрнављени“.¹⁰⁰³ Још једна сличност, иако и даље у библистици препуна недоумица око ауторства Књиге Проповедникове, јесте литерарна чињеница да је пише потлачени поданик, у временима политичких превирања - управо онако како је и Дука себе гледао.¹⁰⁰⁴

Дука је, дакле, све више себи придавао улогу пророка, начелно и постепено, те се бар у сегменту мудросних књига с разлогом и сврставају Амосове проповеди. За разлику од бројних старозаветних пророка, Амос није био на званичним положајима уз свештенике, нити је припадао сталежу дворских службеника. Своје поруке није објављивао да би скренуо пажњу на себе, већ да би указао у колико трулом стању се налази Израил, сматрајући обавезном потребу да упути упозорење, увиђајући крах морала и вере засноване на Савезу.¹⁰⁰⁵ Живећи на југу, у градићу Текоји, одашиљао је народу на северу Царства своја упозорења да ће их сустићи ропство. Животно и наративно веома сличан нашем историчару, Амос је у Дукином делу у јасно конципираним деловима,¹⁰⁰⁶ уведен својим проповедима као наговештај пшта ће Ромеје задесити:

А онда су се речи Господње, које је кроз пророка Амоса говорио, обистиниле у Новом Сиону: „Кад походим Израиља за зријехе његове, тада ћу походити и олтаре Ветилске, и одбиће се рогови олтару и паиће на земљу. И ударићу кућу зимну и летњу кућу, и пропаиће куће од слонове кости, и нестаће великих кућа, говори Господ.“¹⁰⁰⁷

„Мрзим на ваше празнике, одбацио сам их, и нећу да миришем светковина ваших. Ако ми принесете жртве паленице и приносе своје, нећу их примити, и нећу погледати на захвалне жртве од угојене стоке ваше. Уклони од мене буку пјесама својих, и свирања псалтира твојих, нећу да чујем.“¹⁰⁰⁸

„А Господ ми рече: дође крај народу мојему Израиљу, нећу га више пролазити. И пјесме ће црквене бити риданье у онај дан, говори Господ; биће мноштво мртвијех тјелеса, која ће се свуда побациати

¹⁰⁰³ Ducas, XXXVI, 6, ed. Grecu, 319.

¹⁰⁰⁴ Књига Проповједникова 4, 13-16.

¹⁰⁰⁵ LXX, ΑΜΩΣ 1, 3; 2, 5; 3, 3-8; 7, 10-17.

¹⁰⁰⁶ Ducas, XXXVI, 6, ed. Grecu, 367-369.

¹⁰⁰⁷ διότι ἐν τῇ ἡμέρᾳ, ὅταν ἐκδικῶ ἀσεβείας τοῦ Ἰσραὴλ ἐπ’ αὐτόν, καὶ ἐκδικήσω ἐπὶ τὰ θυσιαστήρια Βαιθηλ, καὶ κατασφάξεται τὰ κέρατα τοῦ θυσιαστηρίου καὶ πεσοῦνται ἐπὶ τὴν γῆν συγγεῶ καὶ πατάξω τὸν οἶκον τὸν περὶ πτερον ἐπὶ τὸν οἶκον τὸν θερινόν, καὶ ἀπολοῦνται οἴκοι ἐλεφάντινοι, καὶ προσεθήσονται οἴκοι ἕτεροι πολλοί, λέγει κύριος. LXX, ΑΜΩΣ 3, 14-15.

¹⁰⁰⁸ μεμίσηκα ἀπῶσμαι ἐορτὰς ὑμῶν καὶ οὐ μὴ ὀσφρανθῶ ἐν ταῖς πανηγύρεσιν ὑμῶν· διότι καὶ ἐὰν ἐνέγητέ μοι ὀλοιαυτώματα καὶ θυσίας ὑμῶν, οὐ προσδέξομαι αὐτά, καὶ σωτηρίου ἐπιφανείας ὑμῶν οὐκ ἐπιβλέψομαι. μετástησον ἀπ’ ἐμοῦ ἤχον ψῶδῶν σου, καὶ ψαλμὸν ὀργάνων σου οὐκ ἀκούσομαι· LXX, ΑΜΩΣ 5, 21-23.

мучећи. Чујте ово, који прождирете убоге и сатируете сиромаше у земљи, Говорећи: кад ће проћи младина да продајемо жито? и субота да отворимо пшеницу? умањујући ефу и повећавајући сикал и вајајући лажнијем мјерилима; Да купујемо сиромаше за новце и убогог за једне опанке, и да продајемо очинке од пшенице.“¹⁰⁰⁹

„II у онај дан, говори Господ, учинићу да сунце зађе у подне, и помрачићу земљу за бијела дана. II претворићу празнике ваше у жалост и све песме ваше у плач.“¹⁰¹⁰

Подједнако, и у Јерусалиму, као и Цариграду светилишта су врвела од верника који су тражили спас. Чекао се Божији суд, али и нада „...суд нека тече као вода и правда као силан поток“ (καὶ κυλισθήσεται ὡς ὕδωρ κρῖμα καὶ δικαιοσύνη ὡς χειμάρρους ἄβρατος).¹⁰¹¹ Мрачни тонови који провејавају и Амосовим и Дукиним речима свесно су коришћени. У Дукином случају с посебном убедљивошћу и познавањем контекста старозаветног смисла и увођењем у наратив Пада и „вавилонског ропства“.

Главна Дукина оптужба упућена је народу, те као што Амосовим библијским речима претходи Књига пророка Осије – лежи мотив који се може затећи да су људи лаковерно мислили да могу и сами, без Бога, па је тако Израил „...као голуб, луд, безуман“, односно ὡς περιστέρᾱ ἄνους οὐκ ἔχουσα καρδίαν.¹⁰¹²

Док се код Амоса може ишчитавати са његове географске дистанце непристрасност, код Осије је присутна забринутост за своју отаџбину, што остаје и карактерна Дукина снага уз сву веру у могућност оствариве и ишчекиване наде.

*

Спознаја Дукиног односа према Ромејима, односно онима које он сматра сународницима, или представницима народа коме припада, питање патрије и коначно питање уније црква

¹⁰⁰⁹ καὶ εἶπεν Τί σὺ βλέπεις, Ἀμωσ; καὶ εἶπα Ἄγγος ἰξευτοῦ. καὶ εἶπεν κύριος πρὸς με Ἦκει τὸ πέρας ἐπὶ τὸν λαόν μου Ἰσραηλ, οὐκ ἐτι μὴ προσθῶ τοῦ παρελθεῖν αὐτόν· καὶ ὀλολύξει τὰ φατνώματα τοῦ ναοῦ· ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ, λέγει κύριος, πολὺς ὁ πεπτωὼς ἐν παντὶ τόπῳ, ἐπιρρίψω σιωπὴν. Ακούσατε δὴ ταῦτα, οἱ ἐκτριβόντες εἰς τὸ πρῶτὸ πένητα καὶ καταδυναστεύοντες πτωχοὺς ἀπὸ τῆς γῆς, οἱ λέγοντες Πότε διελεύσεται ὁ μῆν καὶ ἐμπολήσομεν καὶ τὰ σάββατα καὶ ἀνοίξομεν θησαυροὺς τοῦ ποιῆσαι μικρὸν μέτρον καὶ τοῦ μεγαλῦναι στάθμα καὶ ποιῆσαι ζυγὸν ἄδικον τοῦ κτᾶσθαι ἐν ἀργυρίῳ πτωχοὺς καὶ ταπεινὸν ἀντὶ ὑποδημάτων καὶ ἀπὸ παντὸς γενήματος ἐμπορευσόμεθα; LXX, ΑΜΩΣ 8, 2-6.

¹⁰¹⁰ καὶ ἔσται ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ, λέγει κύριος ὁ θεός, καὶ δύσεται ὁ ἥλιος μεσημβρίας, καὶ συσκοτάσει ἐπὶ τῆς γῆς ἐν ἡμέρᾳ τὸ φῶς καὶ μεταστρέψω τὰς ἐορτὰς ὑμῶν εἰς πένθος καὶ πάσας τὰς ᾠδὰς ὑμῶν εἰς θρήνον... LXX, ΑΜΩΣ 8, 9-10.

¹⁰¹¹ LXX, ΑΜΩΣ 5, 24.

¹⁰¹² LXX, ΩΣΗΕ 7, 11.

наглашено је читавим његовим наративом. Колико год се чинило да је пристрасан, што се свакако ни не може избећи код овакве врсте жанра, приметно је колико је историчар посвећен покушајима да остане објективан, савестан приповедач, темељно доносећи детаље хришћанске повеснице у покушајима опстанка, или здраве обнове државе, записујући о ономе што је чуо и видео, засигурно покушавајући да не буде приклоњен у праћењу догађаја. Колико је све то могуће судити на основу детаљног проучавања историјског дела Дука, од првог до последњег записа, остаје савесни приповедач о ономе што се чује и види, покушавајући да буде непристрасан у сопственој нарацији.

Дакле уочљиво је и не може се прећутати да је Дука истински и горљиви ромејски патриот, премда са посебним и унапред формираним осећајем и постојаним начелом да једноставно не прећуткује мане свог рода, нити пред њима затвара очи. Његов патриотизам поседује здраву основу, која не дозвољава да патриотски набој својим присуством чињенице негативне по поредак претвори у позитивне, и обрнуто. Та литерарна граница је јасно читљива уверавањем којим нам Дука исказује да је управо свестан ограничења одбрамбених способности свог народа у датој епохи. Он стога не крије властита огорчена осећања према њима, но у исто време са засебним патосом истиче чињенице позитивног поретка и вредности, искрено тугујући због жалосне судбине својих сународника и њиховог вољеног Града. Карактеристична је у овом смислу наклоност историчара према цару Јовану VI Кантакузину. Дука је његов непоколебљиви *post festum* присталица, те на основу тога он одлучно одбија да види било какву вредност или препозна разлог постојања намере у достојном приказу личности Алексија Апокавка, који је од приврженог присталице Кантакузинове политике постао непомирљиви чак и његов смртни противник. Дука га представља као изразито неверног, простака и кукавицу, али вештог лукавца и ужасно опаког човека (Ἀλέξιον τὸν Ἀποκαυιον, ἄνδρα ἀγενῆ τε καὶ ἄνανδρον, πλὴν ποιῖλον ἐν πανουργίᾳ καὶ δεινὸν ἐν σκαιότητι).¹⁰¹³ Његова смрт не изазива ни минимум саосећања код нашег историчара, напротив, и закључно у описима његове насилне смрти он препознаје заслужено избацавање из раја другог Сотоне (ὁ δὲ κατὰ γῆς ἀπὸ τοῦ ἵππου ὡς ἀπ' οὐρανοῦ ἄλλος Σατὰν πίπτει).¹⁰¹⁴ Али зато се о Кантакузину дају беспрекорно бриљантни описи у којима он стоји као и литерарно

¹⁰¹³ Ducas V, 3, *ed. Grecu*, 43.

¹⁰¹⁴ Ducas V, 4, *ed. Grecu*, 45.

и морално оличење истинског византијског човека. Такво је подсећање и на његове најверније следбенике, људе који су били полубогови и хероји, Пелопови и Ајакидини потомци (ἄνδρας ἡμιθέους ἥρωας καὶ Πελοπίδων καὶ Λιακίδων ἀπόγονα).¹⁰¹⁵ Кантакузинова енергија, која није дозвољавала ни сну ни лењости да му замагле ум (οὐκ ἐδίδου ὕπνον τοῖς βλεφάροις οὐδὲ τοῖς κροτάφοις νυσταγμόν),¹⁰¹⁶ разборитост и ратничко умеће (ἀνδρὶ συνετῷ καὶ τὰ πολεμικὰ μαχιμωτάτῳ),¹⁰¹⁷ том славном цвету своје генерације у племству (καὶ τῶν εὐγενῶν, ὡς εἶποι τις, ἄνθος εὖοσμον),¹⁰¹⁸ својом појавом и деловањем константно је указивао на мирољубивост и уравнотежену тактичност (τότε ἅπαν τὸ στράτευμα ἰδὼν τὴν ἄκραν αὐτοῦ ἀγαθότητα καὶ τὴν εἰς τοὺς ἐχθροὺς ἀνεξικαλίαν εὐφρόνησεν καὶ ἐδόξασεν),¹⁰¹⁹ посебно његов исправан однос испуњен поштовањем према Јовану V Палеологу и његовој мајци Ани Савојској,¹⁰²⁰ коначно и чиме Дука оправдава његову узурпацију,¹⁰²¹ те је историчар касније недвојбено склон да у свеукупном Кантакузиновом деловању током грађанског рата 1341 – 1347. године препозна манифестацију Божије воље (τοῦ Θεοῦ εἰς τοῦτο σιληρόν αντος τὴν καρδίαν αὐτοῦ).¹⁰²²

И поред наклоности коју очито Дука исказује према Кантакузину, аутор и потенцијално у њему види онога који ће извршити казну над Палеолозима због почињених грехова, свака даља могућност и перспектива ромејских подела горчином пера је претакала његове мисли. Ипак, низ фактографских података је битно истаћи као паралеле које се напослетку стапају на византијском посвесном хоризонту, чије одсјаје у том сутоњу ромејске историје историчар има потребу да нагласи. Наиме, историјска реална опорост таквом је и чинила историчареву приповест и она је сва натопљена несрећама Ромеја изазваних борбама између породица Кантакузин и Палеолог, свеукупном насиљу над становништвом, док су у

¹⁰¹⁵ Ducas V, 4, *ed. Grecu*, 43.

¹⁰¹⁶ Ducas X, 4, *ed. Grecu*, 65.

¹⁰¹⁷ Ducas V, 1, *ed. Grecu*, 41; такође и str. VIII 3, 57.

¹⁰¹⁸ Ducas V, 1, *ed. Grecu*, 41.

¹⁰¹⁹ Ducas X, 2, *ed. Grecu*, 63.

¹⁰²⁰ Прилазећи јој голе главе, Кантакузин пољуби руку младићу и наклони се младићевој мајци, како то обичаји налажу, и поздравил их са „Царе и царице Ромеја!“ Вид. Ducas X, 2, *ed. Grecu*, 63.

¹⁰²¹ Присећајући се побуне царице и сената против њега која је била подстакнута због зависти без икаквог разумног разлога или доказа о издаји, Кантакузин се сложи са Ромејима. Носећи свилене и црвене полу-чизме, беше проглашен за цара војске. Ducas VI, 2, *ed. Grecu*, 49.

¹⁰²² Ducas VI, 2, *ed. Grecu*, 49.

међуромејске сукобе инволвирани и снажни упливи Срба и Турака¹⁰²³. Као свеукупан исход ромејских несрећа грађанског рата за историчара језгровити приказ је једино и подразумевано био поражавајући и жалостан (*καὶ ἦν ἰδεῖν θέαμα ἔλεεινόν*):

*Ко су били поробљивачи? Ромеји! Ко су били заробљеници? Ромеји! Ко су они које је погубио мач? Ромеји! Ко су они које су мачем убијали? Ромеји! Чија су мртва тела? Ромејска! Ко их је погубио? Ромеји! О, великог ли ужаса!*¹⁰²⁴

Дука се, дакле, не прикрива и нимало се не суздржава да катастрофалним по Ромеје окарактерише Кантакузинов савез са турским емиром Орханом, док то огорчење кулминира и крунисањем тог савеза удајом Теодоре Кантакузине за османског емира:

*Ова гнусна веридба (ἡ μαρὰ μνηστεία) се десила јануара те године [1346]. Најмање пет хиљада Турака је послато Кантакузину с амбасадорима, људи који су били ратоборни, кратког фитиља и уништитељи Ромеја; могли су се упоредити са псима чији су зуби попут ајкулиних, или са Хафоном.*¹⁰²⁵

Све наведено је карактеристично и нимало изненађујуће када се дати редови испчитавају, премда се између њих назиру Дукин лик и карактер, као човека и патриоте, нераскидиво везаног за своју патрију, онога ко је чезнуо за њом, те на концу у великој мери одражавао и пророковао прошлост у савременост његовог тренутка.

Дука је у једном литерарном тренутку крајње огорчен због малодушности становника Константинопоља, који су чак били спремни, на изричит захтев султана Бајазита I да му предају свој град. Тек, недуго затим историчара радује када је тај ултиматум одважно и сложено одбијен.

[Бајазит], усхићен што га је срећа тако добро послужила, послао је амбасадоре цару Манојлу тражећи од њега да преда Град, али цар није одговарао. Већи део Константинопољана, патећи од глади и дубоко узнемирен, пре би изабрао да се град преда. Али када би се присетили зверстава које су Турци починили у

¹⁰²³ „...много заробљеника који су били први плод грехова Ромеја који су обитавали у Тракији и у свим западним провинцијама. Битињани и Фригијци и сви они који су живели у провинцијама на истоку су већ били уништени, што временом, што од стране Турака“. Ducas VII, 2, *ed. Greci*, 53; „Несрећни Ромеји које су заробљавали Срби су били слати за Србију, док су оне које су хватали Турци били пребацивани преко мореуза и шеткани као заточеници у Пруси и осталим градовима“. Ducas IX, 2, *ed. Greci*, 61.

¹⁰²⁴ Ducas IX, 2, *ed. Greci*, 61.

¹⁰²⁵ Ducas IX, 1, *ed. Greci*, 59.

Азији, уништавања градова, разарања светих храмова, дуготрајних мучења и изнуђивања у сврху терања да се одрекну своје вере, брзо би променили мишљење, говорећи, „Хајде да не клонемо духом. Положимо наше наде у Бога. Стрпимо се још мало дуже – и ко зна? Можда ће Бог, обраштајући наше зрехе, бити милостив као што је био према древној Ниниви, и спасити нас од ове звери.“ Што је више тиранин увиђао да Константинопољани пружају отпор и не удовољавају његовим жељама, више је беснео и љутио се на Град.¹⁰²⁶

С подједнако видљивим задовољством историчар говори и о храбром отпору који су 1410. године пружили становници византијске престонице војним трупама султана Мусе.

Утаборио се [Муса], потпуно убеђен да ће заузети Константинопољ. Али, није био способан да испуни свој постављени циљ. Без обзира на то, није престајао да свакодневно напада Град, и много њих је пало на обе стране. Константинопољани су кренули на Турке и за сваког палог Ромеја, три Турчина би изгубила живот. Ово, међутим, није било по вољи цара. Пошто је Ромеја било мало, чувао их је као зеницу ока свога. Рекао је, „Шта ја добијам тиме ако изгубим десет од сто ромејских војника, и какву штету претрпи Муса ако изгуби стотину од хиљаду Турака?“ Међутим, Ромеји су били одважни у одлуци да се придруже у борби против Турака.¹⁰²⁷

Као потврђеног патриоту, Дуку погађају све ромејске несреће (τὰ τῶν Ῥωμαίων δυστυχίματα),¹⁰²⁸ и кроз визуру патње и никако другачије је сагледана свака поменута опсада Царице градова. А како је, само као пример, изгледала Бајазитова опсада, те посебно како је утицала на живот престонице и њених становника, остављамо да нас ипак историчар обавести проводећи нас том панорамом:

Град, без косача и вршиоца и ојађен глађу великих размера, био је готов да издахне. Тиранин у ствари није ратовао против Града у правом смислу. Није поставио справе за опсаду да разори зидове и зидине, нити је користио било коју другу војну опрему. Није наредио његовим лагано опремљеним војницима да иду у окршаје. Уместо тога, поставио је више од десет хиљада људи око Града да чувају излазе тако да ништа не може да уђе или изађе. Стога је унутар града била велика оскудица жита, вина, уља, и осталих намирница. Није било хлеба нити куване хране због мањка дрва, па су растурили одаје у двору и користили зреле као дрва за ватру.¹⁰²⁹

¹⁰²⁶ Ducas XIV, 1, ed. Grecu, 81-82.

¹⁰²⁷ Ducas XIX, 9, ed. Grecu, 127-129.

¹⁰²⁸ Ducas XII, 6, ed. Grecu, 75.

¹⁰²⁹ Ducas XIII, 7, ed. Grecu, 79.

Прихватање реалности, ипак није лишило Дуку искрене потребе за молитвом, што је заправо и пролегомена у Бајазитову пропаст, приповесно уметнута непосредно пре зачетка Тимурове кампање по Малој Азији и пред Ангорску битку:

*Ово је терет наших грехова! Правда у казни Божјој! Али Ти, Боже, и њима суди по њиховим делима. Отпусти нам наше преступе, о Господе, и не дозволи да се сломимо као трска лана, него погледај на нас Твојим милостивим оком.*¹⁰³⁰

И поред остварене молитве, међутим, ни на једном месту своје историје, Дука није на таквим висинама исказао патриотско осећање и стање напетости као у представљању последњег трагичног чина византијске историје. Свему је устину попут увода у завршне сцене претходило понижење Ромеја, обавештених о новом наследнику османског престола коме морају упутити посланство са честиткама:

...ὁμοίως καὶ οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει τότε οἰκοῦντες δύστηνοι Ῥωμαῖοι καὶ δυστυχεῖς σὺν τῷ δεσπότη Κωνσταντίνῳ μαθόντες καὶ αὐτοὶ τὴν ἐναλλαγὴν τῆς ἡγεμονίας, ἔστειλαν πρῶτες χάριν παραμυθίας καὶ τῆς ἀρχῆς τὴν καθεδριὰν προσαγορεύσαντες.¹⁰³¹

Са жаљењем, и опет не прикривајући огорчење, тај бесциљан ромејски план сопственог понижавања пред Мехмедом II, Дука карактерише одсуством разума, односно дословно:

ἢ γὰρ μωρὰ τῶν Ῥωμαίων συναγωγὴ ἐσκέφατό τινα ματαίαν βουλήν, στείλασα πρὸς αὐτὸν πρῶτες.¹⁰³²

IV-7. Пророчка књижевност или мрачни дани Цариграда

Осим што пророци спадају у ред највећих верских учитеља, њихова главна улога чинила је неизмерни утицај на потоње генерације читалаца Библије.¹⁰³³ Септуагинта, односно

¹⁰³⁰ Ducas XV, 3, *ed. Greci*, 87.

¹⁰³¹ Ducas XXXIII, 12, *ed. Greci*, 289.

¹⁰³² Ducas XXXIV, 2, *ed. Greci*, 293.

¹⁰³³ У ту књижевност сврставају се књиге пророка Исаије, Јеремије, Језекила и Данила а под називом „велики пророци“, при чему се уз Књигу пророка Јеремије прибранају девтероканонске Варуха, Плач Јеремијин, а за њима следе Осија, Амос, Михеј, Јоил, Авдија, Јона, Наум, Авакум, Софоније, Агеј, Захарија и Малахија под

хришћански Стари Завет, завршава се књигама пророка чиме сама композиција указује да пророчку књижевност треба разумети као нагвештај месијанске будућности, те се Нови Завет природно надовезује на Септуагинту. Тиме се пророци указују као чувари и тумачи Закона.¹⁰³⁴ Иако пророчке речи и Божија реч коју преносе бива изговорена у једном конкретном историјском часу, оне ипак задржавају велики значај за потоње генерације: оне су преношене, тумачене и дописиване за **нове контексте и ситуације** и њихов првобитни облик је тешко одредив. Основна шема за обликовање једне пророчке књиге састоји се у постепеној промени **од најаве суда и невоље - до најаве спасења** и то у три степена: речи осуде Израила, речи осуде других народа, речи спасења и утехе за Израил.¹⁰³⁵ Пророк је у библијском смислу онај који је од Бога позван да „речи Божије“ на различит начин саопштава **цару и народу** и мање представља поглед у будућност, а више један отржењујући, критички поглед на садашњост и прошлост, са наглашеним указивањем на **грех и неправде** у друштву. Исход је, стога, веома оштра проповед о осуди и наступајућем и неизбежном суду Божијем над својим народом или другим народима.¹⁰³⁶

На основу изреченог, као и према поставци Септуагинте којом се наративно креће историчар Дука - мотивима, симболиком, те неизбежним мрачним предказањима по ромејски свет - попут пророка најављује близак пад Цариграда, иако се то већ из његове историјске перспективе догодило. Уколико се кроз разнолике савремене студије пророцима приписивао одређени степен екстазе приликом „виделаштва“, ипак је „рационална“ врста пророковања својствена свима њима, а посебно нашем „ромејском пророку“, који с посебним

називом „мали пророци“. Придеви „мали“ и „велики“ не односе се на значај пророка већ на обим текста а редослед књига није хронолошки. ЛБЕ, 346-347.

¹⁰³⁴ Пророци су проповедали усмено а њихови ученици су сачували и коначно записали пророчке речи (Осим Књига пророка Језекила 40-48). Пророчка књижевност је испрва колала у народу у облику кратких и одвојених списа. Приликом састављања додавани су одређени елементи, а ранија грађа преуређена према одређеној структури. *Тамил*, Старозаветни пророци, 54-55.

¹⁰³⁵ Усмене пророчке речи књижевно су обрађене у складу са говорничким обичајима у метричко-поетском облику. Поезија је сматрана божанским даром, а коришћење поетских облика говорило је у прилог богонадахнутости пророка. ЛБЕ, 97-101.

¹⁰³⁶ Пророчка књижевност садржи следеће литерарне жанрове: пророчанство - свечана изјава дата у име Божије (Књига пророка Јеремије 19, 11; 28, 16) и препознаје се по формулама „тако говори Господ“ и закључка „пророчанство Господње“; побуда (подстицајни говор Ам 4, 5); аутобиографије (Ис 6; Јер 1, 4-10; Ос 3, 1-4); описи (визија и снова); наративна биографија (Јер 26-29; 32-45; Ам 1-2); химна (Ис 42, 10-13; Ос 6, 1-6); исповест (Ис 53, 1-9; Јер 11, 18-12); грдња и претња (упозоравајући говор Ис 5, 8-25; Јер 7, 16-20); алегија (Јез 17, 2-24; 19, 2-14); симболичке акције (Јер 13, 1-9) и симболички живот (Ос 1-3). ЛБЕ, 346-347.

разлогом посеже за Књигом пророка Јеремије, пружајући психолошку и екстатичну перспективу тока последње ромејске битке у тренуцима када најхрабрији на зидинама Константинопоља, Ђовани Ђустинијани - бива рањен:

...кад је Фортуна требало да отме победу из турских руке, из средине зараћене ромејске војске, Бог узме њиховог вођу, моћног ратника дивовског таса. Рањен је пред зору оловним хицем који је прошао кроз задњи део његове руке, бушећи му гвоздени грудни оклоп, који је био скован исто као и Ахилова оружја. Немоћан да ублажи бол од ране, повикао је цару, „Храбро брани своје место, а ја ћу се повући на брод да се побрине за моју рану. Онда ћу се хитро вратити.“ Тог часа су се речи које је Јеремија рекао Јеврејима обистиниле,

Οὕτως ἐρεῖτε πρὸς Σεδεκίαν· τάδε λέγει Κύριος ὁ Θεὸς Ἰσραήλ· Ἰδοὺ, ἐγὼ μεταστρέφω τὰ ὄπλα τὰ πολεμικὰ τὰ ἐν ταῖς χερσὶν ὑμῶν ἐν οἷς ὑμεῖς πολεμεῖτε ἐν αὐτοῖς τὸν βασιλέα Βαβυλῶνος· καὶ τοὺς Χαλδαίους τοὺς συγκεκλεικότας ὑμᾶς ἔξωθεν τοῦ τείχους· καὶ εἰσάξω αὐτοὺς εἰς τὸ μέσον τῆς πόλεως ταύτης· καὶ πολεμήσω ἐγὼ ὑμᾶς ἐν χειρὶ ἐκτεταμένῃ· καὶ ἐν βραχίονι ὑψηλῷ μετὰ θυμοῦ καὶ ὀργῆς· καὶ παροξυσμοῦ μεγάλου· καὶ πατάξω τοὺς κατοικοῦντας ἐν τῇ πόλει ταύτῃ· τοὺς ἀνθρώπους καὶ τὰ κτήνη θανάτῳ μεγάλῳ καὶ ἀποθανοῦνται.

οὐ φείσομαι ἐπ' αὐτοῖς καὶ οὐκ' ὀκτείρω αὐτούς.¹⁰³⁷

Οὕτως ἐρεῖτε πρὸς Σεδεκίαν βασιλέα Ἰουδα· Τάδε λέγει κύριος Ἰδοὺ ἐγὼ μεταστρέφω τὰ ὄπλα τὰ πολεμικὰ, ἐν οἷς ὑμεῖς πολεμεῖτε ἐν αὐτοῖς πρὸς τοὺς Χαλδαίους τοὺς συγκεκλεικότας ὑμᾶς ἔξωθεν τοῦ τείχους, εἰς τὸ μέσον τῆς πόλεως ταύτης καὶ πολεμήσω ἐγὼ ὑμᾶς ἐν χειρὶ ἐκτεταμένῃ καὶ ἐν βραχίονι κραταῖῳ μετὰ θυμοῦ καὶ ὀργῆς καὶ παροξισμοῦ μεγάλου καὶ πατάξω πάντας τοὺς κατοικοῦντας ἐν τῇ πόλει ταύτῃ, τοὺς ἀνθρώπους καὶ τὰ κτήνη, ἐν θανάτῳ μεγάλῳ, καὶ ἀποθανοῦνται.

οὐ φείσομαι ἐπ' αὐτοῖς καὶ οὐ μὴ οἰκτιρήσω αὐτούς.¹⁰³⁸

Лукино одступање у односу на текст Септуагинте је овде посебно уочљиво. Међутим, оно што је карактеристика датог текста јесу италијанизоване грчке речи, као и прекрајање старозаветног казивања, што чини се одаје посебан утисак узавреле историјске атмосфере коју историчар преноси, чак могуће и без проверавања аутентичности пророчких речи, већ њиховим навођењем по присећању. У комбинацији са српским преводом, дато место гласи:

„Овако реците Седекји: Овако вели Господ Бог Израилев: ево, ја ћу окренути натраг оружје што је у вашим рукама, којим се бијете с царем Вавилонским и са Халдејцима који су вас опколили иза

¹⁰³⁷ Ducas XXXIX, 10, ed. Grecq, 357.

¹⁰³⁸ LXX, ΠΕΡΕΜΙΑΣ 21, 3-6,7.

зидова, и скупићу их усред тог града; II ја ћу војевати на вас руком подигнутом и мишицом крјепком и гњевом и јарошћу и жестином великом. II побићу становнике тога града, и људе и стоку; од помора великог помреће. Нећу их штедети нити ћу се на њих смиловати!“

Када је цар видео да се Ђовани повлачи обесхрабрио се, као и његови саборци.

Попут војника на бедемима престонице и наш историчар обесхрабрен литерарно започиње и схвата да следи ромејско суочавање с пропашћу. **Пад Града** доносио је **крај Царства**. Ово је суштинска тачка Дукине историје. Опсада и повесни пут ка османском заузимању Града појављује се као појам према коме се његова историја креће. Прва експликација тога дата је поводом офанзиве султана Мусе на зидине Цариграда и смрти сина Николе Нотараса из 1411. или 1412, на самом крају прве трећине текста.¹⁰³⁹ С друге стране, дуга прича о опсади и паду Цариграда заузима отприлике петину дела, а Фатихово преузимање трона које следи, профанација Аје Софије, или погубљење Луке Нотараса и његове деце служе као закључни део овог дела приче. Стога, судбина Града, више од династије Палеолог, фасцинира Дуку, а опет, начин на који он „пророкује“ пропаст Византије може се боље разумети ако се обрати пажња да је Дука посезао и за псеудо-пророчанствима о чудесној заштити Константинопоља.

У рано јутро 29. маја 1453. године, када су Мехмедови војници надвладали градске бедеме, становници Цариграда, већ успаничени, напустили су своје домове и пожурли према Светој Софији. У овом драматичном часу, Дука прекида нит своје приповести како би објаснио у шта би и могао да верује, као и Цариграђани, да су мотиви очајничког покушаја проналажења склоништа у Великој Цркви:

Зашто су сви тражили уточиште у Великој Цркви (ἐν τῇ Μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ)? Много година пре су чули од неких лажних пророка да је судбина Града да буде предан Турцима који ће ући са великом силом, и да ће они посећи Ромеје све до стуба Константина Великог (τοῦ Κίονος τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου). Међутим, након тога ће анђеο (ἄγγελος), спуштајући се с мачем у рукама, царство и мач дати непознатом човеку, веома простом и сиромашном, који ће стајати код стуба. „Узми овај мач“, рећи ће анђеο, „и освети народ Божији.“ Онда ће Турци побећи, а Ромеји их гонити, секући их унут. Истераће их из Града и са запада и са истока све до граница са Персијом, до места званог Монодендрион (ἐν τόπῳ καλουμένῳ Μονοδενδρίῳ). Пошто су у потпуности веровали да ће се ово пророчанство испунити, неки су бежали и саветовали друге да и они то исто учине. То је било убеђење Ромеја који су још давно имали у виду који ће им садашњи поступци бити, бранити се: „Ако Стуб Крста буде иза нас, избећи ћемо будући гнев (εἰ καταλείψομεν τὸν Κίονα τοῦ Σταυροῦ ἐξόπισθεν ἡμῶν,

¹⁰³⁹ Ducas XIX, 9, *ed. Grecu*, 127-129.

φερζόμεθα τῆς μελλούσης ὀργῆς)“: Дакле, ово је био разлог бега у Велику цркву. За само један час се та Велика Црква испунила мушкарцима и женама. Било је народа више него што се могло избројати, и горе и доле, у порти и посвуда. Замандалили су врата и чекали, надајући се да ће их избавити безимени спасилац.¹⁰⁴⁰

Текст на који се Дука ослања, у овом случају - остаје неидентификован, иако је недвосмислено могуће прецизно га ставити у *апокалиптичну византијску традицију*. Тема последњег цара и нагли преокрет у којем се Град спасио односи се на „Откривење Псеудо-Методија“, текст из друге половине VII века велике популарности у Византији. Такође, мотив сиромашног цара налази свој пандан паралелно у X веку и делу „*Vie d'André Salos*“. Али, изворно, у Дукином делу се препознаје текст „Псеудо-Данила“, у науци познатијег под насловом „*Ultima visio Danielis*“, а тиче се догађаја након 1204. године.¹⁰⁴¹ У овом тексту, инспирисаном „Псеудо-Методијем“, последњи владар се представља под обличјем сиромашног цара, чак иако се његова прича разликује од Дукине приповести, јер место последњег сукоба између Ромеја и непријатеља налази се на „Монодендриону“. Анализирани одломак није једини којем Дука прибегава. Већ и раније га је скоро прећутно користио говорећи о моменту када ромејски изасланици преносе цару Мехмедове речи препуне беса и гнева, у којем су Цариграђани препознали да је то

онај који ће ући у Град и уништавати и поробљавати његове становнике, газити по благословеним светим тајнама, разорити свете цркве и на тргове и раскршћа бацити мошти људи које је Бог надахнуо и мученика који се у црквама налазе. Авај! Шта да радимо? Куда да идемо?“¹⁰⁴²

У *Последњој Даниловој визији* налази се на недвосмислене паралелне блискости, где је реч о младом човеку (*meirakion*), који ће након опсаде Константинопоља и пада бедема, газити Град, побости своје жезло или свој барјак, скрнавeћи олтаре. Сви свети и њихове мошти биће уништени, а становници (?) - предати синовима пропадања.¹⁰⁴³

Чињеница да је Дука два пута користио *Данилове визије* важна је на више начина. Пре свега, видимо да је у овим смутним ромејским временима актуелност апокалиптичних текстова била веома интензивна. Истовремено и у датом случају, чини се, Дука као да алудира на свесну

¹⁰⁴⁰ Ducas XXXIX, 18, *ed. Grecu*, 365.

¹⁰⁴¹ *Flusin*, Prédications et prophéties dans l'œuvre de Doucas, 362-364.

¹⁰⁴² Ducas, XXXIV, 6, *ed. Grecu*, 299.

¹⁰⁴³ *Flusin*, Prédications et prophéties dans l'œuvre de Doucas, 364.

могућност да ће поменути редови бити препознати од стране читалаца, у смислу потпуне разумљивости без обзира на одступања. Утицај поменутих прорицања, стога, не мора ни бити дословно пренет. С тим у вези, већ сами термини „лажни пророк“ или „варљиво предсказање“, увек су подложни анализи и без обзира на ауторитативност пророчанстава и њихово поимање у византијском свету XV века, које би ромејски човек могао да одбаци, било због сумњивог порекла или због супстинске неверодостојности, историјски сценарио епохе био је веома плодно тле за такав вид надоградње. Напокон, предвиђања која је уживао Михаило Палеолог, иако имају сумњиво порекло, испоставила су се остваривим исходштима. Уосталом, Византија је већ спасавана у историјски неочекиваним крајностима, на пример, када је Бајазит I морао да прекине опсаду Града, не би ли се суочио са Тамерланом, бивајући скрхан Ангорском битком, а тиме осигуравајући Ромејима неочекивани предах.

Дакле, за наведени део псеудо-пророчанства може се рећи да је детаљно реализован. Уколико оно и проноси недоследности и есхатолошке грешке, онда је то могуће и објаснити тиме што су била непоколебљива уверења Ромеја да ће Константинопољ заштитити Бог без обзира шта они чине. Дукина концепција је зато сасвим другачија и опречна из несумњивог разлога што је управо такав став Ромеја подвргао критици, чиме је и такво расуђивање завредило његову осуду. За њега будућност Града није трајно питање хришћанске предестинације. Она заправо зависи, према историчару, од религиозног става његових становника, јер Ромеји никада нису себи смели дозволити смелост искључивог ишчекивања, или повољан исход у непредвидивости освајача. Таква заслепљеност и ромејске мане су неопростиве, те нису ни подложне разматрању у божанској интервенцији, односно, како им Лука и спочитава:

О убоги Ромеји! О бедници (ὦ δούστροι Ρωμῆαι· ὦ ἄθλιοι)! У храм који сте до јуче називали пећином и олтаром јеретика (τὸν ναὸν ὃν ἐκαλεῖτε χθὲς καὶ πρὸ τῆν χθὲς σπήλαιον καὶ βωμὸν αἰρετικῶν), у који ниједан од вас није хтео да уђе да не буде окаљан литургијом коју су служили свештеници који су прихватили Унију црква, сада се због надолазећег гнева гурате да уђете и тражите спас. Али, чак ни надолазећи праведни гнев не може вашим срцима дати мира. Па чак и да се, у свој тој несрећи, анђеос са небеса спусти и каже вам (εἰ ἄγγελος κατήρχετο ἀπ' οὐρανοῦ ἐρωτῶν ὑμᾶς) „Ако прихватите Унију и мир у вашој Цркви, ја ћу истерати непријатеља из Града“, ви ни тад нећете пристати. А и да пристанете, то би била само лаж! Онај који је пре само пар дана рекао, „Било би боље да паднемо у

турске неголи у руке Франака (χρεῖττον ἐμπροσθεῖν εἰς χεῖρας Τούρκων ἢ Φράγκων)“ - знао је да је ово тачно.¹⁰⁴⁴

Дефинишући тако Град као примарно политички простор, Дука фаворизује Велику Цркву која је заправо изграђени и јасно формирани религијски простор. Историчар на тим основама саткан ромејски идентитет патрије има за потребу да објасни чињеницу предвиђања која најављују спас Града, а притом су неостварива и нужно погрешна, јер религијски став Цариграђана није својом непоколебљивошћу дозволио спас Константинопоља. Управо из разлога што је на Палеолозима почивала клетва и грех, откако је Михаило VIII прекршио дате заклетве преотимајући престо.

Ромеји су се, дакле, заклели да ће признати Палеолога као цара Ромеја, када он прво ослепи Јована Ласкариса. Западајући у анатему, као што су то Јевреји урадили за време Исусовог страдања, на себе су навукли клетву. И они су били потпуно уништени, као што ће ова прича обелоданити, проклетти истом муком као и Јевреји који су постали фанатици својих престапа.¹⁰⁴⁵

Друго је проклетство почивало на Ромејима, јер су били саучесници у лажима истога и последњег цара, притом не држећи се датих обећања везаних за унију цркава, те ће

...за многе завете зарад подривања уније и слоге међу хришћанима ... што је и било договорено на Другом лионском сабору у дане првих Палеолога и на Фирентинском сабору за време последњег цара Палеолога... ,положене у име Светог Тројства за жртву имати неоспорно изопштење, због чега ће, према историчару, упркос Божанској и Светој литургији, бити избрисано сећање на њих са лица земље, а са њима и сећање на Град (μέλλωσιν ἐξάραι τὸ μνημόσυνον αὐτῶν ἐκ γῆς καὶ σὺν αὐτοῖς τὸ τῆς Πόλεως).¹⁰⁴⁶

На овом месту долазимо до лако препознатљивог Дукиног става, као самопрокламованог и задоцнелог заговорника уније између Грка и Латина. Дакле, тема вишеструких лажи и прекршених заклетви веома је присутна у његовом делу, због чега се нештедимиче литерарно исцртава Божији гнев над главама Ромеја. Јасно је да иако Дука инсистира на пророчанствима која су неостварива, па чак уколико се жели рећи и *post festum* неиспуњена, суштински и

¹⁰⁴⁴ Ducas XXXIX, 19, *ed. Grecu*, 365.

¹⁰⁴⁵ Ducas VII, 2, *ed. Grecu*, 53.

¹⁰⁴⁶ Ducas XXXVI, 6, *ed. Grecu*, 319.

мисаоно он кулминира тезом осуде датих концепција да ће Бог по сваку цену заштитити Град и Ромеје.

Насупрот разочаравајућим предвиђањима која Константинопољу обећавају сигуран опстанак, Дука их је заменио другим пророчанствима која не би могла изневерити наслућено историјско исходиште, јер непогрешиво почивају у речима Светог Писма. Ово је важан аспект његове *византијско-турске историје* и елемент који целом делу даје посебну ноту и дубину. Прича о догађајима који воде ка заузимању Цариграда, паду и пропасти Града, о заточеништву Ромеја, утемељена је Дукиним промишљањем старозаветних казивања. Темељне реализације изједначавања и пресликавања су видљиве: Аја Софија је Нови Сион, Константинопољ је Нови Јерусалим. Заузимање Града и ропство Ромеја поновили су библијску слику Навуходоносоровог заузимања Јерусалима и заробљеништва народа Израила. Стога се речи пророка који најављују заузимање Јерусалима подједнако односе и на историчару савремену ситуацију, почевши од тренутка који је најављен у мартовским дешавањима 1453. године и посебно моментом када су Велику цркву напустили противници уније, због чека Дука тим поводом експлицитно посеже за речима пророка Исаије:

Почетком марта тиранин је у све провинције изаслао веснике и гласнике и позвао све да се придруже у походу на Град. Пописана војска која је служила за плату је дошла у великом броју. Ко може да каже колико миријада није пописано?¹⁰⁴⁷ Сви који су чули позив „На Град“ (κατὰ τῆς Πόλεως) су брзо дошли, чак и момчић исувише млад за марш и старина исувише стара да трчи. Константинопољани су мољали Бога да не дозволи напад током Велике седмице, јер су чули да се тиранин већ приближава у својим ратним кочијама. На Источни петак Васкрсне недеље, Навуходоносор је стигао на капије Јерусалима и улогорио се иза брда насупрот капије Харсије. Све његове снаге су послате са Ксилопорте близу двора на Златну капију на југу, као и са Ксилопорте у Космидион. У дубину су се расули низ равницу коју је претходно уништио Караца. Мехмед је почео опсаду у петак после Васкрса, 6. априла. Од оног дана када је наводно настала Унија у Великој цркви, Константинопољани су је се клонили као да је јеврејска синагога и у њој више није било нити причешћивања, нити жртве паљенице,¹⁰⁴⁸ нити кађења. Ако би неко од свештеника служио Божанску литургију на свети дан, поклоници би остајали до причешћа а онда се растајали, жене подједнако као и мушкарци, монаси исто као и монахиње. Шта још рећи? На цркву су гледали као на пагански олтар, а на жртву као дар Аполону. Из овог је разлога Исаија, као из Божјих уста, говорио: „Зато ћу ево још радити чудесно с тијем народом, чудесно и дивно, и мудрост мудријех његовијех погинуће и разума разумнијех његовијех нестаће.“¹⁰⁴⁹ Тешко онима који

¹⁰⁴⁷ Највећи број који су стари Грци исказивали једном речју; износио је око десет хиљада; у савременом преводу може гласити - безброј.

¹⁰⁴⁸ θυσιαστήριον ἐκ γῆς ποιήσατέ μοι καὶ θύσατε ἐπ’ αὐτοῦ τὰ ὀλοκαυτώματα καὶ τὰ σωτήρια ὑμῶν, τὰ πρόβια καὶ τοὺς μόσχους ὑμῶν ἐν παντὶ τόπῳ, οὗ ἔστιν ἐπωνομάσω τὸ ὄνομά μου ἐκεῖ, καὶ ἦξω πρὸς σὲ καὶ εὐλόγησω σε. LXX, ΕΞΟΔΟΣ 20, 24.

¹⁰⁴⁹ διὰ τοῦτο ἰδοὺ ἐγὼ προσθήσω τοῦ μεταθεῖναι τὸν λαὸν τοῦτον καὶ μεταθήσω αὐτοὺς καὶ ἀπολῶ τὴν σοφίαν τῶν σοφῶν καὶ τὴν σύνεσιν τῶν συνετῶν κρηψῶ. LXX, ΗΣΑΙΑΣ 29, 14.

дубоко сакривају од Господа намјеру, који раде у мраку и говоре: Ко нас види? И ко нас зна?¹⁰⁵⁰ Стога, рече Господ: „Тешко синовима одметницима, говори Господ, који састављају намјере које нијесу од мене, заклањају се за заклон који није од мог Духа, да домаћу грџеју на грџеју.“¹⁰⁵¹

Исаијина пророчанства не пружају Дуки искључиви општи оквир који му омогућава да протумачи велики догађај као што је заузимање Константинопоља, у којем он види Божију казну коју су Римљани својом кривицом привукли на себе. Овде, такође, почива и детаљна најава онога што је историчар видео и догађа му се „пред очима“, уз све преокрете и личности, односно попут старозаветних тумачења пророчких речи о мрачним данима Јерусалима који ће уследити.

У том контексту, рецимо, можемо се послужити примером када историчар инкрустрира Луки Нотарасу изговорене речи, које се опет и наново тичу сабора о сједињењу цркава, а у којима почива скоро сав ромејски грех, који ће свесно радије у Граду видети турски турбан, неголи латинску тијару. И изнова након тога, Дука ће се послужити одломком Исаијиног пророштва:

Али, Исаија му је говорио (мисли се на Нотараса), исто као Језекији: „Чуј реч Господа над војскама.¹⁰⁵² Ево, доћи ће вријеме кад ће се одијети у Вавилон све што има у кући твојој, и што су сабирали оци твоји до данас, неће остати ништа, вели Господ.¹⁰⁵³ И синове твоје, који ће изаћи од тебе, које ћеш родити, узће да буду дворани у двору цара вавилонског.“¹⁰⁵⁴

На концу своје дуге приповести о заузимању Константинопоља, Дука „доказује“ испуњење пророкових речи: Нотарас, непосредно пре него што је погубљен, лишен је целокупног свог имања, а најмлађи од његових синова био је позван да служи султану. Пророчанство Исаије цитирано је на овом месту можда преурањено, јер његова реализација пројављује се у стварности много касније, односно након пада Града, као последња епизода која претходи „монодији“, којом се и завршава прича о Паду.

¹⁰⁵⁰ οὐαὶ οἱ βαθέως βουλήν ποιῶντες καὶ οὐ διὰ κυρίου· οὐαὶ οἱ ἐν κρυφῇ βουλήν ποιῶντες καὶ ἔσται ἐν σιότητι τὰ ἔργα αὐτῶν καὶ ἐροῦσιν· τίς ἡμᾶς ἐώρακεν καὶ τίς ἡμᾶς γνώσεται ἢ ἃ ἡμεῖς ποιῶμεν; LXX, ΗΣΑΙΑΣ 29, 15.

¹⁰⁵¹ Οὐαὶ τέκνα ἀποστάται, τάδε λέγει κύριος, ἐποίησατε βουλήν οὐ δι' ἐμοῦ καὶ συνθήκας οὐ διὰ τοῦ πνεύματός μου προσθεῖναι ἀμαρτίας ἐφ' ἀμαρτίας. LXX, ΗΣΑΙΑΣ 30,1; Ducas XXXVII, 8, ed. Grecu, 325-327.

¹⁰⁵² καὶ εἶπεν αὐτῷ Ησαίας Ἄκουσον τὸν λόγον κυρίου σαβαωθ. LXX, ΗΣΑΙΑΣ 39, 5.

¹⁰⁵³ Ἴδου ἡμέρας ἐρχονται, λέγει κύριος, καὶ λήψονται πάντα τὰ ἐν τῷ οἴκῳ σου, καὶ ὅσα συνήγαγον οἱ πατέρες σου ἕως τῆς ἡμέρας ταύτης, εἰς Βαβυλῶνα ἦξει, καὶ οὐδὲν οὐ μὴ καταλίπωσιν· εἶπεν δὲ ὁ θεός. LXX, ΗΣΑΙΑΣ, 39, 6.

¹⁰⁵⁴ ὅτι καὶ ἀπὸ τῶν τέκνων σου, ὧν ἐγέννησας, λήψονται καὶ ποιήσουσιν σπάδοντας ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ βασιλέως τῶν Βαβυλωνίων. LXX, ΗΣΑΙΑΣ 39, 7; Ducas XXXVII, 8, ed. Grecu, 327.

Пропаст Константинопоља коју су старозаветни пророци „најавили“, и не само уопштено, дакле, детаљно је испреплетана датим историчаревим мотивима. Дука се, како би показао да своје дело не заснива само на поменутом пророку, позива и на Амоса, те умногоме више од њега - на пророка Јеремију. Његово увођење тиче се приповести у којој се Турци успињу на бедеме Константинопоља, у тренуцима када је рањени Ђустинијани Лонго прунућен да напустити свој положај. Као и до сада и ово позивање на пророке заслужује прибрану пажњу, због начина на који је Дука читао, разумео и својој причи уподобљавао Свете Речи. Ђустинијанијеву повреду узроковало је посебно оружје: оловни метак, испален из турског оружја, а који је пробио његов оклоп. Као вид наративне дигресије када жели нешто да објасни, поново примећујемо историчареву страст према артиљерији. Ватрено оружје привукло је Дукину пажњу изнова, овога пута усредсређујући се на ефекте које причињавају оловни метци. Исто запажање, аутор је посветио и оружју које су осмислили хришћани и користили Ромеји, а сада се налазило у рукама Турака:

Ромеји би често искакали из шанца и упуштали се у борбу прса у прса са Турцима, некада губећи људе, а некада узимајући заробљенике. Међутим, то им није ишло на руку. Било је очигледно да је на једног Ромеја било по двадесет Турака. Шта су могли да постигну сукобом са толиким бројем непријатеља кад год би јуришали? Одлука је донета, стога, да се Ромеји боре са бедема, тако што ће неки испалјивати клинове из самострела, а други ће испалјивати обичне стреле. Ипак, неки су и испалјивали оловне кугле које је гонио барут, пет и десет одједном, величине као понтски ораси. Оне су имале страховиту пробојну моћ и ако би се десило да кугла погоди оклопљеног војника, пробола би и оклоп и тело и ударила оног који је стајао иза. Пролазећи кроз другога, ударила би трећег, када би се силина барута расула. Тако је једним хицем било могуће убити два или три војника. Турци су знали за ова оружја и не само да су их и они користили, већ су имали и боља.¹⁰⁵⁵

Избацивање из строја тако способног и храброг ратника као што је то био Ђустинијани, у Дукиним очима је морало имати озбиљно оправдање. Тиме Дука скоро да себе сматра недостојним да те детаље својим речима опише, препуштајући их слову Јеремијиног ауторитета:

Немоћан да ублажи бол од ране, повикао је цару, „Храбро брани своје место, а ја ћу се повући на брод да се побринем за моју рану. Онда ћу се хитро вратити.“ Тог часа су се речи које је Јеремија рекао Јеврејима обистиниле, „овако реците Седекији:¹⁰⁵⁶ Овако вели Господ Бог Израиљев: ево, ја ћу окренути натраг оружје што је у вашим рукама, којим се бијете с царем Вавилонским и са

¹⁰⁵⁵ Ducas XXXVIII, 3, ed. Greci, 331.

¹⁰⁵⁶ καὶ εἶπεν πρὸς αὐτοὺς Ἰερεμίας Οὕτως ἐρεῖτε πρὸς Σεδεκιαν βασιλέα Ἰουδα. LXX, ΙΕΡΕΜΙΑΣ, 21, 3.

Χαλδεјцима који су вас опколили иза ѕидова, и скупићу их уѕред тог града.¹⁰⁵⁷ II ја ћу војевати на вас руком подигнутом и мишицом крјепком и гњевом и јарошћу и жестином великом.¹⁰⁵⁸ II побиху становнике тог града, и људе и стоку; од помоѳа великог помрјијеће.¹⁰⁵⁹ Неће их жалити ни штедјети нити ће се смиловати!¹⁰⁶⁰

Ватрено оружје, које је требало да обезбеди успех и победу Ромеја и хришћана, окренуло се против њих - како је Ромејима „најавио“ пророк.

Но, више од Јеремијиних пророчанстава, Дука постојано користи „Плач“, намеран да искаже сву несуздрживу тугу над заузетим Градом. Ова карактеристика историчара, која би се могла указати и као његова слабост, заправо мора бити примерно схваћена. Након многобројних библијских цитата разасутих читавом његовом ромејском историјом, Дука заправо потенцира чињеницу колико је он био погођен и прожет сличностима које је запазио између заузимања Јерусалима и Константинопоља. Ако се позива на Јеремију, то заправо чини из разлога што трајност аналогија које га опчињавају доказају снагу пророка, или како историчар изричито каже:

ова оплакивања и плач Јеремијин приликом пада старог Јерусалима су од стране Светог Духа биле јасно указане пророку, ја верујем - и што се тиче овог новог Јерусалима.

οὗτοι οἱ θρήνοι καὶ οἱ κοπετοὶ τοῦ Ἱερεμίου, οὗς ἐκόψατο ἐν τῇ ἀλώσει τῆς παλαιᾶς Ἱερουσαλήμ, οἶομαι δὲ καὶ περὶ τῆς νέας καλῶς τὸ πνεῦμα τῶ προφήτη ὑπέδειξεν.¹⁰⁶¹

Поређење Константинопоља и Ромејског царства пророчанским казивањима са Јерусалимом и народом Израиља примарна је идеја Дукине историје, с посебном лепотом и стилистиком уткана у редове његовог дела, попут непрекинуте нити Божанске историје и промисли. За разлику од природе исказа која се огледа у „псудо-пророчанствима“, која је историчар најпре напоменуо, а напослетку одбацио, пророци Старог завета пружили су му утемељење идејом о отвореној будућности Византинаца, условљену Божијом заштитом, али под јединим условом - уколико буде поштовано сједињење хришћанских цркава.

¹⁰⁵⁷ Τάδε λέγει κύριος Ἰδοὺ ἐγὼ μεταστρέψω τὰ ὄπλα τὰ πολεμικά, ἐν οἷς ὑμεῖς πολεμεῖτε ἐν αὐτοῖς πρὸς τοὺς Χαλδαίους τοὺς συγκεικλικότας ὑμᾶς ἐξῶθεν τοῦ τείχους, εἰς τὸ μέσον τῆς πόλεως ταύτης. LXX, ΠΕΡΕΜΙΑΣ 21, 4.

¹⁰⁵⁸ καὶ πολεμήσω ἐγὼ ὑμᾶς ἐν χειρὶ ἐκτεταμένην καὶ ἐν βραχίονι κραταιῶ μετὰ θυμοῦ καὶ ὀργῆς καὶ παροργισμοῦ μεγάλου. LXX, ΠΕΡΕΜΙΑΣ 21, 5.

¹⁰⁵⁹ καὶ πατάξω πάντας τοὺς κατοικοῦντας ἐν τῇ πόλει ταύτῃ, τοὺς ἀνθρώπους καὶ τὰ κτήνη, ἐν θανάτῳ μεγάλῳ, καὶ ἀποθανοῦνται. LXX, ΠΕΡΕΜΙΑΣ 21, 6.

¹⁰⁶⁰ οὐ φείσομαι ἐπ' αὐτοῖς καὶ οὐ μὴ οἰκτιρήσω αὐτούς. LXX, ΠΕΡΕΜΙΑΣ 21, 7. Ducas XXXIX, 10, ed. Grecu, 357.

¹⁰⁶¹ Ducas XLI, 17, ed. Grecu, 391.

IV-8. Пророков и историчарев ламент

Дубока осећања изазвана трагедијом која је снашла Израилце 586. године пре Хр. изражена је гласом ламента великог патоса у старозаветној књизи Плач Јеремијин.¹⁰⁶² Као што ни за Стари завет то није била уобичајена песничка врста, тек ни у Дукиној приповести она се не уклапа у повесни наратив.¹⁰⁶³ Али, симболички, уз историчарева претходно наведена објашњења итекако постаје разумљива његова концепцијска одлука да над палим Градом заплаче у свеукупној хришћанској трагедији. Наиме, пророци попут Јеремије, говорили су да се мора прихватити истина: пустош се наднела над Јерусалимом, а догодила се због непослушности и неверства његовог народа. Непосредно пре пада Јерусалима, може се ишчитати Јеремијина порука: праведан је Господ, јер се супротставих заповијести Његовој.¹⁰⁶⁴ Та слика очајања кулминира као пролегомена за сузе, јер „пророци твоји пророковаше ти лаж и безумље...нагнали су те да мислиш да не треба да се покајеш...“.¹⁰⁶⁵ Јеремија је, дакле, још много пре коначне трагедије предвидео пад Јерусалима, што историчар Дука ради читавим следом наратива, преузимајући улогу, ствара се утисак, старозаветног пророка, са којима су се сложили и они које је накнадно упозоравао:

Ој, Граде, Граде, главо градова свих! Ој, Граде, Граде, средиште свих четири крајева земље! Ој, Граде, Граде, дико хришћанска и руино варварска! Ој, Граде, Граде, други Рају посађен на западу са толиким биљкама препуним духовнога воћа.¹⁰⁶⁶

Где је лепота твоја, о Рају? Где је добротворна бодрост духовних чари твојих која надањују и дух и тело? Где су тела апостола Господа мога, која су још давно посејана у вечито зеленом Рају? Са њима су били гримизни плашт, копље, сунђер, шаи; када бисмо то пољубили, чинило нам се да видимо Њега који је на крст био распет. Где су мошти светаца и мученика? Где су остаци Константина Великог и

¹⁰⁶² У Јеврејској библији, плач Јеремијин се јавља као анонимно дело (чиме је тако и насловљен у Старом завету – само Плач), али му је дуга традиција приписала ауторство. Претпоставка је да је дело настало непосредно након пада Јерусалима 586. пре Хр, а свакако завршена пре пада Вавилонског царства, 539. године пре Хр. *Дрејн*, Увођење у Стари завет, 198-201.

¹⁰⁶³ *Дрејн*, Увођење у Стари завет, 198-201, 217-218.

¹⁰⁶⁴ LXX, ΠΕΡΕΜΙΑΣ 1, 18.

¹⁰⁶⁵ LXX, ΠΕΡΕΜΙΑΣ 2, 14.

¹⁰⁶⁶ Ducas XLI, 1, *ed. Greci*, 385.

осталих царева? Путеви, авлије, раскршћа, поља, виногради, сви обилују моштима светаца и остацима племства, оних чедних, монаха и монахиња! Ој, губитка ли! „Груље слуга Твојих дадоше птицама небеским да их једу, тела светаца Твојих зверима земаљским, око Новог Сиона, и не беше ко да их погребе.“¹⁰⁶⁷

Ој, храму! Ој, земаљски рају! Ој, небески олтару! Ој, свете и посвећене гробнице! Ој, заповести старе и нове! Ој, плоче по којима је писао прст Божији! Ој, јеванђеља из уста Божијих! Ој, божански говори анђела од крви и меса! Ој, науке духовних људи! Ој, поуке полубогова и јунака! Ој, врховно тело! Ој, грађанство! Ој, војско некада без броја, а сада нестала као тонући брод на мору! Ој, домови и дворови сваке врсте и свети зидови! Овога дана све вас сазивам, и као да сте жива бића са вама оплакујем, са Јеремијом као хоровођом ове јадне трагедије.¹⁰⁶⁸

Туга остаје тек неизрецива над оскрнављеном Светом Софијом:

Авај, несреће! Ох, ужасног ли чина! Јаој мени! Шта нас је снашло? ... Чему смо сведоци? Турчин неверник стоји на светом олтару у чије су темеље мошти апостола и мученика положене! Задрхти, о Сунце! Где је Јагње Божије, и где је Син и Логос Оца који се приноси и једе,¹⁰⁶⁹ а никад не унесе? Заиста смо откривени као лажни! Наше богослужење народу не вреди ништа. Због грехова наших, храм који је поново саграђен у име мудрости Логоса Божијег, и који се зове храм Светог Тројства, и Велика црква и Нови Сион, данас је постао олтар варварски и добио име и постао Кућа Мухамедова.¹⁰⁷⁰

У овом одломку изапли су се најдубљи осећаји византијског патриоте, којем је остало да оплакује судбину свог пониженог рода мирећи се скрушено да је пресуда Господња (Δικαία ἡ κρίσις σου, Κύριε)¹⁰⁷¹ и преклињући Господа једино за милост:

„Ти си праведан, Господе, и праведан је суд Твој.

„Δίκαιος εἶ, Κύριε, καὶ δικαία ἡ κρίσις σου·

Грешили смо и незнабоштва чинили и неправду над

ἡμάρτομεν, ἠνομήσαμεν, ἠδικήσαμεν παρὰ πάντα

¹⁰⁶⁷ Алузича на Давидове псалме 79, 2-3; Ducas XLI, 2, ed. *Greci*, 385.

¹⁰⁶⁸ Ducas XLI, 3, ed. *Greci*, 387.

¹⁰⁶⁹ Мисли се на причест.

¹⁰⁷⁰ Ducas XL, 2, ed. *Greci*, 375.

¹⁰⁷¹ Ducas XL, 2, ed. *Greci*, 375.

народом свакојаким. И Истинитом и праведном осудом си на нас бацио патње и невоље, али поштеди нас, Господе, преклињемо Тебе“.

τὰ ἔθνη. Καὶ πάντα ἃ ἐπήγαγες ἡμῖν, ἐν ἀληθινῇ καὶ δικαίᾳ κρίσει ἐπήγαγες. Πλὴν φεῖσαι ἡμῶν, Κύριε, δεόμεθα“.¹⁰⁷²

Премда све изгледа изгубљено, између и у редовима историјског Дукиног дела исијава нада о византијском спасењу од Турака. И он нам преноси какво је уверење међу Византинцима живело тих дана у Граду:

Много година пре су чули од неких лажних пророка да је судбина Града да буде предан Турцима који ће ући са великом силом, и да ће они посећи Ромеје све до стуба Константина Великог. Међутим, након тога ће анђео, спуштајући се са мачем у рукама, царство и мач дати непознатом човеку, веома простом и сиромашном, који ће стајати код стуба. “Узми овај мач,“ рећи ће анђео, „и освети народ Божији.“ Онда ће Турци побећи, а Ромеји их гонити, секући их успут. Истераће их из Града и са запада, и са истока све до граница са Персијом, до места званог Монодендрион. Пошто су у потпуности веровали да ће се ово пророчанство испунити, неки су бежали и саветовали друге да и они то исто учине. То је било убеђење Ромеја који су још давно имали у виду који ће им садашњи поступци бити, бранећи се, „Ако стуб Крста буде иза нас, избећи ћемо будући гнев“.¹⁰⁷³

Историјски наставак постојања Града, Дука је темељно додатним веровањем и већ и тада древним прорицањем о владавини Турака, која према наведеној визији древних Византинаца и није била очекивана да траје дуже време.

Ово што сада пишем након пада Града, не морам да пишем јер ми не приличи да бележим победе и подвиге безбожног тиранина и неумољивог непријатеља и убицу народа нашега. Али, следећи разлози су ме убедили да пишем о овим догађајима. Још док сам био младић, од старих и уважених људи сам сазнао да ће отоманској тиранији доћи крај са нестанком палеолошке династије. Они су почели заједно, Отоман као тиранин, Михаило као суверен. Михаилова владавина је отпочела недуго после Отоманове. Отоманова тиранија се поклопила са владавином Михаиловог сина, Андроника

¹⁰⁷² Ducas XLI, 19, ed. *Greci*, 391.

¹⁰⁷³ Ducas XXXIX, 18, ed. *Greci*, 365.

Палеолога. Отоман је као тиранин владао у последњим данима Михаиловим, али је такође био разбојник. Према овом пророчанству, прво ће се десити пропаст цара и Града, а уследиће престанак отоманске владавине. А десило се да се баш у то време Михаило обратио пророчанствима да види да ли ће његов син наследити царство по његовој смрти. Мучила га је савест јер је узурпирао царски престо тако што је ослепео законитог наследника, што је за последицу имало безброј анатема бачених на њега и његову лозу. Пророчанство је изрекло неразумљиво „мамаими“¹⁰⁷⁴ које је видовњак протумачио: „Толико ће царева царовати од твог семена колико је слова у неразумљивој речи, а онда ће царска власт нестати из Града и твог будућег нараштаја.“ Дакле, ми који смо до те тачке стигли у наше дане, и који смо били сведоци спровођења у дело страховите и ужасне претње усмерене на наш народ, као у сну чекамо спасење. II док ми са жаром молимо Бога, Оног који нас вазда љуби и прашта нам, са великом жељом да се испуне предсказања смернога човека, такође и бележимо недела која нам је починио тиранин следећи казну Божију. Вратимо се сад на завршни део наше приче.¹⁰⁷⁵

Па и услед срушених снова, скрхани остаци некада хришћанске Империје проналазе наду и разлог да се надају.

*Опомени се муке моје и јада мојега, пелена и жучи. Душа се моја опомиње без престанка, и поништила се у мени. Али ово напомињем срицу својему, те се надам: Милост је Господња што не изгубисмо сасвијем, јер милосрђа његова није nestало... добар је Господ онима који га чекају, души која га тражи. Добро је мирно чекати спасење Господње.*¹⁰⁷⁶

Само по себи то није могло да отклони патњу народа, али им је, чини се кроз ауторова залагања Небесима давало веру да се моле за обновљење. Та молитва је последња и пета по реду у песми Књиге пророка.

*Обрати нас Господе к себи и обратићемо се; понови дане наше како бијашу прије.*¹⁰⁷⁷

¹⁰⁷⁴ Анаграм од првих слова имена палеолошких царева: Михајло VIII, Андроник II, Михаило IX, Андроник III, Јован V, Манојло II, Јован VIII. Наравно, нису укључени Комнини, нити Константин XI, који није био законити наследник.

¹⁰⁷⁵ Ducas XLII, 14, ed. Grecu, 399-401.

¹⁰⁷⁶ LXX, ΘΡΗΝΟΙ 3, 19-26

¹⁰⁷⁷ LXX, ΘΡΗΝΟΙ 5, 21.

Тип пре, што је Дука себе видео као Јеремију и старозаветни пророк се појављује паралелно услед политичких превирања која нимало нису обећавала светле и спасоносне дане. Јеремија није прећуткивао занемаривања и изневеравања закона и савеза са Богом у свом народу. Усуд и једног и другог „пророка“ био је да су преживели пад „својих престоница“.

IV-9. Нови Завет – неостварени нови ромејски почетак

Однос Израила према Богу артикулисан је и дефинисан појмом Завета кроз процедуру склапања Савеза.¹⁰⁷⁸ Неверност Јевреја заветном Јахвеовом закону имало је за последицу раскид завета са Богом, што је показано кроз разарање Јерусалима и Вавилонско ропство. Тада се јавља пророк Јеремија који наговештава склапање једног новог и квалитативно другачијег Савеза са Богом.¹⁰⁷⁹ Основна карактеристика овог Новог Завета је интериоризација Божијег закона у срцима Израилаца, што ће имати за последицу опраштање грехова. Нови Завет тиме означава преображај човека, поседовање од Бога датог новог срца и новог духа, којим ће човек ходити Божјем закону:

II даћу вам ново срце, и нов ћу дух метнути у вас, и извадићу камено срце из тијела вашег, и даћу вам срце месно.

II дух свој метнућу у вас, и учинићу да ходите по мојим уредбама и законе моје да држите и извршуете.

καὶ δώσω ὑμῖν καρδίαν κενὴν καὶ πνεῦμα κενὸν δώσω ἐν ὑμῖν καὶ ἀφελῶ τὴν καρδίαν τὴν λιθίνην ἐκ τῆς σαρκὸς ὑμῶν καὶ δώσω ὑμῖν καρδίαν σαρκίνην.

καὶ τὸ πνεῦμά μου δώσω ἐν ὑμῖν καὶ ποιήσω ἵνα ἐν τοῖς δικαίωμασί μου πορεύησθε καὶ τὰ κρίματά μου φυλάξησθε καὶ ποιήσητε.¹⁰⁸⁰

У овом смислу треба разумети Евхаристију као моменат склапања Новог Завета у Христовој крви: „Ова је чаша Нови завјет у крви мојој, која се за вас пролијева“.¹⁰⁸¹ За писца Посланице

¹⁰⁷⁸ LXX, ΕΞΟΔΟΣ (Књига Изласка / Друга књига Мојсејева) 24, 1-11.

¹⁰⁷⁹ LXX, ΙΕΡΕΜΙΑΣ (Књига пророка Јеремије) 31, 31-34; ΛΒΕ, 276-277.

¹⁰⁸⁰ LXX, ΙΕΖΕΚΙΗΛ (Књига пророка Језекила) 36, 26-27.

¹⁰⁸¹ Јеванђеље по Луки 22, 10.

Јеврејима, Христос је посредник Новог Завета, чија савршена жртва укида потребу за ранијим сада застарелим жртвама:

*„И зато је он посредник новог савеза, да позвани приме обећање вечног наследства, пошто он поднесе смрт за откуп преступака учињених у првом савезу“.*¹⁰⁸²

Апостол Павле је слуга Новог Завета, који је заснован не на писаној одредби као Стари, већ на животодавном Духу Божијем.¹⁰⁸³ Због тога су Хришћани дужни да ходају у духу Божијем,¹⁰⁸⁴ јер поседују новозаветни Дух који преображује заветни закон. Међусобна љубав хришћана је нова заповест коју Христос оставља својим ученицима,¹⁰⁸⁵ а који представља непогрешиви **заветни знак** припадности есхатолошком Новом Завету.¹⁰⁸⁶

Пророчанства Исаије или Јеремије, дакле, помажу Дуки да укаже на новозаветни пут своје приповести и наводе га на промишљања о догађајима које историчар проживљава. Старозаветна пророштва ка склапању новог ромејског завета са Богом похрањују његово виђење историје и његово писање. Највећим делом, међутим, именовани старозаветни пророци и њихове речи су представљени искључиво као вид предвиђања о паду Константинопоља - Новог Јерусалима, разуме се, само ретроспективно, након што се све већ и догодило, што управо омогућава како самом Дуки, тако и његовим читаоцима да устврде: десило се - записано је. Пророчанства бацају светло на дати догађај, али само она с разлогом одабрана омогућавају кључно разумевање и Дукино поимање ромејске историје.

Ипак, постоји и разделна тачка која у овај повесни пут укључује и будућност. Уколико је Нови Јерусалим, као и стари, претрпео Божију казну и ако народ Ромеја, попут јеврејског народа, буде одведен у заробљеништво, могло би се очекивати да ће се и Ромеји, у макар њима далекој будућности, попут Израилаца, вратити из ропства, и да ће Цариград, попут

¹⁰⁸² Посланица св. апостола Павла Јеврејима 9, 15.

¹⁰⁸³ „...да будемо служитељи Новог Завета, не слова него Духа; јер слово убија, а Дух оживљује“. Друга посланица св. апостола Павла Коринћанима 3, 6.

¹⁰⁸⁴ Посланица св. апостола Павла Галатима 5, 16.

¹⁰⁸⁵ Јеванђеље по Јовану 13, 34-35.

¹⁰⁸⁶ Од овог теолошког појма Нови Завет потребно је разликовати коришћење наведеног термина за означавање збирке хришћанских светих књига у којима се описује Божија икономија (домострој) спасења остварена у Исусу Христу. Тек крајем 2. века почиње да се користи термин Нови Завет и као ознака збирке хришћанских светих списа, да би у 3. веку то постала уобичајена пракса. Ипак, требало је да прође још векова не би ли се утврдио коначни и општеприхваћени списак 27 светих књига које се деле на: Еванђеља, Дела апостолска, посланице и Откривење. Истовремено је списак светих књига библијског Израила назван термином Стари Завет по узору на Павлов израз у Другој посланици Коринћанима 3, 14.

древног Јерусалима, повратити свој значај, као и сјај и лепоту. Овај историјски оптимизам, који би могао бити оправдан једино библијским казивањима, префињено је присутан код Дуке, кроз неколико трагова, а чији најјаснији део, у одломку који смо већ навели, алудира на „избављење“ које историчар очекује и о којем „сања“.¹⁰⁸⁷ На другим и бројнијим местима историчар је задовољан самим препознавањем грехова за које су Ромеји окривљени, или их пак сам историчар окривљује, изражавајући притом искрену наду да ће се Бог, пошто све **кажњава** праведно, напослетку и Ромејима указати милосрдним:

Задрхти, о Сунце! И ти, о земљо, избаци тежак уздах, јер наше покољење Бог потпуно напусти, Праведни Судија, све због наших грехова! Нисмо достојни да подигнемо главе ка небесима. Морамо се прво погнути и лице набити у земљу, па онда можемо зајецати:

δίκαιος εἶ Κύριε καὶ δικαία ἡ κρίσις σου. ἡμάρτομεν ἠνομήσαμεν ἠδικήσαμεν παρὰ πάντα τὰ ἔθνη. καὶ πάντα ἃ ἐπλήγαρες ἡμῶν, ἐν ἀληθινῇ καὶ δικαίᾳ κρίσει ἐπλήγαρες. πλὴν φεῖσαι ἡμῶν Κύριε δεόμεθα.¹⁰⁸⁸

Ова мукла литерарна и узвишена молитвена тишина о могућем повратку из вавилонског, односно хадријанопољског изгнанства, као и о надлазећој обнови Ромејског царства и Константинопоља није случајна. Свесно грађену приповест, али и молитву која се кроз више варијација јавља у Септуагинти, а утемељена старозаветним пророштвима, историчар Дука кристално поставља у виду увода за предстојећу причу. Наведени приказ предвиђања, поткрепљеног у *византијско-турској историји* на сажет и упечатљив начин, уједно и истовремено потајно - изражава колебања и страхове аутора.

Сагледавања историјских процеса су се, дакле, несумњиво променила у палеолошком периоду. Када је први цар тог рода, Михаило VIII, екскомунициран, а наследника престола Андроника II свргао његов унук Андроник III, није више био актуелан литерарни тренутак да се кроз Стари завет велича династија и царски родослов. Уместо тога, цар, аристократија и остало племство били су све вернији иконама. Фрескосликарски програм манастира Хоре повезивао је аристократију са хришћанским свецима, а не старозаветним ликовима, попут друштва које је, у поређењу са Западом, имало лабавије међуљудске везе и хоризонталнију друштвену структуру. У последњим данима Царства, када су отомански топови силовито ударили о копнене зидове Цариграда, његови браниоци су своју веру мање полагали у

¹⁰⁸⁷ Ducas XLII, 14, *ed. Grecu*, 401.

¹⁰⁸⁸ Ducas XLI, 19, *ed. Grecu*, 391.

реликвије или представе старозаветних јунака, неголи примарно и већ више пута доказивано у икону заштитнице престонице Богородице Одигитрије, која је дуго времена била паладијум чудеса Града. Током претходне османске опсаде из 1422. године, Богородичина икона је пренета у Хору, а кад се та опсада окончала, враћена је назад у Константинопољ, што је догађај који је и сермонизован алузијама Старог и Новог завета. Три деценије доцније, када је Град наново опседнут и ситуација постајала све опаснија, Одигитрија је поново нашла смирај у Хори.

Према обичају, икона безгрешне Мајке Божије била је смештена у двор током недеље Васкрса. Након тога уследиле су бројне молитве у манастиру Хора и икона је тамо остала све до Пада. Онда се испунило оно што је кроз Јеремију говорио Бог:

*Шта ће ми тамјан, што долази из Саве, и добри
цимет из далеке земље? Жртве ваше паљенице
нијесу ми угодне, нити су ми приноси ваши мили.*

*Зато овако говори Господ: ево ја ћу метнути овом
народу сметње, о које ће се спотаћи и очеви и
синови, сусјед и пријатељ му, и погинуће.*

*Овако говори Господ: Ево народ ће доћи из земље
сјеверне, и велик ће народ устати од крајева
земљских.*

*Лук и копље носиће, жестоки ће бити и
немилоствиви, глас ће им бучати као море, и
јахаће на коњима, спремни као јунаци да се бију с
тобом, кћери Сионска.*

*ἵνα τί μοι λίβανον ἐκ Σαβα φέρετε καὶ κιννάμωμον
ἐκ γῆς μακρόθεν; τὰ ὀλοκαντόματα ὑμῶν οὐκ εἶσιν
δεκτά, καὶ αἱ θυσίαι ὑμῶν οὐχ ἡδονάν μοι.*

*διὰ τοῦτο τάδε λέγει κύριος Ἰδοὺ ἐγὼ δίδωμι ἐπὶ
τὸν λαὸν τοῦτον ἀσθένειαν, καὶ ἀσθενήσουσιν ἐν
αὐτῇ πατέρες καὶ υἱοὶ ἅμα, γείτων καὶ ὁ πλησίον
αὐτοῦ ἀπολοῦνται.*

*τάδε λέγει κύριος Ἰδοὺ λαὸς ἔρχεται ἀπὸ βορρᾶ, καὶ
ἔθνη ἐξεγερθήσεται ἀπ' ἐσχάτου τῆς γῆς·*

*τόξον καὶ ζιβύνην κρατήσουσιν, ἵταμός ἐστιν καὶ οὐκ
ἐλεήσει, φωνὴ αὐτοῦ ὡς θάλασσα
κυμαίνουσα, ἐφ' ἵπποις καὶ ἄρμασιν παρατάξεται ὡς
πῶρ εἰς πόλεμον πρὸς σέ, θύγατερ Σιων.¹⁰⁸⁹*

Након што су Турци провалили цариградске зидине, грчки историчар Дука извештава да су јаничари појурили у цркву, икону распели у четири дела и делили лотове на фрагменте

*Неки од азапа, то јест, цареве свите коју још зову и јањичари, прегазили су двор. Остали су се
сјатили код манастира Претече званог Петра и манастира Хора у којој је нађена икона моје
Безгрешне Мајке Божије.*

¹⁰⁸⁹ LXX, ΠΕΡΕΜΙΑΣ (Књига пророка Јеремије) 6, 20-23; Ducas XXXVIII, 10, ed. Grecu, 339-341.

О, језику мој и уста моја, како да кажем шта се тамо десило икони због грехова ваших? Док су отпадници били жељни да иду и пљачкају негде другде, један од неверника је, пружајући своје руке, секиром расекао икону на четири дела.

Ова крстолика раздеоба иконе, поновила се и приликом уласка османске војске, или Божијих осветника (οἱ ἐκδικηταὶ τοῦ Θεοῦ), како их Дука нештедимнице ословљава,¹⁰⁹⁰ у Свету Софију:

*Шта је било са благом из храма? Шта да кажем и како да кажем? Језик ми је запео дубоко у грлу. Не могу да удахнем кроз моја запечаћена уста. Истог тренутка су пси секирама посекали свете иконе у делиће...*¹⁰⁹¹

Овај последњи детаљ упућује на војнике који су помањени запели за Исусову одећу током распећа и на тај начин и реторички Дука продубљује ромејску трагедију упућујући сада и искључиво на Нови завет.¹⁰⁹²

*И могао се видети приказ како један варварин носи сакос, док други опасан златотканим епитрахилџом води унаоколо псе који су уместо ђебадима били огрнути тканинама златом извезених јагањаца. Остали су седели и пиrowали, једући разво воће из светих сасуда пред њима и пијући неразводњено вино из светих пехара. Небројено много књига је било натоварено у кола и одвлачено у свим правцима; биле су разасуте на исток и запад. Продавано је по десет књига за само један златник – дела Аристотелова и Платонова, теолошке и књиге на сваку другу тему. Злато и сребро је чупано из јеванђелистафа која су била украшена разноврсним драгуљима; нека су продавали а нека бацали. Све су иконе биле бацане у ватру, а месо које су јели, пекли су на тој ватри.*¹⁰⁹³

Ова сцена пиrowања и раздеобе међу османским војницима истински подсећа на јеванђељске сцене римских војника пред распетим Христом:

*Војници пак када распеше Исуса узеше хаљине његове и начинише четири дијела, свакоме војнику по дио, и доламу.*¹⁰⁹⁴

¹⁰⁹⁰ Ducas XXXIX, 20, ed. *Greci*, 365-367.

¹⁰⁹¹ Ducas XXXIX, 21, ed. *Greci*, 367.

¹⁰⁹² Old Testament in Byzantium, 38.

¹⁰⁹³ Ducas XLII, 1, ed. *Greci*, 391-393.

¹⁰⁹⁴ Јеванђеље по Јовану 19, 23.

Римски војници су грабећи Христову одећу, попут Османлија у Светој Софији, према праву ратног плена присвајали отето, након чега су себи забавом удовољавали и прекраћивали време ишчекујући објаву коначне смрти. Над распетим и хришћанством и Градом који је остао „пуст, мртав, наг, безвучан, без облика и лепоте“¹⁰⁹⁵ – могао је једино и пре литерарног ромејског васкрсења као такав бити оплакан, чак и у литерарним Дукиним покушајима да сузама грешних Ромеја се сперу голготска згаришта Новог Јерусалима, односно како Христос јеванђељем проповеда:

*Нисам дошао да укинем Закон и пророке већ да их испуним.*¹⁰⁹⁶

Међутим, кроз земље балканских хришћана у наредним вековима - текле су „реке вавилонске“.

¹⁰⁹⁵ Ducas XLII, 1, *ed. Greci*, 385.

¹⁰⁹⁶ Јеванђеље по Матеју 5, 17.

КРАЈ СРЕДЊЕГ ВЕКА НА БАЛКАНУ (1341-1462)

Вишедеценијски покушаји вичних византијских царева да после катастрофе 1204. године Царство врате на колосек политичког успона средином XIV века дочекали су свој неславан епилог. Корени пропасти Царства средњовековних Римљана могу се између осталог потражити у првим годинама XIII века и у сасвим оправданој инклузији ксенофобије ромејског становништва према Латинима. Без сумње, оживљена Империја била је само тамна силуета некадашње медитеранске силе.¹⁰⁹⁷ Константинопољ, страховито уништен током година латинске доминације, са рапидним смањењем броја становника у смислу свог економског потенцијала, није могао да поднесе неодрживо поређење са некадашњом величанственом престоницом комнинске Византије.¹⁰⁹⁸ Па ипак, обновљена Византијска империја, укључујући велике компактне области Балкана и север западне Мале Азије, са великим градовима као што су Константинопољ, Солун и Никеја, поново је постајала једна од најснажнијих држава на Балкану. Међутим, и тако обновљена држава средњовековних Римљана није могла да води активнију спољну политику на начине сличне онима из времена Комнина. Пророчке речи Сенехерима „злогног“ изговорене у тренуцима повратка Ромеја у „Нови Јерусалим“ 1261. године „Нека се нико не нада ничему добром јер Ромеји поново поседују град“ значајно добијају на тежини у вековима који су уследили.¹⁰⁹⁹

Ипак, мислити да је два века постојања Царства био период искључивог пада и агоније Ромеохелена свакако је погрешно. Не само манична уверења, већ и слепо подражавање традиције о византијском екуменизму, наставили су да хране политичке планове и ромејску свест о обнови моћи Царства. Повратак Константинопоља у православне оквире оживео је многе наде, те подстакao становништво из више области, попут Тракије и Македоније, етнички и историјски оптерећене и напослетку оживљене обновом Византије - да наново ојачају. Цариград је у другој половини XIII века и даље упркос урбаним и политичким ранама на својој силуети остао највећи центар производње и међународне трговине. Престоничко

¹⁰⁹⁷ *Rejbert*, *Rasparčavanje (1204-1453)*, 272-274.

¹⁰⁹⁸ *Nicol*, *The Last Centuries of Byzantium 1261-1453*, 39-45.

¹⁰⁹⁹ *Arveler*, *Politička ideologija Vizantijskog carstva*, 128.

тржиште је крајем XIII и почетком XIV века искусило знаменити успон. Време повратка Византије у Цариград је уједно и доба консолидовања економских веза и између следбеника ромејске православне вере - Византије и Русије.¹¹⁰⁰ Економски потенцијал ромејског региона Мале Азије, акумулиран у царству Никеје, омогућио је делимичну обнову капитала и донекле целокупно оживљавање Царства.¹¹⁰¹ Ипак, без јачања економског живота Новог Рима, несумњиво, не би било могуће ни духовно васкрснуће, које је наново Цариград воспоставило поред ромејског и у свеопшти васељенски центар културе, науке и уметности, не губећи на тим пољима своју вредност и након политичког краја Царства. Оживљени Константинопољ поново сабирајући знања и мудрости из прошлости, апсорбовао је највеће интелектуалне снаге Империје, напустивши и ослободивши се провинцијских принудних оквира претходног иако знатно здравијег времена византијског постојања.

V-1. Случајни сусрет и остварење сна

Све до средине XIV века питање опстанка и одбране земље, или појављивање поимања смртне опасности и политичке угрожености опстанка Царства Палеолога, није било у тој мери актуелизовано пре свега због маестралне спољнополитичке умешности василевса Михаила VIII.¹¹⁰² Двоглави орао куће Палеолог се од тада па све до све до 1453. године усталио на царском стегу када га је василевс Константин XI последњи пут носио на својим грудима. Ушавши у Константинов град цар Михаило VIII није затекао престоницу сличну оној с почетка 1204. године. Систематско уништавање и пренос византијског блага на Запад претворио је Град у сабласни одраз свог некадашњег сјаја. Ипак, нови положај који се почетком XIII века показао као неодржив, јуначком борбом знатно здравије никејске државе из корена је променио спољнополитички статус обновљене Империје на Босфору.¹¹⁰³ Средњовековно Римско царство није могло да очекује подршку од вековних суседа, балканских држава Србије и Бугарске, које су полустолетно одсуство Ромеја из Цариграда

¹¹⁰⁰ Черникова, Вишњаков, Историја Русије I, 194-201

¹¹⁰¹ Nicol, The Last Centuries of Byzantium, 29-39.

¹¹⁰² Бек, Византијски миленијум, 82-83.

¹¹⁰³ Острогорски, Историја Византије, 423-426.

искористиле да прошире своје границе и своје стрпљење преусмериле на чекање позива са Запада за савез усмерен против Цариграда. Ипак, Византија је чак била у стању не само да неутралише западне планове о обнови Латинске империје која је била животни пројекат Карла Анжујског, већ и да донекле прошири своју територију, чврсто се утврдивши на Пелопонезу. У тешком и сложенем окружењу, испуњеном перманентним опасностима, у којем се Царство нашло пола века након освајања Богородичиног града, као и његову спољну и одбрамбену политику, карактерисала је повећана политичка активност и наглашена дипломатска офанзивност. Михаило VIII се у тим доменима државништва несумњиво показао као чврст и одлучан политичар и дипломата не презајући да гордо спомене свој немерљиви успех у Сицилијанском вечерњу 1282. године.¹¹⁰⁴

Потребе да се створе услови за освајање Цариграда присиле су автократора Ромеја да оснажи морнарицу још у марту 1261, неупитно доводећи Византију у савез са Ђеновљанима, који су већ настањивали и контролисали Галату. Цена савеза била је бесцаринска трговина, слободан пролаз Црним морем, успостављање трговачких упоришта, канцеларија и црква у главном граду као и на Криму. Повластице Ђеновљана биле су темељ који је унапред одредио незаобилазну улогу Ђенове у економској и политичкој судбини Византије Палеолога што је до краја постојања Источног Римског царства био камен спотицања развоја државе Константинових наследника. Од 1265. године започеле су да се опорављају, а затим увећавају и привилегије Млечана у замену за њихове обавезе у заштити интереса Царства од западних сила.¹¹⁰⁵ Улога италијанских република у животу балканских делова Царства несуздрживо је расла. Под стварном претњом латинских владара – посебно Карла Анжујског у организовању новог „крсташког рата“ за обнову Латинске империје у Цариграду – византијски двор је наставио започете преговоре о унији цркава као једином средству за спречавање консолидације антиромејских снага Запада. Унија закључена 1274. године у Лиону уз царско признање папске супремације над читавим хришћанским светом одузело је мач из руке сицилијанског краља и Михаилу VIII дало довољно времена да консолидује своје снаге.¹¹⁰⁶

¹¹⁰⁴ *Geanakoplos*, Emperor Michael Palaeologus and the West 1258-1282, 350-368.

¹¹⁰⁵ Nicol, *Byzantium and Venice*, 212-228.

¹¹⁰⁶ *Geanakoplos*, Emperor Michael Palaeologus and the West 1258-1282, 258-277.

У том моменту историјског помирења, политички вероватно неизбежна унија, имала је изузетно негативан утицај на друштвено-политичку ситуацију у Византији, раздирући њено становништво у односу на заузимање става према западним хришћанима. Иако се све није сводило на круцијалну чињеницу да је протекла непуна деценија од повратка Константинопоља из руку Латина, након више од пола века Царства у егзилу, идеја „братства у Христу“ једноставно није могла бити довољно убедљива и добровољно прихваћена од стране већине ромејског становништва Византијског царства.¹¹⁰⁷ У редовима поборника уније доминирали су чланови дворског племства и високог чиновништва, као и мањи део духовног и интелектуалног врха. Испоставило се, не и по први пут, да православље није само сачувало, већ је и даље снажило свој ауторитет у борби за обнову Византије и њено духовно васкрсење. Условно речено, православље је одавало слику „националне“ религије, док су догме католичанства остале неприхватљиве не само за традицију, већ и за токове у развоју парадигме Византинца.¹¹⁰⁸ Сагледано изнутра, та затвореност и искључивост Византије доприносила је новим притивречностима у Царству. Унију су одбацили и црква и народ. Покушаји власти да их увери у политичку сврсисходност уније разбијали су се као о зидине Константинопоља, које су овога пута представљале стамену баријеру неповерења, саздану оправданим историјским искуством. Папству, којем је видљиво изостајала доследност, као и принципијелна духовна линија, итекако се имала озбиљно замерити политика према Византији.¹¹⁰⁹

Иако је проблем уније компликовао односе између цркве и цара, питање црквеног уједињења је парадоксално допринело - истинском потпором народа - консолидацији свештенства православне цркве, као све независније и друштвене и политичке снаге. Обновитељ Византије - „нови Константин“ - Михаило VIII умро је током војне кампање. Пошто је Црква осудила његову унијатску политику није био достојан чак ни покопа који доликује цару. Ипак и поред успеха своје западне политике неоспорно је да је први Палеолог на царском престолу остао нем када је у питању Мала Азија.¹¹¹⁰ Најздравије ткиво византијског организма препуштено је систематском пљачкању и освајању од стране номадских турских

¹¹⁰⁷ *Setton*, *The Papacy and the Levant II*, 123-140

¹¹⁰⁸ *Arveler*, *Politička ideologija Vizantijskog carstva*, 127-130.

¹¹⁰⁹ *Setton*, *The Papacy and the Levant II*, 106-120.

¹¹¹⁰ *Harris*, *The Lost World of Byzantium*, 198-222

племена.¹¹¹¹ Вековни регрутни извори тиме су заувек нестали чиме је Византија остала без домаћих војника који су поред неупоредиве разлике у оптерећењу државне благајне у односу на најамнике, били знатно приврженији идеји одбране сопственог огњишта од „неверника“. Са друге стране, балкански хришћани, у првом реду Срби, били су спремни да тако малаксалу државу Ромеја замене словенским предводништвом.¹¹¹² Речити Георгије Пахимер је сматрао да су за стање на византијском Истоку криви намесници постављани у Малој Азији који су, вођени грамзивошћу и небригом, интересе Царства подредили личним.¹¹¹³

V-2. Смена генерација

Године владавине Андроника II (1282-1328), у историографији окарактерисаног као веома слабог и неодлучног владара, али искреног заштитника уметности и науке, обележиле су избегавање и смиривање сукоба са црквом. Последице Михаилове владавине испливале су на површину, што је подразумевало поделу земаља, али и привилегија земљопоседничкој аристократији. У међувремену, на источним границама Царства, крајем XIII века, збивале су се значајне промене. Османлије су почеле да насељавају гранични појас са Византијом на северозападу Анадолије, интензивирајући тиме процес преласка из племенских у ране феудалне односе, а који су племенску организацију претворали у централизовану феудалну државу.¹¹¹⁴ Покушај византијске владе да се ослони на плаћенике огледане у најамницима Каталанске компаније прескупо је коштао Царство. Присуство Латина најбоље су осетиле европске провинције Византије јер су Каталанци опустошили цареве земље од зидина престонице до граница Атике. Општа слика ромејског присуства на Балкану почела је да се мења у корист Словена. Бугарска и Србија нису престајале са непријатељствима било да су она сведена на пограничне сукобе, или пак на серије похода из времена српског краља Милутина.¹¹¹⁵ Епилог офанзиве владара Срба је било значајније проширење границе до

¹¹¹¹ *Vryonis*, The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor, 403-410.

¹¹¹² ИСН I, 524-541.

¹¹¹³ Pachym. I, *rec. Bekkerus*, 31.

¹¹¹⁴ Историја Османског царства, *прир. Мамуран*, 13-20 (И. Белдичану).

¹¹¹⁵ *Станковић*, Краљ Милутин (1282-1321), 68-90.

линије Охрид – Прилеп – Штип али и, можда значајније, улазак краља Милутина у царску породицу Палеолога као зета цара Андроника.¹¹¹⁶ Такође, Византинци су били сведоци борби Венеције и Ђенове које су најчешће се распламсане у земљама Империје а Цариграду доносиле додатне губитке и уступке у корист зараћених поморских република.¹¹¹⁷ Увучена у бројне сукобе, Византија није била у стању да се одупре одлучном османлијском нападу. Године 1331. након што су освојили Никеју и 1337. Никомедију, ратници емира Орхана дошли су до обала Мраморног мора. Већина византијских поседа у Малој Азији била је тиме трајно изгубљена.¹¹¹⁸

До краја владавине Андроника II Царство се налазило на ивици акутне друштвене и политичке кризе. Цар је тражио излаз у наглom повећању пореза, али је таква мера изазвала негодовање његових поданика. Наступили су неодлучни покушаји да се ограничи привилегије великих земљопоседника, очекивано и неминовно изазивајући њихов револт. Опозиционо племство на бreme Андроникове политике додавало је и кривицу пасивне спољне политике, што је у крајности, уз бројне унутар-породичне међусобице, прерасло из династичког у грађански рат Царства. Повод за рат била су непремостива непријатељства између владајућег цара и његовог младог унука имењака - изникла из серије трагичних догађаја која су за последицу имала смрт савладара Михаила IX и нешто раније његовог сина деспота Манојла.¹¹¹⁹ Рат је трајао, уз привремена затишја, од 1321. до 1328. године и у суштини је представљао сукоб племићких фракција сабраних око распољене владарске породице.¹¹²⁰ И поред променљиве војничке среће и активног учешћа словенских суседа, које млађи Андроник није заборавио, сукоб је завршен победом аристократије сабрane око царског унука, а промена на царском престолу означавала је тријумф крупног феудалног племства. Андроник III (1328-1341) веома завидне војне каријере и трезвеног политичког ума, постао је заправо штићеник аристократије. Цивилна управа била је у рукама једног од њених вођа и

¹¹¹⁶ Исто, 91-113.

¹¹¹⁷ Nicol, *Byzantium and Venice*, 230-241

¹¹¹⁸ *Vryonis*, The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor, 411-422.

¹¹¹⁹ *Острогорски*, Историја Византије, 465-466.

¹¹²⁰ *Norwich*, Byzantium the Decline and Fall, 273-293.

најбогатијих феудалних господара Тракије, надареног државника, сјајног дипломате и способног заповедника Јована Кантакузина (1296-1383).¹¹²¹

Крај XIII и прва половина XIV века друштвену историју позне Византије обележени су временом доминације великог секуларног и духовног земљопоседништва. Привилегије и бесповратна земљишна средства дата византијском племству рапидно су смањивала пореске приходе државне благајне. Слој власника пронија - који су од времена Комнина представљали највећи војни капацитет Царства уједно способних да подрже централну владу у борби против центрифугалних тенденција које су расле међу крупним племством - био је релативно мали и нејак.¹¹²² Током прве половине XIV века формирани су пространи територијални комплекси најбогатијих представника вишег племства али и манастирских властелинастава. Привилегије које су добили коришћене су за ојачавање сопствене моћи над зависним сељаштвом чиме овај слој у XIV веку - носилаца пореских обвезница - скоро па нестаје са историјске позорнице.¹¹²³

Након осиромашења села и пада животног стандарда, везе провинције са градовима су ослабљене. Вредност произведених рукотворина у градовима опадала је у њеној руралној области. У великој мери радом занатлија - обезбеђивана су паричка феудална имања и потребе највећег дела економије. Величина црквених поседа и њихова економија расла је напоредо са аристократском моћи. За XIV век подједнако важи и може се говорити о искључивој улози манастирске економије у оквиру економског живота Византије. Велики манастири постали су важни центри за производњу робе не само за локално тржиште – већ су њихови пољопривредни производи били намењени и извозу. Манастири су такође трговали црквеним сасудама, богослужбеним предметима и иконама. Раст тржишне продаје пољопривредних производа, повећање удела у закупу и ширење елемената закупа на селу у касној Византији само је допринело јачању и благостању феудалног племства. Ситуација сељаштва се погоршавала, његова зависност од феудалних господара и зајмодаваца се повећавала.¹¹²⁴

¹¹²¹ *Weiss*, Joannes Kantakuzenos - Aristokrat, Staatsmann, Kaiser und Mönchin, 70.

¹¹²² *Matschke*, Fortschritt und Reaktion in Byzanz im 14. Jahrhundert, 55-58.

¹¹²³ *Хвостова*, Особенности аграрно-правовых отношений в поздней Византии (XIV-XV вв.), 170.

¹¹²⁴ *Острогорски*, Пронија: прилог историји феудализма у Византији и у јужнословенским земљама, 61-105.

Све наведено није могло проћи без одраза и утицаја на економски и друштвени живот византијских градова, примарно на њихову трговину и занатство. Мали градови су пропали. Већ на почетку XIV века патријарх Атанасије I инсистирао је да се обрати пажња на осиромашене масе градског становништва, који су постали последица овог процеса у јачању позиције феудалних господара у градовима. У већим градовима племство је стицало куће, складишта, продавнице, организовало сопствену производњу. Чак и у великим центрима трговине, као што је Солун, повећао се број занатлија.¹¹²⁵ Племство је потврђивало своју доминацију у економском животу градова, постепено формирајући директне везе са страним (италијанским) трговцима, који продају производе са својих имања.¹¹²⁶

Истодобно, у првој половини XIV века у Цариграду, одвијала се читава интелектуална активност. Плејада ерудита директно је укључена у управљање јавним животом Царства. Задаци оживљавања Византије, с посебним освртом на византијско друштво, били су јачање економије и државе, као и питање улоге централне власти у овом процесу. Некадашњи идеал јаког владара чинио се недовољним. Разборитост, искуство и знање су сада прижељкиване као његове неопходне особине. Идеална, за улогу владара, сматрала се просвећена, свеобухватно образована особа. Елементи рационализма појавили су се и у политичкој теорији. Раст друштвене напетости довео је до интересовања за тему „правде“ као средства консолидације друштва. Већ од двадесетих година XIV века, у друштвеној мисли Византије почела је борба духовних струја, која је одражавала колапс наде за оживљавање некадашње величине и просперитета, уз свеприсутни раст унутрашње супротности и тензија у створеном социјалном нескладу Византије. Присталице световног знања и „рационалистичког“ погледа на свет све више су се укључивали у разматрања о питању божанства, несвесно, у почецима, залазећи у распру са присталицама „спасења“. У тим историјским тренуцима рођена је „нова теологија“ Григорија Паламе (1296/7-1359) – чиме су бројне распре преокренуте на доминантне погледе у православљу и поимању мистицизма у оквиру ромејске вере.¹¹²⁷ Тридесетих година XIV столећа разгорела се полемика са исихастима, које је заступао управо Палама. Постепено, она

¹¹²⁵ *Ферјанчић*, Поседи византијских провинцијских манастира у градовима, 209-250.

¹¹²⁶ *Oikonomidès*, Hommes d'affaires grecs et latins à Constantinople (XIIIe—XVe siècles), 115-123.

¹¹²⁷ *Татакис*, Византијска филозофија, 231-236.

је све више стицала широки јавни значај. Расла је тиме и улога монаштва, нарочито важност Атоса као средишта духовног живота земље.¹¹²⁸

V-3. Жудња за Босфором

До 1340. године илузије о оживљавању Византије као светске империје су коначно распршене. Стога, све снаге су морале бити преусмерене са спасења државе на њено преживљавање, јер као што је записао Алексије Макремволит „владајући светом - Провиђење доводи ствари до успеха, затим до неуспеха“. Византија се тешко бранила од напада суседа. Друштвени односи су ескалирали до екстремних размера 1341. године, а са смрћу Андроника III сва сила је у потпуности прешла у руке Јована Кантакузина, који је неуспевши да се наметне као регент малолетном наследнику Јовану V Палеологу довео до ситуације радикално другачије од грађанског рата „два Андроника“, који је у суштини означавао династичку борбу за власт, али свеједно и чак у још погубнијој мери наступио је сукоб унутар Византије.¹¹²⁹ Сада се у улози „главних тлачитеља и извора катастрофе људи“ појавила феудална аристократија, изузетно ојачавши до овог времена своју моћ у држави, претварајући градове у своје резиденције, односно центре локалне феудалне власти.¹¹³⁰ Јаз између „сиромашних и богатих“ се продубљивао. Положај трговаца се погоршавао. Византијски привилеговани италијански конкуренти „надмашили су у нечовечности и окрутности сваког варварина и нечастивог“. Племство је схватило озбиљну претњу по њено стечено богатство од пореских прихода у консолидацији свемоћи земљишне аристократије, што је угрозило темеље централне управе.

„Црно stoleће“ Византије постајало је све мрачније у периоду шестогодишњег сукоба „трочланог регенства“ малолетног василевса Јована V које су чинили царица-мајка Ана Савојска, патријарх Јован XIV Калекас и велики дукс Алексије Апокавк чији су се ставови о заштитнику автократорових права косили с уверењима најбољег пријатеља преминулог цара

¹¹²⁸ *Подскалки*, Теологија и философија у Византији, 121-125.

¹¹²⁹ *Острогорски*, Историја Византије, 479-480.

¹¹³⁰ *Poljakovska*, Portreti vizantijskih intelektualaca, 139-151.

Андроника III - великог доместика Јована Кантакузина.¹¹³¹ Разорна подела византијске државе и њеног друштва у политичком, али и у духовном погледу, пре свега огледаном у распрама између исихаста и њихових противника, неминовно је доводила до раста војних и дипломатских активности њихових вековних словенских суседа Срба и Бугара. Српска држава која је под жезлом немањихке власти успела да се устали као балканска сила првог реда, након битке код Велбужда 1330. године заувек је деградирала своје бугарске источне суседе на ранг посматрача сопствених историјских прилика све до коначног пада Видина 1393. године.¹¹³² У времену корених друштвених промена, поред Бугара, јачање Србије су на својој кожи осетили и Византинци, у годинама пре избијања другог грађанског рата, када је њихов дојучерашњи штићеник Стефан Душан крунске поседе свог краљевства значајније проширио према југу Балкана, свесно користећи покушаје цариградске владе на челу са царем Андроником III Палеологом да стабилизује ратом девастирано Царство. Убрзо након цареве смрти велики доместик Јован Кантакузин је са својим малобројним саборцима морао да напусти Царицу градова због прогона који су над њим вршиле присталице „трочланог регенства“.¹¹³³ Уточиште његовим царским претензијама пружио је добро утврђени трачки град Дидимотика који је на почетку грађанског рата био престоница следбеника претендента на престо Палеолога. Уништавање Кантакузинове имовине у Цариграду пратили су масовни немири, како у престоници, тако и у свим већим градовима Царства, уперени против византијске аристократије. У новонасталим околностима, свестан да војска под његовом заставом није довољна да му донесе победу у грађанском рату ромејски претендент обрео се на двор српског краља Стефана Душана.¹¹³⁴ Вишедневни преговори вођени на Сврчинском језеру и поред кризних момената били су успешни захваљујући, по Кантакузиновим речима, српској краљици Јелени која је у кључном тренутку подсетила велможе српске државе да је добит од помоћи византијском претенденту немерљива.¹¹³⁵ Са друге стране, започети су и први покушаји цариградског регентства на челу са Аном Савојском да дипломатским корацима убеди српског краља да прекине пријатељство са Јованом Кантакузином. Ромејски претендент наводи да је царица мајка захтевала од Стефана Душана да преда Кантакузина или

¹¹³¹ *Nicol*, Reluctant Emperor, 45-50.

¹¹³² *Јиречек*, Историја Срба I, 206-209.

¹¹³³ *Максимовић*, Регенство Алексија Апокавка и друштвена кретања у Цариграду, 345-353

¹¹³⁴ *Ферјанчић*, *Ђирковић*, Стефан Душан: краљ и цар, 103-105.

¹¹³⁵ *ВІІІИЈ VI*, 395-397

да његову главу пошаље у Цариград, а да ће заузврат добити све градове западно од Христовоља изузев Солуна.¹¹³⁶ Примамљива понуда цариградског руководства није наишла на прихватање у средини српског краља. Савезничке снаге биле су концентрисане око Сера, али кључ за доминацију Македонијом ипак није заузет за време кампање 1342/43. године. Велике територијалне добитке српска држава је остварила у Епиру и Албанији што је уз тесалијско признавање Јована Кантакузина за цара постало камен спотицања претендента и краља. Када су пред Кантакузином поклекле капије македонског града Верије савез са Стефаном Душаном је дочекао свој неславан крај.¹¹³⁷ Увидевши да савез са царем-писцем сужава могућности територијалних проширења на рачун кризом погођеног Царства, Душан се окренуо трочланом регентству.¹¹³⁸ У безизлазној ситуацији ромјески претендент је упутио посланство селдучком владару Умуру, господару Смирне у нади да ће му турски емир послати довољне контингенте трупа како би активно могао да се бори против српског краља и Цариграда што је он и учинио. Селдучки ратници су пљачкали околину Солуна, али сам град нису успели да заузму јер га је зилотска власт, која је у Кантакузину видела огорченог непријатеља, бранила свим снагама. Свесно препуштајући Македонију Србима, византијски претендент се окренуо Тракији који су Турци систематски пљачкали, док су се регенти цара Јована V надали да ће савез са Душаном и бугарским царем Иваном Александром однети превагу.¹¹³⁹ Изгледи Цариграда значајно су умањени када је средином 1345. године први човек регенства Алексије Апокавк убијен.¹¹⁴⁰ Ипак, мрачна ситуација у којој су словенски суседи Византије присвајали територије Царства а Турци пљачкали провинције потрајала је све до 1347. године када је Кантакузин уз помоћ османског емира Орхана, коме је харем послао своју ћерку, успео да неутралише противнике и продре у Град. У том времену, а свакако охрабрен освајањем Сера, Стефан Душан се прогласио за цара Срба и Грка око почетка децембра 1345. године, да би из руку новопроглашеног патријарха Јоаникија примио круну на Васкрс наредне године.¹¹⁴¹ „Хиљадугодишње проклетство“ Византијског царства огледано у перманентној борби на два фронта ни средином XIV века није престајало. Док су готово без и једне битке Срби освајали

¹¹³⁶ *Исто*, 416-418

¹¹³⁷ *Nicol*, Reluctant Emperor, 65-70

¹¹³⁸ *Ферјанчић, Ђирковић*, Стефан Душан: краљ и цар, 123-130.

¹¹³⁹ *Божиллов*, Бугарска пред заласком (1300-1371), 109-115.

¹¹⁴⁰ *Максимовић*, Регентство Алексија Апокавка, 372-374.

¹¹⁴¹ ИСН I, 524-541.

већину европских поседа Царства, османски Турци су реализовали први корак који је допринео, испоставиће се, вишевековној владавини Балканом. Тај почетни историјски оличен је у заузимању Галипоља 1354. године чиме су Османлије поред тврђаве Цимпе добили снажан ослонац на европском тлу, који ни неушито способан цар, какав је свакако био Јован VI Кантакузин - није могао да спречи.¹¹⁴² Прелаз Турака из Азије у Европу је, поред буктања још једног у низу грађанских ратова током живота цара Јована V, запечатио судбину његовог таста. У рукама Кантакузинових наследника остала је Мореја, којој су Манојло и Матија, у времену свеопштег опадања, улили нови живот.¹¹⁴³

V-4. Уједињење или смрт хришћана на Балкану

Османска освајања на Балкану су српског цара Стефана Душана подстакла да ратничку срећу и поред пораза код Стефанијане 1344. и Дидимотике 1352. окупа у трећем сукобу са „Исмаилћанима“. Алармантна ситуација је довела до преговора српског цара и римског понтифекса али се свела само на обећања, обзиром да је услов за Душаново наименовање за „капетана“ у предстојећем крсташком рату било прихватање католичанства.¹¹⁴⁴ Ипак, смрћу цара децембра 1355. године српска идеја о протеривању Турака са Балкана уснула је на деценију и по када ју је 1371. године, заједно са браћом Мрњавчевић, османски препад одвео у понор.¹¹⁴⁵ Свестан да су капије Тракије откључане османском освајачу цар Јован V Палеолог је прибегао опробаној методи коју је последњи пут успешно користио његов прадеда Михаило VIII.¹¹⁴⁶ Унија римске и цариградске цркве свакако није била изводива за време патријарха Калиста, али је ни понтифекс Рима није узимао у обзир знајући за опозицију у Царству. Савременик ромејског сламања, полихистор Нићифор Григора скрханих надања и готово помирљиво наводи да у 1338/9. години нема ничега вредног помена изузев пљачкања ратом

¹¹⁴² Nicol, *The Last Centuries of Byzantium*, 246-250.

¹¹⁴³ *Острогорски*, *Историја Византије*, 493-495.

¹¹⁴⁴ *Ферјанчић, Ђирковић*, Стефан Душан: краљ и цар, 275-309.

¹¹⁴⁵ *Орбин*, *Краљевство Словена*, 42-44; ИСН I, 593-603.

¹¹⁴⁶ Nicol, *Last Centuries of Byzantium*, 256-61; *Радућ*, *Време Јована V*, 248

опустеле Тракије у коју су Турци упадали без страха од одмазде.¹¹⁴⁷ Такво стање довело је до појаве османских барјака на кулама Дидимотике већ 1361. године, да би у наредним годинама исту судбину доживео и древни Хадријанопољ. Након смрти Орхана 1362. године на Османов престо у Бруси се попео Мурат I.¹¹⁴⁸ Ипак, овај малоазијски град није се још дуго времена могао китити титулом османске престонице обзиром да је Орханов син 1365. године за престони град изабрао Једрене. Са друге стране, главни град румелијског беглербеглука постао је Пловдив, у коме је устоличен истакнути војсковођа Лала-шахин. Неслога балканских народа у отпору завојевачу са Истока најочигледнија је у оружаном сукобу између Бугарске и Византије 1364. године када су Ромеји могли да славе повратак Анхијала у царске руке. Но, агонија цара Јована V није престајала. При повратку из Будима, где је угарског краља молио за помоћ, автократор Ромеја је заробљен у Видину, одакле је избављен акцијом његовог рођака Амадеа Савојског. Крсташки рат „Зеленог грофа“ је поред овог догађаја донео Византији значајнија територијална проширења. Након једне деценије Ромеји су поново били власници „кључа Дарданела“, Галипоља, али су своје позиције ојачали и добијањем Созопоља и Месемврије.¹¹⁴⁹ Једнострана акција савојског грофа свакако није била већег домета, а освојени градови нису опоравили Царство у толикој мери да би се самостално могло одупрети Османлијама. У том времену једина држава која је Турцима представљала озбиљног противника је било Српско царство. Иако након смрти цара Стефана Душана држава Немањиних наследника постаје жртва тежњи обласне господе за осамостаљењем, она је и тако разједињена имала снаге за борбу са „Исмаилћанима“.¹¹⁵⁰ Присуство Турака на границама области деспота Угљеше нагнало га је да спреми превентивни војни поход против истих. И поред позива српским великашима и византијском цару, деспот Јован Угљеша је могао рачунати искључиво на помоћ свог брата краља Вукашина. Желећи да придобије Византинце српски деспот је жртвовао права српске цркве на својој територији измиривши се са цариградском патријаршијом 1368. године.¹¹⁵¹ Ипак, дуготрајна економска криза која је уз деценије грађанских ратова, социјалних и верских немира исцрпела сваку снагу Царства

¹¹⁴⁷ Greg. I, *ed. Bekker*, 545.

¹¹⁴⁸ Историја Османског царства, *прир. Маитран*, 38 (Н. Ватен).

¹¹⁴⁹ *Setton*, The Parasy and the Levant II, 285-326

¹¹⁵⁰ *Михаљчић*, Крај српског царства, 36-57.

¹¹⁵¹ *Петровић*, Повеља – Писмо деспота Јована Угљеше из 1368. године о измирењу српске и цариградске цркве, 32-33; *Баришић*, О измирењу српске и византијске цркве 1375, 159.

разлог је изостанка византијског учешћа у борбама Срба и Турака. Уз то, копном одвојени од Града - Мореја, Солун, Епир и Тесалија нису били у непосредној опасности од Османлија док се Царица градова већ тада налазила у обручу који ће потрајати све до 1453. године. Истовремено, ривалство међу српским обласним господарима и поред спољне опасности није престајало па се није могло очекивати да се изузев краља Вукашина још неко одазове на позив деспота Јована Угљеше. У ноћи 26. септембра 1371. године препад османске војске је окончао животе двојице најмоћнијих људи Српског царства, док је њихове територије осудио на пропаст.¹¹⁵² Вест о бици код Черномена цара Јована V затекла је након повратка са Запада односно по речима Димитрија Кидона „узалудног труда“, те је постојећу скрханост автократора значајно продубила. Маричка катастрофа оставила је Серску област без наследника која је постала лак плен солунског деспота, потоњег цара, Манојла Палеолога и браће Драгаш. Једна од главних последица српско-турског сукоба свакако је било византијско признавање османске врховне власти. Миленијумска универзалистичка идеологија царства Ромеја тиме је по први пут доведена у питање.¹¹⁵³

Када је 1373. године Мурат I, уз пратњу византијског цара, кренуо у поход на малоазијске емирате, желећи да искористи очево одсуство Савци-Челеби се дигао на оружје. С обзиром да се уз османског владара налазио и Јован V, његов перманентно непослушни син Андроник је стао на Челебијеву страну. Покушају да дође до смене генерација на престолу у Једрену и Цариграду у врло кратком временском интервалу донео је крај емир Мурат који је после победе ослепео свог сина док је исти третман захтевао од автократора Ромеја. Ипак, Андроник није сасвим ослепљен тако да је могао да настави политичко деловање. Дојучерашњи солунски деспот Манојло од тог тренутка је носио титулу савладара Јована V што је, како се испоставило, била кобна грешка.¹¹⁵⁴ Консолидација солунског деспотата и проширивање територија под надлежношћу царевог другог сина, уз општи друштвени напредак који у то време није био прекидан од стране Турака, представљао је потенцијални бастион отпора надлазећем непријатељу, док је маневарски простор Манојла Палеолога као цара-савладара унутар зидова Теодосија II био неупоредиво суженији. Три године доцније у току ђеновљанско-млетачког рата, чији је повод био византијско уступање острва Тенедос

¹¹⁵² *Острогорски*, Серска област после Душанове смрти, 127-145.

¹¹⁵³ *Arveler*, Политичка идеологија Vizantijskog carstva, 125-137; *Ostrogorski*, Byzance, etat tributaire de l'Empire turc, 49-58.

¹¹⁵⁴ *Barker*, Manuel II, 18-23.

Венецији, уз помоћ противника Републике светог Марка - Андроник је успео да побегне из Цариграда који је месец дана касније, уз турску помоћ, заузео:

*Борећи се један против другог много дана, отац против сина и син против оца – такве су биле последице нечовештва Ромеја и њиховог презира према Богу – Андроник је прекршио најстрашнију заклетву икад положену, ушао у Град и прогласио се за цара Ромеја.*¹¹⁵⁵

Као израз захвалности својим савезницима Андроник IV је Ђеновљанима предао Тенедос док је Мурату поклоњено стратешки важно Галипоље.¹¹⁵⁶ Егзил Јована V и његовог савладара Манојла завршен је уз млетачку и османску подршку на идентичан начин на који је Андроник IV свог оца и брата заточио и збацио са власти:

*Заробио је свог оца и своју браћу Манојла и Теодора у кулу, користећи је као други Тартар...*¹¹⁵⁷

Ова политичка игра турског султана откривала је правог господара судбине царства Ромеја.¹¹⁵⁸ „Брод“ из Кидонових поређења због „неслоге морнара“ тонуо је све дубље у османско море.¹¹⁵⁹

Коначно рапчишћавање ситуације подразумевало је богату апанажу дојучерашњем цару и статус наследника чиме је највећи губитник заправо био Манојло Палеолог.¹¹⁶⁰ Повукавши се након девет година поново у Солун започео је офанзиву против Турака која је имала завидних успеха. Ипак, није било за очекивати да ромејски деспот ограничених могућности постигне трајније домете. Емиров гнев осетили су готово сви македонски градови, док је пад Сера 1383. године поред стратешког имао и велики морални значај. Османски војсковођа Хајредин је исте године отпочео вишегодишњу опсаду Солуна, који је због чврстих бедема и турске слабости на мору одолевао. Деспот Манојло је 1384. године покушавајући да пронађе помоћ напустио Солун али без већих изгледа за успех. Након

¹¹⁵⁵ Ducas XII, 3, *ed. Grecu*, 72. Уп. Chalc. I, *ed. Darkó*, 55-56; Nicol, Byzantium and Venice, 305-307, 312; Dennis, Reign of Manuel II, 28-29, 37-38.

¹¹⁵⁶ Chalc. I, *ed. Darkó*, 56-7; Dennis, Reign of Manuel II, 38.

¹¹⁵⁷ Ducas XII, 3, *ed. Grecu*, 73. Историчар пада Лаоник Халкокондил наводи посве интересантан податак да је Мурат упутио посланство становницима Константиновог Града не би ли их упитао кога желе за владара, Орхановог или Андрониковог сина. Chalc. I, *ed. Darkó*, 57

¹¹⁵⁸ Ducas XII, 4, *ed. Grecu*, 73; Chalc. I, *ed. Darkó*, 57-8. 222, 244; Manuel II, *Fun. Or.*, 110–111; Kleinchroniken I, № 7/19, 12/3, 22/20, 320-321.

¹¹⁵⁹ Poljakovska, Portreti vizantijskih intelektualaca, 38.

¹¹⁶⁰ Ducas XII, 4, *ed. Grecu*, 73.

трогодишње опсаде 1387. године Солуњани су капије свог града отворили освајачу који је град поштедео разарања.¹¹⁶¹

Након освајања тракијских градова Једрена и Филипопоља, 1385. година је означила пад Софије. Расуло бугарске државе било је незауостављиво и показаће се кратког века, обзиром да је половина државе предата Османлијама након пада Трнова 1388. године, док се остатак земље одржавао захваљујући вазалном статусу.¹¹⁶² На мети нових освајања емира Мурата нашле су се земље породичног савеза кнеза Лазара и Вука Бранковића.¹¹⁶³ У битку која је у делима османских историчара сматрана једном од најзначајнијих у историји царства, емир Мурат је кренуо у данима касног пролећа 1389. године.¹¹⁶⁴ Преко територије својих српских вазала краља Марка и Константина Драгаша, османски емир је са великом војском на чијем су се челу нашле искусне војсковође Евренос-бег и Лала-шахин, као и султанови синови Бајазит и Јакуб, стигао на Косово.¹¹⁶⁵ Са друге стране попут деспота Јована Угљеше у готово идентичној ситуацији се нашао српски кнез Лазар који није, и поред вишегодишњег труда, успео да окупи све значајније српске обласне господаре. Као и до тада, кнез се могао ослонити једино на свог иманентно лојалног зета Вука Бранковића.¹¹⁶⁶ На Видовдан 15. јуна 1389. године сукобиле су се две војске на Косову пољу. У овом окршају животе су изгубили и кнез Лазар и емир Мурат. Победник је одлучен по последицама које су биле далекосежне по српске земље пре свега огледане у перманентно осетном недостатку војно способног становништва које је своје животе оставило на косовском бојишту, у последњем организованом војном окршају у ком су Срби могли да зауставе или макар успоре напредовање Османлија.

¹¹⁶¹ Chalc. I, ed. Darkó, 42-44, 48; Уп. Dennis, Reign of Manuel II, 158; Barker, Manuel II, 61-64.

¹¹⁶² Божиллов, Последње године, 120-124.

¹¹⁶³ Благојевић, Медаковић, Историја српске државности, 253-255; Ђирковић, Србија уочи битке на Косову, 21-23.

¹¹⁶⁴ Шуца, Вук Бранковић, 108.

¹¹⁶⁵ Јиречек, Историја Срба I, 323-326.

¹¹⁶⁶ Спремих, Вук Бранковић и Косовска битка, 246-256.

V-5. Скрхане наде и изломљени снови

Свакако најзначајнија промена која се догодила након 15. јуна 1389. године је смена на једренском престолу. Убијеног емира Мурата наследио је његов знатно милитантнији син Бајазит I који је због свог темперамента и агресивности у историографији задобио надимак Муњевити. Проглашењем Јилдирима за султана отпочело је завршно доба средњег века на Балкану. Оно што се са сигурношћу може рећи је да је после битке на Косову Бајазит извесно могао да планира кораке у даљем освајању Византије, имајући у виду да је Цариград већ више од две деценије био у обручу, док је у Манојлу и Јовану Палеологу имао оруђе за остварење својих циљева.¹¹⁶⁷ Жељан власти, верни син Андроника IV добио је подршку османског султана и 14. априла 1390. године успео да се домогне цариградског престола.¹¹⁶⁸ Ипак, његов стриц Манојло који је наставио борбу успео је да пет месеци касније протера свог синовца, тиме пак показујући да титулу ромејског автократора може носити искључиво верни вазал муњевитог султана. Посебно понижење Манојло Палеолог је истрпео при опсади Филадельфије:

*Цела земља је била потчињена Турцима,
али је овај град сијао као звезда на облачном меридијану.*¹¹⁶⁹

Последњи бастион ромејског отпора у Малој Азији пао је пред очима цара-писца, чиме је Бајазит послао јасну моралну поруку својим трибутарима – милости неће бити. Из писама Манојла II сазнајемо да је автократор Ромеја био свестан опасности коју доноси одбијање послушности муњевитом султану, те је наставио да подржава политику помирљивог и пасивног поступања према тиранину.¹¹⁷⁰

Фебруара 1391. године свој изнимно трновит живот пун понижења за владара средњовековног Римског царства завршио је цар Јован V Палеолог. Будући да се налазио у малоазијском кампу османског султана, Манојло је био свестан да је питање времена када ће свој живот морати да уручи Бајазиту заједно са кључевима Царства, те је под окриљем ноћи

¹¹⁶⁷ *Ферјанчић*, Византијски василевс и Турци од Косова до Ангоре, 109-128.

¹¹⁶⁸ *Kleinchroniken* I, № 7/21, 68; *Ignatius of Smolensk*, Russian Travelers, 100.

¹¹⁶⁹ Ducas IV, 3, ed. *Grecu*, 41. Уп. Chalc. I, ed. *Darkó*, 58.

¹¹⁷⁰ *Dennis*, Letters of Manuel II, № 14, 38–39.

успео да побегне и у Цариграду буде крунисан за самодржца. Огорчени Бајазит је ипак признао Манојла за цара, уз захтев да се вазалне обавезе наставе.¹¹⁷¹ Јилдирим је чак, по Дукиним речима, наредио византијском василевсу да у Цариграду успостави судску власт турског кадије над муслиманима, као и засебну четврт за следбенике Мухамеда. Штавише, султан је ромејском василевсу, преко упућеног посланства тражио „и друге неправедне и клеветничке захтеве“:

*На крају, Бајазит је запретио, „Ако не желиш да урадиш и испуниш све што ти наређујем, онда затвори капије Града и владај унутра. Све ван Града је моје“.*¹¹⁷²

Иако је, вођен интересима сопствене државе, султан Бајазит је искрено ценио Манојла II једном приликом изјављујући: „...ко не би знао да је он цар, само на основу његовог држања могао би да закључи да би му пристајало да буде цар“.¹¹⁷³

Велики османски војсковођа Евренос је 1393. године започео војну кампању у Тесалији и јужној Грчкој. Неслога која је постојала међу локалним владарима знатно је олакшала посао Турцима. Први на мети био је последњи грчки владар „Велике Влашке“, Манојло Анђео Филантропен, потучен од стране турског војсковође у тесалијској равници. Ситуација на Пелопонезу је, са друге стране, била знатно комплекснија. Морејски деспот Теодор Палеолог и Атински војвода Нерио Ачајуоли везани пријатељством и заједничким интересима су се врло често супротстављали како Републици светог Марка, тако и Наварежанима у Ахаји.¹¹⁷⁴ Ситуација је добила драстичан обрт у данима након смрти атинског војводе који је своје поседе оставио свом зету, грофу Кефалоније, Карлу Току. Увидевши да је изневерен, морејски деспот Теодор Палеолог је започео опсаду стратешки важног Коринта што је изазвало интервенцију османских трупа. Потукавши деспота Теодора код Коринта Османлије су заједно са Наварежанима упале на поседе Палеолога на Пелопонезу и запоселе тврђаве Леонтарион и Акову. У тренуцима ратовања Евреноса у Грчкој муњевити султан Бајазит је општрицу свог мача окренуо ка Бугарској. Оптужен за сарадњу са Угарском и припрему планова против државе Османових наследника Иван Шишман је изгубио поверење султана и морао да се суочи са последицама. Након пада Трнова јула 1393. године читава

¹¹⁷¹ Ducas XIV, 3, *ed. Grecu*, 83; Chalc. I, *ed. Darkó*, 42; *Dennis*, Letters of Manuel II, №. 67, 187.

¹¹⁷² Ducas XIII, 5, *ed. Grecu*, 77. Уп. *Barker*, Manuel II, 82-86.

¹¹⁷³ Sfranze, *a cura di Maisano*, 22.

¹¹⁷⁴ *Harris*, The End of Byzantium, 25-40.

Бугарска је потпала под османску власт укључујући и утврђења на десној обали Дунава док је сам Шишман убијен.¹¹⁷⁵

Серска зима 1393/4. године избистрила је залеђене погледе хришћанских вазала Османског царства према сопственом статусу. Наиме, османски султан је своје вазале окупио у македонском граду због годишњег давања харача и поклоњења сизерену.¹¹⁷⁶ Свакако, најважнији извор за овај догађај је посмртни говор цара Манојла II Палеолога, написаног поводом смрти деспота Теодора 1407/8. године. Међу личностима наведеним у говору помињу се сви виђенији трибутари Османлија, изузев краља Марка и Вука Бранковића, који обзиром на време настанка списка, нису имали превелики значај за Византијско царство. Бајазитова намера у Серу била је окупљање свих балканских вазала које би затим редом побио, али се Јилдирим ипак предомислио. Резултат састанка у Серу био је, по речима Лаоника Халкокондила, споразум свих вазала о отказивању послушности Османлијама. Уколико је било споразума он је убрзо прекршен.¹¹⁷⁷

Манојлово бекство из Сера и повратак у Константинопољ означио је почетак прве озбиљније османске опсаде Града.¹¹⁷⁸ Петоцифрени број Турака под Цариградом је заједно са Бајазитовом флотом прекинуо сваки контакт престонице са осталим деловима Царства:

Град, без косача и вршиоца и ојаћен размером глади, био је готов да издахне. Тиранин уствари није ратовао против Града у правом смислу. Није поставио опсадне справе да разори зидове и зидине, нити је користио било коју другу војну опрему. Није наредио његовим лако опремљеним војницима да иду у окршаје. Уместо тога, поставио је више од десет хиљада људи око Града да чувају излазе - тако да ништа и нико не може да уђе или изађе из Града.¹¹⁷⁹

Осмогодишња опсада само је продубила деценијску несташицу неупитно видљиву код све сиромашнијих грађана Константиновог града. У време опсаде Цариграда Бајазит се у влашкој низији суочио са трупама војводе Мирче који је однео победу у крвавом сукобу на Ровинама. Ипак, слично као и у случају наследника кнеза Лазара након 1389. године, и Мирча је био принуђен да клекне пред муњевитог султана и понуди му свој мач. Поред проширења у Добруци, Османско царство је након битке на Ровинама своје територије проширило и у

¹¹⁷⁵ *Тотондџиев*, Бугарската анонимна хроника от XV век, 83; *Inalcik*, Ottoman methods of conquest, 53-61.

¹¹⁷⁶ *Barker*, Manuel II, 114.

¹¹⁷⁷ *Chalc. I, ed. Darkó*, 76-77.

¹¹⁷⁸ *Bernicolas-Hatzopoulos*, The First Siege of Constantinople by the Ottomans (1394-1402), 39-45.

¹¹⁷⁹ *Ducas XIII, 7, ed. Grecu*, 79. Уп. *Chalc. I, ed. Darkó* 78.

Македонији анектирајући територије палих вазала у сукобу – краља Марка и Константина Дејановића.¹¹⁸⁰ Нестанак тампон зоне између угарске краљевине и царства Османових наследника проузроковао је забринутост код краља Жигмунда Луксембуршког.¹¹⁸¹ Његов апел хришћанском свету наишао је на велике симпатије код немачког и француског племства. Ритери француског краљевства су на територије круне светог Стефана под командом Жана сан Пера, маршала Бусикоа и Жана од Вјена ступили у пролеће 1396. године. Знајући тактику освајача са истока краљ Жигмунд је крсташима саветовао да сачекају Турке северно од Дунава али је узаврела крв витезова са крстом на грудима, жељних доказивања, преовладала и војска се упутила преко Видина на десну обалу највеће европске реке. Крсташким ритерима у сусрет су кренули војници султана Бајазита којих је, по проценама, било не више од сто хиљада. Приближне бројке могле су се наћи и у редовима хришћана. Упркос упозорењима знатно искуснијих војсковођа Жигмунда и Бусикоа, 25. септембра 1396. године код Никопоља је дошло до величанствене битке између две вере.¹¹⁸² Изнимно храбри француски коњаници су јуришали на прве борбене линије Османлија наносећи им велике губитке. Међутим, недовољно заштићени са бокова, крсташки витезови су кренули да се повлаче, али је одступање задоцнило, дајући Бајазиту довољно времена да огласи контранапад у ком француска коњица, разбијена на цепове, није имала изгледне шансе. Промену је, на кратко, донело 12000 елитних јединица угарског краљевства под командом краља Жигмунда који су успели да се приближе опкољеним савезницима. Супротно султановој наредби контингент од 5000 српских војника на челу са кнезом Стефаном Лазаревићем је однео превагу мотивишући посрнуле турске ратнике обарањем краљевског барјака Жигмунда Луксембуршког.¹¹⁸³ Осуђени на пропаст, француски племићи су се храбро борили, тиме исписујући легенде, попут оне о „Неустрашивом Жану“. Са друге стране, херојски се борио и угарски краљ, али је свестан имуности турске војске на крсташке нападе, одлучио да се повуче ка Дунаву, где га је млетачки брод спасао од заробљеништва. Велика победа османског оружја имала је енормну цену огледану у губицима већим него у хришћанској војсци. Бесан због наведеног, Бајазит је

¹¹⁸⁰ *Константин Филозоф*, Повест о словима – Житије деспота Стефана Лазаревића, 89-91

¹¹⁸¹ *Рокаи, Ђере, Пал, Касаш*, Историја Мађара, 126-127.

¹¹⁸² *Аџуа*, The Crusade of Nicopolis, 82-98.

¹¹⁸³ *Шуица*, Битка код Никопоља у делу Константина Филозофа, 73-87

наредио погубљење свих заробљеника, с изузетком угледних велможа надајући се могућем откупу.¹¹⁸⁴

Затечен катастрофалним поразом крсташа код Никопоља, Манојло II је доспео у изразито незавидну ситуацију обзиром да је његов архинепријатељ успео да наде хришћана у победу крај Црног мора потопа, док је опсада престонице и даље трајала и настављала се:

*Што је више тифанин увиђао да Константинопољани пружају отпор и не удовољавају његовим жељама, више је беснео и љутио се на Град.*¹¹⁸⁵

Тесалијски бег Евренос је са више десетина хиљада османских ратника напао добро утврђени Хексамилон на коринтској превлаци, али зид од шест миља није могао да заустави Турке који су продрли у Мореју. Офанзива Османлија заустављена је тек у Месенији код Корона и Модона. Након победе над византијским деспотом Теодором Евренос се, са великим пленом, вратио у Тесалију. Вишегодишња опсада Цариграда настављена је након Никопољске битке.¹¹⁸⁶ Свестан да би, због чврстине бедема Теодосија II, опсада могла да потраје још година, Бајазит је затражио кључеве Константинопоља од ромејског автократора што је Манојло одбио. Вишегодишња опсада праћена немалом несташицом у намирницама многе житеље престонице је терала на помисао да је боље предати град Бајазиту. Непомирљиви Манојло своју снагу сабрао је у молитви:

*Нека ме не задеси Христе, о Господе, и нека се не чује међу многим хришћанским народима да су за време цара Манојла Град, свете и драгоцене реликвије, које у њему почивају, предате безбожним христомрцима.*¹¹⁸⁷

Муњевити султан је потом припремао напад на Перу коју је од сигурног пада спасио одред војника Републике светог Марка под командом Томаза Моченига. У тим данима се у османској војсци нашао Јован VII Палеолог, поново охрабрен од стране султана да има већа права на трон Константина Великог од његовог стрица Манојла. Ипак, византијски самодржац није губио наду. Посланство које је послао француском краљу Шарлу VI на челу са Николом Нотарасом успело је да обезбеди око хиљаду војника под командом ветерана из Никопоља – маршала Бусикоа. Француски војсковођа је одмах по доласку у непосредно

¹¹⁸⁴ Setton, *The Papacy and the Levant II*, 341-369

¹¹⁸⁵ Ducas XIV, 1, *ed. Grecu*, 81-83.

¹¹⁸⁶ *Bernicolas-Hatzopoulos*, *The First Siege of Constantinople by the Ottomans (1394-1402)*, 45-51.

¹¹⁸⁷ Ducas XIV, 4, *ed. Grecu*, 85.

окружење опсађеног града био спреман да отпочне ратна дејства против османског султана, али је због величине Бајазитове војске био принуђен да своје акције ограничи на околину Цариграда. Свестан да, иако вредна пажње, Бусикоова експедиција, лимитирана због малобројности, није довољна да Царство ослободи од османске претње, цар Манојло се заједно са маршалом упутно на Запад вођен надом да ће крунисане главе Европе успети да убеди у неопходност покретања новог крсташког похода.¹¹⁸⁸ У Цариграду је оставио свог синовца Јована VII, са ким се, посредством Бусикоа, измирио и опростио му непријатељска дејства у протеклим годинама.¹¹⁸⁹ Ромејски василевс је у трагању за савезником против „Исмаилџана“ посетио Венецију као и друге италијанске градове.¹¹⁹⁰ Почасти су му такође указане и у престоним градовима сукобљених страна у Стогодишњем рату – Паризу и Лондону. Боравак византијског автократора оставио је немали утисак на Западу, али поред културног значаја Манојлове посете, изузев обећања - ништа није постигнуто.¹¹⁹¹ Уморан од перманентних борби, цар је свој боравак у престоници Француске продужио на две године, свестан да је нада за опстанком „римства“ у Цариграду сваким даном све мања. Ипак, у тим тренуцима на истоку се проламала олуја чији је бљесак државама балканских хришћана продужио живот за пола века.

V-6. Усуд османских принчева

Према речима Критовула са Имброса, неколико дана пре битке код Ангоре, василевс Јован VII је, притиснут од стране становника сопствене престонице, обећао Бајазиту кључеве Цариграда.¹¹⁹² Али, „Спасилац“ огледан у монголском војсковођи Тамерлану наметнуо је битку муњевитом султану који је морао да одустане од снова о метрополи „римских царева“. Сукоб је настао као последица Бајазитових освајања у Малој Азији те је битку за хришћанство

¹¹⁸⁸ Ђурић, Сумрак Византије, 95-100.

¹¹⁸⁹ Мешановић, Јован VII Палеолог, 91-93.

¹¹⁹⁰ Попова, Византијската дипломатија и западът (1391-1425), 18-30.

¹¹⁹¹ ИСН I, 53-56.

¹¹⁹² Critobulos, ed. Reinsch, 32-33.

уместо на западу Муратов син водио на истоку - против достојног наследника Џингис-кана.¹¹⁹³ Крв проливена код Ангоре, неочекивано је донела тренутни смирај балканским хришћанима, те и уморном царству Византинаца.¹¹⁹⁴ Припајајући емирате селџучких Турака Јилдирим је владаре који су избегли оптрицу његовог мача приморао да уточиште потраже на Тимуровом двору. Подржан је стога од избеглих малоазијских емира, али и хришћанских владара попут краља Шарла VI и цара Јована VII, који су преко Трапезунтског царства ступили у контакт са монголским владарем. У логор османског владара под Константиновим градом стигли су напослетку Тамерланови изасланици, заповедајући Бајазиту да Византији врати одузете територије. Увређен оваквим поступањем монголског владара Бајазит је подигао опсаду и упутио се ка срцу Мале Азије где га је чекао Тимур. Битка у којој је бројчано јача Тамерланова војска однела победу одиграла се код Ангоре 20. јула 1402. године. И поред храбрих покушаја српског кнеза Стефана Лазаревића да спаси свог сизерена, Бајазит, кога „многа паса .. опколи, а снажни га бикови ... опседали“, одведен је заробљен, скончавши живот наредне године.¹¹⁹⁵ Сунце слободе (чинио се) огрејало је Ромеје и њихове балканске суседе, у тренутку када је Тамерлан ставио муњевитом султану окове на руке. Емирати који су покорени у време Јилдиримових освајања враћени су назад својим господарима, те се може закључити да је домен османске власти сведен на територије које је контролисао емир Орхан у последњим месецима своје владавине.¹¹⁹⁶

Након Ангорске битке ни један од четворице синова султана Бајазита (Сулејман, Мехмед, Иса и Муса) није желео да се повуче и призна право на престо неке од своје браће.¹¹⁹⁷ Тиме је отпочео крвави грађански рат који ће трајати до 1413. године и у ком ће учешће узети готово сви суседи Османског царства. Успут, палећи малоазијске градове, Тамерлан је желео да Сулејмана одведе у заробљеништво. Међутим, најстарији Бајазитов син је уз помоћ Млечана, који су прекршили свој споразум са азијским освајачем, прешао из Мале Азије у Тракију, притом са собом носећи ризницу коју је преузео у Бруси. У тренуцима кад се Сулејман склањао ка сигурној Румелији, Тамерлан је спалио азијску престоницу Османлија.

¹¹⁹³ *Forbes Manz*, *The Rise and Rule of Tamerlane*, 1-2.

¹¹⁹⁴ *Kleinchroniken I*, № 22/28–30, 184–185.

¹¹⁹⁵ *Ducas XVI*, 6, *ed. Grecu*, 97.

¹¹⁹⁶ *Kastritis*, *The Sons of Bayezid*, 44-50.

¹¹⁹⁷ Историја Османског царства, *прир. Маитран*, 63 (Н. Ватен).

То је дало времена остатку османских трупа да се повуку према Цариграду. Тимур није штедео ни малоазијске хришћане, пре свега желећи да се као муслиман искупи за рушење османске моћи, те је тако спаљена Смирна, док је њено становништво одведено у ропство.¹¹⁹⁸ Османски емир Сулејман је у Румелији организовао сопствене снаге како би се упустио у борбу са браћом. Са друге стране су се налазили Иса, у Бруси, и Мехмед који је од Амасије, неосвојиве тврђаве, начинио свој двор. Ипак, пораз код Ангоре знатно је утицао на осамостаљивање турских емирата. Тако је емират Караман, захваљујући Тамерлановој помоћи, знатно проширио своје територије у Анадолији. Оставивши турске принчеве да се међусобно боре и на тај начин перманентно разоре властито царство, Тамерлан је заједно са заробљеним Бајазитом, који је умро као сузањ 1403. године, кренуо натраг у централну Азију. Свакако, у најбољем положају се нашао емир Сулејман који је располагао неразореном Румелијом, а у којој се налазила очувана европска престоница царства и ризница коју је омиљени Бајазитов син успео да пребаци на европско тле. Мада, његов положај није био повољан. Катастрофу османског оружја код Ангоре су желеле да искористе (пре свих) Византија и Угарска, али нису успеле.¹¹⁹⁹ Договор између Сулејмана и његових савезника - оличен у Ђеновљанима, Јовану VII Палеологу и деспоту Стефану Лазаревићу - склопљен је 1403. године. Највећи добитник споразума је била Византија, којој су враћени Солун, Халкидик, обале Мраморног и Црног мора, као и нека острва у Егеју. Такође, Сулејман је пристао на отварање свих лука своје државе за бродове потписника споразума, али и на понижавајућу тачку која се тичала Дарданела. За улазак турских лађи у Мраморно море кроз овај мореуз Османлије су морале да затраже дозволу или ромејског василевса или других потписника споразума.¹²⁰⁰ Посве интересантан податак о „Галипољском споразуму“ са становишта политичке идеологије Царства доноси историчар славног презимена. Лука, наиме, наводи ефицијентност Манојлове политике огледану кроз Сулејманово обраћање автократору Ромеја са „оче“.¹²⁰¹ Мир који је румелијски владар издејствовао је српског деспота отргао из окриља „Исмаилџана“, што је омогућило Лазаревом сину да се ослони на свог северног суседа - Угарску.¹²⁰² Са друге стране, у Анадолији су се борили емир Иса и султан Мехмед, тачније

¹¹⁹⁸ *Kastritis*, *The Sons of Bayezid*, 41-43.

¹¹⁹⁹ *Zachariadou*, *Süleyman Çelebi*, 270.

¹²⁰⁰ *Dennis*, *The Byzantine-Turkish treaty of 1403*, 72-88; *Matschke*, *Ankara*, 40-141.

¹²⁰¹ *Ducas XVIII*, 2, *ed. Grecu*, 111.

¹²⁰² ИСН II, 75-76.

Мехмедов тотор, Бајазит-паша. Иса је у два наврата побеђен, код Брусе и Анкаре када је и нестао са историјске позорнице.¹²⁰³ Када је 1406. или 1407. године Сулејман прешао у Малу Азију Бруса му је отворила капије, што је следила и Анкара. У таквој ситуацији султан Мехмед није желео да се упушта у битку против надмоћнијег непријатеља, већ се ујединио са другим братом Мусом и напао Сулејмана с леђа. Мусино преживљавање монголског заробљеништва, у ком је био очевидац смрти свога оца, оставило је трајне последице по њега, па је у историјској науци често био обасипан епитетима фанатичног и огорченог младића. У српској народној традицији управо је он понео име Кесеџија, што долази од турске речи за разбојнике који су углавном чинили његову војску.¹²⁰⁴ На Мусину страну су стали влашки војвода Мирча, чијом је ћерком Муса био ожењен, као и српски деспот Стефан Лазаревић који је прижељкивао Сулејманов пораз, обзиром да је најстарији Бајазитов син учествовао у дестабилизацији Србије подржавши сепаратистичку политику Ђурђа Бранковића, што се огледало у уступању дела трупа које су, као што је познато, поражене у бици код Трипоља. Сулејман је желео да ослаби потенцијално најопаснијег православног владара и тиме ојача своју позицију у Румелији.¹²⁰⁵

Први сукоб најстаријег и најмлађег Бајазитовог сина одиграо се код Галате у ком су Сулејманове снаге потучене. У наредној бици код Космидона победу је однео старији Сулејман који је обновио савез са Византијом шаљући као залог споразума свог сина Орхана у Цариград.¹²⁰⁶ Муса је након те битке створио себи новог непријатеља, огледаног у српском деспоту, након што је погубио Вука Лазаревића због издаје. Након погибије Сулејмана код Софије, Муса је кренуо на своје дојучерашње савезнике, деспота Стефана Лазаревића и Манојла II Палеолога. Автократор Ромеја је одговорио слањем Орхана, Сулејмановог сина, у Румелију, надајући се да ће тиме разорити Мусине присталице изнутра. Ипак, Бајазитов унук је по наредби његовог стрица убијен, што је довело до споразума султана Мехмеда, српског деспота и византијског василевса. Након првобитног неуспешног похода на свог брата, 5.

¹²⁰³ *Kastritis*, *The Sons of Bayezid*, 105-110.

¹²⁰⁴ *Ђурковић*, *Кнез и деспот Стефан Лазаревић*, 70-78.

¹²⁰⁵ *Благојевић*, *Српска држава у доба деспота Стефана Лазаревића*, 61-69.

¹²⁰⁶ *Harris*, *The End of Byzantium*, 80-84.

јула, у области Софије султан Муса је поражен и убијен. Деценијски интересантан период је завршен победом султана Мехмеда, чиме је повраћено јединство Османског царства.¹²⁰⁷

У тренуцима окончања турског грађанског рата Византија се налазила у знатно повољнијој ситуацији него деценију раније. Сигурност коју је Манојлу II уливало стање готово перманентних сукоба међу Јилдиримовим синовима најбоље се види у царевом напуштању Константиновог града и посети Мореји и Солуну 1408/9. године.¹²⁰⁸ Ипак, знатно увећана територијална распрострањеност Царства није била довољна да Ромеје врати на пут успона ранијих векова. Снаге за нову катарзу византијског друштва није било. Довољно снаге није имала ни Српска деспотовина на челу са умешним Стефаном Лазаревићем да озбиљније угрози турску предност на Балкану, док покорени Бугари нису ни помишљали на устанак. И поред немерљивог познавања функционисања Османлија, Срби - због свог хроничног недостатка војних снага, још од 1389. године - нису успели да покрену офанзиву већег домета. „Сепаратистичке тежње“ деспотовог брата Вука и сестрића Ђурђа Бранковића такође су омеле најстаријег Лазаревог сина у активнијем учешћу у сукобу османских емира. Западни актери у османском грађанском рату били су, уз изузетак италијанских поморских република, неми посматрачи још увек видајући ране никопољске катастрофе. Убрзо након ступања султана Мехмеда I на престо цар Манојло се упутио у последњу провинцију Царства која је за његов опстанак била од виталног значаја. У времену обазривих погледа на османске поруке мира, Византинци су обнављали стари Хексамилон, фортификацију која се налазила на коринтској превлаци, тиме показујући важност Пелопонеза за даљи развој и очување Царства.¹²⁰⁹ Царев син Јован послат је у Мореју не би ли помогао свом брату, деспоту Теодору Палеологу, у ширењу домена римских василевса - у чему су браћа и успевала. Са друге стране, Српска деспотовина предвођена Стефаном Лазаревићем била је у вазалном односу према Угарској краљевини, што је деспоту отворило врата економског и привредног везивања за Запад.¹²¹⁰

¹²⁰⁷ Историја Османског царства, *прфр. Маитран*, 69 (Н. Ватен).

¹²⁰⁸ *Nicol*, The Last Centuries of Byzantium, 422-424.

¹²⁰⁹ *Ђурић*, Сумрак Византије, 190-191.

¹²¹⁰ ИСН II, 74.

V-7. „Године сребрних кашика“¹²¹¹

Предах који је заиста означавала Мехмедова владавина завршен је доласком ипак знатно агресивнијег султана Мурата II на престо у Једрену. Две деценије слободе од плаћања данка Турцима је окончано након упада османлијских ратника у византијску Мореју, коју ни утврђени Хексамилион није могао да заустави. Такође, православни поседи балканских хришћана умањени су за други град Царства, Солун, који је Манојлов син Андроник предао Млечима. Безнадежна ситуација општег опадања града навела је трећег царевог сина да Солун преда Републици светог Марка 1423. године, која га прихвата без одушевљења.¹²¹²

Готово је незамисливо поимање краја средњег века на Балкану без кратког осврта на македонски мегалополис. Вечно други град Византијског и напослетку Османског царства, везиван је са престоницом готово увек лабавијим карактером, чак и када је њиме владао споредни члан царске породице. Солун је временом изградио особени локални идентитет, израставши у својеврсни „град-државу“ са препознатљивом локалном управом на челу са митрополитом. Паралелно, као и у западној Европи, урбани и сељачки устанци XIV века одвијали су се и у Византији. У очима Запада, револуционарни Солун постао је „комуна“ у годинама између 1342. и 1350. године. Заједница другог града Царства није остала имуна ни на спољашње притиске: грађански рат у Византији, прве османске кораке у Европи и претње Стефана Душана, уједно опточене „*црном смрћу*“.¹²¹³ Међутим, панораму Солуна датих година маркирају уједно и неке од преживелих византијских цркава и живот последњег „великог оца“ ромејске православне цркве - Григорија Паламе, у улози митрополита од 1347. до 1359. године. Његова „наука“, сабором потврђена и прихваћена окриљем Васељенске патријаршије у другој половини XIV века, следећим столећем постајући витална духовна идеологија која своје корене грана и у православној вери словенских суседа Византије.¹²¹⁴

Османлије су Солун држале под опсадом од 1383. до 1387. Локално руководство било је подељено између свог управитеља, будућег цара Манојла II Палеолога, и његовог

¹²¹¹ *Острогорски*, Историја Византије, 520.

¹²¹² *Радонић*, Западна Европа и балкански народи према Турцима у првој половини XV века, 45-46.

¹²¹³ *Ферјанчић*, *Ђирковић*, Стефан Душан: краљ и цар, 190-192.

¹²¹⁴ *Мајендорф*, Византијско богословље, 154-158.

митрополита Исидора Главаса (1380-1384, 1386-1396). Манојло је поручивао својим поданицима да треба пркосити турским нападима, али је Солун пао 1387. године.¹²¹⁵ Међутим, османска окупација је била подношљивија него што је Манојло слутио својим суграђанима. Султан Бајазит I доделио је грађанима посебне привилегије, сачувавши инфраструктуру византијске локалне управе и њених службеника углавном непромењеном.

Након Тимурове победе код Анкаре, Солун се вратио под жезло римских царева, наредне 1403. године, захваљујући споразуму Византије и Бајазитовог сина Сулејмана. Након ромејског учешћа у османском грађанском рату и победе мирољубивог султана Мехмеда I, Солун је осетио благодети прекопотребног затишја. Ипак, 1421. године дошавши на престо, Мурат II је други град Царства желео да стави под своју контролу. У Константинопољу се тада налазио Манојло II Палеолог, сада у доби од седамдесет и три године.¹²¹⁶ Опрезнији (и животно и владарски) 1423. године свестан да није у стању да брани Солун од Османлија, позвао је републику Венецију да то уради уместо њега. Прави крај дошао је са смрћу митрополита Симеона, крајем 1429. године. Османлије су 29. марта 1430. ушли у деморалисани град који су млетачки капетани препустили судбини, као и око 7 000 Солуњана.

Време доласка Мурата II донело је ромејској престоници сукоб цара и савладара.¹²¹⁷ Цар Јован је предлагао слање претендента Мустафе у Малу Азију, не би ли се ватра грађанског рата поново разбуктала међу турским такмачима. Уједно, остарели автократор Манојло залагао се за политику немешања. Мишљење аристократа окупљених око цара-савладара је преовладало, али је претендент на престо у Једрену брзо ухваћен и убијен.¹²¹⁸ Наведени догађаји су побудили жељу султана Мурата да се окупа у новој опсади Града на Босфору. Симултани напад Турака на све поседе Палеолога 1423. године остављао је мале могућности за активну одбрану целокупног Царства.

Две године након предаје другог града Царства, 1425. године, на самртничкој постељи цар Манојло II Палеолог је своме сину и наследнику Јовану, поучен својим горким искуствима, дао савет да не верује превише у обећања Запада. Јован VIII није послушао савете

¹²¹⁵ *Острогорски*, Историја Византије, 506.

¹²¹⁶ *Kejner*, *Rasparčavanje* (1204-1453), 293-295.

¹²¹⁷ *Ферјанчић*, *Савладарство у доба Палеолога*, 369-371.

¹²¹⁸ *Chalc. II, ed. Darkó*, 1-3; *Barker*, *Manuel II*, 340-359.

свог оца. На то га је приморао све мизернији положај у који је западала његова држава.¹²¹⁹ У нади да ће га „католичка браћа“ одбранили уколико склопи унију са њима, већ 1426. године византијски цар је папи Мартину V (1417-1431) упутио посланике. Изгледало је да постоје обриси компромиса, јер је папа преко посланства поручио да ће финансирати византијску делегацију и да ће се сабор свакако одржати у Италији.¹²²⁰ Све до 1430. године није било нових контаката највероватније због освајања Кларенце и Патраса на Пелопонезу за које је био одговоран деспот Константин, доцнији цар Константин XI. Цариград је са једне стране очекивао да буде спасен у борби против Турака и као награду за помоћ нудио је унију за коју је знао да није спроводива међу становништвом. „*Више волим да у Граду видим турски турбан него латинску митру*“ изјава је последњег великог дукса Царства Луке Нотараса неколико година доцније, која најсликовитије описује перманентну мржњу Византинаца према Латинима након 1204. године.¹²²¹ Рим је са своје стране првенствено тражио признање супрематије папе и унију цркава за коју би као надокнаду дао војску која би одбранила Византију, иако је папа знао да то није изводиво.¹²²² Но, у Цариграду је увек постојала странка која је последњу сламку спаса видела у споразуму са Римом. Због сукоба папе Евгенија IV (1431-1447) и Базелског сабора преговори су се отежали, да би тек за 1438. годину био сазван сабор у Ферари.¹²²³ У пратњи свог (не увек лојалног) брата Димитрија, патријарха Јосифа, неколико митрополита, епископа и игумана, цар Јован VIII је стигао у Ферару, у којој је 9. априла отпочео сабор.¹²²⁴ Иако је било јасно да ће Византинци потписати унију, распре су трајале готово годину дана, пре свега због отпора који је римској страни пружао ефески митрополит Марко Евгеник. Тек је 6. јула 1439. године у Фиренци, где је сабор измештен због избијања куге, кардинал Јулијан Чезарини заједно са никејским архиепископом Висарионом прогласио унију на латинском и грчком језику. Грци су задржали свој обред, али су сва спорна питања решена у корист римске стране.¹²²⁵ Византијски народ фанатично се успротивио Фирентинској унији цркава, док је Марко Евгеник само цареву позицију чинио гором. За разлику од Лионске уније, Фирентинска је била мање остварива. Капацитети којима је располагао Михаило VIII за

¹²¹⁹ Harris, *The End of Byzantium*, 101-105.

¹²²⁰ *Лич*, *Историја средњовековне цркве*, 429-431.

¹²²¹ *Рансиман*, *Пад Цариграда 1453*, 38.

¹²²² *Nurdberg*, *Динамични средњи век*, 187-190.

¹²²³ *Ђурић*, *Сумрак Византије*, 322-324.

¹²²⁴ Harris, *The End of Byzantium*, 138-145

¹²²⁵ *Gill*, *Council of Florence*, 42-43.

сузбијање опозиције знатно су били већи од оних које је поседовао Јован VIII. И тако је уместо да донесе помоћ, унија заправо изазвала расцеп у самој Византији. Мало угледа које је Царство имало у својим словенским савезницима, које се у претодним вековима „учило“ сумњичавости према Риму, потпуно је изгубљено.¹²²⁶ Московски кнез Василије је након сабора у Фиренци свог унијатски расположеног грчког митрополита Исидора - који је учествовао у склапању споразума - сменио и затворио у манастир. Чувена је његова реченица у којој васељенском патријарху наводи да Руси имају патријарха, али да цара немају.¹²²⁷

У тренуцима склапања Фирентинске уније османска војска је заузела територије српског деспота Ђурђа Бранковића, с изузетком Смедерева које је херојски одолевало нападима све до предаје услед недостатка намирница, али и Новог Брда које су Турци заузели две године након пада престонице Србије.¹²²⁸ Пола века након катастрофе код Никопоља европски владари су се осмелили да се још једном окушају у крсташком походу против Турака. По договору са Угрима и Млещима Ибрахим-бег од Карамана је напао Османлије продревши дубоко у срце Мале Азије. Напредовање караманског бега је натерало султана Мурата да поведе поход на њега, а који се завршио споразумно без борбе. Исте године у Угарској су се састали ратници, као и „сиромаси“ који су били жељни рата. Велика новчана средства су утрошена од стране деспота Ђурђа да би се крсташка војска опремила.¹²²⁹ Војска Угара, Пољака и других народа заједно са 8.000 Срба под командом краља Владислава, Јаноша Хуњадија и српског деспота упала је у Србију преко Београда. Крсташки су се први пут сукобили са Турцима у близини Ниша где су однели победу.¹²³⁰ Без већих проблема, преко Ниша су крсташки стигли до Софије коју су заузели. Затим су, на наговор српског деспота кренули ка Једрену али су убрзо заустављени затварањем Трајанове капије. Хришћанска војска била је приморана на повлачење током ког их је пратио Касим-бег, који је међутим био потучен код Софије 24. децембра.¹²³¹ Одушевљење проистекло на Западу навело је многе да заговарају идеју о наставку рата за спасење њихове православне „браће у Христу“. Напуљ, Рим, Венеција, као и Бургундија, нудиле су своје флоте за континуитет идеји рата против

¹²²⁶ *Острогорски*, Историја Византије, 523-524.

¹²²⁷ *Рансиман*, Пад Цариграда 1453, 232.

¹²²⁸ *Поповић*, Мара Бранковић, 93-105.

¹²²⁹ ИСН II, 256.

¹²³⁰ *Спремлић*, Деспот Ђурађ Бранковић и његово доба, 278-279.

¹²³¹ *Imber*, The Crusade of Varna 1443-1445, 16-17.

Османлија, што је навело Угаре да наставе припреме.¹²³² Послужили су се већ опробаном тактиком, па је карамански Ибрахим-бег поново напао Османлије, али османски султан је овог пута желео мир. Такође, Мурат II је био спреман да деспоту Ђурђу врати његову земљу заједно са ослепљеним синовима. У Једрене су априла 1444. године стигли изасланици угарског краља и српског деспота. Спорна питања су решена у корист Ђурђа Бранковића и мир је склопљен 1. јуна 1444. године.¹²³³ Десетогодишње примирје је потписано и са угарским краљем Владиславом. Међутим, неколико дана након потписивања „Сегединског мира“, угарски краљ је исти одбацио, том приликом имајући велику подршку кардинала Ђулијана Чезаринија, а говорећи да мир не поседује важност док га не потврди папа.¹²³⁴ Краљ Владислав је чак на таласу ратног расположења насталог у краљевини бодрио хришћанске савезнике мишљењем да се Турци до краја године могу истерати из Европе. Побуна јаничара у Једрену је такође ишла на руку крсташима. Ипак, нису сви делили угарски оптимизам. Млечани су пристали да пошаљу своје галије, али да цену њиховог наоружавања сноси папа, због чега је Евгеније IV расписао убирање десетка који Ђенова није прихватила.¹²³⁵ Ношени оптимизмом, западни владари су се спорили око територија које су се и даље налазиле у рукама Турака.¹²³⁶ Српски деспот Ђурађ Бранковић је поразно дознавао прилике на Западу, али и на Истоку. Молбе које је упутио краљу Владиславу нису наишле на одобравање.¹²³⁷

Османски хроничар Ашик-паша Заде у свом делу пише да је Муратова абдикација заправо инспирисала крсташку кампању јесени с 1444. године.¹²³⁸ Обзиром да се на престолу налазио дванаестогодишњи Мехмед II победа се чинила сигурном. Када су угарске припреме биле завршене, крсташка флота блокирала је Хелеспонт, док су бургундијски и византијски бродови блокирали Босфор. Лаоник Халкокондил нас обавештава да су Османлије поправљале зидине сваког утврђења где су могли да очекују опсаду. У таквој ситуацији, византијски деспот Константин Драгаш је са Пелопонеза упао на Атику, где му је Атински војвода изјавио покорност. Напредовање деспота Константина није се зауставило све до

¹²³² *Geanakoplos*, *Byzantium and the Crusades 1354-1453*, 96.

¹²³³ *Спремлић*, *Деспот Ђурађ Бранковић и његово доба*, 285-287.

¹²³⁴ *Setton*, *The Papacy and the Levant II*, 82-107.

¹²³⁵ ИСН II, 260-261.

¹²³⁶ *Geanakoplos*, *Byzantium and the Crusades 1354-1453*, 98.

¹²³⁷ *Калић*, *Срби у позном средњем веку, 192-193*; *Благојевић*, *Деспот Ђурађ Вуковић и српска државност*, 33-54.

¹²³⁸ *Imber*, *The Crusade of Varna 1443-1445*, 27.

планине Пинд, где је дознао вести о поразу код Варне.¹²³⁹ Са мањом војском у односу на ону која је кренула на Турке претходне године, угарски краљ Владислав је започео поход. Разлог за умањен број војника је одбијање Ђурађа Бранковића да учествује у овом рату.¹²⁴⁰ Ипак, кардинал Чезарини и Јанош Хуњади нису крили свој оптимизам.¹²⁴¹ Католички кардинал и угарски војсковођа су имали разлога за то. Влашки владар, Влад Дракул, придружио се крсташима који су од тренутка преласка Дунава пљачкали и палили све пред собом. Османлије су у очајању одлучили да на престо врате Мурата II, који се у тим тренуцима налазио у Маниси. У међувремену, крсташка и византијска флота су блокирале Дарданеле и Босфор. Османски султан је наредио делу румелијске војске да бомбардује топовима хришћанску флоту на Босфору, на делу где је канал најужи. Како би омогућио прелаз преко мореуза, султан се договорио са Ђеновљанима из Пере да му испоруче транспортна пловила, за шта их је он богато наградио.¹²⁴² Мурат је након преласка из Азије у Европу наставио преко Једрена до Варне, где су се сусреле две војске. Велика османска војска од око 60 000 људи пришла је 9. новембра Варни са запада.¹²⁴³ Последњи крсташки поход против Османлија у средњем веку се завршио погубно по хришћане. Сам угарски краљ Владислав био је убијен док је заједно са својим саборцима покушавао да зароби османског султана. Болна 1444. година и катастрофални пораз код Варне заувек су ставили тачку на могућности да се Византија отргне из канџи Османлија. Смелог деспота Константина стигао је убрзо бес Мурата II. Серије фантастичних успеха византијског оружја на грчком тлу распршене су нападом османске војске, која је накратко заустављена на Хексамиллиону, чија је камена фортификација ипак попустила.¹²⁴⁴

¹²³⁹ *Nicol*, *The Immortal Emperor*, 25-29.

¹²⁴⁰ *Спремлић*, *Деспот Ђурађ Бранковић и његово доба*, 293-301.

¹²⁴¹ *Печикан*, *Историја Румуна*, 218-223.

¹²⁴² *Imber*, *The Crusade of Varna 1443-1445*, 29.

¹²⁴³ *Kiel*, *The Incorporation of the Balkans into the Ottoman Empire*, 152.

¹²⁴⁴ *Nicol*, *The Immortal Emperor*, 30-36.

V-8. Нововековна олуја над средњовековним царством

Умешни деспот Константин Палеолог је наследио 1448. године свог брата Јована као „последњи цар“ средњовековних Римљана у Цариграду.¹²⁴⁵ Његова петогодишња владавина испуњена је борбом за очување највреднијег поседа Царства. Изузев мањег броја ратника италијанских поморских република, Цариград је био осуђен да се брани сопственим снагама. Након ступања султана Мехмеда II на османски трон, којим је гордо градио свој надимак „Освајач“, странице историје Византије исписиване су последњим живим речима. Око 7 000 хришћанских војника, као ни херојска одбрана последњег ромејског цара, није била довољно да се заустави азијски Фатих.¹²⁴⁶ У уторак 29. маја 1453. године Византинци су последњи пут угледали свог цара, који је нестао у вихору одбране Богородичиног града.¹²⁴⁷ Након освајања Цариграда било је питање времена када ће остатак балканских хришћана потпасти под власт Истанбула. Младе године османског султана биле су испуњене јуришима на Смедерево 1459, Мистру 1460. и коначно Трапезунт 1461. године, чиме је „ромејски свет“ независних православних балканских народа престао да постоји.¹²⁴⁸

Уколико би стога ромејски XV век био ограничен на политичку историју Византијске империје, он би био распопућен падом Цариграда 1453. године, који је заиста одјекнуо на Западу, те и условио да историчари створе тај датум памтљивим, без подробнијег објашњења. Заправо, промена власти у Константинопољу и јесте била важна, не толико Западу, колико онима којима је првенствено и припадала: ромејским православцима. Договори између султана и патријарха из 1454. године могу бити и даље осенчени непознавањем детаља, али су они ипак увели нови поредак, или изобличени „таксис“, који је ипак осигуравао будућност оних ромејских православаца инкорпорираних (посебно) у каснија освајања Мореје и Понта. Њихова унутрашња политика и даље је почивала и зависила на договорима из Фиренце, међутим, ромејске православне везе које су надживеле освајања биле су старије и једноставно почивале на покровитељству и наклоности истинској патрији.

¹²⁴⁵ *Острогорски*, Историја Византије, 525.

¹²⁴⁶ *Рансиман*, Пад Цариграда 1453, 58-65.

¹²⁴⁷ *Радоњић*, Западна Европа и балкански народи према Турцима у првој половини XV века, 292-295.

¹²⁴⁸ *Спремлић*, Борбе за Смедерево 1458-1459. године, 215-227.

У таквом изобличеном поретку проналазимо четири отаџбине, засноване у Солуну, Мистри, Цариграду и Трепезунту. Он подразумевано мора укључити и друге православце – били они Грци, или не – а који су живели под „италијанском“ владавином, дуж јадранске обале и у Егеју, Додеканесу и Кипру,¹²⁴⁹ као и у земљама северно од Дунава, које су настале из роптања XV века као постхумне земље Византије, усвојивши чак и њено име „Романија“, односно Влашка и Молдавија. Распра о наслеђу Византије укључује и народе Крима, које је Мехмед II од 1475. године учинио својим трибутарима, претварајући Црно море у османско језеро, где су Хазарима, Јерменима и карантским Јеврејима владали (осим кримских татарских канова) ромејски православни кнезови Готије и ђеновљанске подесте у Кафи.¹²⁵⁰

До краја века остала су пак само још два источна хришћанска владара, потпуно независна од Отоманског царства. Етиопија је прихватила Фирентинску догму из 1439. године, али је њен *соломонски краљ*, негус На'од (1478–1508) имао „своје“ православље. Москва је одбацила *фирентинске услове*, оставши искључиво ортодоксна; велики принц Иван III (1462-1505) чак се и оженио рођаком Константина XI Палеолога (1449-1453), последњег цара у Константинопољу. Али, Нови Рим није „доделио“ Русији свој патријархат све до 1589, управо из разлога што је Стари Рим изгубио ту титулу, те се Москва природно и више самосвојно наметнула хронолошкој листи као Трећи Рим,¹²⁵¹ односно како је остало записано у Искандеровој повести о турском освајању Цариграда:

Сва та побожна царства...нагомилаше своје грехе, те их Господ прокле. Неверни Турци их поробише, свуда посејаше пропаст и натераше их да им се поклоне, док наше руско царство расте, дише слободним дахом и уздиже се.¹²⁵²

Пад Византије, закључно, један је од најважнијих догађаја у европској историји. Он је означио нову фазу у историји хришћанских народа, чији је последњи период постојања и довео до јачања „националне“ и модерне самоспознаје балканских хришћана. Моћно наслеђе Византије, без обзира на вековно робовање, сачувало је буктињу оним земљама и народима

¹²⁴⁹ „Италијанска“ владавина обухватала је Венецију, Ђенову, Витезове Хоспиталце и локалне Латине или франачке архонте; трајала је у Додеканесу до 1523. године, а на Кипру до 1571. године. *Kyriacos*, *Orthodox Cyprus under the Latins*, 1191-1571, 230-260.

¹²⁵⁰ *Vryer*, *The Roman orthodox world* (1393–1492), 852-870.

¹²⁵¹ *Рансман*, *Пад Цариграда*, 220-237.

¹²⁵² *Александропулос*, *Руска хроника Нестора Искандера*, 12.

који су некада били под њеним утицајем. Ово прихватање је нераскидиви амалгам њихове властите повести сећања. Било би погрешно, дакле, веровати да је утицај Византије на суседе ослабио заједно са њеним опадањем.¹²⁵³ Ромејски одсјаји, који су остали јаки и просветљујући све до пада Константинопоља, наставили су пламено да се разгоревају и након распада Царства, јер су високообразовани представници ромејских емиграната имали благотворан учинак на културу и друштвени живот земаља у којима су нашли уточиште и нови дом. Византија XIV и XV века недвосмислено је дала велики допринос развоју културе балканских народа, а чији утицај је био и остао свеprisутан и у Истанбулу. Зато је концепт „Византије после Византије“ стекао прави историјски смисао и садржај, истински инволвиран чак и на завршним и недореченим белинама Дукине историје.

¹²⁵³ *Безгенару*, Утицај Византије на културу Средње и Источне Европе, 67-100.

ЗАКЉУЧАК

У повесној причи о оживљавању Ромејског царства, након латинске владавине у XIII веку, постоји много тога симболичног. Византијски описи тог догађаја, неретко суздржани, лишени емоција, језгровити и скоро наглашено усамљени, као да су наслућивали краткорочно трајање обновљене „**богоизабране Империје**“ (1261 – 1453). И заиста, **последња епоха успона византијске цивилизације**, чији су зачеци у науци окарактерисани синтагмом „**ренесанса Палеолога**“, није била предодређена за вишевековно постојање. Међутим (и упркос поразној политичкој стварности), био је то **један од најсветлијих периода византијске културе**, чији су одсјаји посебно видљиви у интензивном развоју историјске мисли и инхерентне свести о блискости и континуитету са културом антике, испуњене осећањима дивљења према њој и литерарним подражавањем древних узора. Ромејски историчари, дакле, за разлику од њима савремене ренесансне хуманистичке историографије, нису морали наново да откривају антику и разумевање историје као посебног вида уметности. У односу на западно историописање, бројне карактеристике (попут дијалогског размишљања, синтеза хришћанске културе, митолошких реминисценција, архаизације или транскрипције топонима и етронима) биле су за византијске писце, чак и за оне у егзилу и веома удаљене од интелектуалног окружења царске метрополе, традиционални и подразумевани елементи историографије. С друге стране, док је италијанска хуманистичка историографија XIV и XV века успевала да пружи значајан допринос процесу претварања догађајног у *научно знање*, увођењем принципа *критичке анализе извора*, развијањем *научног апарата* и *напомена*, покушавајући чак да изврши и периодизацију прошлости, византијска историјска мисао XV века била је још увек далеко, или се бар стидљиво ближила разматрањима повесних процеса са рационалистичке позиције.

Посебно у ромејској коначности, погледи и литерарне сцене историчара XV века остали су више него икада пре изаткани наведеним књижевним наслеђем и манирима, али ламентирано и ескапистички загледани у један догађај и нову стварност: *Пад Цариграда 29. маја 1453. године*. Све маркиране карактеристике византијске историографије препознајемо у делу незнаног наслова позноромејског и поствизантијског историчара Дуке (око 1400 – око

1470). Његов – према свим садржинским и жанровским одликама – **историјски спис оквирно настајао је између 1453. и 1462. године**, те је извесно и упућен ромејским племићима и хеленизованим круговима западних архоната. Као Грк из Мале Азије, која је знатно пре његовог рођења потпала под власт османских Турака, Дука је провео свој живот (у непосредној близини царујућег Града) на дворовима ђеновљанских управитеља и владара егејских градова и острва, обављајући дужности секретара, преводиоца и дипломате.

Тема Дукиног историјског списка, испреплетаног аутобиографским фрагментима, у суштини је, али не и начелно како се обично и искључиво представља, **приповест о османском освајању византијских земаља и борби хришћанских народа Балкана против поробљивача**. Прегледно и (тренутно) закључно, Дукино писање одговара жанру историјске хронике: догађаји турске и византијске историје су истакнути хронолошким редом од 1341. до 1462. године. Историјски спис је незнатног наслова, а у византологији и даље није поуздано утврђено лично Дукино име. Из тог разлога, међу савременим учењацима, посебно због чињенице да није сачувана прва, али ни последња страница преписа, Дука је несигурно и уз ограђивање оловљаван према палеолошкој традицији именом деде – Михаило, док му је историописање неретко препознатљиво утиснутом ознаком *Historia Turcobyzantina*. Ипак, Дукино историјско дело призива на **вишеслојно тумачење**, најпре због доступних издања изворног текста и његовог превода на италијански језик са краја средњег века, али и савремених превода. **Поредбеним приступом** историјским изворима позне Византије и напослетку кроз прегалаштва секундарне литературе заокружено су сагледани домети у сазнањима о Дукином животу и његовој *Историји*. Разумевање утицаја и ауторових узора за **формирање идеје о ромејском свету и идентитету** непосредно пре и након пада Византије тиме је јасније и поновно упућивано на херменеутички приступ тексту. Сукцесивно су зато **представљене политичке и културне византијске прилике у хронолошким оквирима дела** ромејског историчара, географија и антропологија света у којем је овај аутор живео и стварао, неизбежно тиме на трагу и покушајима да се задобије јаснија скица доба и окружења у којем се Дука формирао као списатељ. Интерпретативним читањем његове „*Историје*“ утврђене су стога изнова **поставке дела, кључни моменти, наративна динамика, врста тематских односа** између њему савремених колега по перу и историографских утицаја XIV и XV века.

Позноромејски историографски текстови, као што је назначено, начелно немају за циљ да искажу прецизност описаних догађаја. Задатак је тиме примарно остао базиран у **расветљавању посвећености и дешифровању вишеструких порука** Дукине *Историје*, од оних лако уочљивих - до тумачења разлога изостављених информација, све у зависности од степена разумевања како реалности, тако и имагинације византијског учењака. Из тог разлога, а у ишчекивању средњовековних одговора, спознаја нарративне стратегије коју је аутор спроводио, не би ли објединио свој историјски материјал, начин на који сачињава избор догађаја, интервенције које дозвољава себи у датим повесним моментима, те коначно и питање такве апсурдности, били су фундаменти са чијих позиција је Дука и могао бити упоређен с осталим ромејским историчарима XV века и њиховом сагледавању и приступу њима минулих времена, односно, према рапидном опадању снаге Византијског царства, последично и њиховом друштвеном статусу у односу на списатеље претходна два столећа. Неизоставно приметно, историчари последње ромејске епохе нису били везани за књижевне салоне ромејске метрополе, те уз ретке изузетке, нису показивали ни темељну склоност ка филозофском расуђивању и теолошким контроверзама, сагледавајући их искључиво као политичка питања. Инсистирања на таквим детаљима, попут чињенице да је већина њих потицала из провинцијских кругова грчког племства, узимајући активног учешћа у политичком животу раздробљеног византијског света, те уједно делећи сву невољу са његовим страдањем, водило је неминовно ка истраживању приступа у њиховом писању и перцепцији окружења у којем су живели и стварали. Засигурно, такво учешће у историјским догађајима, обележено распадом Царства и замирањем многих духовних вредности које су се својим миленијумским трајањем чиниле непоколебљиве, пронашле су одраза и у списатељским светоназорима, чиме је (мишљења смо) с разлогом истакнут полемички фокус у њиховом стваралаштву. У том смислу, а како је и потврђивано, **дело византијског писца Дуке представља по свему карактеристичан споменик историјске мисли свог времена**, упркос и животној и релативно хронолошкој блискости с осталом тројицом „историчара Пада“, који су уједно и изразито литерарно и тематски различити, што се неретко превиђа. Разлике међу њима видно су присутне, стога и маркиране, најпре због њихових животних искустава, те коначно и услед микрогеографије свакога од њих, што је, сматрамо, од изузетне важности за историјску анализу, притом веома занемарену у истраживањима.

Кроз читав Дукин рад јасно провејава мисао о предстојећој катастрофи Царства, прожетој искреним осећањем ламентирања над Градом, што историчар пореди са библијским плачом Јеремије због пада Јерусалима, или пак **подтекстом себе изједначава са старозаветним пророком**. Дукина је првобитна намера била, што спознајемо тумачењем наратива, да управо наведеним догађајем доврши своју историју. Међутим, убрзо исказује жељу да **настави приповест до пропасти османске државе и њене тираније**, вођен усменим предањем епохе, према којем су Османлије и Палеолози готово истовремено ступили на власт (ὁ Ὅτιαν ἐν τυραννίδι καὶ Μιχαὴλ ὁ Παλαιολόγος ἐν βασιλείᾳ), те да истовремено са политичке позорнице треба и да нестану. **Језик и начини писања**, засебно карактеристични на преломима епоха, **наводе читаво наслеђе хеленске семантике на динамичне и функционалне промене**. Структура језика је, дакле, незаобилазно подложна променама, којом је Дука уједно стварао и слику о себи као бранитеља хришћанске цивилизације, пре свега акумулираним формама и значењима којима бележи памћење епохе.

Посебно вредан материјал дела чини историја формирања османске државе, њен однос с осталим емиратима, Византијом и италијанским колонијама на Леванту. У том погледу, осим опште слике Медитерана кроз историчареву оптику, чинило се вредним истаћи и издвојити фрагменте који допуњују ауторову биографију, разлоге занимања за развој ратне технологије и истицана поређења с италијанским достигнућима. Такође, пошто *Историја* скицира једну врсту **пресека социјалних и религијских тежњи** у Османском царству почетком XV века, историчарева пажња посебно је усмерена на **побуну нижих сталежа турског становништва**, исплетену детаљним описом, као и на изворе његових информација. Дукин наратив садржи и његов однос према православној и католичкој Европи, те је и **посвећена пажња питању склапања уније цркава у Ферари-Фиренци** (1438-1439). Унијатски сабор, за њега, представља пре свега политички споразум, чија је конфесионална природа секундарна. Он је уверен да унија цркава не утиче на религиозни осећај, унутрашњи, верујући свет неке особе, те неслагањима око саборних питања не придаје превелику пажњу. Управо такво виђење га је наводило на закључак да ромејско одбијање Западне уније политичку ситуацију, од Османлија животно угрожене Византије, чини опаснијом и смртоносном. Историчар Дука, дакле, између османског Истока и католичког Запада, **гради причу у свом опису на два нивоа**: прво, у перспективи *макро-нарације* и, друго,

у низу *микронаративних* догађаја. *Макро-наратив* је основа и услов другог нивоа. Јер, као што чак и површно читање може да покаже, Дука комбинује скупове догађаја, а не њихову изолованост од паралелних историјских низова с одређеном телеологијом. Чак и након описа „Пада“, где његова речита раскошност постаје прилично немирна и уморна, на општем плану и даље су снажени живи активни историјски ликови. *Макро-наратив* се посебно односи на жељу Турака за експанзивним уласком у Град, што је и приповедањем представљено као највиши разлог за постојање и стварање властите државности. **Пад Византије постаје врхунац Дукиног историјског дела**, што је уједно била и намера Османлија, како Дука писањем оставља утисак, као њихов успех и почетак даљег разбијања центра психо-социјалног јединства ромејског православља и човека. Постепено изумирање виталног момента Ромеја и константно смањење њиховог политичког простора, према Дуки је, у међувремену, постао и став виђења. **Страдални моменат Ромеја постао је османски моментум за надолазеће освајање Балкана**. На нивоу *микронаратива*, Дука пажљиво бира догађаје, историјске епизоде и конфликте који илуструју и разјашњавају овај општи однос Османлија и Ромеја. Према томе, он покушава да пронађе праве речи, дела и поступке, који допуњују целокупни план *макронаратије*. Тиме свакако бројни повесни токови бивају изостављени, а све заправо води једној одредници: *потпуно распадање ромејске државе*. Иако је престонички простор испуњен различитим оријентацијама и питањима аристократије према ситуацији, Дука конклузивно износи свој непомирљиви став према Османлијама. Стога, на *микро плану*, он снажно испртава лик Константина Палеолога и херојску слику краја ромејског човека током одбране Града. Историчар, дакле, оставља утисак, савршене свесности да ће снажно исписане емоције довести до **транслације из трагедије у монументалну вечност**, коју једино *библијски Плач* може да искаже. Закључци који су се, стога, наметнули подразумевали су образлагање визије Дукиног ромејског света, заснованог на идеји строгог моралног поретка, вере у Свевишњу правду. **Покретачка сила историје за њега је Божије Провиђење**, али телеологија је у историјској свести аутора препозната у садејству са субјективном фактором и деловањем, те и неретко у рационалном приступу у објашњењу појединачних догађаја. Упркос чињеници да је Дука веома критичан према Ромејима, задржао је искрену свест о властитој припадности ромејском свету. Већ из тог разлога, он се може сматрати **најтрезвенијим ортодоксним византијским историчарем**. Његово самосвојно и

искрено поштовање према византијским институцијама, безусловnoj подршци државе у њеним односима са Западом, развио је његовим наративом осећај надмоћности Ромеја у односу на друге народе. Међутим, идеја о Божијој изабраности Ромеја, још у политичким беспућима XIV века, деловала је као анахронизам. Дука оправдава османску опсаду пророчанствима о предстојећој смрти Константинопоља као испуњавајућу жртву за спасење свих хришћанских народа. Другим речима, за аутора, **Ромеји нису читав хришћански свет, већ само његов део.**

Чини се да Дукина *Историја* једино може **исправно бити ишчитана водећи се посматрањем аутора и дела кроз визуру „херменеутичког круга“**. Дакле, један историјски елемент, у Дукином случају пад Константинопоља, може се схватити само кроз тумачење и значење других историјских елемената, догађаји и деловања личности XIV и XV века, док разумевање тих других историјских елемената подразумева разумевање првобитног елемента - Пад Константинопоља. Прво се може схватити само у светлости другог и обрнуто. Стога, и у Дукином изопштеном, премда и прозирном погледу, препознатљиво је да се прошлост може схватити само у светлости садашњости, а да се садашњост може схватити једино у светлости прошлости. Пошто Дукина приповест бележи догађаје који су успоставили колективну митологију ромеохеленског духовног хоризонта, његов је покушај и на тај начин формирао наративни стабилан и референтни оквир за нова времена, као **смисао за интервенцију културног револта против Османлија**. Стога, колико год да је Дукина прошлост далека, европска збивања се не могу схватити без позивања на контекст пада Града. Заправо, 1453. године довршава се давно започета подела Европе на Источну и Западну, насилним заокретом по животе балканских народа, те је коначно и истовремено сазнајна војна хришћанска немоћ. За Грке, чинило се, а и историографија је бележила, *православни свет је остао без патрије*, односно топоса који садржи, чува и дефинише сећање. Дакле, ову **трансформацију историјског у митолошку компоненту** видљиво проналазимо у Дукиним речима док ламентира с јесени балканског средњег века.

Историчар Дука је недвосмислено **сведок новог света рођеног на рушевинама византијске државе**. Његова хронологија достиже и описује догађаје до 1462. године, који указују на постепени колапс ромејског света и слабости његових савезника и хришћанских суседа. Упркос свом прозападном погледу на свет, Дука такође није могао да превиди и у

текст незаобилазно преточи постепено преузимање хеленских политичких и духовних образаца од стране османског Истока, или Запада, те коначно и премештање преосталих изгнаних жалосних остатака ромеохеленства према истоку и југу Балкана. Посебно, преузимање власти у Цариграду, као и политичког наслеђа, бива занимљиво за интерпретацију када у Мехмеду Освајачу можемо препознати особине „грчког султана“ и улогу да би управо он био тај који би постао мост у разумевању божанске и политичке природе између новог Истока и Запада. Као што је већ у науци примећено, у Мехмедовој личности је препознат најснажнији израз хеленског духа у Османском царству, премда ће он убрзо, током владавине наредних султана, бити преображен у азијски религиозни фанатизам, чије размере достижу одлике безусловне предаје и присиле. **Пад Византије и „Јеремијин плач“ заправо су само увод у почетак краја средњовековног Балкана**, којим се иако недовршено Дукино дело закрђује прегнантношћу хронике, којом је и започето. Свесни хришћански страх балканских народа да ће доживети пустошења и страхоте становника *престонице васељене* био је оправдан, на чије нас детаље историчар Дука упозорава реченицом: „*Ἀλλ' ἐπανάμεν αὐθις εἰς τὸ τῆς ἱστορίας ἐλλεῖπον*“. Дакле, *враћајући се на завршни* (или за неке балканске народе - почетни) *део наше историје*, спознато је да у Дукином случају историјско памћење и време без ослоњаца постају психолошки, те је **једино књижевност способна да сажме тај континуитет политичког и културног простора у којем је хришћански Балкан видео себе**, односно - у духовном станишту еквивалентном преносу историјских параметара прекршених старих завета са Богом у безвремене симболичке представе могућег политичког и новозаветног васкрсења Ромејског царства.

СПИСАК ИЗВОРА И ЛИТЕРАТУРЕ¹²⁵⁴

а) Списак извора

George Akropolites, *The History, Introduction, translation and commentary by R. Macrides, Oxford 2007.*

Michael Attaleiates, The History, trans. Anthony Kaldellis, Dimitris Krallis, Cambridge –Harvard 2012.

M. Balard, La Romanie génoise (XIIe–début XVe siècle), I–II, Rome–Genoa 1978.

Nicolo Barbaro, Diary of the Siege of Constantinople 1453, tr. J. Melville-Jones, New York, 1969.

Clavijo, Embassy to Tamerlane 1403–1406, trans. G. Le Strange, London 1928.

Critobuli Imbriotae Historiae, ed. D. R. Reinsch, Berlin–New York 1983.

Cyriac of Ancona, Later Travels, eds. E. W. Bodnar & C. Foss, Harvard University Press 2003.

Démétrios Cydonès, Correspondance, I–II, ed. R. Loenertz, Vatican 1956–1960.

Duca Michaelis Ducae Nepotis Historia Byzantina Res in Imperio Graecorum Gesta Complectens..., ed. I. Bullialdus, Paris 1649.

Duca Michaelis Ducae Nepotis, Historia Byzantina, eds. I. Bekker & I. Bullialdus, Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae 21, Bonnae 1834 (reprint: Cambridge University Press 2012).

Ducas, Historia Turco-Byzantina (1341–1462), ed. V. Grecu, Bucharest 1958.

Ioannis Cantacuzeni eximperatoris historiarum, I–IV, vol. I–III, ed. L. Schopeni, Bonnae 1828–1832.

Laonici Chalcocandylae Historiarum Demonstrationes, I–II, ed. E. Darkó, Budapestini 1922.

Nicetae Choniatae Historia, recensuit I. A. van Dieten, Corpus Fontium Historiae Byzantinae XI/1, Berlin 1975.

¹²⁵⁴ У датом списку наведени су искључиво најфреквентнији коришћени наслови, док су у текстуалним напоменама истакнута назначења о кључним и незаобилазним радовима, сходно поједичним историографским проблемима поглавља.

Nicephori Gregorae Byzantina Historia, I-III, ed. L. Schopen – I. Bekker, Bonnae 1829–1855.
Les „Mémoires“ du Grand Ecclésiarque de l’Eglise de Constantinople Sylvestre Syropoulos sur le concile de Florence (1438–1439), éd. par V. Laurent, Paris 1971.

Les zélotes: *Une révolte urbaine à Thessalonique au 14e siècle, les dossiers des sources sous la direction de M.-H. Congordeau, Paris 2013.*

J. Meyendorff., Projets de Concile Oecuménique en 1367: Un dialogue inédit entre Jean Cantacuzène et le légat Paul, *DOP 14 (1960) 147–178.*

Georges Pachymérès, Relations historiques, I–IV, édition, introduction et notes par A. Failler, traduction française par V. Laurent et A. Failler, Paris 1984–1999.

Patrologiae Cursus Completus, Series Graeco–Latina, ed. J. P. Migne, Paris 1857–1866.
Die byzantinischen Kleinchroniken I–III, ed. P. Schreiner, Wien 1975–1979.

Russian Travelers to Constantinople in the Fourteenth and Fifteenth Century, ed. G. P. Majeska, Washington 1984.

The Chronicle of Morea: Το χρονικὸν τοῦ Μορέως. A History in Political Verse, relating the Establishment of Feudalism in Greece by the Franks in the XIII Century, ed. J. Schmitt, London 1904.

The Letters of Manuel II Palaeologus, ed. G. T. Dennis, Washington 1977.

Giorgio Sfranze, Cronaca, a cura di R. Maisano, Roma 1990.

The Siege of Constantinople 1453: Seven Contemporary Accounts, transl. J. R. Melville–Jones, Amsterdam 1972.

S. Trako, Pretkosovski događaji u Hešt bihištu Idrisa Bitlisija, *POF 20-21 (1970-71) 1974, 159-204.*

G. Th. Zoras, Χρονικὸν περὶ τῶν τούρκων σουλτάνων (κατὰ τὸν Βαρβερινὸν ἐλληνικὸν κώδικα 111), Athina 1958. Παλαιολόγια καὶ Πελοποννησιακά, I–IV, ed. Sp. Lampros, Athena 1912–1930 (reprint: 1972).

Г. Елезовић, Огледало света или историја Мехмеда Нешприје, Зборник за источњачку историску књижевну грађу, Одељење друштвених наука, Серија прва, Књига III, Београд 1957.

Константин Михаиловић из Островице, Јаничарове успомене или турска хроника, приредио и превео Ђ. Живановић, Стара српска књижевност у 24 књиге, књ. 15, Београд 1986.

Константин Филозоф, Повест о словима, Сказаније о писменех: изводи; Житије деспота Стефана Лазаревића, превод Повест о словима Г. Јовановић, Житије деспота Стефана Лазаревића Л. Мирковић, Стара српска књижевност у 24 књиге, књ. 11, Београд 1989.

М. Орбин, Краљевство Словена, превео са италијанског З. Шкундрица, Београд 1968.

б) Списак литературе

A. Akışık, *Self and Other in the Renaissance: Laonikos Chalkokondyles and Late Byzantine Intellectuals* (докторска дисертација у рукопису, Harvard University Cambridge: Massachusetts 2013).

A. D. Alderson, *The Structure of the Ottoman Dynasty*, New York 1956.

M. Alexiou, *The Ritual Lament in Greek Tradition*, revised by D. Yatromanolakis and P. Roilos, Oxford 2002.

M. V. Anastasos, *Studies in Byzantine Intellectual History*, London 1979.

A. Angelou, *Rhetoric and History: The Case of Niketas Choniates, History as Literature in Byzantium*, ed. R. Macrides, Ashgate 2010, 289–305.

D. Angelov, *Imperial Ideology and Political Thought in Byzantium, 1204–1330*, Cambridge University Press 2007.

G. Arnakis, *Gregory Palamas among the Turks and Documents on his Captivity as Historical Sources*, *Speculum* 26 (1951) 104–118.

E. Arvaniti, *Double-Identity Churches on the Greek Islands under the Venetians: Orthodox and Catholics Sharing Churches (Fifteenth to Eighteenth Centuries), Innovation in the Orthodox Christian Tradition? The Question of Change in Greek Orthodox Thought and Practice*, ed. T. S. Willert and L. Molokotos-Liederman, Abingdon, Oxon–New York, 2012, 53–72.

A. S. Atiya, *The Crusade of Nicopolis*, Oxford 2001.

M. Bakhtin, *Discourse in the Novel, The Dialogic Imagination. Four essays by M. Bakhtin*, ed. M. Holquist, trans. C. Emerson & M. Holquist, Austin 1981.

The Balkans and Byzantine world before and after the captures of Constantinople, 1204 and 1453, ed. V. Stanković, Lexington Books 2016.

D. Balfour, *Politico-Historical Works of Symeon, Archbishop of Thessalonica (1416/17 to 1429)*, Wien 1979.

M. Balivet, *Islam mystique et révolution armée dans les Balkans ottomans*, Istanbul 1995.

E. Barker, *Social and Political Thought in Byzantium: From Justinian I to the Last Palaeologus, Passages from Byzantine Writers and Documents*, Oxford 1957.

J. W. Barker, *Manuel II Palaeologus (1391-1425): A Study in Late Byzantine Statemanship*, New Brunswick – New Jersey 1969.

J. W. Barker, *Emperors, Embassies, and Scholars: Diplomacy and the Transmission of Byzantine Humanism to Renaissance Italy, Church and Society in Late Byzantium*, ed. D. G. Angelov, Kalamazoo 2009, 158-179.

M. C. Bartusis, *The Late Byzantine Army, Arms and Society, 1204-1453*, Philadelphia 1992.

J. Beaucamp, R. C. Brondoux, J. Lefort, M. F. Rouan, I. Sorlin, *Temps et histoire, I: Le prologue de la Chronique Pascale*, Paris 1979.

H. -G. Beck, *Besonderheiten der Literatur in der Palaiologenzeit, Art et société à Byzance sous les Paléologues*, Venezia 1971, 43–52.

H. -G. Beck, *Humanismus un Palamismus, Ideen und Realitäten in Byzanz, Variorum Reprints* 1972, 63–82.

H. -G. Beck, *Kirche und theologische Literatur im Byzantinischen Reich*, München 1959.

H. V. Beyer, *Nikephoros Gregoras als Theologe und sein erstes Auftreten gegen die Hesychasten*, *Jahrbuch der österreichischen Byzantinistik* 20 (1971) S. 171-188.

A. Berger, *Apokyrphen zum Neuen Testament bei Nikephoros Kallistou Xanthopoulos, Myriobiblos: essays on Byzantine literature and culture*, ed. T. Antonopoulou, M. Loukaki, S. Kotzabassi, Boston 2015, 55-70.

D. Bernicolas-Hatzopoulos, *The First Siege of Constantinople by the Ottomans (1394-1402)*, *BS* 10 (1983), 39-51.

N. Bisaha, *Creating East and West: Renaissance Humanists and the Ottoman Turks*, University of Pennsylvania Press 2004.

M. -H. Blanchet, *Georges–Gennadios Scholarios (vers 1400–vers 1472): Un intellectuel orthodoxe face à la disparation de l'empire byzantine*, Paris 2008.

Byzantine Narrative. Papers in honour of Roger Scott, ed. J. Burke et al., Melbourne 2006.

M. H. Blanchet, *Georges-Gennadios Scholarios (vers 1400–vers 1472): Un intellectuel orthodoxe face à la disparation de l'empire byzantine*, Paris 2008.

U. Bosch, *Kaiser Andronikos III. Palaiologos: Versuch einer Darstellung der byzantinischen Geschichte in den Jahren 1321–1341*, Amsterdam 1965.

E. C. Bourbouhakis, I. Nilsson, *Byzantine Narrative: The Form of Storytelling in Byzantium, A Companion to Byzantium*, ed. L. James, Wiley-Blackwell 2010, 263–274.

The Cambridge History of the Byzantine Empire c.500-1492, ed. J. Shepard, Cambridge 2008.

The Cambridge History of Christianity, vol. 5, *Eastern Christianity*, ed. M. Angold, Cambridge 2008.

The Cambridge History of Turkey, volume 1: *Byzantium to Turkey – 1071-1453*, ed. K. Fleet, Cambridge 2009.

L. Brubaker, *Sex, Lies and Textuality: The Secret History of Prokopios and the Rhetoric of Gender in Sixth-Century Byzantium*, *Gender in the early medieval world: east and west, 300-900*, ed. L. Brubaker, J. M. H. Smith, Cambridge 2004.

M. Carroll, Notes on the Authorship of the ‘Siege’ section of the *Chronicon Maius* of Pseudo-Phrantzes, *Byzantion* 43 (1973), 28–44.

P. Charanis, The Role of the People in the Political Life of the Byzantine Empire: The Period of the Comneni and the Palaeologi, *Byzantine Studies* 5 (1978) 69–79.

Niketas Choniates, *O City of Byzantium, Annals of Niketas Choniates: Annals of Niketas Choniates*, tr. H. J. Magoulias, Wayne State University Press 1984.

Chronographiae Quae Theophanis Continuati Nomine Fertur Liber Quo Vita Basilii Imperatoris Amplectitur, ed. I. Ševcenko, Berlin 2012.

J. Chrysostomides, Venetian Commercial Privileges under the Palaeologi, *Studi Veneziani* 12 (1970) 267–356. *Church and Society in Late Byzantium*, ed. D. Angelov, Western Michigan University 2009.

Constructions of Greek Past: Identity and Historical Consciousness from Antiquity to the Present, ed. H. Hokwerda, Groningen 2003.

E. A. Clark, *History, Theory, Text: Historians and the Linguistic Turn*, Harvard–London 2004.

E. Cochrane, *Historians and Historiography in the Italian Renaissance*, Chicago 1985.

B. Croke, *Uncovering Byzantium’s Historiographical Audience, History as Literature in Byzantium*, ed. R. Macrides, Ashgate 2010, 25–53.

J. Darrouzès, *Lettres de 1453*, *REB* 22 (1964) 72–127.

- J. Darrouzès, *Ekthésis néa. Manuel des pittakia du XVe siècle*, REB 27 (1969) 5–127.
- J. Davis, Anna Komnene and Niketas Choniates ‘translated’: The Fourteenth Century Byzantine Metaphrases, *History as Literature in Byzantium*, ed. R. Macrides, Ashgate 2010, 55–70.
- J. Dayantis, Doukas, *Un Historien Byzantin du 15e Siècle: Entre Grecs et Turcs*, Istanbul 2008.
- Decline and Fall of Byzantium to the Ottoman Turks*, trans. H. J. Magoulias, Detroit 1975.
- G. T. Dennis, The Byzantine–Turkish Treaty of 1403, OCP 33 Fasc. 1 (1967) 72–88.
- J. L. van Dieten, *Entstehung und Überlieferung der Historia Rhomaike des Nikephoros Gregoras*, Köln 1975.
- E. de Vries-van der Velden, *Théodore Métochite: une réévaluation*, Amsterdam 1987.
- J. Derrida, The Law of Genre, *Critical Inquiry* 7 (1980) 55–81.
- F. Dölger, Johannes VI. Kantakouzenos als dynastischer Legitimist, ΠΑΡΑΣΠΟΡΑ, Ettal 1961, 194–207.
- [Μιχαήλ] Δούκας, *Βυζαντινοτουρκική ιστορία, Μετάφραση – Είσαγωγή – Σχόλια Β. Καραλής*, Αθήνα 1997.
- Ducas, *Historia turco-bizantina*, edición y tradición de J. O. Salas y F. A. Pérez, Madrid 2006.
- The Economic History of Byzantium: From the Seventh through the Fifteenth Century*, ed. A. E. Laiou, *Dumbarton Oaks Studies XXXIX*, Washington D.C. 2002.
- Ecclesiastical History and Nikephoros Kallistou Xanthopoulos*, eds. Gastgeber, Panteghini, Vienna, 2015.
- J. A. S. Evans, The 'Nika' rebellion and the empress Theodora, *Byzantion* 54 (1984) 380–382.
- A. Failler, Les sources de Nicéphore Grégoras pour le règne des premiers Palaiologoi, REB 69 (2011) 219–234.
- A. Failler, Les émirs turcs a la conquête del’Anatolie au début de 14e siècle, REB 52 (1994) 69–112.
- B. Flusin, Prédications et prophéties dans l’œuvre de Doucas, *L’écriture de la mémoire: la litterarit é de l’historiographie*, eds. P. Odorico, P. A. Agapitos, and M. Hinterberger, *Centre d’études byzantines, néo-helléniques et sud-est européennes*, École des hautes études en sciences sociales, Paris 2006, 353–373.
- C. W. Fornara, *The Nature of History in Ancient Greece and Rome*, London 1983.

M. Fox, N. Livingstone, *Rhetoric and Historiography, A Companion to Greek Rhetoric*, ed. I. Worthington, Oxford 2007, 542-561.

E. Fryde, *The Early Paleologan Renaissance (1261 – c.1360)*, Leiden 2000.

D. John Geanakoplos, *The Council of Florence (1438-1439) and the Problem of Union between the Byzantine and Latin Churches, Byzantine East and Latin West: Two Worlds of Christendom in Middle Ages and Renaissance*, New York 1966.

D. Geanakoplos, *Emperor Michael Palaeologus and the West 1258–1282*, London 1959.

R. Estangüi Gómez, *Byzance face aux Ottomans: Exercice de pouvoir et contrôle du territoire sous les derniers Paléologues (milieu XIVE–milieu XVe siècle)*, Paris 2014.

J. Gill, *Personalities of the Council of Florence and other essays*, Oxford 1964.

V. Grecu, *Pour une meilleur connaissance d'historien Ducas, Memorial Louis Petit*, Paris 1948, 128-141.

M. Greene, *A Shared World: Christians and Muslims in the Early Modern Mediterranean*, Princeton: Princeton University Press 2000.

R. Guiland, *Essai sur Nicéphore Grégoras*, Cambridge 2011.

J. Haldon, 'Jargon' vs. 'the Facts'? Byzantine History-Writing and Contemporary Debates, *Byzantine and Modern Greek Studies* 9 (1984/5) 95–132.

J. Hankins, *Renaissance Crusaders: Humanist Crusading Literature in the Age of Mehmed II*, *DOP* 49 (1995) 111-207.

J. Harris, *Greek Emigres in the West 1400-1520*, *Porphyrogenitus* 1995.

J. Harris, *The End of Byzantium*, London 2012.

M. Hinterberger, *Emotions in Byzantium, A Companion to Byzantium*, ed. L. James, WileyBlackwell 2010, 123–134.

The History of John Cantacuzenus (Book IV): Text, translation and commentary by T. Miller, Washington D. C. 1975.

Historiography as Literature in Byzantium, ed. R. Macrides, Birmingham 2007.

K. Holmes, *The Rhetorical Structures of Skylitzes' Synopsis Historion, Rhetoric in Byzantium, Papers from the Thirty-fifth Spring Symposium of Byzantine Studies, Exeter College, University of Oxford March 2001*, ed. J. Elizabeth, London 2003, 187-200.

- K. Holmes, *Basil II and the Governance of Empire (976–1025)*, Oxford 2007.
- G. Horrocks, *Greek: A History of the Language and Its Speakers*, Chichester 2010.
- H. Hunger, *Die hochsprachliche profane Literatur der Byzantiner*, I, München 1978.
- H. Hunger, On the Imitation (Μίμησις) of Antiquity in Byzantine Literature, *DOP* 23-24 (1969–1970) 15–38.
- H. Hunger, Klassizistische Tendenzen in der byzantinischen Literatur des 14. Jahrhunderts, *Actes de XIVe Congrès International des Étudesbyzantines*, I, Bukarest 1974, 139-151.
- H. Hunger, Stilstufen in der byzantinischen Geschichtsschreibung des 12. Jahrhunderts: Anna Komnene und Michael Glykas, *BS* (1978).
- C. Imber, *The Ottoman Empire 1300–1481*, Istanbul 1990.
- H. Inalcik, The Policy of Mehmed II toward the Greek Population of Istanbul and the Byzantine Buildings of the City, *DOP* 23/24 (1969/1979), 229-249.
- R. J. H. Jenkins, The Hellenistic Origins of Byzantine Literature, *DOP* 17 (1963) 37-52.
- C. Kafadar, *Between Two Worlds: The Construction of the Ottoman State*, Berkeley: University of California Press 1995.
- A. Kaldellis, *A New Herodotos: Laonikos Chalkokondyles on the Ottoman Empire, the Fall of Byzantium and the Emergence of the West*, Washington 2014.
- A. Kaldellis, *Hellenism in Byzantium: The Transformations of Greek Identity and the Reception of the Classical Tradition*, Cambridge 2007.
- A. Kaldellis, *Byzantine Historical Writing, 500-920*, *The Oxford History of Historical Writing*, ed. S. Foot, C. F. Robinson, Oxford 2012.
- A. Kaldellis, *Romanland: Ethnicity and Empire in Byzantium*, Cambridge 2019.
- A. Kaldellis, The Byzantine Role in the Making of the Corpus of Classical Greek Historiography: A Preliminary Investigation, *JHS* 132 (2012), 71-85.
- A. Kaldellis, *Historicism in Byzantine Thought and Literature*, *DOP* 61 (2007) 1–24.
- D. J. Kastritsis, *Sons of Bayezid*, Leiden - Boston 2007.

- F. Kianka, *Demetrius Cydones (c.1324 – c.1397): Intellectual and Diplomatic Relations between Byzantium and the West in the Fourteenth Century*, New York 1981.
- Ch. Kyriacou, *Orthodox Cyprus under the Latins, 1191–1571: Society, Spirituality, and Identities*, Lexington Books 2018.
- B. Kindt, A. Yannacopoulou, *Tesaurus Ducae Historiae Turcobyzantinae: accedunt concordantiae narrationis de obsidione Constantinopolitana a Ioanne Canano necnon Homiliarum a Dorotheo Mitylinensi et anonymo auctore*, Corpus Christianorum, Tesaurus patrum Graecorum, Turnhout 2012.
- S. Kotzabassi, *Ist der Kopist des Geschichtswerkes von Dukas Dukas selbst?*, *Byzantinische Zeitschrift* 96 (2003) 679-683.
- S. Kotzabassi, *Der Kopist des Geschichtswerkes von Dukas*, *Symbolae Berolinenses: Für Dieter Harlfinger*, hrsg. Friederike Berger et al., Amsterdam 1993, 307-324.
- K. Krumbacher, *Geschichte der byzantinischen Literatur (von Justinian bis zum Ende des Oströmischen Reiches)*, München 1897².
- S. Kyriakidis, *The Idea of Civil War in the Thirteenth and Fourteenth-Century – Byzantium*, *ZRVI* 49 (2012) 243-256.
- A. E. Laiou, *The Byzantine Aristocracy in the Palaeologan Period: A Story of Arrested Development*, *Viator* IV (1973) 131–151.
- A. E. Laiou–Thomadakis, *The Byzantine Economy in the Mediterranean Trade System: Thirteenth–Fifteenth Centuries*, *DOP* 34–35 (1980–81) 177–222. *Lexikon des Mittelalters*, vol. 1-9, Stuttgart 1980–1998.
- S. Lampakis, *Some Considerations on the Historiographical Work of Georgios Pachymeris*, *Byzantina Symmeikta* 16 (2008), 132-138.
- F. C. Lane, *Venice: A Maritime Republic*, Baltimore 1973.
- J. Ljubarskij, *New Trends in the Study of Byzantine Historiography*, *DOP* 47 (1993) 131–138.
- J. Ljubarskij, *Quellenforschung and/or Literary Criticism: Narrative Structures in Byzantine Historical Writings*, *Symbolae Osloenses* 73 (1998) 5–73.
- R. Macrides, J. A. Munitiz, D. Angelov, *Pseudo-Kodinos and the Constantinopolitan Court: Offices and Ceremonies*, *Birmingham Byzantine and Ottoman Studies*, vol. 15, Centre for Byzantine, Ottoman and Modern Greek Studies, University of Birmingham 2013.

- R. Macrides, P. Magdalino, *The Fourth Kingdom and the Rhetoric of Hellenism, The Perception of the Past*, ed. P. Magdalino, London 1992, 117-156.
- R. Macrides, *How the Byzantines Wrote History*, *Proceedings of the 23rd International Congress of Byzantine Studies, Plenary Papers*, ed. S. Marjanović-Dušanić, Belgrade 2016, 257–263.
- P. Magdalino, *Byzantine Historical Writing, 900-1400*, *The Oxford History of Historical Writing*, ed. S. Foot, C. F. Robinson, Oxford 2012.
- P. Magdalino, *Knowledge in Authority and Authorised History: The Imperial Intellectual Programme of Leo VI and Constantine VII*, *Authority in Byzantium*, ed. P. Armstrong, Farnham 2013.
- P. Magdalino, *In Search of the Byzantine Courtier: Leo Choirospaktes and Constantine Manasses*, *Byzantine court culture from 829 to 1204*, ed. H. Maguire, Washington 1997, 141-165.
- B. F. Manz, *Tamerlane and the Symbolism of Sovereignty*, *Iranian Studies* 21 (1988), 105-122.
- J. Marincola, *Authority and Tradition in Ancient Historiography*, Cambridge 1997.
- J. Marincola, *Odysseus and the Historians*, *Syllecta Classica* 18 (2007).
- A. Markopoulos, *From narrative historiography to historical biography: New trends in Byzantine historical writing in the 10th–11th centuries*, *BZ* 102(2) (2010) 697-715.
- A. Markopoulos, *Das Bild des Anderen bei Laonikos Chalkokondyles und das Vorbild Herodot*, *JÖB* 50 (2000) 205-216.
- P. Marciniak, *Byzantine Theatron – a Place of Performance, Rhetorische Kultur in Spätantike und Mittelalter*, ed. M. Grünbart, Berlin 2007, 277-285.
- K. -P. Matschke, *Die Schlacht bei Ankara und das Schicksal von Byzanz: Studien zur spätbyzantinischen Geschichte zwischen 1402 und 1422*, Weimar 1981.
- K. -P. Matschke, *The Notaras Family and its Italian connections*, *DOP* 49 (1995) 59–72.
- K. -P. Matschke, F. Tinnefeld, *Die Gesellschaft im späten Byzanz: Gruppen, Strukturen und Lebensformen*, Köln–Weimar–Wien 2001.
- K. –P. Matschke, *Fortschritt und Reaktion in Byzanz im 14. Jahrhundert : Konstantinopel in der Bürgerkriegsperiode von 1341 bis 1354*, Berlin 1971.
- K.-P. Matschke, F. Tinnefeld, *Die Gesellschaft des späten Byzanz. Gruppen, Strukturen, Lebensformen*, *BZ* 97 (2004), 223-227.

- J. Meyendorff, *Introduction à l'étude de Grégoire Palamas*, Niort, 1959.
- W. Miller, *Essays on the Latin Orient*, Cambridge 1921.
- W. Miller, *The Historians Doukas and Phrantzes*, *Journal of Hellenic Studies* 46 (1926) 63–71.
- Gy. Moravcsik, *Byzantinoturcica I-II: Sprachreste der Türkvölker in den byzantinischen Quellen*, Leiden 1983.
- M. Mullett, *The Madness of Genre*, *DOP* 46 (1992) 233–243.
- N. Necipoğlu, *Byzantium between the Ottomans and the Latins: Politics and Society in the Late Empire*, Cambridge 2009.
- L. Neville, *Authority in Byzantine Provincial Society, 950–1100*, Cambridge 2004.
- L. Neville, *Anna Komnene: The Life and Work of a Medieval Historian*, Oxford 2016.
- L. Neville, *Guide to Byzantine Historical Writing*, Cambridge 2018.
- L. Neville, *Why did the Byzantines write History?*, *Proceedings of the 23rd International Congress of Byzantine Studies*, ed. S. Marjanović-Dušanić, Belgrade 2016, 265–276.
- D. M. Nicol, *The Byzantine Family of Kantakouzenos (Cantacuzenus) ca. 1100–1460: A Genealogical and Prosopographical Study*, Washington 1968.
- D. M. Nicol, *The Last Centuries of Byzantium 1261–1453*, London 1972.
- D. Nicol, *The Reluctant Emperor. A Biography of John Cantacuzene, Byzantine Emperor and Monk, c. 1295-1383*, Cambridge 1996.
- D. Nicol, *Byzantium and Venice: A Study in Diplomatic and Cultural Relations*, Cambridge 1989.
- J. J. Norwich, *Byzantium the Decline and Fall*, New York 1995.
- I. Nilsson, *Constantine Manasses, Odysseus and the Cyclops: On Byzantine Appreciation of Pagan Art in the Twelfth Century*, *Byzantinoslavica* 69 (2011) 123-136.
- N. Oikonomidès, *Hommes d'affaires grecs et latins à Constantinople (XIIIe-XVe siècles)*, Montreal 1979.
- N. Oikonomides, *Byzantine Diplomacy, A. D. 1204–1453: Means and Ends*, *Papers from the Twenty-fourth Spring Symposium of Byzantine Studies (Cambridge, March 1990)*, ed. J. Shepard, S. Franklin, Aldershot 1992, 73–88.

- N. Oikonomides, *La chancellerie impériale de Byzance du 13e au 15e siècle*, REB 43 (1985), 167–195. *The Oxford Dictionary of Byzantium*, vol. I–III, ed. A. P. Kazhdan, New York–London 1991.
- Y. Papadogiannakis, *Michael Glykas and the Afterlife in Twelfth-century Byzantium*, *Studies in Church History*, Volume 45: *The Church, the Afterlife and the Fate of the Soul*, ed. R. Mckitterick, C. Methuen, A. Spicer, Cambridge 2016, 130-142.
- S. Papaioannou, *Michael Psellos: Rhetoric and Authorship in Byzantium*. Cambridge - New York 2013.
- S. Papaioannou, *The Aesthetics of History: From Theophanes to Eustathios*, *History as Literature in Byzantium*, *Papers from the Fortieth Spring Symposium of Byzantine Studies*, University of Birmingham, ed. Ruth Macrides, London 2010.
- J. A. Papadrianos, *L'historien byzantin Doukas et les Serbes*, *Cyrrilomethodianum* 1 (1971) 131-120. *Prosopographisches Lexikon der Palaiologenzeit*, Wien 1976.
- M. Papathanassiou, *Metallurgy and Metalworking Techniques*, *The Economic History of Byzantium: From the Seventh through the Fifteenth Century*, ed. A. Laiou, Washington 2002, 121-127.
- M. Philippides, *Constantine XI Dragaš Palaeologus (1404–1453): The Last Emperor of Byzantium*, London 2018.
- N. Radošević, *The Emperor as the Patron of Learning in Byzantine Basilikoi Logoi*, *Studies Speros Vryonis*, ed. J. S. Allen, C. P. Joannides, J. S. Langdon, S. W. Reinert, New Rochelle 1993, 267-287.
- D. Reinsch, *Mehmed der Eroberer in der Darstellung der zeitgenössischen byzantinischen Geschichtsschreiber*, *Sultan Mehmet II. Eroberer Konstantinopels – Patron der Künste*, ed. N. Asutay Effenberger and U. Rehm, Cologne 2009, 15–30.
- D. Reinsch, *Kritobulos of Imbros: Learned Historian, Ottoman Raya and Byzantine Patriot*, *ЗРВИ* 40 (2003), 297-311.
- The Siege and the Fall of Constantinople in 1453: Historiography, Topography and Military Studies*, ed. M. Philippides & W. K. Hanak, Ashgate 2012.
- K.M. Setton, *The Papacy and the Levant (1204-1571) – vol. II The Fifteenth Century*, Philadelphia 1978.
- I. Smarnakis, *Rethinking Roman Identity after the Fall (1453): Perceptions of ‘Romanitas’ by Doukas and Sphrantzes*, *Vyzantina Symmeikta* 25 (2016) 211–234.
- A Social History of Byzantium*, ed. J. Haldon, Oxford 2009.

- R. Scott, *Text and Context in Byzantine Historiography, A Companion to Byzantium*, ed. L. James, Wiley-Blackwell 2010, 251–262.
- R. Scott, *The Classical Tradition in Byzantine Historiography, Byzantium and the Classical Tradition*, eds. M. Mullett & R. Scott, Birmingham 1981, 61–74.
- T. Shawcross, *In the Name of the True Emperor: Politics of Resistance after the Palaiologan Usurpation*, *Byzantinoslavica – Revue internationale des Etudes Byzantines*, 1–2 (2008), 203–227.
- H. Strasburger, *Homer und die Geschichtsschreibung*, Heidelberg, 1972.
- Th. Stavrides, *The Sultan of Vezirs: The Life and Times of the Ottoman Grand Vezir Mahmud Pasha Andjelović (1453–1474)*, Leiden, Boston and Cologne 2001.
- I. Ševčenko, *The Decline of Byzantium Seen through the Eyes of its Intellectuals*, *DOP* 15 (1961) 167–186.
- K. P. Todh, *Kaiser Johannes VI. Kantakuzenos und der Islam: Politische Realität und theologische Polemik im palaiologenzeitlichen Byzanz*, Würzburg Altenberge 1991.
- C. J. G. Turner, *Pages from Late Byzantine Philosophy of History*, *BZ* 57(1964), 346–373.
- The Old Testament in Byzantium*, eds. P. Magdalino, R. Nelson, Washington 2010.
- S. Vryonis, *Byzantine Attitudes toward Islam during the Late Middle Ages*, *Greek, Roman and Byzantine Studies* 12 (1971) 263–286.
- S. Vryonis, *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor*, Berkeley 1972.
- G. Weiss *Joannes Kantakuzenos — Aristokrat, Staatsmann, Kaiser und Monch — in der Gesellschaftsentwicklung von Byzanz im 14. Jh.* Wiesbaden, 1969.
- C. Wright, *The Gattilusio Lordships and the Aegean World 1355–1462*, Leiden 2014.
- T. Whitmarsh, *The Second Sophistic*, Oxford 2005.
- E. J. Woodman, *Rhetoric in Classical Historiography*, London - Sydney 1988.
- E. Arveler, *Politička ideologija Vizantijskog carstva*, Beograd 1988.
- Ф. Баришић, *О измирењу српске и византијске цркве 1375*, *ЗРВИ* 21 (1982), 159–182.
- Р. Браунинг, *Средњовековни савремени грчки језик*, Београд 2005.
- Ф. Бабингер, *Мехмед Освајач и његово доба*, Београд 2010.

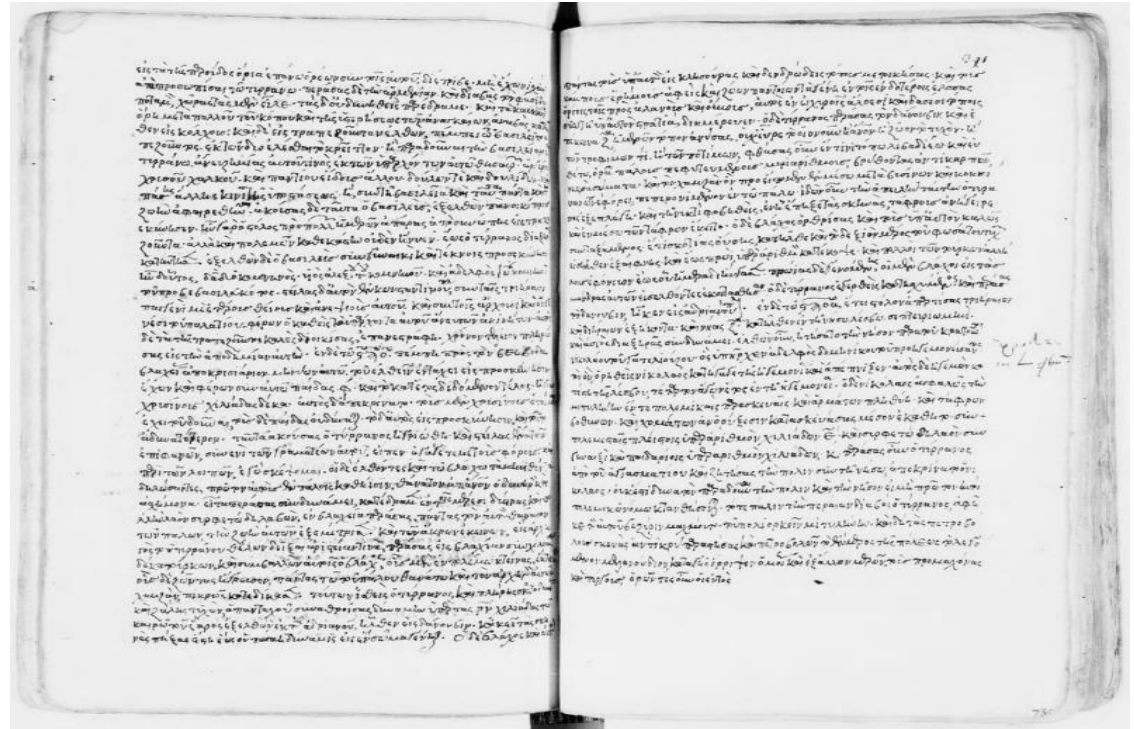
- Х. Г. Бек, Византијски миленијум, Београд 1998.
- Љ. Беженару, Утицај Византије на културу средње и источне Европе, превела Д. Попов, Сремски Карловци – Нови Сад 2019.
- И. Божилов, Фамилијата на Асеновци (1186–1460), генеалогия и просопография, Софија 1985.
- Р. Грусе, Царство Леванта: историја источног питања, Сремски Карловци – Нови Сад 2019.
- Ж. Дагрон, Цар и првосвештеник: студија о византијском „цезаропапизму“ (превео са француског В. Тријић), Београд 2001.
- Р. Досталова, *Византијска историографија (характер и форми)*, ВВ 43 (1982), 33-34.
- И. Ђурић, Сумрак Византије (време Јована VIII Палеолога) 1392-1448, Београд 1984.
- И. Ђурић, *Istorija - pribežište ili putokaz*, Sarajevo 1990.
- П. И. Жаворонков, Некоторые аспекты мировоззрения Георгия Акрополита, ВВ 47 (1986), 125-133.
- М. Живојиновић, Јован V Палеолог и Јован VI Кантакузин од 1351. до 1354. године, ЗРВИ 21 (1982) 127–141.
- Х. Иналцик, Османско царство: класично доба 1300-1600, превела М. Михајловић, Београд 2003.
- Историја српског народа, Друга књига: Доба борби за очување и обнову државе (1371-1537), ур. Ј. Калић, Београд 1982.
- Н. Iorga, *Byzance après Byzance: Continuation de l'Histoire de la vie byzantine*, Bucarest 1935.
- К. Јиречек, Историја Срба, Прва књига – Политичка историја (до 1537. године), Београд 1990.
- Т. Јовановић, Хрестоматија средњовековне књижевности II, Београд 2013.
- Т. Кјусопулу, Цар или управитељ: Политичка власт и идеологија пред пад Цариграда 1453. године, превела с грчког М. Николић, Београд 2014.
- Ј. Кодер, Византијски свет: Увод у историјску географију источног Медитерана током византијске епохе, превод В. Станковић, Београд 2011.
- С. К. Красавина, Дука и Сфрандзи об унији православной и католической церкви, ВВ 27 (1965), 142–153.

- Культура Византии XIII - первая половина XV вв, ур. Г. Г. Литаврин, Москва 1991.
- Ž. Le Gof, Srednjovekovna civilizacija Zapadne Evrope, prevela D. Stošić, Beograd 2010.
- J. X. Линч, Историја средњовековне цркве, Београд 1999.
- П. Магдалино, Средњовековни Цариград, Београд 2001.
- J. Мајендорф, Византијско богословље, Београд 2001.
- Љ. Максимовић, Византијска провинцијска управа у доба Палеолога, Београд 1972.
- Љ. Максимовић, Политичка улога Јована Кантакузина после абдикације (1354–1383), ЗРВИ 9 (1966) 121–193.
- И. П. Медведев, Очерки византийской дипломатики (Частно-правовой акт), Ленинград 1988.
- С. Мешановић, Јован VII Палеолог, Београд 1996.
- Р. Михаљчић, Крај српског царства, Београд 1975.
- Д. Никол, Бесмртни цар, превели И. Панић и В. Ракоњац, Београд 1997.
- M. Nurdberg, Dinamični srednji vek, prevela J. Loma, Beograd 2011.
- Д. Оболенски, Византијски комонвелт, превела К. Тодоровић, Београд 1991.
- Г. Острогорски, Историја Византије, Београд 1969.
- Г. Острогорски, Византија, вазална држава Турског Царства, Сабрана дела III, Београд 1970, 377–389.
- Пад Српске деспотовине 1459. године, зборник радова са научног скупа одржаног 12-14 новембра 2009. године, ур. М. Спремић, Београд 2011.
- Г. Подскалски, Теологија и философија у Византији, Београд 2010.
- И. Попова, Византијската дипломатија и западът (1391-1425): (Просопографско истражување), Велико Търново 2005.
- M. Poljakovska, Portreti vizantijskih intelektualaca: Tri studije, preveo R. Radić, Beograd 2013.
- М. Ст. Поповић, Мара Бранковић: Жена између хришћанског и исламског културног круга у XV веку, превела с немачког Б. Рајлић, Београд 2014.

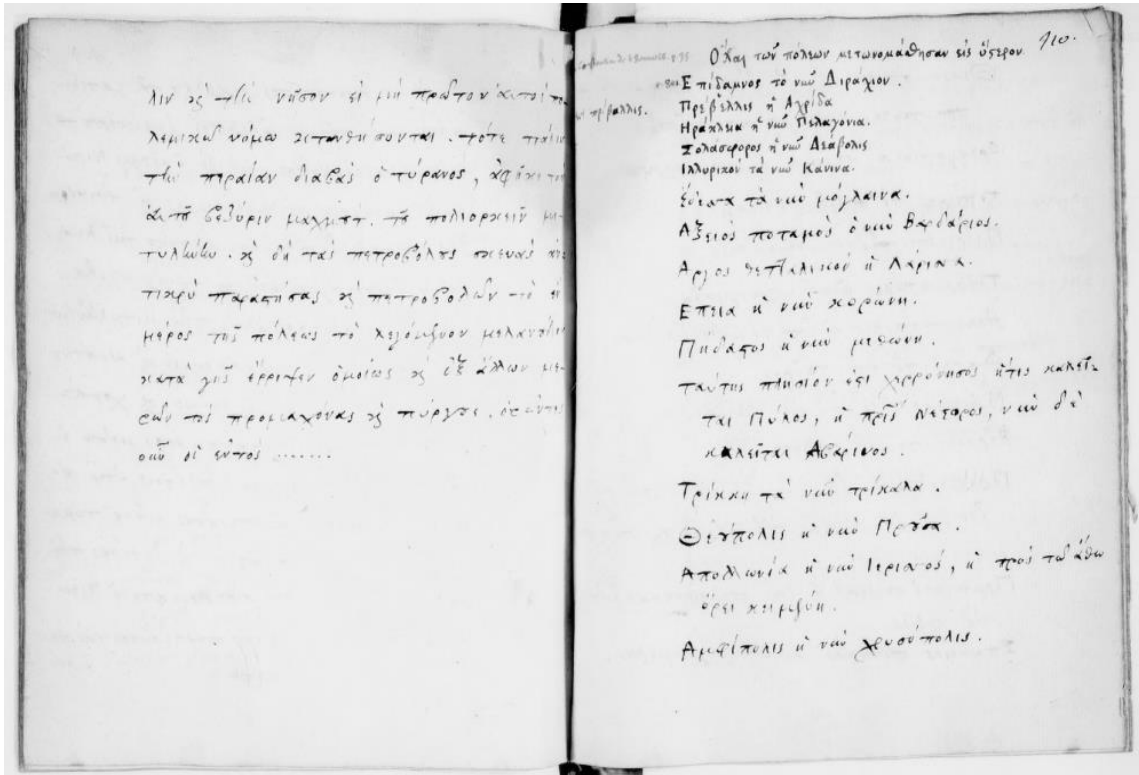
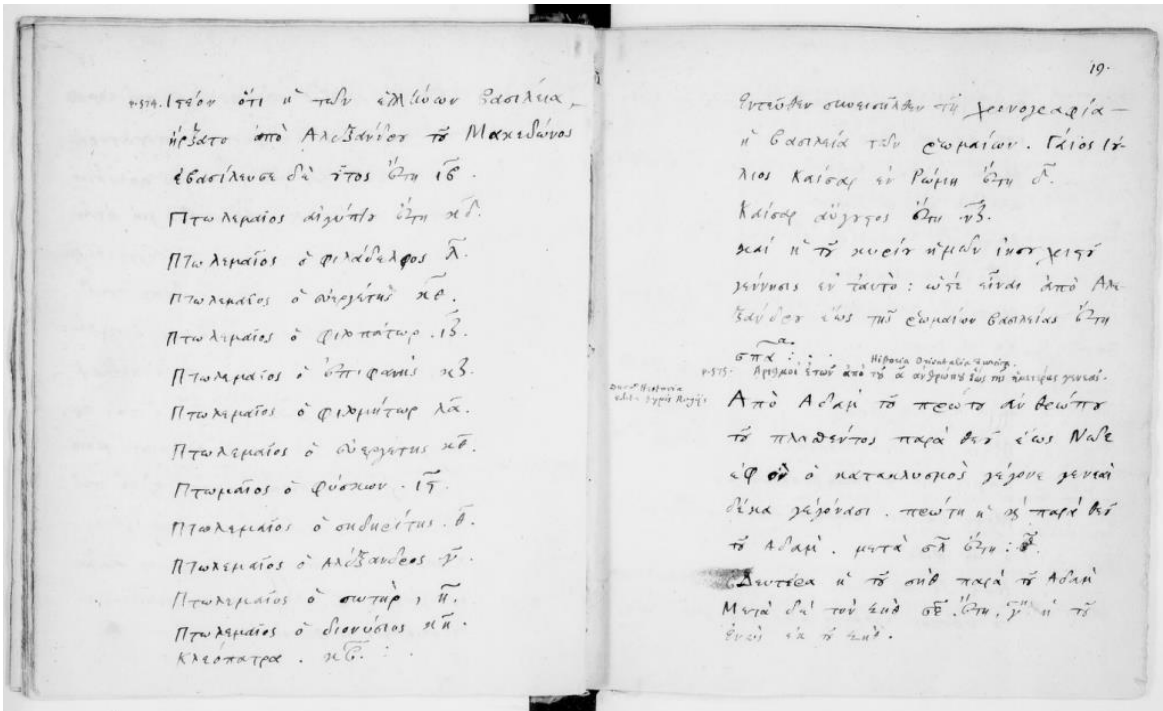
- М. Пурковић, Кнез и деспот Стефан Лазаревић, Београд 1978.
- Р. Радић, Време Јована V Палеолога (1332–1391), Београд 1993.
- Р. Радић, Страх у позној Византији, 1180–1453, I-II, Београд 2000.
- Ј. Радонић, Западна Европа и балкански народи према Турцима у првој половини XV века, Нови Сад 1905.
- Н. Радошевић, У ишчекивању краја — Византијска реторика прве половине XV века, ЗРВИ 43 (2006) 59–70.
- Н. Радошевић, Никејски цареви у савременој им реторици, ЗРВИ 26 (1987), 69-87.
- П. Рокаи, З. Ђере, Т. Пал, А. Касаш, Историја Мађара, Београд 2002.
- Ј. У. Русенквист, Византијска књижевност: Од 6. века до пада Цариграда 1453, превод са шведског Д. Купрешанин, Лозница–Београд 2014.
- С. Рансиман, Пад Цариграда 1453, Београд 2008.
- З. Г. Самодурова, Малые византийские хроники и их источники, ВВ 27 (1967), 153-161.
- М. Спремић, Деспот Ђураћ Бранковић и његово доба, Београд 1994.
- Српски народ у другој половини XIV и првој половини XV века, Зборник радова посвећен шестстогодишњици Косовске битке, ур. Д. Ранковић, Београд 1989.
- В. Станковић, Бугарска и Србија у делима Георгија Акрополита и Георгија Пахимера, ЗРВИ 46 (2008), 179-199.
- В. Станковић, Комнини у Цариграду, Београд 2006.
- V. Stanković, The Writer Behind the Historian: Observations on George Pachymeres' Narrative on Constantine Tich and Contemporary Events in Bulgaria, *Bulgaria Mediaevalis* 3 (2012), 127-138.
- V. Stanković, Konzervativnost periferije i ideološka snaga centra, Rimstvo i identitet u novoj svakodnevici u istočnom Mediteranu i na Balkanu nakon 1204. godine, *Kasnovizantijski i postvizantijski Mediteran: životni uslovi i svakodnevica*, 13-20.
- Историја Османског царства, прир. Мантран, Београд 2002.
- В. Татакис, Византијска философија, Београд 2002.
- М. Todorova, *Imaginarni Balkan*, Београд 2006².

- Б. Ферјанчић, С. Ђирковић, Стефан Душан: краљ и цар (1331-1355), Београд 2005.
- Б. Ферјанчић, Византинци у Србији прве половине XV века, ЗРВИ 26 (1987), 173–215.
- Б. Ферјанчић, Деспоти у Византији и јужнословенским земљама, Београд 1960.
- Б. Ферјанчић, Међусобни сукоби последњих Палеолога (1425–1449), ЗРВИ 16 (1975), 131–160.
- Б. Ферјанчић, Савладарство у доба Палеолога, ЗРВИ 24–25 (1986), 307–383.
- Б. Ферјанчић, Поседи припадника рода Палеолога, ЗРВИ 17 (1976), 127-163.
- Л. А. Фрейберг, Т. В. Попова, Византијская литература эпохи расцвета IX-XV вв, Москва 1978.
- Ј. Хојзинга, Јесен средњег века, Нови Сад 1991.
- Е. А. Черноусовъ, Дука, одинъ изъ историковъ конца Византии, ВВ 21 (1914), 171-221.
- М. Шуица, Вук Бранковић – славни и велможни господин, Београд 2018.

ПРИЛОЗИ

Прва и последња фолија Дукине историје у кодексу *Parisinus Graecus 1310*

Прва и последња фолија Дукине историје у кодексу *Parisinus Graecus 1776*

Ἀριθμοὶ ἐτῶν ἀπὸ τοῦ πρώτου ἀνθρώπου ἕως τῆς ἡμετέρας γενεᾶς.

Ed. Par. 1 1. Ἀπὸ Ἀδάμ τοῦ πρώτου ἀνθρώπου ἕως Νῶε, ὅφ' ὄν θ
 Ven. 1 κατακλυσμὸς γέγονε, γενεαὶ δέκα γεγονῆσαι, πρώτη, ἣ καὶ παρὰ
 θεοῦ, τοῦ Ἀδάμ, μετὰ δὲ σλ' ἔτη δευτέρα ἣ τοῦ Σῆθ παρὰ
 τοῦ Ἀδάμ, μετὰ δὲ τὸν Σῆθ σέ' ἔτη τρίτη ἣ τοῦ Ἐνῶς ἐκ
 τοῦ Σῆθ, μετὰ δὲ τὸν Ἐνῶς ρζ' ἔτη τετάρτη ἣ τοῦ Καί-5
 νῶν ἐκ τοῦ Ἐνῶς, μετὰ δὲ τὸν Καϊνῶν ρθ' ἔτη πέμπτη ἣ τοῦ
 Μαλελεήλ ἐκ τοῦ Καϊνῶν, μετὰ δὲ τὸν Μαλελεήλ ρξέ' ἔτη ἕκτη
 ἣ τοῦ Ἰάρεδ ἐκ τοῦ Μαλελεήλ, μετὰ δὲ τὸν Ἰάρεδ ρξβ'
 ἔτη ἑβδόμη ἣ τοῦ Ἐνῶχ ἐκ τοῦ Ἰάρεδ, μετὰ δὲ τὸν Ἐνῶχ
 ρξέ' ἔτη ὄγδοη ἣ τοῦ Μαθουσαάλα ἐκ τοῦ Ἐνῶχ, μετὰ δὲ 10
 P. 2 τὸν Μαθουσαάλα ἑκατὸν καὶ ἑξήκοντα ἑπτὰ ἔτη ἐννάτη ἣ τοῦ
 Λάμεχ ἐκ τοῦ Μαθουσαάλα, μετὰ δὲ Λάμεχ ἑκατὸν καὶ ὄγδοη-
 κοντα ὀκτώ ἔτη δεκάτη ἣ τοῦ Νῶε. Νῶε δὲ ἦν ἐτῶν ἑξακοσίων,
 καὶ ὁ κατακλυσμὸς τοῦ ὕδατος ἐγένετο ἐπὶ τῆς γῆς, ὥστε
 ἀριθμεῖσθαι ἀπὸ Ἀδάμ ἕως τοῦ κατακλυσμοῦ ἔτη βσμβ. 15
 ὁμοίως καὶ ἀπὸ τοῦ κατακλυσμοῦ ἕως Ἀβραάμ γενεαὶ δέκα,
 ἔτη χίλια ἑκατὸν εἴκοσι ἑν. Ἀβραάμ δὲ ἦν ἐτῶν ἑβδομήκον-
 τα πέντε, ὅτε μετόφησε εἰς γῆν Χαναάν ἐκ τῆς Μεσοποτα-
 Βμίας, καὶ ἐκεί διαιτῶσας ἔτη εἴκοσι πέντε ἔτεκε τὸν Ἰσαάκ. ἔτεκε
 δὲ Ἰσαάκ παῖδας δύο, Ἴσραὺ καὶ Ἰακώβ. γενόμενος δὲ Ἰα-20
 κώβ χρόνων ἑκατὸν καὶ τριάκοντα κατήλθεν εἰς Αἴγυπτον

Numeri annorum a primo homine ad aetatem nostram.

1. Ab Adamo primo homine usque ad Noachum, cuius aevo diluvium accidit, decem exactae sunt generationes. prima cum Adam a deo creatus est, post annos 230 secunda, cum Sethus nascitur Adamo, post Sethum annis 205 tertia; tunc Enos Setho natus est, post Enos annis 197 quarta, quando Cainanus nascitur Enos, post Cainanum annis 170 quinta: nascitur Maleleel filius Cainani, post Maleleelem annis 165 sexta: Iaredus nascitur Maleleelo, post Iaredum annis 162 septima: Enochus nascitur Iaredo, post Enochum annis 165 octava: Mathusala nascitur Enocho, post Mathusalam annis 167 nona: Lamechus nascitur Mathusalae, post Lamechum annis 188 decima, tuncque natus est Noe. Noachus autem natus erat annos 600, cum aquarum diluvium terram obruit, ab Adamo itaque ad diluvium anni numerantur 2242, a diluvio pariter ad Abrahamum generationes decem transierunt, et anni 1121. Abraham porro annum 75 exegerat, cum Mesopotamia relicta discessit in Chananaeorum regionem, ibique annos 25 commoratus genuit Isaac, duos vero filios genuit Isaac, Esau et Iacobum, in Aegyptum deinde profectus est Iacobus, cum annos 130 exe-

Почетак Дукине историје у „Бонском корпусу“ (1834)

DUCAE HISTORIA
ITALICE
INTERPRETE INCERTO.

Da Adam primo homo, formato da dio, infine al tempo Ed. Bonn. de Noe, nel qual fo el diluvio, sono state dece generatione. p. 10 la prima de Adam; la qual descese da dio. Da poi docento trenta anni fo la seconda generation de Seth, descesa da Adam. Dapoi doxento zingue anni fo la terza generatione de Enos, da Seth. Dapoi cento nonanta anni fo la quarta generation de Caynan, da Enos. Dapoi cento settanta anni fo la quinta generation de Malalehel, da Caynan. Dapoi cento sexanta cinque anni fo la sexta generatione de Iared, da Malalehel. Dapoi cento sexanta doi anni fo la septima generatione de Enoch, da Iared. Dapoi cento sexanta zingue anni fo la octava generation de Mathusalem, da Enoch. Dapoi cento sexanta septe anni fo la nona generatione de Lamech, da Mathusalem. Dapoi cento octanta octo anni fo la decima generatione de Noe, descesa da Lamech. Et essendo Noe de anni sexcento, fo el deluvio de l'aqua sopra la terra. Si che se numera da Adam infine al diluvio anni doi milia docento quaranta doi. Et similmente dal diluvio infine ad Abram forono dexe generatione, anni mille centovintuno. Abraham era de anni septanta zingue, quando partì da Moesopotamia et andò ad habitare in la terra Canaham; et li demorando anni vinti zingue, li nacque el suo figliol Isabac. Elqual habbe doi fioli Esau et Iacob. Et essendo Iacob de etade de anni cento et trenta, descese con i soi do- 11 dexe fioli in Egiptu, et con settanta zingue nevoti. Ma Abraham con la sua progenie come forestiero habitò in la terra Canahan anni quatrocento trenta trè. Et multiplicando le generatione de progenie in progenie, tanto el numero crebbe, che facto el censo, forono dinumerati sei cento milia de dodici tribù de dodecì fioli de Iacob; di quali XII

Италијански превод Дукине историје у „Бонском издању“

DUCÆ

MICHAELIS DUCÆ NEPOTIS

HISTORIA BYZANTINA

A JOANNE PALEOLOGO, ANNO CHRISTI 1341, AD ANNUM 1462.

I CAPUT PRIMUM.

*Generationum ab Adam ad Christi Natiuitatem brevis enarratio. Amorum eleporum a Christo ad Constantinū in-
dia enumeratio. A Constantino ad Iustinianum, a Justiniano ad Constantinum et Irenen. Ab his ad Alexium Comne-
nam. Breuis deinceps Imp. Constantinopolitanorum enumeratio ad urbem a Latinis captam.*

Ἀριθμοὶ ἑτῶν ἀπὸ τοῦ πρώτου ἀνθρώπου ἕως τῆς Α Νημερί ἡμετέρας γενεαί. A Numeri quorundam a primo homine ad aetatem nostram.

Ἀπὸ Ἀδάμ (1) τοῦ πρώτου ἀνθρώπου ἕως Νῶε, ἑξήκοντα καὶ δύο κατακλιθεὶς γέγονε, γενεαὶ δέκα γινώσκονται καὶ παρὰ Θεοῦ, τοῦ Ἀδάμ. Μετὰ δὲ οὐκ ἔστι δευτέρα ἢ τοῦ Σηθ παρὰ τοῦ Ἀδάμ. Μετὰ δὲ τὸν Σηθ οὐκ ἔστι τρίτη ἢ τοῦ Ἐνώχ ἐκ τοῦ Σηθ. Μετὰ δὲ τὸν Ἐνώχ οὐκ ἔστι τετάρτη ἢ τοῦ Καϊνῶν ἐκ τοῦ Ἐνώχ. Μετὰ δὲ τὸν Καϊνῶν οὐκ ἔστι πέμπτη ἢ τοῦ Μαλελιήλ ἐκ τοῦ Καϊνῶν. Μετὰ δὲ τὸν Μαλελιήλ οὐκ ἔστι ἕκτη ἢ τοῦ Ἰάρεδ ἐκ τοῦ Μαλελιήλ. Μετὰ δὲ τὸν Ἰάρεδ οὐκ ἔστι ἑβδόμη ἢ τοῦ Ἐνώχ ἐκ τοῦ Ἰάρεδ. Μετὰ δὲ τὸν Ἐνώχ οὐκ ἔστι ὄγδοη ἢ τοῦ Μαθουσαλά ἐκ τοῦ Ἐνώχ. Μετὰ δὲ τὸν Μαθουσαλά οὐκ ἔστι ἔνατη ἢ τοῦ Ἀδάμ ἐκ τοῦ Μαθουσαλά. Μετὰ δὲ τὸν Ἀδάμ οὐκ ἔστι δέκατη ἢ τοῦ Νῶε. Νῶε δὲ ἦν τῶν ἐξακοσίων, καὶ ὁ κατακλιθεὶς τοῦ ὕδατος γίνετο ἐπὶ τῆς γῆς. Ὅσοι ἀριθμοὶ ἀπὸ Ἀδάμ ἕως τοῦ κατακλιθεῖν ἐστὶν βραβύ. Ὅμοιος καὶ ἀπὸ τοῦ κατακλιθεῖν ἕως Ἀβραάμ γενεαὶ δέκα, ἐπὶ γῆς ἑκατὸν εἰκοσιίνα. Ἀβραάμ δὲ ἦν ἐτῶν ἑξήκοντα πέντε ὅτε μετέφυγε εἰς γῆν Χαναάν ἐκ τῆς Μεσοποταμίας, καὶ ἐπὶ διατρίβας ἐπὶ εἰκοσιίνα ἔτη ἐκεῖ τὸν Ἰσαάκ ἔτεκε δὲ Ἰσαάκ παῖδας δύο,

Ismaelis Bullialdi notæ.

(1) Initio hujus operis propositum auctoris fuit, annorum a mundi ortu et creatione exactorum synopsis ob oculos ponere juxta Ecclesie Orientalis calculum; quæ ab initio mundi ad annum primum aere Christiane vulgaris annos integros 5508, a Septembri antecedente Kal. Januar. anni primi numerat. Nullus vero eorum, qui in Chronologia parumper versati sunt, nescit Græcos annum suum ab illo tertio Kal. Septemb. ordiri: ita ut Christus anno 5509, sive autumno, sive inuenio hinc Θεωτόκος non genuisse dicatur, natus sit. Norunt etiam omnes, Septuaginta, ita appellatos ac creditos, veteris Testamenti interpretes, plures annos a mundi exordio ad Abrahamum in versione sua computavisse, quam in textu Hebraico reperiantur. Qua ratione id contigerit assoqui arduum. Textus quidem Hebraicus ab Adam ad diluuium annos exactos su-

Ab Adam primo homine usque ad Noachum, cujus ævo diluuium accidit, sexcenta exactæ sunt generationes. Prima cum Adam a Deo creatus est. Post annos 250 secunda cum Sethus nascitur Adamo. Post Sethum ann. 905 tertia, tunc Enos Setho natus est. Post Enos ann. 197 quarta, quando Cainanus nascitur Enos. Post Cainanum ann. 170 quinta, nascitur Maleleel filius Cainani. Post Maleleolem annos 165 sexta, Jaredus nascitur Maleleelo. Post Jaredum ann. 162 septimo, Enochus nascitur Jaredo. Post Enochum ann. 165 octava, Mathussala nascitur Enocho. Post Mathussalam ann. 167 nona, Lamechus nascitur Mathussala. Post Lamechum ann. 188 decima, tuncque natus est Noe. Noachus autem natus erat annos sexcentos cum aquarum diluuium terram obruit. Ab Adam itaque ad diluuium anni numerantur supra bis mille ducenti quadraginta duo. A diluuiio pariter ad Abrahamum generationes decem transferunt, et anni supra mille centum viginti et unus. Abraham porro annum septuagesimum quintum exegerat, cum Mesopotamia relicta discessit in Chananzorum regionem, ibique annos viginti quinque commoratus ge-

lunmodo exhibet 1655, cum interim lxx interpretes numerant 2242. In hujus enim capitis verbis, ἀπὸ τοῦ Ἀδάμ ἕως τοῦ κατακλιθεῖν ἐπὶ βραβύ rectus est: et si e generationum explicatarum numeris colligantur 2249. A diluuiio ad Abrahamum textus Hebraicus numerat annos 292, et interpretes numerant annos 1178, hic noster 1121. De hac computandi dissensione non est dicendi nunc locus; nec propositum est nobis disquirere et scrutari num textus Hebraicus, quo illi usi sunt, ab eo, qui omnibus probatus circumfertur, variaverit. Num etiam aliqua ratione ducti illi viri, qui gentiliū, Ægyptiorum præcipue ac Græcorum oculis ac iudicio sacram historiam subiciebant, annos aliquos ab orbe condito ad diluuium, et inde ad Abrahamum intercalarent, importunas gentium ob idololatriam cæcotentium objectiones declinaturi.

Почетак Дукине историје у „Мињевој Патрологији“ (1866)

Биографија аутора

Дејан (Радован) Гашић је рођен 15. јуна 1980. године у Пећи. Основну школу и гимназију завршио је у родном граду, а студије историје на Филозофском факултету Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици. Основне студије је завршио у марту 2008. године са просечном оценом 8,74. Током завршне године студија уручена му је награда за истакнутог студента, као и награда за најбољи дипломски рад на Катедри за историју, под насловом „*Исихазам*“ и менторством проф. др Радивоја Радића. У октобру 2008. уписао је мастер академске студије на Одељењу за историју Филозофског факултета Универзитета у Београду, које је са просечном оценом 9,40 окончао 2010. године и стекао титулу мастер историчар. Тема његовог мастер рада, под менторством проф. др Радивоја Радића, била је „*Дијалог богатих и сиромашних Алексија Макремволита – прилог проучавању друштвених прилика позне Византије*“. Од 2015. године похађа докторске академске студије на Катедри и Семинару за историју Византије Филозофског факултета Универзитета у Београду под менторством проф. др Владе Станковића.

Октобра 2013. године ангажован је на Катедри за историју Филозофског факултета у Косовској Митровици као сарадник у настави, а 2015. изабран је у звање асистента за ужу научну област *Историја средњег века*, на наставним предметима Историја Византије, Општа историја средњег века и Историја Срба у средњем веку. Од 2015. до 2017. обављао је дужност секретара на Катедри за историју; од 2016. године секретар је *Зборника радова Филозофског факултета у Приштини*. Био је члан Наставно-научног већа Филозофског факултета у Косовској Митровици, као и Друштва истраживача у образовању.

Члан је Српског друштва за византијске и хеленске студије.

Учесник је неколико домаћих и међународних научних конференција, као и полазник летњих школа. Истраживачка занимања Дејана Гашића превасходно су усмерена ка друштвеној и културној историји позног Византијског царства, односно медитеранског и балканског света, о чему је објавио неколико приказа и студија.

Изјава о ауторству

Име и презиме аутора Дејан Р. Гашић

Број индекса SI 14 - 7

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

Византијски историчар Дука, његово дело и крај средњег века на Балкану

- резултат сопственог истраживачког рада;
- да дисертација у целини ни у деловима није била предложена за стицање друге дипломе према студијским програмима других високошколских установа;
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио/ла интелектуалну својину других лица.

Потпис аутора

У Београду, _____

**Изјава о истоветности штампане и електронске верзије
докторског рада**

Име и презиме аутора Дејан Р. Гашић

Број индекса 5I 14 - 7

Студијски програм Историја

Наслов рада Византијски историчар Дука, његово дело и крај средњег века на Балкану

Ментор проф. др Влада Станковић

Изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла ради похрањивања у Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског назива доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис аутора

У Београду, _____

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

Византијски историчар Дука, његово дело и крај средњег века на Балкану

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду и доступну у отвореном приступу могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство (CC BY)
2. Ауторство – некомерцијално (CC BY-NC)
3. Ауторство – некомерцијално – без прерада (CC BY-NC-ND)
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима (CC BY-NC-SA)
5. Ауторство – без прерада (CC BY-ND)
6. Ауторство – делити под истим условима (CC BY-SA)

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци.

Кратак опис лиценци је саставни део ове изјаве).

Потпис аутора

У Београду, _____

1. **Ауторство.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце, чак и у комерцијалне сврхе. Ово је најслободнија од свих лиценци.

2. **Ауторство – некомерцијално.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела.

3. **Ауторство – некомерцијално – без прерада.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела. У односу на све остале лиценце, овом лиценцом се ограничава највећи обим права коришћења дела.

4. **Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада.

5. **Ауторство – без прерада.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела.

6. **Ауторство – делити под истим условима.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада. Слична је софтверским лиценцама, односно лиценцама отвореног кода.